

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN
GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ
TARİHİ Cilt V
BİZANS

EDWARD GIBBON

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN
GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ
TARİHİ Cilt V
BİZANS

EDWARD GIBBON

KİTAP 2

Çeviren:
ASIM BALTACIGİL

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

Deneme, Eleştiri ve Tarih Dizisi: 16

EDWARD GIBBON, "BİZANS II"

BİZANS II olarak yayınladığımız bu kitap, daha önce Asım Baltacıgil tarafından çevrilerek BFS Yayınları tarafından 1987-1988 yıllarında

III cilt halinde yayınlanan Edward Gibbon'un

"Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi"nin devamıdır.

Çeviriyle ilgili her türlü sorumluluk çevirene aittir.

Özellikle bu ikinci cildin yayınlanmasında Sn. Baltacıgil'in isteği doğrultusunda gelen çeviri metinleri olduğu gibi dizilmiştir.

Yayınevi tarafından herhangi bir redaksiyon yapılmamıştır.

Ön kapak resmi:

Justinianus portresi, Ravenna mozaiklerinden ayrıntı

Arka kapak resmi:

Ayasofya'dan bir iç görünüm, 1920'ler

(Arkeoloji ve Sanat Yayınları Arşivi)

ISBN: 975 - 7538 - 65 - 5 (Tk.)

ISBN: 975-7538-78-7

Baskı: Kanaat Matbaası, İstanbul 1995

Her türlü yayın hakkı saklıdır.

© 1995 Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Hayriye Caddesi, 3/5, Çorlu Apt. Galatasaray, 80060 İstanbul

Tel.: 0 212 293 03 78 - 245 68 38 Fax: 0 212 245 68 77

BÖLÜM XLII

BARBAR DÜNYASININ DURUMU - LOMBARDLARIN
TUNA'DA YERLEŞİMİ - ESKLAVON (SLAV) OYMAKLARI
VE AKINLARI - TÜRKLER'İN KÖKENİ, İMPARATORLUĞU
VE ELÇİLERİ - AVARLAR'IN KAÇIŞI - HUSREV I YA DA
NUŞİREVAN (PERS KRALI) - SALTANATI'NIN
GÖNENCİ VE ROMALILARLA SAVAŞLARI -
GOLÇİK YA DA LAZİK SAVAŞ -
JUSTINIANUS İMPARATORLUĞUNUN
ZAYIFLIĞI 527-565

Bir kimsenin yetkinliğini değerlendirmemiz insanın olağan yetilerine göre yapılan bir ölçmedir. Eylemli yaşam alanında ya da kurgusal alanda olsun, dehanın ve erdemin en tutkulu çabaları, gerçek büyüklüğünden çok, içinde bulundukları yüzyılın ve ülke düzeyinin üzerinde ulaştıkları yüksekliğe göre ölçülür. Dev yapılı insanlardan oluşan bir halk arasında dikkati çekmeyen bir boy, kısa boylu bir soydan gelen topluluk içerisinde çok dikkate değer bir nitelik kazanır. Leonidas ile 300 savaşçısı Termopil'de canlarını verdiler. Ne var ki, çocukluklarında, delikanlılıklarında ve olgunluklarında aldıkları eğitim, bu unutulmaz özveriyi hazırlamış ve sağlamıştı. Her İspartalı, kendi vatandaşlarından 8000'inin ve kendisinin de yapacak güçte olduğu bir görev eylemini onaylamak durumundaydı³⁸⁵. Büyük Pompeius, meydan savaşlarında iki milyon düşmanı yendiğini, Meotis'den Kızıldeniz'e dek 1500 kenti aldığını anmalıklarına geçirtebilmiştir³⁸⁶. Ne var ki, Roma'nın zenginliği kartallarının önünde uçuşuyor, yenilen uluslar onun korkusuyla eriyor ve komuta ettiği lejyonlar, zaten fetihler yapa yapa yetişmiş ve yüzyıllardan beri sürüp gelen di-

siplinle yoğrulmuş birliklerden oluşuyordu. Bu durumlar gözönünde tutulursa Belisarios, haklı olarak, eski cumhuriyetlerdeki kahramanların da üstünde yer alabilir. Zamanının yetkinsizlikleri her yana yayılmış durumdaydı. Erdemleri kendisine özgüydü, bunları ancak yaradılışına ya da düşünce gücüne borçluydu. Ustasız ya da yarışmacısız (rakipsiz) olarak yetişip yükseldi. Onun buyruğuna verilen kuvvetler, kendinden istenen utkularla pek az orantılıydı. Hasımlarının kendini beğenmişliği ve karşısındakini küçük görüşü onun tek avantajı oldu. Onun emrindeki imparator uyrukları Romalılar diye anılma değerini gösterdiler. İtalya krallığını, Yunanlılar dedikleri trajedici, pandomima ve korsan kişilerle savaşa sokmuş olmaktan yüzleri kızaran gururlu Gotlar³⁸⁷ bu Yunanlı (Grek)'ları aşağılık buluyor ve savaşçı niteliklerini yetersiz görüyorlardı. Şurası da gerçektir ki, Asya'nın iklimi, askerlik ruhu aşılması bakımından, Avrupa'ninkine oranla daha elverişsizdir. Zevk ve eğlence, zorba rejimi ve boşınaçlar Doğu'nun kalabalık eyalet halklarını gevşetiyordu. Keşişler oralarda önemlerini sürdürüyor ve sayı bakımından askerlerden daha kalabalık bir katman oluşturuyorlardı. İmparatorluğun düzenli kuvvetleri bir zamanlar altıyüz kırkbeşbin askere varmıştı. Justinianus'un saltanatı sırasında ancak yüzelli bin asker vardı. Görünüşte ne denli çok gibi görünseler de, bu birlikler, İspanya'ya, İtalya'ya, Afrika'ya, Mısır'a, Tuna kıyılarına, Karadeniz kıyı şeridinde ve Pers sınırına dağılmış durumdaydı. Yurttaşlar azalmıştı; askerler ücretlerini alamıyorlardı. Bunların yoksullukları ancak kötü yağmacılık ve başıbozukluk yollarıyla giderilebiliyordu. Savaşın çıkarlarını korkusuzca ve tehlikesizce ele geçiren bu ajanların dolandırıcılığı gecikmiş ödemeye de el koyuyordu. Bu durumda kamusal ve bireysel safalet, devletin ordularına yeni askerler sağlıyordu. Ne var ki, savaşta, özellikle düşmanın karşısında, sayıları büyük ölçüde azalıyordu. Ulusal gözüpeklikteki boşluğu doldurmak için, ücretle tutulan barbarların güvenilmez bağlılığına ve disiplinsiz askerliklerine başvuruluyordu. Çok za-

man erdemin ve özgürlüğün yitirilmesinden sonra elde edilen askeri onur hemen hemen yok olmuştu. Eski zamanlardaki örneğine hiç rastlanmamış olan çok sayıda generallerin bütün işi gücü meslektaşlarının başarılarını önlemeye ya da ünlerini azaltmaya çalışmaktı. Deneyim onlara öğretmişti ki değer kazanmak imparatorun kıskançlığını uyandırabilir, değersiz kalmak ya da büyük suç işlemek onun iyilikçi hoşgörüsünü kazanabilirdi³⁸⁸. Bu aşağılık yüzyılda Belisarios'un utkuları ve de daha sonra Narses'inkiler, başka hiçbir başarıyla karşılaştırılmayacak değerdedir. Ne var ki, bu utkuların çevresinde utanç ve büyük kıyım, en kara renkleriyle kendilerini göstermişlerdir. Justinianus'un temsilcisi, Got ve Vandal krallıklarını silip yokettiği sırada, tutkusuna karşın çekingen³⁸⁹ olan imparator, barbar kuvvetlerini birbirlerine karşı dengede tutmak istiyordu. Bölünmelerini kışkırtmak için, yüzegölmeyi ve sahteciliği geçerli yöntem haline getiriyordu³⁹⁰. Persler Antakya'yı yıktıkları ve Justinianus'un Konstantinopolis'in güvenliği için titredikleri sırada generallerine Kartaca'nın, Roma'nın ve Ravenna'nın anahtarları veriliyordu.

BARBARLARIN DURUMU

Belisarios'un Gotlar'a karşı elde ettiği başarılar, Teodorik ile kızının süreklilikle korudukları önemli Yukarı-Tuna engelini de başaşağı getirdiği için onların devletlerini de zarara uğrattı. Gotlar, İtalya'yı savunabilmek için, erinç ve gönenç içerisindeki Panonya'yı ve Norik'i bıraktılar. Doğu imparatoru, bu iki eyaletin egemenliğini tanıyordu. Ne var ki, bunların sahipliği, kim almak isterse ona terk ediliyordu. Tuna'nın karşılıklı kıyıları, Yukarı-Macaristan ovaları, ve Transilvanya tepeleri, Attila'nın ölümünden sonra, Gotlar'ın silahlarından korkan ve, gerçekte Romalılar'ın altınından değil, onlara her yıl ödemekle yükümlü oldukları vergilerin gizli güdülerinden tiksinen Gepit oymaklarınca tutuluyordu.

GEPİTLER

Bu barbarlar, ırmağı koruyan ve Gotlar'ın gidişinden beri boş kalan berkitimleri (tahkimat) hemen ellerine geçirdiler. Sancaklarını Sirmium ve Belgrat kaleleri üzerine diktiler. Bu davranışlarında takındıkları alaycı tutum, imparatorluğun yüceliğine yapılmış bir sataşma sayılırdı: "Topraklarınız o denli yaygın ki ey Caesar, diye imparatora sesleniyorlardı, kentleriniz o kadar çok ki, durmadan uluslar arıyorsunuz, barışta ve savaşta bu yararsız yerleri onlara bırakmak için. Yiğit Gepitler, sizin sadık bağlaşıklarınızdır. Verdiklerinize ve iyiliklerinize karşı doğrulukla bağlılık göstermişlerdir."

Justinianus'un benimsediği öcalma aracı onların kendini beğenmişliklerini haklı çıkardı. Uyruklarını korumakla yükümlü hükümdarın haklarını desteklemek yerine imparator, Tuna ile Alpler arasındaki Roma eyaletlerini ele geçirmek üzere yabancı bir halka söz verdi, ve Gepitlerin tutkusu, ünleri günden güne artan Lombard'larca çabucak engellendi³⁹¹.

LOMBARD' LAR

Lombardlar'ın bozukluğa uğramış adlandırılmaları, onüçüncü yüzyılda, sakallarının uzunluğu ve kendine özgü biçimleri nedeniyle Langobard kökenli yabancı savaşçılara verilen isimden çıkmış, İtalyan tüccarları ve bankacılarınca yayılmıştır. İskandinav kökenli olduklarından ne kuşku duymak ne de böyle olduğunu tanıtlamak istiyorum³⁹². Ne de, onların tanınmamış ülkelerden geçerek ve bir sürü şaşılası serüvenler yaşayarak yaptıkları göçleri anlatacak değilim. Aşağı yukarı Augustus ve Trajanus zamanında, tarihlerinin karanlığından bir ışık çizgisinin belirmediğini ve ilk kez Elbe ile Oder arasında görüldüklerini söyleyebilirim. O sıralarda Cermenler'den daha korkunç olan bu insanlar, kendilerinin köpek kafası biçiminde başları olduğunu ve bir savaşta sonra, yendikleri askerlerin kanını içtiklerini her yana du-

yurarak korku salmaktan hoşlanıyorlardı. Az sayıdaki nüfuslarını çoğaltmak için, tutsakları arasından en yiğitlerini evlat ediniyorlardı. Kendi gözüpeklikleri, güçlü komşularının orta yerinde, yabancı yardımına gerek kalmadan bağımsızlıklarını sürdürmeye yetiyordu. Nice adları ve halkları su altında yok eden Kuzey fırtınaları arasında Lombardların küçük sandalları dalgalara dayandı. Yavaş yavaş Güney'e ve Tuna'ya doğru indiler. Dört yüz yıl sonra, eski değerlilikleri ve eski ünleriyle yeniden ortaya çıktılar. Gelenekleri, ilk yırtıcılıklarını sürdürüyordu. Konukseverlik kurallarına karşın, Heruleler'in bir prensi, kralın kızına söylediği incitici sözlerden dolayı, ve bu kızın, Heruleli'de umduğu yiğit endamını bulamaması nedeniyle boğdurulmuştu. Bu mutsuz prensin kardeşi olan Herule kralı, bu öldürmenin öcünü almak için onlara bir vergi saldı. Bu durum onlarda ılımlılık ve adalet duygusunu canlandırdı. Polonya'nın güneyinde yerleşmiş olan Heruleler, utkularını saygısızca kötüye kullanınca yenilgiye uğradılar⁹⁹ ve dağıldılar. Lombardların utkusu onlara imparatorların dostluğunu kazandırdı. Justinianus'un kışkırtması üzerine, antlaşmalarına uygun olarak, Norik kentlerine ve Pannonya kalelerine boyun eğdirmek üzere Tuna'yı geçtiler. Ne var ki, yağma sevdası onları bu eyaletlerin geniş sınırları dışına da götürdü. Adriyatik kıyısındaki Dirrahium'a dek dolandılar. Kaba sabırsızlıkları, ellerinden kaçırdıkları tutsakları geri almak için, bağlaşıkları olan Romalılar'ın kentlerine ve de evlerine bile girecek denli ileri gitti. Bunlar birkaç serserinin işidir, denilerek bu tür düşmanca davranışlar ulusça ve imparatorca bağışlandı. Kısa süre sonra Lombard'ların daha ciddi olarak giriştikleri otuz yıllık savaşta Gepitler yok oldu. Bu iki halk çok zaman savlarını Konstantinopolis tahtının önünde dile getirirlerdi. Bütün barbarlardan nefret eden düzenci Justinianus, yan tutucu ve kesin bir anlamı içermeyen bir karar alıyor, gecikmiş ve yetersiz yardımlarla savaşın uzamasını sağlıyordu. Savaş yerine onbinlerce asker gönderen Lombardlar'ın korumasını istiyorlardı. Lombard-

larla Gepitler eşit yiğitlik gösteriyorlardı. Ancak bu yiğitlik de işarete bakıyordu. Savaş sırasında iki ordu da birden paniğe kapılmışlar, her ikisi de kaçmışlar, iki yanın hükümdarları, muhafızlarıyla birlikte boş ovada kalakalmışlardı. Kısa süreli bir silah bırakışması (mütareke) anlaşması yapıldı. Ne var ki biraz sonra, iki yan da yeniden canlandılar, biraz önceki kaçışın utancından kurtulmak istercesine yeniden savaşa giriştiler, umutsuzluk ve can alıcılıkta bütün hınçlarını çıkarmaya koyuldular. Kırkbin barbarın yok olduğu bu çarpışmada Gepitler yıkıldı, bu da Justinianus'un korkularında ve isteklerinde değişikliğe yol açtı, ilerde İtalya'nın fatihi olacak genç Lombard hükümdarı Alboin'in yeteneklerini geliştirdi³⁹⁴.

ESKLAVONLAR (SLAVLAR)

Justinianus zamanında Rusya, Litvanya ve Polonya ovalarında yerleşik ya da göçer durumdaki yabanılları Bulgarlar ve Eslavonlar diye iki büyük aileye indirgemek olasıdır³⁹⁵. Yunanlı yazarlara göre, Karadeniz'le Meotis gölü arasında kalanların kökeni ve adları Hunlardan gelmektedir. Yetenekli ve atılgan okçular olan Tatarların çok bilinen ve yakın törelerinden burada yeniden söz etmekte yarar yoktur. Kısraklarının sütünü içiyorlar, çevik ve yorulmak bilmez savaş atlarının etini yiyorlardı. Sürüleri, kendilerini izliyor, daha doğrusu yönlendiriyor, en uzak ve erişilmesi en güç ülkeler bile onların akınlarına uğramaktan kurtulamıyordu. Her ne denli korku onlar için yabancı bir kavramsa da, kaçış sanatına da büyük yatkınlıkları vardı. Ulus, iki güçlü oymaktan oluşuyordu ve bunlar kardeşçe bir kinle birbirleriyle çarpışıyorlardı. İmparator Justinianus'un dostluğu ve eli açıklığı için kendi aralarında çekişiyorlardı. Anlatıldığına göre, bilgisiz hükümdarının³⁹⁶ sözlü bilgilerini getiren bir elçi, onları sadık köpek ve aç kurt simgeleriyle belirlemişti. Romalıların zenginliği, değişik adlarla anılan bütün Bulgarların açgözlülüğünü dürtüklüyor-

du. Esklavon adı taşıyan her şey ve yer üzerinde belirsiz imparatorluk savını ileri sürüyorlardı; hızlı yürüyüşleri ancak Baltık denizi ya da Kuzey ülkelerinin aşırı soğuğu ve yoksulluğu ile durdurulabilmişti. Ne var ki, anlaşıldığına göre aynı soydan bir Esklavon grubu bu ülkelerin halkı olarak orada kalmıştır. Birbirine uzak ve de düşman bile olsalar çeşitli halklar aynı, düzensiz ve kulağa hoş gelmeyen dili kullanıyorlardı. Bunlar, birbirlerine benzerliklerinden anlaşılıyorlardı. Tatarlar gibi esmer değillerdi; boyları ve renkleri bakımından, ayrımları olsa da, Cermenlerin uzun boylarına ve beyaz renklerine uyuyorlardı. Rusya ve Polonya eyaletlerinde dağılmış dörtbin altıyüz köyde yaşıyorlardı³⁹⁷. Taş ve demirden yoksun olan ülkelerinde bulabildikleri tek madde olan ve kötü budanmış ağaçtan acele meydana getirilen kulübeleri vardı. Ormanların içerlerinde, ırmakların ve bataklıkların yanıbaşında yapılmış, daha doğrusu gizlenmiş bulunan bu kulübeleri kunduzların yuvalarına benzetmek belki onları onurlandırmak gibi birşey olacaktır. Bu kulübelerin kunduzlarınkine benzetilmesinde iki çıkış yerinin varlığı neden olmaktadır: bu çıkışlardan biri topraktan, öbürü su'dandır. Çıkışlar, bu şaşılırları dört ayaklıya oranla daha az temiz, daha az çalışkan ve de daha az toplumsal olan bir hayvana hizmet ediyordu. Toprağın verimliliği, oralarda yerleşik insanların gördüğü işten daha iyisini sağlıyor, Esklavonların kırsal zenginliğini oluşturuyordu. Çok sayıda koyunları ve iri yapılı boynuzlu hayvanları vardı. Darı ve panis³⁹⁸ ektikleri tarlaları, buğdaya oranla daha kaba ve daha az besleyici ürün veriyordu. Komşularının ekinlerini yağma için kendi ürünlerini toprağa gömüyorlardı. Bir yabancı onlara geldiği zaman, bunun bir bölümünü ona seve seve veriyorlardı. Karakterleri bakımından pek de elverişli olmayan bu halk, namusları, sabırları ve konukseverlikleriyle tanınıyordu. Yüce tanrısallık gücünde yıldırımında bulunan görünmez bir tanrıya tapıyorlardı. Irmaklar ve su perileri bağımlı tanrısallık ediniyor ve genel tapınmaları adaklardan ve sungulardan oluşuyordu. Ne zorba hüküm-

dar, ne prens, ne de yüksek dereceli görevli görmek istemiyorlardı. Ne var ki, deneyim yetersilikleri ve tutkularının şiddeti, ortaklaşa yasalar sistemi ya da genel savunma örgütü kurmalarına olanak vermiyordu. Yaşlılığa ve değerliliğe karşı, kendi istekleriyle bir ölçüde saygı göstermiyor da değillerdi. Her oymak, her köy ayrı bir cumhuriyet oluşturunuyordu. Hiç kimseyi zorla benimsetmek olası bulunmadığından teker teker tüm insanların inandırılması gerekiyordu. Yaya ve hemen hemen çıplak ve, savunma aracı olarak ağır ve elverişsiz bir kalkanla savaşıyorlardı. Saldırı silahlarıysa ok, küçük ve zehirli oklarla dolu bir sadak, uzaktan ustalıklı attıkları, çekince kapanarak düşmanlarını yakaladıkları uzun bir ipten oluşuyordu. Esklavon piyadelerinin çabası, devinimi ve gözüpekliği onları savaşta korkunç niteliğe büründürüyordu: Yüzüyorlar, dalıyorlar, içi oyulmuş bir çubuğun yardımıyla soluklanarak uzun süre su içinde kalıyorlar ve kuş-kullanılması olanaksız biçimde bir ırmak, ya da gölde pusu hazırlıyorlardı. Bunlar casusluktan ve ekin hırsızlığından kazanılmış yeteneklerdi. Süel sanat (askerlik sanatı) Esklavonlar için yabancı bir kavramdı. Adları pek bilinmiyordu, fetihleri de utkusuz oluyordu³⁹⁹. Esklavonlar ve Bulgarlar'a ilişkin olarak birtakım genel çizgiler çizdimse de, öbür barbarların da şöyle böyle tanıdıkları ve de ilgi göstermedikleri bu ilkel toplulukların yerleşme bölgelerini gereği gibi araştıramadım. İmparatorluğa uzaklıkları ya da yakınlıkları ölçüsünde daha az ya da bir dereceye kadar dikkati çekiyorlardı. Justinianus'un fetihleri listesine bir tane daha ekleme fırsatı veren Esklavonlar'dan Ante oymağı⁴⁰⁰ Moldavya ve Valaşi ovalarında yerleşmişlerdi⁴⁰¹. Tuna berkitimleri (tahkimatı) Anteler'e karşı yapılmıştı. İmparator, kuzey halklarının dolaysız akın yolları üzerinde yerleşmiş bulunan bir halkla bağlaşıp kalmayı hiç savsamamıştı. Transilvanya dağları ile Karadeniz arasında iki yüz mil uzunluğunda bir yer onlara kanal hizmeti görüyordu. Ne var ki, Ante'ler bu seli durduracak güçte ve istençte değillerdi. Hafif silahlarla donanmış yüz Esklavon oy-

mağı aynı hızla hareket eden Bulgar süvarilerinin izlerine varıyorlardı. Er başına bir altın lira karşılığında, Yukarı-Tuna⁴⁰² geçitinin sahipleri bulunan Gepitler'in topraklarında güvenli ve kolay bir geri çekiliş olanağı elde ediyorlardı. Barbarların umutları ve korkuları, kendi aralarındaki birlik ya da ayrılıkları geçmelerini engellemeyecek donmuş ya da az derinlikteki bir dere, açgözlülüklerini dürtükleyen buğday rekoltesi ya da şarap, Romalıların gönenci ya da dar durumda olmaları gibi nedenlerle bu barbarlar, burada ayrıntılara girmenin can sıkımdan başka yararı olmayacak, akınlarını her yıl yineliyorlardı⁴⁰³. Ravenna'nın teslim olduğu yıl, belki o ay, Hunların ve Bulgarların, eski akınlarının anısını gölgede bırakan yeni ve felaket getirici akınları oldu. Konstantinopolis'in dış mahallelerinden İyon denizine dek akınlarını yaygınlaştırdılar. Otuziki kenti ya da hisarı yıktılar. Atinalıların yaptığı, Filip'in kuşattığı Potide'yi yerle bir ettiler, atlarının arkasından yüzyirmi bin Roma uyruğunu da sürükleyerek Tuna'dan geri döndüler. Daha sonraki bir akında da Gelibolu (Chersonese) duvarını deldiler, yapıları yıktılar ve insanları boğazladılar. Çanakkale boğazını çekinmeden geçtiler, sonra da arkadaşlarının yanına, Asya'dan aldıkları ganimetlerle yüklü olarak döndüler. Romalılar'a korkunç bir güruh gibi görünen başka bir akıncı grubu, Korent kıstağında Termopil geçidinde bir engelle rastlamadan ve tarihin, Yunanistan'ın yakılıp yıkılmasıyla sonuçlanan bu olaya ilişkin bilgi toplamak zahmetine katlanmadığı, yürüyüşünü sürdürdü. Justinianus'un, uyruklarını korumak için olmakla birlikte onların zararına diktiği yapıtlar, bunların ne denli ihmale uğradığını da, kalan kısımlarıyla göstermekteydi. Asker birliklerinin bırakıp gittiği ve barbarların aştığı kale duvarları için dalkavuklar, daha önce alınamaz demişlerdi. İki gruba ayrılmak küstahlığında bulunan üçbin Esklavon, bu utkulu saltanatın zayıflığını ve çaresizliğini öğrenmiş oldular. Tuna'yı ve Hebre'yi geçtiler, yürüyüşlerine engel olmak isteyen Roma komutanlarını yenilgiye uğrattılar, hiçbir karşılık görmeden, herbi-

ri bu sefil saldırganları zararsız hale sokacak denli oldukça bol sayıda silah ve nüfusa sahip Trakya ve İllirya kentlerini yağmaladılar. Bu gözüpekliklerinden dolayı bir bakıma övgüye değer olabilecek Esklavonlar, yakaladıkları insanlara soğukkanlı olarak yaptıkları kıyıcılık ve kan dökücülükle kendilerini lekelediler. Denildiğine göre, toplumsal katmanı, yaş ve kadın-erkek ayrımı gözetmeksizin, ellerine geçirdiklerini kazığa vuruyorlar ya da canlı canlı derilerini yüzüyorlar; dört direk arasına asarak kalın sopalarla vurup öldürüyorlar; geniş yapılar içerisine bu insanları ve, yürüyüşlerini geciktirebilecek kimi ganimetlerle hayvanları koyarak, binayı ateşe veriyorlar, hepsini birden ölüme mahkûm ediyorlardı⁴⁰⁴. Bu kıyıcılıklarının sayısını belki azaltmak gerekir; belki korkunç ayrıntılarda abartma vardır; belki de kimi zaman dengiyle karşılama(mukabele bilmisil) denilen acımasız hak ile suçsuz sayılmışlardır. Esklavonlar Topirus'u⁴⁰⁵ kuşatınca inatçı bir savunmayla karşılaştıklarından burada onbeşbin kişiyi öldürmüşlerdir. Bununla birlikte, kadınlarla çocuklara birşey yapmamışlar, bunları kendi işlerinde çalıştırmak ya da kurtulmalık (fidye) almak için korumuşlardır. Bunların tutsaklığı ağır koşullar içerisinde geçmiyordu; kısa sürede kazandıkları kurtuluşları, ılımlı bir satış bedeliyle gerçekleşiyordu. Justinianus'un uyruğu ve tarihçisi olarak Prokopius, tiksintisini, yakınma ya da kınama biçiminde belirtmiştir. Otuz iki yıllık bir saltanat süresinde barbarların, Roma imparatorluğundan her yıl yaptıkları akınlarla yılda ikiyüz bin insanı kaçırıp götürdüklerini söylemekten çekinmemiştir. Aşağı yukarı Justinianus'un eyaletlerini kapsayan Türkiye Avrupası'nın tüm nüfusu, Prokopios'un hesabına göre bulunacak altı milyona ulaşmamaktadır⁴⁰⁶.

TÜRKLERİN KÖKENİ VE ASYA'DAKİ İMPARATORLUKLARI 545

Bu karanlık yıkımlar ve kıyımlar arasında Avrupa, ilk kez Türk adını ve ulusunu tanıtan bir devrimin sarsıntısını duyumsadı. Bu halkın, Romulus gibi, bir dişi kurt tarafından emzirilen kurucusu, daha sonra da, çeşitli kuşakların babası oldu. Bu hayvanın, Türk bayraklarında simgelenmesi Latium ve İskit çobanlarının, birbirinden habersiz olarak tasarladıkları bir masalın ana-sını, daha doğrusu, düşüncesini sürdürmekten başka bir şey ol-masa gerektir. Hazar, Kuzey Buzdenizlerinden, Bengal'den iki-bin mil uzaklıkta bulunan, ve Asya'nın merkezi olup çeşitli ulus-ların dillerinde İmaüs, Kaf, Altay ve Altın dağları ya da yeryü-zünün kuşağı denilen dağ zinciri vardır⁴⁰⁷. Tepelerin yamaçların-dan maden çıkarılır ve büyük Geugen (Geougen)'ler hanı'nın tut-sakları arasında en horlanan Türkler, savaş için gerekli demiri iş-liyorlardı⁴⁰⁸. Ne var ki, onların bu tutsaklığı, ancak, gözüpek ve güzel konuşan bir şefin ortaya çıkarak, soydaşlarına, işledikleri bu demiri efendilerine değil de kendi özgürlükleri ve onurları için kullanabileceklerini anlattığı tarihe dek sürebildi. Gerçekten, bulundukları dağlardan ayrıldılar⁴⁰⁹ ve bir asâ bu düşüncenin ödülü oldu. Her yıl bir parça demir ısıtılıyordu; hükümdar ve soylular arka arkaya bir demirci çekicini kullanıyordu. Bu tören, ilk Türklerin çağdan çağa sürdürdükleri alçakgönüllü ve ussal kıvançlı bir gelenek haline geldi. Onları, tutsaklıktan kurtaran Bertezena komşu oymaklarla yaptıkları savaşlarda hem kendi de-ğerini ortaya koymuş, hem de soydaşlarınınkini alevlendirmiş oldu. Han'ın kızıyla evlenmek istemeye kalkışınca bu, bir tutsa-ğın ve demircinin isteği olarak ve hor görülerek geri çevrildi. Son-radan evlendiği, daha soylu bir Çin prensesi, bu hor görülmenin ağırlığını gidermiş oldu. Geujanlar ulusunu tümüyle yıkan sa-vaş, Tataristan'da Türklerin daha korku verici imparatorluğunu kurdu. Kuzeyde saltanat sürdüler. Ne var ki, atalarının dağına olan bağlılıkları, onlar için fetihlerinin bir övünç isteği oldu. Kral-

larının ordugâhı pek seyrek olarak Altay dağını gözden yitirecek denli uzaklaşıyordu. İrtiş ırmağı bu dağdan inerek, dünyanın en iri koyunlarının ve sığırlarının beslendiği zengin Kalmuk⁴¹⁰ otlaklarını suluyordu. Toprak verimli, iklim yumuşak ve ılımlıdır. Bu mutlu ülke, ne depremlerden ne de salgın hastalıklardan habersizdi. İmparatorun tahtı doğuya dönüktü, bir mızrak üzerinde dikili duran altın bir kurt, çadırının girişini koruyor gibiydi. Ber-tezena'nın ardıllarından biri, Çin'in şatafatına ve boşınançlarına öykünmeye kalkışınca, danışmanlarından biri ona şunları söylemişti: "Türkler, sayı bakımından Çinliler'in yüzde biri bile değildirler. Onlarla boy ölçüşmeye kalkarsak, silahlarının karşısında tutunamayıp, belirli bir yerimiz olmayacaktır. Güçlü olduğumuz zaman ilerleyerek utkular kazanacağız; zayıf olduğumuz zamanda da geri çekilip saklanacağız. Türkler, bir kentin duvarları içerisinde kalırlarsa, bir savaşı yitirmeleri halinde imparatorluklarını da yitireceklerdir. Buda râhipleri sabır, alçakgönüllülük ve özveri, diye vaat etmektedirler. Ey kral, kahramanlara göre değil bu din." Daha az bir nefretle Zerdüst doktriniyi benimsediler. Ulusun büyük çoğunluğuysa, üzerinde durmadan, kendi atalarının düşüncelerini, daha doğrusu geleneklerini sürdürdüler. Yüce tanrısallığın özveri kıvancında olduğuna inanıyorlardı. Kabataslak ulusal inançlarında havaya, ateşe, suya ve toprağa minnetlerini dile getiriyorlardı. Din adamları, kâhinlik sanatından çıkar sağlıyorlardı. Yazılı olmayan yasaları sert ve yansızdı. Hırsız, çaldığının on katını geri vermeye mahkûm oluyordu. Zina, hiyanet ve adam öldürme suçları için ölüm cezası veriliyordu. Ama, kendi aralarında az rastlanan ve bağışlanamaz olan alçaklık suçunun cezası bütün cezaların en sertiydi: Boyun eğdirdikleri ulusları kendi bayrakları altında topladıklarından, süvarilerini oluşturan insan ve atları övünçle ve milyonlar olarak sayıyorlardı. Ordularından biri dört yüz bin askerden oluşuyordu. Elli yıl boyunca Romalılar, Persliler ve Çinlilerle, bağlaşıklık olarak, barış ve savaş içerisinde kaldılar. Biçim ve durum bakımından, kuzey sınırların-

da avcılık ve balıkçılık yapmaları, köpeklerin çektiği kızaklara binmeleri, toprağa gömülü konutlarda oturmaları dolayısıyla Kamçatka'ya uygun nitelikte görünmektedirler. Astronomi bilmiyorlardı. Çinli bilginlerce yapılmış ve sekiz ayaklı bir güneş saati de bulunan bir gözlem evi, kralın ordugâhını kırkdokuzuncu enlemde göstermekte ve kutup çemberinin üç ya da hiç değilse on derecesine dek ilerlediklerini sanmaktadırlar⁴¹¹. Güneye doğru olan en parlak fetihleri Nefalit ya da ak Hunlarınki oldu. Bu ulus da savaşçı ve uygardı; Pers krallığını yenmişti. Ticaret kentleri olan Buhara ve Semerkant onların egemenliği altındaydı. Persleri yendikten sonra utkulu ordularını İndus ırmağının ağzına dek yürütmüştü. Batı yönünde Türk atlıları Neotis gölüne dek ilerledi; bu gölü buz üzerinde geçti. Altay dağının eteğinde duran han, kendi isteğiyle Roma'ya bağlanan ve hükümdarları bir zamanlar Atina ile⁴¹² bağdaşıklık kurmuş olan Bosphorus⁴¹³ kentini kuşatma buyruğu verdi. Doğu'da Türklerin yaptıkları her saldırı sonunda Çinlilerin gücü biraz daha kırılıyordu. Tarihin bize bildirdiğine göre, zayıf düşmanlarını, tarlada tırpanla kendir ve ot biçer gibi kesip yere seriyorlar, aklı başında devlet adamları altın mızraklarla barbarları püskürten bir imparatorun yeteneğine alkış tutuyorlardı. Türk imparatorluğunun egemenlik alanının büyüklüğü, hükümdarlarından birinin kararıyla, merkeze bağlı üç prenslik haline getirildi ve buraları aynı soydan üç prensse emanet edildi. Bunlar, büyük han'a minnet ve bağımlılık borçlarını unuttular. Bir tek bilgili halk dışında her ulusun kapılmaktan kendini kurtaramadığı gösteriş ve savurganlık fâtihterin de güçlerini gevşetmişti. Çin, yenik ulusları, bağımsızlıklarını yeniden kazanmaları için, özendirip yüreklendirdi. Çok daha ileriki bir zamanda bu ulus ile imparatorluğu, bu kez Asya'nın güney ülkelerinde yeniden ortaya çıktı. Onların tarihi Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküşüyle ilişkili bulunmadığından, ilk hükümdarna ardıl olan kral soylarını unutulmuşluğa bırakacağım⁴¹⁴.

AVARLAR TÜRKLERİN ÖNÜNDEN KAÇIYOR VE DOĞU İMPARATORLUĞ'UNA YANAŞIYORLAR

Türkler, hızlı fetihlerinde, sularının rengi ve karanlık ormanları nedeniyle Kara adı verilmiş Til'in kıyılarında yerleşik Tugr'lara ve Varşanitler'e saldırarak bunları boyundurukları altına aldılar¹⁵. Tugr'uların han'ı üçyüzbin uyruğuyla birlikte öldürüldü ve cesetleri, dört günlük bir yol boyunca yığıldı. Bu genel kıyımdan kaçabilen yurttaşları Türkler'in gücüne ve acımasına başeğdiler. Yaklaşık yirmibin kişilik küçük asker birliği başka yere gitmeyi köleliğe yeğledi. Çok iyi bildikleri Tuna kıyılarını izlediler. Onları Avarlar'la karıştıran ulusların yanılığını sürdürdüler, gerçek Avarlar'ı Türkler'in boyunduruğundan kurtarmamış olan bu korkutucu ad altındaki terörü yaygınlaştırdılar¹⁶. Uzun bir yürüyüşten sonra, Alenler'in¹⁷ ve Sirkasyenler'in ülkesi olan Kafkasya'nın eteğine vardılar. İlk kez burada Roma İmparatorluğu'nun görkeminden ve zayıf yönlerinden söz edildiğini duydu- lar. Bağlaşıkları Alenler'den, kendilerini bu zenginlik kaynağına yönlendirmelerini alçakgönüllülükle istediler ve Lazik yönetici- sinin izniyle elçilerini, Karadeniz'den İstanbul'a gönderdiler. Baş- kentin tüm halkı, merak ve korkuyla bu barbarların garip sura- tını görmek için karşılarına çıkmaya koştular. Örgüler halinde omuzlarına düşen saçları hoş bir bağla sıkılmıştı; Giysileri de Hunlarınkı gibiydi.

ELÇİLERİ İSTANBUL'DA 558

Justinianus'un karşısına çıkarıldıklarında, elçilik kurulu baş- kanı Kandiş (Candish), imparatora şunları söyledi: "Ey güçlü hü- kümdar! karşınızda gördükleriniz ulusların en güçlüsü ve en ka- labalığı olan yenilmez, dayanılmaz Avarlar'ın temsilcileridir. Si- zin hizmetinizde ölmek isteriz; bugün erincinizi bozan tüm düş- manları yenecek ve yok edecek durumdayız. Ne var ki, bağlaşıklık- ımızın bedeli ve değerimizin ödülü olarak, değerli bağışları-

nızı, yıllık para yardımlarınızı ve verimli topraklarınızdan bize bir bölüm ayırmanızı bekliyoruz." Bu elçilik kurulu, önüne çıktığı zaman Justinianus'un saltanatı otuzikinci yılına varmıştı, yaşı da en azından yetmişbeşi bulmuştu. Ruhu ve vücudu zayıf düşmüştü. Afrika ve İtalya fâtihi, halklarının geleceğiyle fazla ilgilenmeksizin hükümdarlığının erinç içerisinde geçmesinden ve ününün bozulmamasından başka şey düşünmüyordu. Senatoda, özen-tili bir söylev verdi: Avarlar'ın kaba davranışlarını ve dostlukla-rını gizli tutmaya kararlı olduğunu bildirdi; senato da, Çin'in yük-sek aşamalı devlet adamları gibi, hükümdarın benzersiz usunu ve kolay kolay rastlanamayan uzakgörüşünü alkışladı. Bu bar-barların gözünü boyayacak gösterişli armağanlar hazırlandı: bun-lar arasında ipekli giysiler, yumuşak ve parlak yataklar, altın iş-lemeli zincirler, kolyeler vb. şeyler vardı. Elçiler, bu görkemli ka-bulden sevinç duyarak İstanbul'dan ayrıldılar. İmparatorun mu-hafızlarından biri olan Valentinus da, onların ordugâhının bu-lunduğu Kafkas dağlarının eteğindeki yere gitti, yıkacakları ya-da başarı kazanacakları durumların imparatorluğa da yararlı ola-cağı saptanarak, Roma'nın düşmanı olan ülkelere saldırımları konusunda anlaşmaya varıldı. Doğal tutku ve davranışlarına uy-gun bir girişim, armağanlar ve söz vermelerle, kolayca gerçek-leşme yoluna girdi. Türk ordularından uzak kalmalarını gerek-tiren korkudan kaçan Avarlar Don (Tanaïs) ve Dinyeper (Boryst-hene) ırmaklarını geçtiler, uluslar yasasını hiçe sayarak ve utku haklarını kötüye kullanarak Polonya'nın ve Almanya'nın ortala-rına dek girdiler. On yıla yakın ordugâhları Tuna ve Elbe kıyıla-rında kaldı. Birçok Bulgar ve Esklavon oymaklarını yok ettiler. Bu iki ulustan geri kalanlar da Avarlar'ın bayrağı altında haraç ödeyerek yaşayabildiler. Kağan diye adlandırılan kralları, hep imparatorun dostluğunu destekler görünüyor, Justinianus de on-ları, Lombardl'ların gücünü dengelemek için Ponnonya'da yer-leştirmeyi düşünüyordu. Ne var ki, bir Avar'ın erdemi ya da kal-leşliğiyle, soydaşlarının utkulu niyetleri öğrenildi. Elçilerini tu-

tan ve imparatorluk başkentinde satın almalarına izin verilmiş olduğu halde silah satımını yasaklayan Konstantinopolis sarayının çekingen ve kıskanç politikasından yakındılar⁴¹⁸.

TÜRKLER'İN VE ROMALILAR'IN ELÇİLERİ. 569-582

İmparatorların tutumunda meydana gelen bir değişikliğin nedenini belki de Avarlar'ı yenenlerin gönderdiği bir elçilik kuruluına bağlamak gerekecektir⁴¹⁹. Avarlar'ı kendilerinden çok uzakta tutan araya karşın Türkler'in hıncı yatışmamıştı. Elçileri, yendiklerinin ayak izlerini sürdürürcesine Jaik, Volga, Kafkasya ve Karadeniz'den İstanbul'a vardılar. Konstantinus'un ardıllarından biri olan hükümdarın önüne çıktılar, ondan, kaçak başkaldırıcı topluluğunun isteklerine yardımcı olmamasını istediler. Bu görüşme sırasında ticaret işleri de ele alındı. O zamanlar Türkler'in haraca bağlamış oldukları Sogdoitler, Hazar denizinin kuzeyinden yeni bir yol açarak Çin ipeklerinin Roma imparatorluğuna satılıp getirilmesi için fırsattan yararlandılar. Seylan adasından deniz yolunu yeğ tutan Persler Buhara ve Semerkant kervanlarını çalışamaz duruma sokmuşlardı. Onların taşıdığı ipekleri nefretle yakmışlardı. Türk elçileri Pers'de öldüler. Zehirlenerek öldükleri sanılmıştı. Kağan, Sogditlerin hükümdarı Maniach'dan - ki Türkler'in emrindeydi- ortak düşmanlarına karşı Bizans sarayına bir bağlaşıklık antlaşması önermesini istemişti. Maniach ile yoldaşları, sungularının ve giysilerinin zenginliğiyle Kuzey'in kaba yabanılları olarak kendilerini gösteriyorlardı, bu Asya süsleyiydi. İskit harfleri ve diliyle yazılmış mektupları, hiç değilse bilimden, ana çizgileri bakımından haberli olduklarını gösteriyordu^{419a}. Türkler'in yaptıkları fetihleri saydılar; dostluklarını ve yardımlarını sundular; iyi niyetlerini göstermek için, sözlerinden dönmeleri halinde kendilerine ve efendileri Disabul'u her türlü kötülüklerin cezalandırmasını dilediler. Güçlü ve uzaktaki bir kralın elçileri, imparator'ca konukseverlikle kabul edildi. İpekböceklerinin görüntüsü ve bu böceklerin ürettiği değerli nes-

neyi işleyen zanaatkârlar Sogdoit'lerin umutlarını altüst etti. İmparator, kaçak Avarlar'dan vazgeçtiğini ya da öyle göründüğünü anlattı. Türkler'in bağlaşıklığını kabullendi ve elçilerden biri Altay dağının eteğine antlaşmanın onandığını sundu. Justinianus'un ardılları zamanında da iki ulusun dostluğu sık ve içtenlikli ilişkilerle gelişti. Han'ın en gözde bağımlıları da Bizans sarayı ile ayrı antlaşmalar yapmaları için serbest bırakıldı. Çeşitli dönemlerde İstanbul'a gelmiş bulunan yüzaltı Türk ülkelerine dönmek üzere buradan aynı zamanda ayrıldılar. Tarih, İstanbul'dan Altay dağına ne kadar zamanda gidilebildiğini bildirmiyor. Tataristan'ın çöllerini, dağlarını, ırmaklarını ve bataklıklarını aşan bu yolculuğa ilişkin ayrıntılar vermeye kalkışmak güç olurdu. Ancak, Roma elçilerine Türkler'in ordugâhında yapılan kabulün ilginç bir betimlemesini yapabileceğiz. Cengiz oğullarında bugün yine görülmekte olan bir geleneğe göre elçiler ateş ve günlükle tütsülendikten sonra Disabul'un önüne (huzuruna) kabul edildiler. Hükümdarın çadırı, Altın dağında bir koyağın dibinde bulunuyordu. Tekerlekler üzerinde duran ve gereğinde at koşulabilen bir koltukta Disabul oturuyordu. Elçiler, sungularını, kendilerine eşlik eden Türk subayına verdikten sonra, gösterişli bir söylevle imparatorun, Türk silahlarının her zaman utkulu, saltanatlarının uzun ve gönençli olması ve dünyanın en güçlü iki ulusu arasında, kıskançlıktan uzak, yalan dolansız sıkı bir bağlaşıklığın kesintisiz sürüp gitmesi için dileklerini iletiler. Disabul'un yanıtı da daha az dostça değildi. Elçiler, günün büyük bölümünde süren bir şölen sofrasında onun yanında yer aldılar. Çadır ipek halılarla döşenmiş ve kuşanmıştı. Sarhoş edici niteliğiyle şarabı andıran bir tatar içkisi verildi. Ertesi günkü yemek daha görkemliydi. İkinci çadırın ipek halıları çeşitli figürlerle işlenmişti. Hükümdarın koltuğu, kupalar ve çanaklar altındandı. Yaldızlı ağaçtan sütunlar üçüncü bir çadırı ayakta tutuyordu. Dört altın tavusun tıttığı bir som altın yatak bu çadırda bulunuyordu. Çadırın önündeki arabalarda, Türklerin yetilerinden çok değerbilir-

liklerini yansıtan som gümüşten ve ince işçilikle meydana getirilmiş sahanlar, heykeller ve leğenler görünüyordu. Disabul, ordularının başında Pers sınırına doğru yola çıkınca Romalı temsilciler de günlerce Türk ordusunu izlediler. İçlerinden birine büyük kralın önüne çıkarılma izni verildi. Yemeğin sessizliğini kralın azarlayıcı bağırması bozdu. Nuşirevan (Hüsrev)'in gücü ve tutkusu Türkler'le Romalılar'ın birleşmesini perçinlemişti. Bu iki ulus Persler'in iki yanında yer alıyorlardı. Ne var ki, Türklerle Romalılar, yeminlerini ve antlaşmalarını anımsamayı bir yana bırakıp kendi çıkarlarının sesine kulak verdiler. Disabul'un ardılı babasının cenaze törenini yaptığı sırada, kendisine Pers'i ele geçirmeyi önermeye gelen imparator Tiberius'un elçilerini kabul etti. Elçiler, bu kendini beğenmiş barbarın ağır, belki de haklı çatmalarını sabırla dinlediler. Kağan, ellerini ağzına götürerek şöyle dedi: "On parmağımı görüyorsunuz. Siz Romalıların çok sözcüleri var; ne var ki bunların çoğu aldatmaca ve yalan söylemekte kullanılmaktadır. Benimle başka türlü, uyruklarımla başka dille konuşuyorsunuz. Her ulus, sizin aşağılık dil canbazlığınızla teker teker aldatılmıştır. Bağlaşıklarınızı savaşa ve yok olmaya sürüyorsunuz. Onların çalışmalarından yararlanıyor, sonra da iyilikçilerinizi savsıyorsunuz. Hemen ülkenize dönün ve bir Türk'ün ağzından yalan çıkmasının ve söylenen yalanı da bağışlamasının olanak dışı olduğunu efendinize söyleyin. Yalancının hemen cezalandırılacağını da bildirin. Bir takım dalkavukça ve aşağılık sözlerle dostluğumu elde etmek için yalvarırken benim kaçaklarım olan Varşonitler'le birlik kuruyorsunuz. Bu aşağılık yaratıklar üzerine yürümek zahmetine katlanırsam kırbaçlarımızın sesi onları titretecektir. Sayısız atlılarım onları atlarının nal-ları altında karıncalar gibi ezecektir. İmparatorluğunuzun bir bölümünü ele geçirmek için izledikleri yolu biliyorum. Kafkas dağlarının Romalılar'a yarayan bir engel oluşturduğu ve ele geçiremez biçimindeki boş inanca da kanmıyorum. Niester, Tuna ve Hebre ırmaklarının akışları üzerine bilgim var. Güneşin doğu-

şundan batışına dek aydınlattığı tüm ülkelerin kalıtcısıyım. En savaştan uluslar Türkler'e başeğmişlerdir." Bu korkutucu sözlerle karşın Türklerle Romalılar, karşılıklı çıkarlarını gözönünde tutarak yeni bir bağlaşıklık imzalamakta gecikmediler. Kağan'ın gururu öfkesinden daha uzun sürdü. Dostu imparator Mauricius'a önemli bir fetih haberini verirken kendini yedi soyun efendisi ve yeryüzünün yedi ikliminin hükümdarı olarak nitelendirdi⁴²⁰.

PERS'DE DURUM 500-530

Dünya kralı sanı çok kez Asya hükümdarları arasında kavga nedeni oldu. Bu kavgalar da, böyle bir sanın, yarışmacılardan hiçbirine özgü olmadığını tanıtlamaktadır. Türkler'in krallığına Ceyhun ırmağı sınır oluşturmaktaydı. Bu ırmak onları, başka bir deyişle Turan'ı, daha küçük alanda olmakla birlikte daha kalabalık nüfusa sahip ve güçlü İran ya da Pers'le ayırmaktadır. Almasıklı olarak Türkler'e ve Romalılar'a saldırarak onları püskürten Persler, Justinianus'un saltanatından önceki üçyüz yıldan beri tahtlarını koruyan Sâsâniler'ce yönetilmiştir. Justinianus'un çağdaşı olan Keykubat, imparator Anastasius'a karşı başarılı bir savaş vermişti. Ne var ki yurt içi toplumsal ve dinsel çekişmeler bu hükümdarın saltanatında güçlülere yol açtı. Önce, kendi uyruklarınca yakalanarak hapsedilmiş, sonra da Pers'in düşmanları arasına sürülmüştü. Karısını kötü yola sokarak özgürlüğünü yeniden kazandı ve, babasını öldürmüş olan barbarların tehlikeli ve para karşılığı yaptıkları yardımla ikinci kez tahta çıktı. Soylular, Kubat'ın, kendisini kovanları, belki onu yeniden tahta geçirenleri de hiçbir zaman bağışlamayacağını sezinlediler. Halk, kadınların ortaklaşa kullanılmasını⁴²¹ ve tüm erkeklerin eşit olduğunu vaaz edereksavunan Mazdak'ın⁴²² bağnazlığıyla aldatılmıştı. Mazdak, çömezlerinin en verimli toprakları ve en güzel kadınları kullanmalarını doğru buluyordu. Yasalarını altüst eden bu düzensizlikler ve kendinin oluşturduğu örnek⁴²³ Pers kralının yaşlılık yıllarını acılara boğdu. O zamana değin uygulanan kuralı, en çok

sevdiği üçüncü oğul'un kendinden sonra tahta geçmesini sağlamak üzere gizlice değiştirmeyi de tasarlıyordu. Bu ardıl, ilerde Hüsrev ya da Nûşirevan adını alacaktı. Bu genç adamı halkların gönlünde daha da yükseltmek amacıyla, Pers kralı onu evlat edinmesi için imparator Justinus'tan ricada bulundu. Barışçıl düşüncede olan Bizans sarayı bunu kabule hazır durumdaydı, böylece Hüsrev, babalığından da kalıtım yoluyla haklı bir san daha kazanmış olacaktı. Ama kestör Proklus, bu tasarının kötü sonuçlar doğurabileceğini kapalı biçimde imparatora anlattı. Evlat edinmenin sivil mi yoksa süel bir törenle mi yapılması gerektiği konusunda bir güçlük çıkarıldı⁴²⁴. Görüşmeler birden kesildi. Konstantinopolis'in yolunu tutmuş ve Dicle'ye dek gelmiş olan Hüsrev'in ruhunda bu kötü davranış derin iz bıraktı. Hüsrev'in babası, isteklerini boşa çıkaran bu olaydan sonra uzun süre yaşamadı. Soylular meclisinde tutsusu (vasiyeti) okundu. Hüsrev'i desteklemek üzere örgütlenmiş gizli bir tertip, ilk evlat hukukunu dikkate almaksızın, onu Pers tahtına oturttu. O, bu tahta kırksekiz yıl boyunca sahip oldu. Kurduğu gönençli yönetimi, Doğu uluslarınca çağlar boyu Nûşirevan adaleti diye ününü ve anısını sürdürdü⁴²⁵.

NÜŞİREVAN YA DA HÜSREV'İN SALTANATI 531-579

Uyruklarının ve de kralların kanısında bile, bir hükümdarın adaleti, tutkularından ve çıkarlarından pek seyrek olarak özveride bulunmaya onu zorlar. Hüsrev'in erdemleri, barışa ve savaşa karar verdiği zaman, bir ulusun büyüklüğünü ve mutluluğunu karıştıran, ve gözünü kırpmadan binlerce insanı kendi ünü ve keyfi için kurban eden, tutkuyla dürtüklenip ihtiyatlılıkla durdurulan bir fâtihin erdemleri gibidir. Bugün için adaletli Nûşirevan'ın ülke yönetimi zorba hükümdarlığı olarak nitelendirilecektir. Kendinden büyük iki kardeşi taht üzerindeki haklarından yoksun bırakılmışlardı. Bundan başka, o tarihten başlayarak yü-

ce çizgiden olağan uyruk durumuna düşmüş olduklarından, canlarından korkuyorlar ve efendilerinden çekiniyorlardı. Korku da, öc almak gibi onları başkaldırmaya götürebilirdi. Bir fesat düzenlemesiyle ve çok zayıf bir kanıtla suçlandırıldılar, ve Hüsrev, bu iki mutsuz prensle ailelerini ve yandaşlarını öldürterek gönlünü rahata kavuşturdu. Yaşlı bir komutan, acıma duygusuyla bir genç suçsuzu kurtardı. Bu insanca davranışı, oniki ulusa baş eğdirerek bunları Pers'e bağlayan bu komutanın, oğlu tarafından ele verilerek, öldürülmesine neden oldu. Mebodes'in çabası ve ihtiyatlılığı, Hüsrev'in taç giymesini sağlamıştı. Kendi yaptığı bir işi gözden geçirmekten kralın buyruğuna bir gün gecikerek uyduğu için, üçayaklı demir sandalyeye oturtularak saray kapısı önüne konuldu⁴²⁶. Kurbanın gönlü ferahlatılıyormuş gibi davranış gösterildiği sırada ölüm cezası da yerine getiriliyordu. Kubat'ın oğlunun bükülmez gururu ve soğuk nankörlüğü, Melodes'in ceza kararını göndermeden önce onu günlerce acılar içerisinde bekletmekten zevk aldığını göstermekteydi. Ne var ki halk, özellikle Doğu halkları, yükselen başları kesen, ve yelte (kaprisli) bir kralın gülüşüyle yaşamaya ya da öfkeli bakışıyla ölmeye adanmış tutsakları yok eden hükümdarları bağışlamaya ve alkışlamaya yatkındır. Nüşirevan ya da Hüsrev, yaraları şiddete sapsmadan uyguladığı gibi, kendi saygınlığına saldıranlar denli bireylerin mutluluğuna saldıranları da cezalandırıyordu. Yönetimi kesin, sıkı ve yansızdı. Saltanatının ilk önlemlerinden biri, ortaklaşalık ya da mallarda eşitlik diye adlandırılan tehlikeli sloganları yoketmek oldu. Mazdak yanlılarınca el konulan toprakları ve kadınları eski ilgililerine geri verditti. Bağnazlara ve düzenbazlara verdiği ılımlı cezalar toplumun bağlı olduğu doğal ve normal hakların yürürlüğünü doğrulamış oldu. Gözde bir yüksek aşamalı görevliye tam güvenle bağlanmak yerine, Âsur, Medya, Pers ve Baktriana gibi imparatorluğunun dört büyük eyaletinde dört vezirlik kurdu. Valilerin, yargıçların ve danışmanların seçimi sırasında, kralların önünde takınılan davranış maske-

sini düşürmeye çalışıyordu. Soyluluğun ve zenginliğin rastlantıya bağlı ayrıcalıkları yerine gerçek yetenekleri ortaya çıkarmak istiyordu. Etkileyici sözcüklerle duyurdu ki, yoksullara yardım etmeyi sevenleri yeğleyecek, kötü yargıçları, köpeklerin maj tapınaklarından çıkarılması gibi, sürgüne gönderecekti. Artakserkses I.'in yasalar kodeksi yenilendi ve yayımlandı. Yüksek aşamalı görevlilerin bunlara uyması buyruldu. Ne var ki, suçun hemen cezalandırılması bunların erdemine en sağlam kefil oldu. Saraya bağlı bin devlet gizli görevlisi bu görevlilerin tutum ve davranışlarını gözlemliyor ve konuşmalarını dinliyordu. Hint sınırlarından Arabistan'a dek Pers eyaletleri, kardeşi olan güneşe öykünerek, onun hızı ve yararlılığıyla davranmak isteyen bir hükümdarın varlığından ışıık alıyordu. Eğitimin ve tarımın özen gösterilmeye değer olduğuna karar verdi. Tüm Pers illerinde, yetimler ve yoksul ailelerin çocukları, devlet hesabına bakılıyor ve okutuluyorlardı. Kızlar, en zengin katmandaki yurttaşlarla evlendiriliyorlardı. Oğlan çocukları çeşitli yeteneklerine göre, mekanik sanatlarda çalıştırılıyor, ya da daha onurlu işler için yetiştiriliyorlardı. Terkedilmiş köylere yardım elini uzattı. Topraklarını işleyemez hale gelmiş çiftçilere hayvan, tohum ve çift araç ve gereçleri verdi. Saltanatı sırasında tarlalar, bilgili ve yararlı yöntemlerle sulandı¹²⁷. Bu krallığın gönenci onun erdemlerinin meyvası ve kanıtı olmuştur. Kötü yanları, Doğu zorbacılığının doğal sonuçlarıdır. Nuşirevan ile Justinianus arasındaki bitmez tükenmez yarışma (rekabet) 'da değerlilik ve zenginlik hep Barbarlardan yana oldu¹²⁸.

YAZINA (EDEBİYAT) KARŞI SEVGİSİ

Adaletiyle ünlü olan Nuşirevan, bilgisiyle de tanınmıştı. Bir Platon öğretilisinin tahtta bulunduğu söyleniyordu. Bu garip haber, yedi Yunanlı filozofun hevesini uyandırmış ve kanarak onun sarayına getirtmişti. Gerçekten, savaştan ve devlet yönetiminden hiç boş vakit bulamayan bir hükümdarın, Atina okullarının boş zamanını oyalayan birtakım soyut sorunları kendileriyle eşit bir yetenekte tartışacağına inanıyorlar mıydı? Çocukluğundan beri, saltık istencini ve keyfini devlet görevi için tek kural olarak bellemiş bir zorba hükümdarın davranışlarını yönetmesini ve tutkularını önlemesini felsefeden beklemek olası mıydı?⁴²⁹ Nuşirevan'ın öğrenimi boş ve yüzeysel bilgilerden ileri gitmemişti. Ne var ki, onun örneği becerikli bir halkın merakını uyandırdı ve iyi ışıklar Pers'e dağılarak bu ülkeyi aydınlattı.⁴³⁰ Gondi-Şapur'daki, krallık kenti Susa yakınlarında bir tıp akademisi kurdu. Bu akademi, yavaş yavaş bir şiir, felsefe ve retorik⁴³¹ okuluna dönüştü. Krallığın yıllıkları kaleme alındı⁴³². Yeni ve özgün tarih hükümdara ve halka yararlı dersler verirken, ilkçağların tarihi devler, canavarlar gibi doğu masal kahramanlarıyla dolup taşmaktadır⁴³³. Bilgili ya da güvenilir her yabancı, kral ile görüşme onurunu kazanabiliyor ve onun ihsanlarıyla zengin olabiliyordu: Bir Yunanlı hekim, üçbin tutsağı serbest bırakarak ödüllendirdi⁴³⁴. Hükümdarın kayrasını elde etmeye çalışan filozoflardan biri olan Uranus, kendinden daha az mutlu yarışmacılarını zenginliği ve hor görmesiyle öfkелendirdi. Nuşirevan, maj'ların dinini benimsiyor, hiç değilse bu inanca saygı gösteriyordu; bu arada kimi can yakıcı işlemlerin izlerine de rastlanıyordu⁴³⁵. Çeşitli inançların inaklarının karşılaştırılmasına izin veriyordu. Başkanlığında yapılan dinsel tartışmalar, râhiplerin otoritesini azalttı ve halkın kafasını aydınlattı. Yunan'ın ve Hint'in en ünlü yazarları, tatlı ve ince-likli bir dil olan Farsça'ya, onun buyruğuyla çevrildi. Bu dilden Muhammet de cennetle yararlanılmasını sağlık vermekte, kendini beğenen ve bilgisiz Agathias ise onu, yabancı ve âneksiz ola-

rak göstermektedir⁴³⁶. Bu Yunanlı tarihçi asıl, Plato'nun ve Aristo'nun yapıtlarının, felsefe araştırmaları için serbestlik ve inceliği pek bulunmayan bir dile nasıl çevrilebilmiş olduğuna şaşmıyordu. Stagirli filozofun usu, tüm dillerde aynı anlaşılabilirlik ya da aydınlıkta ise, bu olanak, Sokrat öğretisinin diyaloglarındaki dramatik tutum ve değerin Attika uslubuyla dile getirilmiş olmasındandır⁴³⁷. Araştırmalarını, aydınlığı artıracak her şey üzerine yönelten Nuşirevan, eski Brahman Pilpay'ın ahlaksal ve siyasal öykülerinin, Hint krallarının hazineleri arasında gizemli bir saygıyla saklandığını öğrendi. Hekim Perviz (Perozes)'i gizlice Ganj kıyılarına gönderdi ve, kaç mal olursa olsun, bu değerli yapıta ulaşarak eline geçirmesini ona buyurdu. Perviz, bundan bir kopya sağlama becerikliliğini gösterdi ve özenle çevirisini yaptırdı⁴³⁸. Bu masallar, Nuşirevan ile soyluların bulunduğu bir mecliste okunarak beğenildi. Hint dilinde yazılmış özgünü ile Farsça çevirisi uzun süreden beri yitiktir. Ne var ki, Arap halifelerinin merakı sayesinde bu saygın yapıt korunmuştur. Modern Pers, Türkiye, Suriye, Yahudi ve Yunan halk dillerinde ona yeni bir yaşam kazandırıldı. Çeşitli biçimleriyle Avrupa'nın çeşitli dillerinde birbiri ardından yayımlandı. Pilpay masalları adıyla çevrilen bu masallar, Hindular'ın özel karakterlerini, törelerini ve dinlerini yansıtır değerlerdir. Anlatıştaki özellik Phedre'in inceliğinden ve Lafontaine'nin saf sevimliliğinden aşağıdır. Yazar, bir öğütülü masalında onbeş ahlaksal ve siyasal özdeyiş üretmiştir; ne var ki, bu özdeyişler sıkıcı, gereksiz ölçüde uzun, bayağı ve yararsızdır. Bununla birlikte Pilpay, gerçeği süsleyen, belki hükümdarların kulağına, öğrenmenin sertliğini yumuşatarak yansıtan bir yapıtı (tasnî) biçimi bulmuştur. Aynı yöntemle, ellerindeki gücün uyruklarının toplam gücünden başka bir şey olmadığını hükümdarlara anlatmak isteyen Hintliler, yine Nuşirevan zamanında Pers'e sokulan, satranç oyununu düzenlemişlerdir⁴³⁹.

Kubat'ın oğlu, Doğu imparatoruyla yapılmakta olan bir savaşın ortasında tahta çıktı. Yurtiçi kaygılar nedeniyle bir ateşkes'i uygun buldu. Beri yandan Justinianus de böyle bir sonuç için can atıyordu. Nuşirevan, Roma elçilerini ayaklarına kapanmış halde gördü. Sürekli ya da sonsuza dek bir barış için onbir bin altın lirayı kabul etti⁴⁴⁰. Karşılıklı değiş-tokuşlar düzene bağlandı; Doğu komutanı Kafkasya'da ve Dara'da kalmaması koşuluyla birincinin karakol hizmetleri ve ikincinin yıkılması işini Pers kralı yük-lendi. İmparatorun tutkusu, istediği nefes alma zamanını elde etmişti. Afrika fetihleri bu antlaşmanın ilk meyvası oldu. Nuşirevan'ın açgözü, elçilerinin alaylı bir biçimde dostluk simgesi olarak nitelendirdikleri, Kartaca'dan alınmış ganimetlerin önemli bir bölümünün kendisine sunulmasıyla biraz doyurulmuş oldu⁴⁴¹. Ne var ki, Belisarios'un ganimetleri, Sicilya, İtalya ve Roma'nın üç savaş sonunda Justinianus'a boyun eğmiş olmalarını şaşkınlık, kıskançlık ve korkuyla öğrenen büyük kralın uykularını kaçırıyordu. Antlaşmaları bozma işinde deneyimsiz olduğu için, kendisine bağlı, atak ve düzensiz Almondar'ı gizlice kışkırttı. Sarra-sinler'in bu hükümdarı Hira'da⁴⁴² oturuyordu ve genel barış sistemi içerisine alınmamıştı, düşmanı ve imparatorluğun bağlaşı-ğı Gassan oymağının başı Aretas'a karşı, karanlık bir savaşı, aralıksız sürdürüyordu. Palmira'nın güneyindeki çöl bölümünde büyük bir otlak söz konusuydu. Öncesi bilinemeyecek denli bir zamandan beri koyunlar için ödenen bir vergi Almondar'ın hakkı olarak biliniyordu, Gassanlı ise, strate denilen kaldırım taşlı yolu kanıt diye göstererek bunun Romalılara özgü bir iş olduğunu ve onların hükümdarlığına, karşı çıkılamaz tanıtılma sayılacağını ileri sürüyordu⁴⁴³. İki hükümdar da, kendilerine bağlı yanları desteklediler. Ağırbaşlı ve titiz bir yargıcı (hakem) ya başvurul-masını beklemeyen ve Pers'ten yardım gören Arap, göçer durum-daki ordugâhını Suriye ganimetleri ve tutsaklarıyla zenginleştirdi. Almondar'ı geriye püskürtmek yerine Justinianus, onu için-

den bozma yolunu denerken, bir yandan da dünyanın öbür ucundan Etyopyalıları, yarışmacısının topraklarını ele geçirmeleri için yardıma çağırıyordu. Ne var ki bu tür bağlaşıkların yardımı çok uzaktaydı ve geçici olabilirdi. Bu yazışmaların duyulması, aynı sıralarda Nuşirevan'ın koruyuculuğunu yalvararak isteyen Gotlar'la Ermeniler'in yakınmalarını haklı çıkardı. Arsaçe'nin soyundan gelenler Armenia'da henüz çok sayıda bulunuyorlardı ve ulusal özgürlükleriyle kalıtımsal haklarından arta kalanları savunmak için kışkırtılıyorlardı. Vitiges'in elçileri, imparatorluktan gizlice geçmişler, İtalya krallığının çok büyük ve kaçınılmaz tehlikesini gözler önüne sermek istemişlerdi. Aynı yakınmalarda hepsi birleşti. Kaynaştılar ve başarıya ulaştılar. "Kendi çıkarlarımızı nasıl düşünüp sunuyorsaksizinkileri öylece önünüze getirip durumu anlatmak istiyoruz. Tutkulu ve kalles Justinianus dünyanın tek efendisi olmak istiyor. İnsanların özgürlüğünü tehlikeye sokan şu sonsuza dek barıştan beri, sizin bağlaşığınız olduğu halde düşmanınız gibi tutum içerisinde bulunan bu hükümdar kendisine bağlı olanlar gibi ondan nefret edenlere de kötülükler etti. Armenia'nın ayrıcalıklarına sataşmadı mı, Kolşozlar'ın bağımsızlığını ve Tzanya dağlarının doğal özgürlüğünü bozmadı mı? Donmuş Azak denizi üzerindeki Bosforus kentini ve Kızıldeniz kıyısında Palmiyeler koyağını ele geçirmedi mi? Mağripliler, Vandallar ve Gotlar, sırasıyla ezildi ve her ulus, kendi gözleriyle komşularının yıkılışına tanık oldu. Ey Kral, elverişli zamanı kaçırmayın: Doğu savunmasız durumda, Justinianus'un orduları, ünlü komutanıyla birlikte Batının uzak bölgelerinde bulunuyor. Duraksamaya düşer, ertelemeye kalkarsanız Belisarios ile yengi kazanmış birlikleri Tibieris kıyılarından kalkıp Dicle'ye gelecekler, Pers'e, dizlerini dövmekten başka yapacak bir şey kalmayacaktır⁴⁴⁴." Bu nedenler, Nuşirevan'ın, onaylamadığı örneği izlemeye kolayca karar vermesine yetti. Zafer tutkusu bulunan kral, dinginlik ve güvenlik içerisinde kanlı buyruklarını Bizans sarayının içinden veren yarışmacı'ya öykünmekten nefret etti.

Nuşirevan yakınma konuları ne olursa olsun, antlaşmaların güvenliğini kötüye kullandı, kendisine yapılabilecek duygularını gizleme ve ikiyüzlülük gibi haklı ayıplamaları ancak kazandığı utkuların parlaklığı karşılayabildi. Babil ovalarında toplanan Pers ordusu, Mezapotamya'nın berkitimli kentlerine -akıllılık ederek- dokunmadı. Fırat'ın batı kıyısını izleyerek, alanı geniş olmakla birlikte kalabalık nüfuslu ve büyük kralın yürüyüşünü durdurmaya kalkışan Dara kentine dek geldi. Hiyanet ve baskın bu kentin kapılarını düşmana açtı. Nuşirevan, kılıcını insanların kanıyla kirlettikten sonra, oraya gelen Justinianus'un elçisini, Persler'i nerede bıraktığını efendisine söylemesi için, geri gönderdi. Her zaman insancıl ve adaletli görünüm kazanmayı istiyordu. Çocuğuyla sokakta sürünen soylu bir kadını görünce içini çekti, bu felaketlere neden olanlar için Tanrı'nın cezasını diledi. Buradan onikibin tutsak toplayıp dörtyüz altın mark'a sattı. Yakında bulunan Sergiopolis piskoposu bu parayı garanti etti, ve ertesi yıl, Nuşirevan'ın açgözlülüğü, bir yüce gönüllük davranışla üstlenilmiş ve yerine getirilmesi olanaksız bu anlaşmanın cezasını piskoposa çektirmekte kusur etmedi. Suriye'nin içerlerine doğru ilerledi. Onun yaklaşmasıyla ortadan yiten küçük bir birlik onun utku kazanma onurunu yok etti. Bu ülkeyi egemenliği altına almayı umamadığından bir haydut gibi her yanı yağmaya ve yakıp yıkmaya koyuldu. Birbiri ardından, Hierapolis, Boere ya da Halep, Apame ve Kalsis'i kuşattı. Bu kentlerden herbiri, gücüne ve varlığına göre bir para ödedi, ve yeni efendileri, teslim koşullarına göre, yüzlerini bile görmeden, onları uyrukluğa kabul etti. Majlar'ın dinine göre yetişmiş bu kimse, hiç duyunç acısı çekmeksizin, kutsallıklara sataşmaktan çekinmedi, altın ve değerli taşlardan yapılmış bir haçı aldıktan sonra, Apama Hristiyanlarına, tapınmaları için tahta haçı bıraktı.

ANTAKYA YIKINTILARI

Ondört yıl önce bir deprem, Antakya'yı bir taş yığını haline getirmişti. Justinianus, Doğu'nun bu yıkıntısını Teopolis adıyla yeniden yaptırmıştı. Kale duvarları içerisinde yükselen yapıları ve sürekli artan nüfusu o kötü anıyı hemen hemen unutturmuş gibiydi. Antakya'nın savunması, bir yandan dağa, öbür yandan Oronte'ye dayanıyordu. Ne var ki, en zayıf noktasının karşısında ona egemen bir tepe bulunuyordu. Düşmanın bu zayıflığı anlamayacak biçimde önlemler alınmak uğrunda devinimde bulunulmamıştı. İmparatorun yeğeni Germanus, canını ve saygınlığını kuşatılmış bir kentin duvarları içerisinde rastlantıya bırakmak istememişti. Halk, atalarının havâi ve yergili ruhunu sürdürüyordu. Altıbin kişilik bir savunma gücü onları böbürlendiriyordu. Kendilerine önerilen elverişli bir teslim olmayı nefretle geri çevirdiler ve büyük kralın saygınlığını, kale duvarlarının üzerinden, saldırgan çığlıklarla aşağıladılar. Sayısız askerkale duvarlarına tırmandılar. Paralı Roma askerleri, karşı yöndeki Dafne adlı kapıdan kaçtılar; Antakya'lı genç kuşağın soylu dayanışı, kentlerinin mutsuzluğunu artırmaktan başka şeye yaramadı. Nuşirevan, yandaki tepeden Justinianus'un elçileriyle birlikte indi. Elçiler henüz ondan ayrılıp gitmemişlerdi. Bu mutsuz insanların uğradığı acı duruma ve inadına yakınmalı bir sesle üzülmüş gibi görünüyordu. Beri yandan genel kıyım ve öldürmeler sürüyordu. Kentin yakılmasını buyurdu. Katedral'i korumuş olması, dinsel duygulardan dolayı değil, cimriliği nedeniyle. Çok saygıdeğer bir davranışla aziz Julianus kilisesiyle elçilerin oturduğu mahalleyi kurtardı. Yön değiştiren rüzgâr yüzünden kimi uzak yollar da korunmuş oldu. Kalan duvarlar, halka barınaklık ettiler ve üzerlerine yeniden mutsuzluklar gelmesine neden oldular. Bağnazlık, Dafne koruluğunun süslemelerini bozmuştu. Nuşirevan bu korunun gölgesi altında ve çeşmelerinin önünde soluklanmıştı. Birlikte getirdiği kimi putataparlar bu hoş inzivâ'nın çiçek perilerine kendilerini feda ettiler. Oronte (Âsi) ırmağı, Antak-

ya'nın onsekiz mil aşağısında Akdeniz'e dökölür. Kendini beğenmiş kral, fetihlerinin son sınırını gözlemlemek için oraya gitti. Denizde tekbaşına banyo yaptıktan sonra, güneşe, daha doğrusu maj'larca kutsanan güneşin yaratıcısına şükran kurbanı sundu. Bu boş inanç davranışı Suriyeliler'in inançlarını yaralamış olsa da, kralın sirk oyunlarında hazır bulunması onları sevindirdi. Justinianus'un Maviler'i tuttuğunu daha önce işitmiş olduğu için, kesin buyruk vererek Yeşiller'in kazanmasını sağladı. Halk, onun kampındaki disiplinden çok gerçekçi bir konuyu öğrenmişti. Âdil Nuşirevan'ın yağmalarına harfi harfine öykünmüş bir askerin bağışlanması ondan boş yere istenmişti. Sonunda, yağmaya doymamış olmakla birlikte yoruldu ve Fırat'a doğru ilerledi, Barballissus dolaylarında portatif bir köprü kurdu ve kalabalık ordusunu bu köprüden geçirmesi için üç gün gerekti.

Dönüşünde, bir günde Stesifon sarayında, Nuşirevan ve Antakya adlarını sonsuzlaştıran yeni bir kentin temelini attı. Suriyeli tutsaklar, memleketlerinin evlerine ilişkin biçimi ve konumu burada yeniden buldular. Onların alışkanlıklarına göre, hamamlar ve de bir sirk yapıldı. Müzisyen topluluğu ve araba sürücülerini Asur'da bir Yunan başkentinin tüm eğlencelerini sağlamış oldular. Nuşirevan, yakınları için minnet duydukları bu sürgündeki tutsakların garip bir özgürlükten yararlanmalarını sağladı.

Filistin ve Kudüs'ün kutsal zenginlikleri daha sonra Nuşirevan'ın tutkusunu, daha doğrusu açgözlölüğünü dürtükleledi. Konstantinopolis ve Caesar'lar sarayı ona ele geçirilemez ya da uzak geliyor değildi. İmgelemesinde, birlikleri Küçük Asya'yı kaplıyor, gemileri Karadeniz'e yayılıyor.

İtalya fatihi Doğu'nun savunulmasıyla görevlendirilmeseydi, Pers kralı bu umutlarını belki gerçekleştirdi⁴⁴⁵. Nuşirevan, tutkulu niyetlerini Karadeniz üzerinde sürdürürken, Belisarios, Fırat'ın öbür yakasında, Nizip'e altı mil uzaklıkta, ücretsiz ve disiplinsiz bir ordu ile karargâhını kuruyordu. Persler'i, alınamaz kalesinin dışına çekme biçiminde bir tasarı hazırladı, ve, dümdüz kır elverişliliğinden yararlanarak geri çekilmelerini önlemeyi tasarladı. Pers toprakları üzerinde ilerleyerek bir günlük yol aldı. Sisaurane kalesini ele geçirdi. Vali ve seçkin sekizyüz atlı, İtalya savaşlarında imparatorluğa hizmet etmeye gittiler. Binikiyüz Romalı ile desteklenen Arethas ve Araplar'a, uzun zamanlardan beri savaşın neden olduğu kötülükleri görmemiş olan verimli Asur eyaletinin ekinlerini yakıp bozmak üzere Dicle'yi geçme buyruğu verdi. Ne var ki, Belisarios'un planları, ordugâha gelmeyen ve harekâtından hiçbir haber vermeyen Arethas'ın ele avuca sığmaz hırçınlığı yüzünden altüst oldu. Roma komutanı, hiçbir devinim göstermeden, kaygılı durumda kaldı. Hareket zamanı geçiyor, Mezopotamya'nın yakıcı güneşi Avrupalı askerlere sıkıntı veriyordu. Suriyeli askerler ve subaylar, kentlerinin savunmasız kaldığını düşünerek kaygılanmış gibiydiler. Bu şaşırtma devinimi kimi başarılar sağladı. Nuşirevan ivecenlikle ülkesini savunmak üzere geri dönmüştü. Belisarios'un yeteneği, askerlerinin disiplini ve değeriyle de desteklenmiş olsaydı, hiç kuşkusuz, ondan Stesifon'un fethini ve Antakya'dan alınan tutsakların kurtarılmasını bekleyen tüm Roma uyruklarının isteklerini de yerine getirmiş olacaktı. Savaşın sonunda, nankör saray tarafından geri çağrıldı; ne var ki, ertesi yılın ilkbaharında tehlikeler büyüyünce onu yeniden ordunun başına göndermek zorunluğu doğdu. Kahraman, hemen tek başına, adıyla ve işbaşına geçmesiyle Suriye'nin elden gitmesini önlemek üzere, büyük bir hızla ordugâha vardı. Romalı komutanları, ve bu arada Justinianus'un yeğenini, Hierapolis kalesinin duvarları içinde titreyerek kendi

kendilerini hapsedmiş durumda buldu. Onların korkuyla anlatmalarını dinlemek yerine kendisini izlemelerini buyurdu. Europus'a giderek orada kuvvetlerini derleyip toplamak ve Tanrı'nın izniyle, düşmana karşı nasıl davranacağını planlamak istiyordu. Fırat kıyılarındaki kesin ve sağlam tutumu Nuşirevan'ın Filistin'e doğru yürümesini engelledi. Belisarios, Pers hükümdarının elçilerini, daha doğrusu casuslarını gözüpeklikle ve saygıyla kabul etti. Hierapolis'le ırmak arasındaki ova, hiçbir düşmandan korkmayan iri yarı, güçlü avcı erlerinden oluşan altıbin kişilik süvari birlikleriyle kaplıydı. Elçiler, karşı yakada, ırmak geçidini korudukları anlaşılan bin kadar Ermeni atlılarını gördüler. Belisarios'un çadırı sıradan ve kaba bezdendi. Bu, Doğu'nun gösteriş düşkünlüğünden nefret eden bir savaşçının yalınlığını sergiliyordu. Onun sancağı altında toplanan çeşitli ulusların askerleri, çevresinde kamp kurmuşlardı ve düzensiz gibi bir konuşları vardı. Trakyalı'lar ve İlliryalı'lar önde bulunuyorlardı. Herule'ler ile Gotlar merkezde yer alıyor, Mağripliler ve Vandallar da sıraya giriyorlardı. Birbirinden belirli aralıklarda kurulmuş çadırlardan, asker sayısını anlamak olanaksızdı. Hafif giysileri, hareket yeteneklerini belirtiyordu. Bir asker, kamçı tutuyor, ikincisi bir kılıç, üçüncüsü ok, dördüncüsü savaş baltası taşıyor ve hepsinin görünüşü, birliklerin gözüpekliliğini ve komutanın ıyanıklığını gösteriyordu. Nuşirevan, gerçekten Justinianus'un temsilcisindeki davranışla aldanmış ve onun dehasından gözü korkmuştu. Değerini bildiği bir düşmanın gücünü bir türlü anlayamadığı için, bunca uzak bir yerde ve belki de askerlerinden hiçbirinin kötü haberleri Pers'e ulaştıramıyacağı bir ülkede kesin sonuçlu bir savaşa girmekten korktu. Büyük kral, Fırat'ı yeniden geçmek için acele etti. Belisarios, imparatorluk için çok esenleştirci olan bu davranışa sanki engel olmak istermişçesine baskı yaptı. Kıskançlığın yaptığı kötöleme ihbarı, bilgisiz ve kendini beğenmiş kafaları, Persler'in kaçmış olduğuna inandırdı. Ne var ki, Afrika'nın fethi, Got krallığının yok edilmesi, bu son utkuya oranla daha az şanlıydı,

hiç kan dökülmeden kazanılmıştı. Bunda askerlerin hiçbir rolü olmamıştı, bütün onur komutanındı. Belisarios, İtalya'ya gönderilmek üzere, ikinci kez ordunun başından alındı. Bu durum, ordudaki disiplin ve cesurluk eksikliğinin, bu komutanın değerliliğiyle giderilebildiğini gösterdi.

543

Yeteneksiz ve uyumsuzluk içerisindeki onbeş general, hiçbir ime aldırmayan, ne birliklerini ne de işaretlerini saklayan otuzbin Romalı'yı Armenia dağlarına çekmişlerdi. Dubis ordugâhından gelen dörtbin Persli, hemen hiç savaşmadan, bu başıbozuk kalabalığı yendiler. Yol, işe yaramayan silahlarla kaplı hale geldi, develeri, bu hızlı yorgunluğa dayanamayarak yığılıp kaldılar. Romalılar hesabına savaşan Araplar, karşı yandaki soydaşları üzerinde etkili oldular. Ermeniler, imparatoru efendileri olarak tanıldılar. Dara ve Edessa (Urfa) kentleri, düzenli bir saldırıya ve kuşatmaya dayandılar, vebâ, savaşın kötülüklerini askıya aldı. Kendiliğinden oluşan bir anlaşma Doğu sınırının dinginliğini korudu. Nuşirevan'ın silahları, o zamanın tarihçilerince bütün ayrıntılarıyla anlatılan Golkos ya da Lazik savaşına bağlanıp kaldılar⁴⁴⁶.

KOLŞİTİN, LAZİK'İN YA DA MİNGRELİ'NİN BETİMLENMESİ

Karadeniz'in, İstanbul'dan Rioni (Phase) ırmağının denize döktüğü yere değin uzunluğu⁴⁴⁷ dokuz günlük gemi yolu ya da yediyüz mildir. Rioni (Phase)'nin kaynağı, Asya'nın en yüksek ve en sarp dağ zinciri olan İberia Kafkası'ndadır. Irmak çok hızlı akmaktadır, az elverişli düzlük bir bölümünde yüzyirmiden çok ancak ters bir yön izleyerek Sarapana'da hızı azalır ve üzerinde gidiş geliş elverişli hale gelir. Burası, Hazar denizine döken Cyrus ırmağına beşgün uzaklıktadır. Bu iki ırmağın yakınlığı, bir zamanlar izlenen, hiç değilse eskilerin bize planını bıraktıkları değerli Hint ticaret malları için bir yol oluşturma olanağı

vermektedir. Gemiyle gelen yükler Amu-Derya'dan indiriliyor, Hazar denizinden geçiliyor, Kirus'de yeniden karaya çıkarılıyor ve Rioni'nin akıntısı bunları Karadeniz'e, oradan da Akdeniz'e ulaştırmayı sağlıyordu. Daha sonra da Rioni, Kolkos ovasının sularını alınca hızı biraz kesilmekle birlikte gücü artmaktadır. Denize döküldüğü yerde derinliği altmış kulacı bulmakta, genişliği yarım fersaha ulaşmaktadır. Kanalin ortasında, üzeri ağaçlarla kaplı küçük bir ada bulunmaktadır. Suyu, toprak ya da maddensel bir tortu yığıldıktan sonra deniz dalgalarının üzerinde yüzer ve artık bozulma eğilimi göstermez. Yüz mil boyunca akışında kırk millik bölümü en büyük gemiler için bile gidiş geliş elverişlidir. Üç yanı İberi ve Armenia dağlarıyla korunan, Trabzon dolaylarından, Diyoskurias'a Sirkassia sınırlarına dek ikiyüz millik kıyısı bulunan ünlü Kolşit'i⁴⁴⁸ ya da Mingrelia'yı⁴⁴⁹ ikiye ayırır. Aşırı nemlilik toprağı ve havayı yumuşak tutar. Rioni ile kollarından başka yirmi sekiz ırmak burada denize dökülürler. Yere vurulunca duyulan boğuk ses sanki Hazar deniziyle Karadeniz arasında yeraltı kanalları varmış gibi bir duygu yaratır. Buğday ve arpa ekilen yerlerde, sabanın sürme işlevini yapması için çok yumuşak kalmaktadır. Dariya ve kişniş tanesine benzeyen gom, halkın olağan besin maddesidir; ekmeğı ancak hükümdar soy-lular yiyebilir. Bununla birlikte bağlar, ekili tarlalara oranla daha çok yetiştirilmektedir. Şarabın niteliğinde olduğu gibi kuzu mantarının topaklığı da, ekicinin uğraşmasına gerek bırakmayan verimli bir toprağın varlığını göstermektedir. Bu bitkisel güçlülük, ülkeyi sık ormanlarla kaplama eğilimindedir. Tepelerdeki ormanlar ve ovalardaki keten bitkisi, gemi yapımı için gerekli araç ve gereçleri sağlar. Dört ayaklı yaban ve evcil hayvanlardan at, sığır ve domuz, bu ülkede şaşılasi bir üremeye çoğalırlar. Sülün (faisan) de Phaze (Faz) kıyılarından adını aldığını belli eder. Trabzon'un güneyinde rastlanan altın madenleri, oldukça verimli olarak çıkarılmakta, bu da Justinianus ile Nuşirevan arasında çekişme konusu olmaktadır. Bu değerli maden, Mingrelienlilerin tem-

belliği ya da gizli tutulmasıyla gizli kalmışsa da, tepelerin çevresinde damarları bulunduğu kabul edilebilirdi. Sular, altın zerrecikleriyle doluydu ve koyun derisinden yapılmış kalburdan suyu geçirmek yeterliydi. Bu umar belki göz kamaştırıcı bir masal konusu olabilir, ve de el sürülmemiş bir toprağın eski kralların gücüne ve yeteneğine verdiği zayıf bir zenginlik düşüncesi yaratabilir. Ama onların gümüşten sarayları ve altından odaları olduğuna inanmıyoruz. Ne var ki, zenginlikleri Argonotların⁴⁵⁰ saldırgan açgözlülüğünü dürtükledi. Usa uygun gelebilecek kimi görünüşe bakılırsa Mısır, Faz ırmağı kıyılarında, bez yapmasını bilen, gemiler inşa eden ve coğrafya haritaları meydana getiren bilgili ve uygar bir koloni kurdu⁴⁵¹. Modern çağdakilerin imgeleme güçleri, Hazar deniziyle Karadeniz arasındaki kıstağı (berzahı) gelişen kentler ve uluslarla doldurdu⁴⁵²; iklim ve ticaret benzerliklerini gözönüne alan usta bir yazar, Kolşit'in, eski zamanların Hollanda'sı olduğunu söylemekten kendini alamadı⁴⁵³.

ÜLKEDEKİ YERLİ HALKIN TÖRELERİ

Ne var ki, Kolşit'in zenginliklerine ışık tutan görünüşe göre sanılar ya da gelenekler, karanlık içerisinde kalmakta ve özgün tarihi, sürekli bir yoksulluk ve kabalık tablosu biçiminde belirlemektedir. Diosküras⁴⁵⁴ pazarında yüzotuz dil konuşuluyorsa bu, Kafkas koyaklarında birbirinden ayrı o denli yabanıl oymak ya da ailenin yarım yamalak dillerini gösterir. Kırsal başkentlerinin önemini azaltan ayrılıkları, sayılarını da artırmıştır. Bugün bir Mingreli köyü, tahta bir çitle çevrilmiş kulübeler topluluğundan başka birşey değildir. Kaleler, ormanların derinliklerinde kurulmuştur. Kita ya da Kotatis denilen başlıca kent, ikiyüz evden oluşmaktadır. Ancak taş bir binayı en aşırı görkemli biçimde yaptırmak krallara özgü sayılmıştır. Oniki İstanbul gemisi ve memleket ürünleriyle yüklü yaklaşık altmış kayık her yıl kıyıda demir atar. Kolşit'ten yapılan dışsatımların çizelgesi, yerli halkın, Justi-

nianus'un uyruklarınca onlara sağlanan buğday ve tuz karşılığında değiş-tokuş yaptığı tutsaklar ve derilerle çok çeşitli olmaya başlamıştı. Burada, sanatların, bilimlerin, ne de eski Kolşit'in sahip olduğu gemiciliğin izine bile rastlanmamaktadır. Az sayıda Yunanlı, Argonautlar'ın adımını izlemeyi istedi ya da bunu göze aldı; ve de, yakından bakılırsa, Mısır kolonisinin ardından yapılmış izlemenin anılarına rastlamak bile olası bulunmamaktadır. Sünnet, Karadeniz'in Müslümanlar'a özgü kıyı kesimindekiler de uygulanmaktadır. Afrikalıların kıvrırcık saçları ve çok esmer renkleri dünyanın en yetkin ırkını değişikliğe uğratamamaktadır. Dolaylardaki ülkeler olan Gürcistan, Mingreli ve Çerkezistan'da, hiç değilse bizim kanımıza göre, doğa, insanları, tenlerinin rengi, hatlarının uyumluğu ve yüzlerinin anlamlılığıyla güzellik örneği olarak yaratmıştır⁴⁵⁵. Kadın ve erkeklerin hangi işle uğraştıkları sorusunu, erkeklerin çalışma, kadınların ise sevişme için yaratıldıkları anlaşıyor, diye yanıtlamak gerekir. Güney Asya uluslarının kanı, uzun zamanlardan beri Kafkasya dolaylarının çok sayıdaki kadınları aracılığıyla arınmış ve yetkinleştirilmiştir. Tek başına Mingreli, ki eski Kolşos'un bir bölümünü oluşturmaktadır, her yıl dışarıya binikiyüz tutsak göndermiştir. Hapiste olanların ya da suçluların sayısı bu denli büyük tüketim için yeterli olamayacaktı. Yalın halk katmanı orada tutsak gibiydi. Hukuk düzeni olmayan bir toplumda hile ve terör cezasız kalır. Pazarlar, her zaman sivil yetkenin ve baba otoritesinin kötüye kullanılma örnekleriyle doluydu. Böyle bir alışveriş⁴⁵⁶ insanı hayvan yerine koyuyordu. Bu ortamda, çok çocuk sahibi olmak açgözlü ve barbar ana-babayı zenginleştireceği için evlilik ve doğurganlık özendiriliyordu. Bu temiz olmayan zenginlik kaynağı ulusal töreleri zehirler, onur ve erdem duygusunu yok eder ve doğanın verdiği içgüdüğü bozar. Gürcistan ve Mingreli Hristiyanları da en sefih erkeklerdir, ve yabancılara sattıkları küçük yaştaki çocukları, daha o yaşlarda babalarının vurgunculuğunu, annelerinin de fâhişeliğini öğrenirler. Şu da var ki, en kaba bilgi

sizlik içerisinde bile, ülke insanları, kafa ve vücut yeteneği göstermekten geri kalmazlar. Birlik ve disiplinden yoksun olmaları yüzünden, daha güçlü komşu halkların saldırısına açık durumdaysalar da Kolşit halkı her zaman için bunlara karşı çıkma gücü ve gözüpekliği gösterebilmiştir. Kserkses'in ordusunda yaya asker olarak hizmet görüyorlar, kılıç, mızrak, zırhlı başlık ve yalın bir deri kalkan taşıyorlardı. Bulundukları birlikler süvarilerden oluşuyordu. Soyluların, genellikle ikiyüz, Mingreli hükümdarının ise beşbinden çok atı vardı. Kolşit, her zaman için soydan geçme bir krallık oldu, hükümdarın yetkesi uyruklarının partırtı gürültüsüyle yürütüldü. Uyrukları onun sözünü tam olarak dinleselerdi, kalabalık bir orduyu savaş alanına sokabilecekti. Ne var ki, yalnız bir tek Suaniyen oymağının ikiyüzbin askerden oluştuğuna, ya da Mingreli nüfusunun bugün dört milyonu bulduğuna inanmak zordur⁴⁵⁷.

KOLŞİT OLAYLARI

Kolşitliler, eskiden Sesostri'sin saldırılarına son vermiş olmakla övünürlerdi ve bu Mısır kralının yenilmesi, her zaman Kafkasya'nın yakınına dek yürüyüşünden daha az inanılmazdır. Kyros'un ordularına karşı anılabilecek bir karşı koymada bulunmadan pes ettiler. Uzaklardaki savaşlarda büyük kralın sancağı altında yürüdüler ve her beş yılda bir, ülkelerinin en güzel ürünü olan yüz genç oğlan ve o denli de genç kızdan oluşan haraç veriyorlardı⁴⁵⁸. Bununla birlikte kral bu vergiyi altın, Hint abanozu, Arap günlüğü, Zenciler ve Etiyopya'nın fildişileri olarak da kabul ediyordu.

PERS'LERİN BUYRUĞUNDA İ.Ö. 500

Kolşitliler, bir satrap'ın buyruğu altına girmiş değillerdi, kendilerini bağımsız olarak görüyorlardı ve gerçekten de öyleydi-

ler⁴⁵⁹. Pers imparatorluğunun çöküşünden sonra, Pontus kralı Mitridat, Kolşit'i, Karadeniz kıyısındaki geniş topraklarına kattı. Yerli halkın onun oğlu tarafından yönetilmelerini istemeye kalkışması üzerine kral bu genç tutkuluyu altın zincire vurdurttu ve hizmetkârlarından biri onun yerine yönetmek için oraya gitti.

ROMALILAR'IN BUYRUĞUNDA İ.Ö. 60

Mitridat'ı kovalayan Romalılar Faz kıyılarına dek ilerlediler, kadırgalar Pompeius'un ve lejyonlarının ordugâhına bu ırmaktan vardılar⁴⁶⁰. Ne var ki, senato ve sonra da imparatorlar, bu uzak ve yararsız ülkenin Roma eyaletine dönüştürülmesini küçümse-diler. Marcus Antonius ile Neron'un saltanatı arasındaki zaman içerisinde bir Yunanlı söz sanatı öğreticisinin ailesine Kolşit'de ve dolaylarındaki krallıklarda saltanat sürme izni verildi. Polemenos⁴⁶¹ soyundan hiç evlat kalmadığı zaman, adını koruyan Doğu Pontus en çok Trabzon dolaylarına dek yayılıyordu. Süvari ve piyade birlikleri, daha ötedeki Hissus, Apsarus, Faz, Dioskurias ya da Sivastopol berkitimleri (tahkimat)'ni ellerinde tutuyorlardı, ve Kolşit'in altı hükümdarı taçlarını imparatorun temsilcilerinden almışlardı.

ARRIANUS' UN GEZİSİ. 130

Bu temsilcilerden biri olan hatip ve filozof Arrianus, Arrianus'un saltanatı sırasında Karadeniz kıyılarını gezip gördü ve betimledi. Gözlemleyerek geçtiği Faz'ın denize döküldüğü yerdeki garnizon, seçkin dört yüz lejyonerdan oluşuyordu. Duvarlar ve tuğladan kuleler, ikili hendek ve savaş araçları (makinele-ri) ve tabyalarıyla burası Barbarlar'ın ele geçiremeyeceği bir yerdi. Ancak, Arrianus, tüccarlar ve eski askerlerce yaptırılmış bu berkitimlerin, dış savunmaya da gereksinimi olduğunu düşündü⁴⁶². İmparatorluğun gücü azalınca, Faz üzerinde bulunan Ro-

malılar geri çağrıldılar, ya da oradan kaçırıldılar. Lazik (Laz) oymağının⁴⁶³ sonraki kuşakları yabancı bir diyalektle konuşmasını sürdürmüş ve Trabzon'un kıyı kesimlerinde yerleşmişlerdir. Eski Kolşos krallığınca boyunduruk altına alınmışlar ve onun adıyla anılmışlardır. Silah gücüyle ve antlaşmalarla İberyâ'nın hükümrânlığını ele geçirmiş olan kuvvetli bir komşu onlara baş eğdirdi. Lazik kralı haraca bağlandı. Krallık asâsını Pers hükümdarının elinden aldı. Üzerinde çok eski zamanlardan beri hak savında bulunulan bu ülkeye karşı zorbaca yapılmış saldırıya Konstantinus'un ardılları ses çıkaramadılar.

LAZİKLERİN DİN DEĞİŞTİRMESİ 522

Altıncı yüzyılın başlarında, Mingreliler'in bugün de inaklarını anlamadan ya da dinlerinin temel kurallarının ayrımında olmadan sürdürdükleri Hıristiyanlığa giren Lazikler yeniden önem kazandılar. Zathus, babasının ölümünden sonra, büyük kralın kayrasıyla krallık saygınlığını elde etti. Majların dinsel törenlerinden tiksinen bu sofu genç adam Konstantinopolis sarayına Ortodoksların vaftizini yaptırmak, soylu bir kadın bulmak ve imparator Justinus'la bağlaşıklık kurmak üzere geldi. Kendisine büyük törenle taç giydirildi. Zengin işlemeli harmânisi ve gömleği yeni koruyucusunun figürünü simgeliyordu. Justinus, Pers sarayının kuşkularını dağıttı, konukseverlik ve din gibi saygın bahaneleri ortaya sürerek Kolşit'in başkaldırmasını bağışladı. İki imparatorluğun çıkarı Kolşit halkına Kafkasya geçitlerini koruma zorunluğunu yüklüyordu. Her ay nöbeti değiştirilen Mingrelili askerlerin savunduğu hattın uzunluğu altmış mildir⁴⁶⁴.

Romalılar'ın doymaz gözleri ve tutkusu bu soylu bağlaşıklığı sağlıksız hale soktu. Bağlaşık niteliği bozulunca Lazikler, bağımlılığın ağırlığını, yeni efendilerinin her an kendilerine anımsattığı sözlerini ve davranışlarını duymaya başladılar. Apsarus'ün öbür yakasında ve bir günlük uzaklıktaki Faz ırmağının güneyinde deniz kıyısına egemen olan Petra kalesinin yapıldığını gördüler⁴⁶⁵. Kolşit, yabancı ücretli askerlerin, akıllarına estiği gibi korumalarına bırakıldı. Aşağılık ve zorba bir tekel düzeni, ticareti yok etti. Ülkenin hükümdarı Gubazes, Justinianus'un subaylarına başeğmiş bir hayalet kral durumuna düştü. Hıristiyanlığın erdemleri üzerine kurup bağlandıkları umutlarının boşa çıktığını gören Lazikler, bir dinsizin adaletinden güven duydular. Elçilerinin Romalılar'a teslim edilmeyeceğine ilişkin olarak gizlice söz almaları üzerine, Nuşirevan'ın dostluğunu ve yardımını, yalvararak dilediler. Usta kral, Kolşit'den ne biçimde yararlanabileceğini hemen kestirerek, en akıllı ve en güçlü ardıllarından biri olan Şah Abbas'ın bin yıl sonra⁴⁶⁶ yeniden yaptığı fetih planını tasarladı. Faz'ın denize döküldüğü yerde bir tersâne kurmak, Karadeniz'deki gemi seferlerine ve ticarete egemen olmak, Pontus kıyılarını ve Bitinya'yı yakıp yıkmak, Konstantinopolis'i kaygılandırmak, belki ona saldırmak ve Avrupa barbarlarını insanlığın ortak düşmanına karşı silahlı yardıma çağırmak gibi tutkuyla yanıp tutuşuyordu. İskitler'le savaş bahanesi altında, birliklerini gizlice İber sınırlarına yolladı. Kolşitliler, Kafkas ormanları ve dağ geçitlerinde kılavuzluk yapmak üzere onları bekliyordular. Çalışa çalışa, bir keçi yolu, süvarilerin ve de fillerin bile geçebileceği geniş bir yol durumuna getirildi. Gubazes, canını ve krallık asâsını Pers kralının ayaklarına serdi. Kolşitliler de hükümdarlarının başeğmesine öykündüler. Roma garnizonundaki askerler Petra kalesinin sarsılmaya başladığını görünce, son darbeyi önlemek için bir teslim anlaşmasına razı oldular. Beri yan-

dan Lazikler, kötülüklerden kurtulmak isterken gösterdikleri sabırsızlığın kendilerini daha da dayanılmaz başka kötülöklere süröklemiş olduğunu anladılar. Tuz ve buğday tekelinin boyunduruğundan kurtulmakla birlikte bu iki çok değerli nesneyi de yitirdiler. Romalı yasa koyucunun yetkesi yerini, yakalattığı tutsaklarla tahtının basamakları önünde aşağıladığı krallara aynı horlamayla davranan bir doğu zorbasının kendini beğenmişliğine bıraktı. Majların çabasıyla Kolşit'e ateşe tapma inancı sokuldu. Bunların hoşgörösüzlüğü Hıristiyan halkın aşırı tepkisine yol açtı. Doğanın ya da⁴⁶⁷ eğitimin peşin yargıları, ölüleri yüksek bir kulenin tepesine koyup orada akbabalara ve kargalara yem olarak bırakılma geleneğı onlara, ters ve iğrenç geldi. Hergün arttığını ve büyük niyetlerini geciktirdiğini haber aldığı bu karşı davranışlar karşısında adaletli Nuşirevan, Lazik kralının öldürölmesi, uyruklarının uzak yerlere göç ettirilmesi, Faz kıyılarına savaşçı ve gönöllden bağılı insanların yerleştirilmesini buyurdu. Göz kulak olmuş halde bulunan Kolşitliler, yıkımlarını önceden sezinlediler ve önlem aldılar. İyilikten çok ihtiyatlı davranan Justinianus, onların pişmanlığını kabul etti, ve Dagisteus'e, yedibin Romalı'nın ve Zaniyenli bir savaşçının başında Persler'i Karadeniz kıyısından kovmasını buyurdu.

PETRA KUŞATMASI 549-551

Hemen ardından Romalı komutanın, Lazikliler'in de yardımıyla giriştiğı Petra kuşatması o yüzyılın en dikkate değer başarılarından biri olmuştur. Kent, deniz kıyısında yalçın bir kayalık üzerinde kurulmuştu ve karayla bağlantısını sağlayan yol çetin ve dardı. Erişilmekteki güçlük ona yapılmak istenecek saldırıyı da olanaksız kılıyordu. Pers kralı, Justinianus'un yaptırmış olduğu berkitimlere yenilerini eklemişti ve kentten yapılan savunmayla ilgili koruyucu silahların etkisi, kolay geçiş yerlerini de kontrol altında tutabiliyordu. Uyanık Nuşirevan, hem savunma

hem de saldırı için gerekli silahlardan, garnizondaki askerlerin sahip olduğunun beş katı fazlasını kalenin içerisinde depolamıştı. Kuşkusuz, kuşatanlarda da bu denli silah yoktu. Ayrıca beş yıl yetecek un ile tuzlanmış besin maddeleri de depo edilmiş bulunuyordu. Şarap yoktu, ama, sirke ile tahıldan çekilmiş sert bir içki de bulunuyordu. Üç katlı su kemeri, düşmanın görmemesi için peçelenmiş, sanki var değilmişçesine gizlenmişti. Yine de Petra kalesinin en kesin savunması, Romalıların saldırılarına dayanan binbeşyüz Persli'nin değerine bağlıydı. Romalılar, daha az sertlikte bir toprak bölümü bularak oradan bir lağım açtılar. Kalenin duvarları, kazılan toprak nedeniyle dayanaksız ve sallantılı duruma geldi ve kuşatıcılarca dışardan konulan payandalarla zayıf biçimde yıkılması durduruldu. Dagisteus, herhalde son saldırıyı, beklediği ödülü gerçekleştirmesini sağlayacak belirgin biçimde olması için geciktiriyordu. Ne var ki, İstanbul'a gönderilen habercinin dönüşünden önce kente yardım geldi. Kuşatılan garnizonda dört yüz asker kalmıştı, yaralanmamış ya da hasta olmayanların sayısı da elliye geçmiyordu. Binyüz arkadaşlarının cephelerinden çıkan koku ve öylece görünüşleri karşısında hiç ses çıkarmadan acı çeken bu askerlerin bükülmez sabırları, yitiklerinin düşmanca öğrenilmesine olanak vermedi. Düşmanın açtığı gedikleri, ivedilikle kum torbalarıyla tıkadılar. Kazılmış lağımı yeniden toprak ve taşlarla doldurdular, güçlü bir temele dayalı olarak yeni bir duvar ördüler. Yeni gelen üçbin kişi, ikinci kuşatmaya karşı koymak için hazırlandılar. Saldırı ve savunma ustaca ve dirençle sürdürüldü, ve her iki yan da, daha önce düştükleri yanılgıları gözönünde tutarak aldıkları derslerden yararlandılar. Hafif olmakla birlikte daha etkili olan bir koçbaşı yapıldı. Kırk asker onu devindiriyor ve götürüyordu. Bu savaş aracının vuruşları kale duvarının taşlarını yerinden oynattıkça kuşatıcılar uzun demir çengellerle bunları söküp yıkıyorlar, kuşatılanlar da, düşmanlarını mızrak yağmuruna tutuyorlardı. Asıl zarar veren, Kolşitliler'in Mede yağdı diye haklı olarak adlandırabilecek-

leri kükürt ve bitum bileşiğı bir nesne oldu. Kaleye tırmanan altı bin Romalının başında ilk çıkan, yetmiş yaşındaki yiğit veteran, general Bessas oldu. Bu generalin gözüpekliğı, ölümü ve birliklerin içerisinde bulunduğı tehlike Romalılar'ın gücünü canlandırdı ve sayılarının üstünlüğüyle Pers garnizonunu susturdularsa da onların yiğitliğini yenmiş olmadılar. Yediyüzü kuşatma süresinde öldürülmüştü; gediğı savunmak için ikibin yediyüz kişi kalmıştı. Bin yetmiş son saldırıda yok olmuş, yediyüz otuzu tutsak düşmüştü. Yaralanmayan yalnızca onyedı asker kalmıştı. Beşyüz asker de, iç kaleye sığınmış, hiçbir yardım alma umutları olmaksızın orada da savunmayı sürdürmüşlerdi. Kendilerine önerilen Roma ordularında hizmet ederek yaşamaktansa ateşler arasında yok olmayı yeğlemişlerdi. Hükümdarlarının buyruğuna uyarak öldüler. Bu da yurttaşları için aynı umutsuluk içerisinde başarıların en mutlusunu tattıracak bir yiğitlik ve bağlılık örneğı oluşturmuş olsa gerektir. Petra berkitimlerini hemen yerle bir etmek için verilen buyruk, yenen'in bir daha böyle bir savunmayla karşı karşıya kalmayı istemediğini göstermektedir.

KOLŞOS YA DA LAZİK SAVAŞI 549-556

Bir İspartalı, bu kahraman tutsakların erdemini över ve içi sızlayarak gözlemlerdi. Ne var ki Romalılar'ın ve Persler'in alması, can sıkıcı düşmanlıklarıyla başarıları, sonraki kuşakların dikkatini, Kafkas dağlarının eteklerine çekmeye engel olmuştur. Justinianus'un askerleri daha parlak ve sayıca daha çok yarar elde ediyorlarsa da büyük kral sürekli berkitimler kazanıyordu. Onun ordusunda sekiz fil ile altmış bin asker vardı; oniki bin bağlaşıklık İskitlilerle, gönüllü olarak Hirkanya dağlarından inmiş, uzaktan ya da göğüs göğüse savaşlarda korkunç döğüşen Dilemiteler de bu ordudaydı. Pers ordusu, Yunanlılar'ca bulunmuş ya da değişikliğe uğratılmış Arkeopolis kentinin kuşatmasını ivedilikle kaldırdı. İber geçitlerini ele geçirdi. Kuvvetleri ve garnizonlarıyla

Kolşit'i köle gibi kullandı. Halka kalmış olan az ölçüde besin maddesine de el koydu, Lazik hükümdarı dağlara kaçtı. Roma birlikleri ne inanç taşıyor ne de disipline uyuyorlardı. Birbirlerinden kopuk durumdaki komutanları, kendilerini eşit olarak görüyor, kusurda ve bozulmada kimin üstün olduğunu tartışıyorlardı. Persliler, efendisinin buyruklarına uyan tek şefin emirlerine göre davranıyorlardı. Komutanları Mermoroes, Doğu'da, danışmalardaki akıllılığı ve savaşlardaki değerliliğiyle tanınıyordu. Bacaklarını kullanmaktan onu yoksun bırakan yaşlılığı ve sakatlığı ne kafasının ne de vücudunun yeteneğini azaltabiliyordu. Savaş hatlarına sedye (tahtı revan) üzerinde taşınıyor, düşmana dehşet veriyor, komutası altında her zaman utku kazanan birliklerine güven aşıyordu. Ölümünden sonra komutanlık, imparatorun generallerle yaptığı bir toplantıda, utkuyu, parmağındaki yüzüğü nasıl biliyorsa, öyle güvenle bildiğini söylemeyi de göze almış bulunan, kendini beğenmiş satrap Nakoragan'a geçti. Böyle bir böbürlenme, doğal olarak utanç verici bir yenilginin habercisiydi ve öyle olması da gerekirdi. Deniz kıyısına dek azar azar püskürtülen Romalılar Yunan Faz kolonisinin örenleri üzerinde ordugâhlarını kuruyorlardı. Güçlü tabyalar, ırmak, Karadeniz ve kadirgalar filosu onları her yandan koruyordu. Umutsuzluk tüm ruhları birleştirmiş, bütün gözüpeklikleri canlandırmıştı. Persliler'in saldırısına dayandılar ve Nakoragan'ın kaçıışı en yiğit askerlerinden onbininin öldürülmesinden önce oldu. Yenenden kaçarken acımasız efendisinin eline düştü, o da seçmindeki yanılığını ağır biçimde cezalandırdı. Talihsiz komutanın diri diri derisi yüzüldü ve bu derinin içi kırıla kırıla doldurularak bir dağda sergilendi: Bundan böyle, Pers'in utkusu ve talihi kendilerine emanet edileceklerle ne korkunç uyarı!..⁴⁶⁸ Nuşirevan, uzak bir ülkeyi, oradaki halkın isteği ve desteği olmadan kendi devletine katamayacağını ya da, hiç değilse sürekli olarak elde tutamayacağını anladığından Kolşos savaşını yavaş yavaş bırakmaya başladı. Gubazes'in bağlılığı en sıkı deneyimlerle doğrulanmıştı. Ya-

banıl yaşamın bütün ağırlıkları altında acı çekti ve Pers sarayının görünüşe göre doğru sunularını tiksinererek geri çevirdi. Lazikler'in kralı Hristiyan olarak yetişmişti. Annesi bir senatörün kızıydı. Gençliğinde, on yıl süreyle Bizans sarayında silantiarius (sessizliği sağlayıcı) görevini yapmıştı⁴⁶⁹. Ücretlerinin bir bölümünü alamamıştı. İsteyebileceği bu kalıntılar ona bir yandan bağlılığının bir kanıtı, öbür yandan da yakınma nedeni oluyordu. Uzunsüre çektiği acılar, gerçeği açıklamasını zorladı. Gerçek, Justinianus'un temsilcilerine karşı yapılan suçlamalardı. Bu suçlamalara göre Romalı temsilciler, yıkıcı bir savaşın ağırlığı ortasında düşmanları korumuşlar ve bağlaşıklarıysa ayaklar altında çiğnetmişlerdi. Beri yandan aldatıcı raporlar, Justinianus'u sadık kullunun ikinci kez saftan ayrılmayı düşündüğü, biçiminde bir inanca sürükledi. Onun yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi buyuruldu. Direnme durumunda öldürülmesine izin verilir diye, bu buyruğa bir de fıkra eklendi. Gubazes, kendisini bekleyen tehlikeden habersiz ve silahsız olduğu halde, dostça sandığı bir görüşme sırasında hançerlendi. Öfkesinin ve umutsuzluğunun ilk anlarında Kolşit halkı, ülkesinin ve dininin çıkarını öc alma isteğine kurban edecekti. Birkaç akıllı uslu kimsenin yetkesi ve inandırıcı konuşması esenlikli bir zaman kazanmalarını sağladı. Fazluktusu yeniden Roma silahlarının korkusunu yaydı ve imparator, adını çok kötü bir cinayet ile kirletmekten kurtardı. Senatör aşamasında bir yargıç, Lazik kralının tutumu ve ölümü üzerine soruşturma yapmakla görevlendirildi. Yüksek bir mahkemede, çevresindeki görevliler ve adalet mensuplarıyla işe başladı. Bu olağanüstü davâ, sivil yargılama yöntemlerine göre, iki ulusun önünde görüldü, az sayıda suçlunun ölüm cezasına çarptırılmasıyla kıyıma uğrayan halkı doyurucu bir karara bağlandı⁴⁷⁰.

JUSTİNİANUS İLE NUŞİREVAN ARASINDA GÖRÜŞMELER VE ANTLAŞMALAR 540-561

Barış süresince Pers kralı savaşa yeniden başlamak için bahaneler arıyordu. Ne var ki, silahı eline alınca, kendisi için onurlu ve güvenli bir antlaşma isteğini gösteriyordu. İki hükümdar da, en sert düşmanlıklar ortasında aldatıcı bir görüşmeyi sürdürmekte kusur etmiyorlardı. Nuşirevan'ın üstünlüğü, Roma elçilerini aşağılayarak ve kötülemeyle kabul ettiği halde, onun elçilerine imparatorluk sarayında en işitilmemiş onurlandırmalar gösterilmesinden ileri geliyordu. Kyros'un ardılı kendini Doğu güneşinin şâhı olarak görüyor ve aynı eğretileme (istiâre) ile, genç kardeşi Justinianus'a, ay'ın yansıyan donuk ışıısıyla Batı'da saltanat sürmesine izin veriyordu. Kralın mâbeyncilerinden biri olan İzdigune'nin şatafatı ve uzdilliliği bu görkemli üslubu yansıtıyordu. Karısı ve kızları, kalabalık hadımları ve develeriyle ona eşlik ediyorlardı. Altın taçları taşıyan iki satrap onun alayında yer alıyordu. Pers'in en değerli beşyüz atlısı, muhafız birliğini oluşturuyordu. Dara'da komutayı elinde tutan Romalı, bulunduğu yere bu savaşçı ve düşman kervandan yalnız yirmi kişiyi kabul edebileceğini bildirmek akıllılığını gösterdi. İzdigune, imparatoru selamlayıp armağanlarını sunduktan sonra, hiçbir ciddi konuyu tartışmaya girişmeksizin İstanbul'da on ay kaldı. Sarayın içerisinde kapalı kalmak ve yanında güvenilir adamlar bulundurmamak yerine, ne casus, ne de muhafız katmadan başkentte serbestçe dolaşması sağlandı. Hizmetkârları için tanınan görüşme ve alışveriş özgürlüğü, insan haklarına sıkıştıkça güvensizlik ve kabaca uyan bir çağın önyargılarını yaraladı⁴⁷¹. Bir Romalı yüksek görevlinin dikkatini çekip bakmayacağı hizmetlilerin arasında bulunan çevirmeni, görülmemiş bir kayradan yararlanarak, efendisinin yanında, Justinianus'un masasında yerini aldı. Bu elçinin yolculuk ve İstanbul'da kaldığı günlerde yaptığı harcamalar için onbin altın lira ayrıldı. Bununla birlikte, İzdigune'nin değişik durumlarda yinelediği çabalar, Bizans sarayı hazinesine çok paha-

lıya gelen çürük temelli bir silah bırakışımından başka işe yaramadı. Justinianus'la Nuşirevan yaşlanarak dinlenmeden başka şey düşünmeyecek duruma gelinceye dek, hiçbir olumlu sonuç vermeyen düşmanca davranışlar iki ulusu da yıllar yılı huzursuz etti. Sınırdaki yapılan bir görüşme toplantısında, hiçbir güvenlik kura-madan, kendi hükümdarlarının büyüklüğünü, adaletini ve barışçıl niyetlerini yineleyip durdular. Zorunluluk ve çıkar gereği elli yıl süreli bir barış antlaşması imza edildi. Antlaşma metni Yunanca ve Persçe yazıldı ve oniki dilmaç (yorumcu tercüman) bu metinlerin doğruluğuna tanıklık ettiler. Maddelerden biriyle, ticaret ve din özgürlüğünün yaygınlaştırılması kabul ediliyordu. İmparatorun bağlaşıkları gibi büyük kralinkiler de bu antlaşmanın getirdiği elverişliliklerden yararlanacaklar ve yükümlülüklerden sorumlu olacaklardı. İki imparatorluğun sınırlarında çıkabilecek anlaşmazlıkları ve çarpışmaları önlemek ve bunlara son vermek için inceden inceye düşünülerek önlemler alındı. Pek büyük harekâtla olmasa da, kötü sonuçlar veren yirmi yıllık bir savaştan sonra sınırlar eskisi gibi kaldı, ve Nuşirevan'ın, Kolşos ile ona bağlı devletler üzerindeki tehlikeli savlarından vazgeçmesi sağlandı. Doğu'nun birikmiş hazineleriyle zengin olan bu hükümdar, Romalılar'dan yılda otuz bin altın lira koparmayı başardı. Bu küçük para tutarı, utanç verici bir haraçtan başka şey sayılmazdı. Daha önceki bir tartışmada, Justinianus'un temsilcilerinden biri, Sezostri'sin arabasını talih çarkına benzeterek, barbar kralının kendini beğenmişliğini ve tutkusunun Antakya ile birkaç Suriye kentini boyunduruk altına almasıyla ölçüsüzce coşmuş olduğunu gözlemlemiştir. "Yanıyorsunuz, diye alçakgönüllü Persli yanıtlamıştı; krallar kralı (şehinşah), dünyanın efendisi bu önemsiz kazançlara tiksinerken bakmaktadır. Onlarca boyunduruk altına alınan ulusların yanında Romalılar onun için küçük ve yalın kalmaktadır"⁴⁷². Doğululara göre, Nuşirevan'ın imparatorluğu Mâverâünnehir (Transoxiane-Amu Derya ötesi) de Fergana'dan Yemen'e ya da Mutlu Arabistan'a dek yayılıyordu.

Hirkanyalı başkaldırıcuları susturup boyunduruk altına aldı, İndus ırmağı kıyılarındaki Kâbil ve Zebblestan eyaletlerini imparatorluğuna kattı, Eutalit'lerin gücünü yıktı, Türklerle yaptığı savaşı onurlu olarak sona erdirdi ve büyük Han'ın kızını yasal eşleri arasına aldı. Asya'nın tüm hükümdarlarınca saygı görmüş ve utkulu bir durumda, Medâyin ya da Stesifon sarayında dünya elçilerini huzurunda topladı. Elçiler, tahtının önüne, alçak gönülle, armağan ya da haraç olarak, silahlar, zengin giysiler, değerli taşlar, güzel kokular serdiler. Hint kralından da on kental sarı sabır ile, yedi dirsek boyunda tutsak bir kızı ve denildiğine göre, olağanüstü türden bir yılan derisinden ve ipekten daha yumuşak bir halıyı kabul etmek kayrasında bulundu⁴⁷³.

HABEŞİSTAN'IN (ETİYOPYA) FETHİ 522

Justinianus'un Habeş halklarıyla yaptığı anlaşma, yabanıl Zencileri uygar ulusların politik sistemi içerisine almış olmasından dolayı kınanıyordu. Ne var ki, Roma imparatorluğunun dostu olan Akzumitler'i ya da Habeşistan halkını Afrika yerlilerinden ayrı tutmak gerekir⁴⁷⁴. Doğa, zencilere basık bir burun, olağan saç yerine yün benzeri saçlar ve derilerine dâ silinmez bir siyahlık vermiştir. Habeşlerin ise, zeytin rengine çalan tenleri, saçları, yüzlerinin biçimi ve yüz çizgileri bakımından onların Arap soyundan olduklarını açıkça göstermektedir. Dil ve törelerdeki benzeş, eski bir göçün anısı, Kızıldeniz'in iki kıyısı arasındaki az aralık, bu düşünce düzenini destekler niteliktedir. Hristiyanlık bu ulusu Afrika barbarlığından çekip çıkarmıştır⁴⁷⁵. Mısır'la ve Konstantinus'un ardıllarıyla⁴⁷⁶ ticareti bu ülkeye sanat ve bilim öğeleri girmesine neden olmuştu. Gemileri Seylan adasına gidip geliyorlardı⁴⁷⁷. Negüs de denilen Habeşistan hükümdarına yedi krallık bağlıydı. Bir Etiyopyalı fâtihi, zengin ve mutlu Arabistan (Yemen)'in egemeni olan Homeritler'in bağımsızlığına ilk kez yağındı (sui kastte bulundu). Saba melikesinden gelen kalıtsal

hakları öne sürdü⁴⁷⁸; tutkulu isteklerini dinsel çabalarıyla kutlu kılıyordu. Sürgün yerinde güçlü ve etkin durumda bulunan Yahudiler, Homeritlerin hükümdarı Dunaan'ı kendilerine bağlamışlardı. İmparatorlukta mutsuz kardeşlerine yapılmış olan işkence için Hristiyanlardan öcalmak üzere onu kışkırtmışlardı. Birkaç Romalı tüccar kötü işlemlere uğratılmış ve çok sayıda Negralı Hristiyanlar⁴⁷⁹ şehitlik tâcını giymişlerdi⁴⁸⁰. Arabistan kiliseleri, Habeşistan kralının koruması için ona yalvardılar. Negüs, Kızıldeniz'i bir filo ve orduyla geçti. Mırsâfî (tıbbî zamk) ve günlük ağaçlarının bulunduğu uzak iklimleri ikibin yıldan beri yönetmiş hükümdarlar soyunu yıktı. Yenen, hiç vakit geçirmeden İncil'in etkisini duyurdu; bir Ortodoks patrik istedi ve Roma imparatorluğu'na o denli bağlılık gösterdi ki, Justinianus bundan pek hoşlanarak ipek ticaretinin bundan böyle Habeşistan aracılığıyla yapılmasına ve Arap kuvvetlerinin Pers kralına karşı harekete geçirilmesine karar verdi.

HABEŞLER'İN JUSTİNİANUS'LA BAĞLAŞMA YAPMASI 533

Elçiler çıkaran bir aileden gelen Nonnosus, imparatorca bu iş için görevlendirildi. En kısa olmakla birlikte en tehlikeli olan Nübya çöllerinden geçmedi. Nil yolunu tutu, Kızıldeniz'den gemiyle hareket etti. Afrika limanlarından biri olan Adulis'de, sağ ve esenlikle karaya çıktı. Adulis'den krallık kenti Aksum'a, düz yol olarak elli fersahlık yol vardı. Dağların dolambaçlı geçitleri, elçiyi bu yolculukta onbeşgün geçirmek zorunda bıraktı. Ormanlardan geçişinde de, sayısını yaklaşık beşyüz. olarak saptadığı yabanıl filler gördü. Onun görüş ve anlatışına göre başkent, büyük ve kalabalıktı. Aksum köyü de, bugün bile kral armalı duvarı, bir Hristiyan kilisesinin yıkıntısı, onaltı ya da onyediyane olup üzerlerinde Yunanca yazıt bulunan dikili taşlarıyla ününü korumaktadır⁴⁸¹. Negüs, elçiyi, sefer sırasında kabul etti. İçerisinde bulunduğu yüksek arabayı, görkemli dört fil çekiyor, çevresinde de

soyluları ve mızıkacıları yürüyordu. Bez giysisi ve şapkası vardı. Elinde iki mızrak ve bir hafif kalkan tutuyordu. Her ne denli giysisi, çıplaklığını tam örtmüyorduysa da, altın zincirleri, inci ve değerli taşlarla süslenmiş kolye ve bilezikleri barbarlık görkemini sergiliyordu. Justinianus'un adamı onun önünde diz çöktü. Negüs onu ayağa kaldırdı. Mührü öptü ve imparatorun mektubunu okudu, silahlarını sallayarak Romalılar'ın bağlaşıklığını kabul etti ve, ateşe tapanlara sonsuza dek savaş açtı. Ne var ki, ipek ticaretiyle ilgili konuyu ustalıklı geçiştirdi. Habeşlerin güvence vermelerine, belki de istemelerine karşın, bu düşmanlık gösterileri eyleme geçmez biçimde kaldı. Homeritler, kum çöllerini aşarak, kendilerine bir zararı dokunmamış olan korkunç bir düşmanla savaşmak üzere her türlü yorgunluğa katlanmaya, hele bahârat kokulu küçük ormanlarını bu amaçla bırakmaya yanaşmıyorlardı. Fetihlere çıkmak şöyle dursun, Etiyopya kralı, elinde bulunan topraklarını koruyabilecek durumda değildi. Bir Romalı tüccarın kölesi olan Abraham, Adulis'de, Homeritler'in hükümdarlık asâsını eline geçirdi. İklimin elverişliliği Afrikalı birliklerin gözünü kamaştırdı. Justinianus de, hafif bir haraç karşılığında, onun hükümdarlığını ve bu gaspedicinin dostluğunu kazandı. Uzun süre hükümdarlığını yürüten Abrahah, Mekke kapılarının önünde alaşağı oldu. Pers kralınca çocukları elinden alınarak Etiyopyalılar tümüyle Asya anakarasından kovuldular. Bu karanlık ve eski olaylara ilişkin ayrıntılar, Roma imparatorluğunun gerileyiş ve çöküşüne yabancı değildiler. Arabistan'da güçlü bir Hristiyan devleti tutunabilseydi Hz. Muhammed, daha ilk adımlarında başarısızlığa uğratılabilecek ve Etiyopya, tüm dünyanın hukuksal ve dinsel durumunu değiştirmiş olan bir devrimi önleyecekti⁴⁸².

BÖLÜM XLIII

AFRİKA'NIN BAŞKALDIRMASI - TOTİLA'NIN GOT
KRALLIĞINI YENİDEN KURMASI - ROMA'NIN ALINMASI,
YENİDEN ALINMASI - OSTROGOTLAR'IN YOKEDİLMESİ -
FRANKLARIN VE ALMANLAR'IN BOZGUNA
UĞRATILMASI - BELİSARİOS'UN SON UTKUSU,
GÖZDEN DÜŞMESİ VE ÖLÜMÜ - JUSTİNİANUS'UN
ÖLÜMÜ VE KARAKTERİ - KUYRUKLUYILDIZ,
DEPREM VE SALGIN HASTALIK

Dünyanın Tuna'dan Nil kıyılarına dek uzanan bölgesinde yerleşmiş çeşitli uluslardan söz ederken Romalılar'ın her yanda zayıflamış olduğunu da göstermiş olduk. Eski sınırlarını savunamayacak durumda olmalarına karşın, imparatorluğun boyutlarını genişletme savına kalkışmalarına haklı olarak şaşmamak olası değildir. Justinianus'un savaşları, fetihleri ve utkuları, gücünden arta kalanı da tüketen ve yaşam süresini ivedilikle azaltan dermansız ve zararlı çabalardan başka bir şey değildi. Bu hükümdar, Afrika ve İtalya'yı yeniden devletin egemenliği altına almış olmakla kendi kendini kutluyordu. Ancak, Belisarios'un ortadan çekilmesiyle oluşan mutsuzluklar, fetihçinin güçsüzlüğünü ortaya çıkardı ve bu zavallı ülkelerin yıkılmalarını tamamladı.

Justinianus, yeni fetihlerinin, açgözlülüğünü olduğu denli gururunu da, görkemli biçimde duyurması gerektiğine inanmıştı. Doymaz bir maliye bakanı, Belisarios'un yürüyüşünü adım adım izliyordu. Vandallar eski vergi kayıtlarını yaktıklarından, Afrika varlıkları ve gelirlerinin saptanmasında kendini serbest sayıyordu⁴⁸³. Yurtlarından uzaktaki bir hükümdarı zengin kılmak için alınan vergilerin yükseltilmesi, eskiden imparatorun malı olduğu gerekçesiyle tüm toprakların yeniden o duruma sokulması, genel sevincin sarhoşluğundan uyanmayı çok geciktirmedi. Hoşnutsuz askerlerin bağırıp çağırmaları onu uykusundan uyandırmaya ve güvenliğini tehlikeye sokuncaya dek imparator halkın alçakgönüllü yakınmalarına karşı ilgisiz kaldı. Askerlerin birçoğu Vandallar'ın kızlarıyla evlenmişti. Bunlar, hem fetih hakkı olarak, hem de Genserik'in, kendi utkulu birliklerine tanıdığı varlıklar olarak ikili istekte bulunuyorlardı. Subayların soğuk ve çıkarıcı uyarılarını nefretle dinliyorlar, Justinianus'un onları yabancılıktan ya da tutsaklıktan kurtardığını, Afrika'nın ganimetlerinden, hazinelerinden, tutsaklıklarından ve yenik barbarların mallarından paylarını alarak zenginleştiklerini yineliyorlardı. İmparatorların eski ve yasal malları onların yönetiminde kalmalıdır, ki bu da yine uyruklarının güvenliği ve ödüllendirilmeleri için gerekliydi, diyorlardı. Bu yolda diretenlerin, çoğu Herule olan gizli kıskırtıcı bin askerleri vardı, ve bunlar Arius mezhebine bağlı olup bu inancın papazlarınca destekleniyorlardı. Her ilkenin yıkıcı gücüyle bağnazlık yalan yere and içmeyi ve başkaldırmayı kullanıyordu. Ariusçüler, kiliselerinin yıkılmış olmasına yanıyordu. Bu kilise ve inanç yüzyıl boyunca Afrika'da egemen olmuştu. Onlara çocuklarının vaftizlerini yasaklayan ve inançlarına göre dinsel törenlerini engelleyen yenen'in yasalarından haklı olarak tiksiniyorlardı. Belisarios'ça seçilen en büyük Vandal bölümü, Doğu'nun hizmetinde bulunmanın onuruyla, dinlerini ve yurtlarını unuttular. Ancak, yüce gönüllü bir gözüpeklikle dav-

ranan dört yüz kadarı, Lesbos adası görününce subaylarını yolu değiştirmek zorunda bıraktılar. Peloponez'e uğrattılar. Gemilerini, Afrika'nın bir çöl kıyısında karaya oturttuktan sonra, bağımsızlık ve ayaklanma bayraklarını Aurasius dağına diktiler. Eyaletlerdeki birlikler de, üstlerinin buyruklarını dinlemeyi reddettiler. Sırada, Belisarios'un yerini onurla tutan Salomon'un canına karşı gizli düzenler kuruluyordu. Ariusçüler, zorbayı, mihrabın önünde, paskalya şenliği ve aziz gizler töreni sırasında kurban etmeyi -dinsel inançla- kararlaştırdılar. Korku, belki de bulunç (vicdan) acısı öldürücülerin hançerini durdurdu, ne var ki Salomon'un sabırı onları yüreklendirdi. On gün sonra, Afrika'yı on yıldan çok süreyle huzursuz edecek bir ayaklanma sirkte meydana geldi. Ayrım gözetmeksizin kentin yağmalanması ve insanların öldürülmesi, uyku ve sarhoşluk sonunda ancak geceleyin durakladı. Vali, Sicilya'da, yedi kişiyle birlikte canını kurtarabildi. Bunlar arasında tarihçi Prokopios de vardı. Ordunun üçte ikisi bu ayaklanmada yer aldı, Bulla tarlalarında toplanan sekizbin isyancı, başlarına şef olarak, bir ayaklanmanın erdemlerine yüksek derecede sahip olan Stoza adında yalın bir askeri seçtiler. Özgürlük maskesi altında, etkili konuşmasıyla yoldaşlarına kılavuzluk ediyor, ya da onların tutkularını sürüklüyordu. Kendini Belisarios'ün ve Justinianus'un yeğeninin yerine koydu, ve onlarla savaş alanında boy ölçüşmeye kalkıştı, bozguna uğradı. Ne var ki, bu generaller, Stoza'nın, daha iyi bir duruma ve yasal bir komutan olmaya değer bulunduğunu dile getirdiler. Savaşlarda yenik düşmekle birlikte, görüşme sanatında ustalık gösterdi. Bir Roma ordusunu soysuzlaştırdı ve bir Numidya kilisesinde, sözlerini tutmamış olan şeflerini öldürttü. Gücünün ya da aşağılık tutumunu tüm kaynakları tüketince, umutsuz kalmış kimi Vandallarla birlikte, Moritanya çöllerine kaçtı. Bir Berberî hükümdarının kızını elde ederek, adını ölmüş gibi her yana yaydı ve düşmanlarının kovalamasından kurtuldu. Belisarios'un kişisel gücü, imparatorun yeğeni Germanus'ün gözüpekliği ve yumuşak hu-

yu, hadım Salomon'un sert ve başarılı yönetimi orduda disiplinin yeniden kurulmasını ve Afrika'da huzurun bir zaman için sürmesini sağlayan etkenler oldu. Ne var ki, Bizans sarayındaki yolsuzluklar bu uzak eyalette bile etkisini duyuruyordu. Askerler ücretlerini ve yardımlarını alamamaktan yakınıyorlardı. Stoz, genel bozuklukların kendi niyetleri için elverişli duruma geldiğini anlayınca, Kartaca kapılarında, silahlı ve canlı olarak yeniden ortaya çıktı. Karşı karşıya iki kişi olarak tutuştuğu bir savaşta öldürüldü; ölümle pençelediği sırada, hasmının da, onun mızrağıyla kalbinden vurulduğunu öğrenince gülümsedi. Stoz, örneği ve ilk mutlu bir askerin kral olması Gontaris'in tutkusunu kızıştırdı. Bireysel olarak yaptığı bir anlaşmayla Afrika'yı Mağriplilerle paylaşmaya söz verdi, onların tehlikeli yardımlarıyla Kartaca tahtına çıkabilceğini düşündü. Ne barış sırasında, ne de savaşta hiçbir beceri gösteremeyen zayıf Areobinde eksark denilen valilik görevini Justinianus'un yeğeniyle evlenmesi yüzünden elde etmişti. Muhafızların ayaklanmasıyla ansızın devrildi, aşağılık yalvarmaları katı yürekli acımasından çok tiksintisini uyandırdı. Otuz günlük bir saltanattan sonra Gontaris de, Artaban'ın hançeriyle, bir şölen sırasında öldürüldü. Şaşılacak bir olay meydana geldi: Arsasidler soyundan bir Ermeni prensi Kartaca'da Roma imparatorluğunun gücünü yeniden kurdu. Caesar'ın mutlu günlerine karşı Brutus'un eline silah verdiren gizli fesat hareketinin bütün ayrıntıları ileriki kuşaklar için ilginç ve önemlidir. Yukarıda sözü edilen hükümdarlarına karşı bu cana kıyıcıların ve ayaklananların kötülükleri ya da değeri yalnız Prokopios'un çağdaşlarını ilgilendirebilirdi, ve dostluk ya da hınç, umut ile korku Afrika ayaklanmalarında başlıca rol oynayan nedenler olmuştu⁴⁸⁴.

Fenike kolonilerinin ve Roma yasalarının kurtarıp çıkardıkları barbar yaşamına bu ülke yeniden ve hızla dönüyordu. İç ayrılığın her aşamalı yabancı insanın uygarlaşmış toplum üzerindeki acınacak yengisiyle kendini göstermişti. Mağripliler⁴⁸⁵ adalet yasalarının ne olduğunu bilmiyorlardı ama baskı altında kalmaya da dayanamıyorlardı. Göçebe yaşayışları ve çok büyük çöller, bir fâtihin silahlarını yanıltmakta ve önlemlerini boşa çıkarabilmekteydi. Ayrıca onların yeminlerine ya da minnetlerine güvenilemeyeceğini deneyim göstermişti. Aurasius dağı utkusundan korkmuş olduklarından, geçici olarak sözdinler tutumu takınmışlardı. Salomon'un karakterine saygı duysalar da yeğenleri olan ve Trablus'la Pentapole'yi, bir önlemsizlik eseri olarak yönetimlerine bıraktığı yeğenleri Kyrus ile Sergius'ün kendini beğenmişliklerini ve benliklerini denetim altında tutamayışlarını beğenmiyor, onlardan nefre ediyorlardı. Bir Mağrip oymağı, bağlaşıklığını yenilemek ve geleneksel sungularını validen almak üzere Leptis kalesi önünde çadırlarını kuruyordu. Seksen kişiden oluşan temsilcileri, bağlaşıklık niteliğiyle, kent içine alındılar. Ne var ki, belirsiz bir fesat hareketi kuşkusu üzerine, bunlar Sergius'un ziyafet masasında boğazlandı. İki Sirte'den Atlantik okyanusuna dek bütün Atlas dağı koyaklarında savaş ve öc haykırışları yankılandı. Kişisel bir küçük düşürme, haksız ölüm kararı ya da kardeşinin öldürülmesi Antalas'ı Romalılar'a düşman etti. Vandallar'ın bozguna uğraması, o zamanlar onun değerini ortaya çıkarmıştı. Bu arada, bir Mağrip ülkesinde dikkate değer adalet duyguları ve önlemleri davranışlar gösterdi. Adrumete'yi kül haline getirince, Salomon ile aşağılık yeğenlerini geri çağırırsa Afrika'da barışı kuracağını imparatora bildirdi. Eksark (vali), birlikleriyle Kartaca'dan çıktı. Bu kentten altı gün uzakta ve Tebeste dolaylarında⁴⁸⁶ Barbarların sayısı ve korkunç görünüşü karşısında şaşırıp kaldı. Onlara anlaşma önerdi, bir çözüme varılmasını rica etti, ve en gösterişli andlarla bağlanmalarını diledi.

"Hangi yeminlerle bağlanılabilir? diye barbarlar tiksinererek onun sözünü kestiler; Hristiyan dininin tanrısız olarak gördüğü İnciller üzerine mi yemin edilecek? Yeğeni Sergius de günahsız ve mutsuz seksen kardeşimize bu kitaplar üzerine and içerek güven vermişti. İnciller bize ikinci kez güvenlik vermeden önce, yalan yere yemin etmenin ne ceza göreceğini ve hıyanete uğrayan onurların öcü nasıl alınacağını sınamamız gerekiyor." Onurlarının öcü, Salomon'un ölümü ve tüm ordusunun yok olmasıyla alındı. Yeni birlikler ve değerli komutanlar, Mağripliler'in kafa tutmasını bastırdılar. Prenslerinden onyedisi aynı savaşta öldürüldüler ve Konstantinopolis halkı gürültülü alkışlarla, Mağripli oymakların belirsiz ve geçici sözdinlerliğini kutladılar. Birbiri ardından gelen akınlar, Afrika'daki Roma topraklarının genişliğini İtalya'nın üçte biri tutarına indirmişti. Böyle olmakla birlikte Roma imparatorları, Kartaca'da ve Akdeniz kıyısındaki verimli topraklarda yüzyıldan daha çok süreyle egemenliklerini sürdürdüler. Ne var ki, Justinianus'un utkuları da yenilgileri de insanlar için mutsuzluk kaynağı oluyordu. Afrika o denli yıkılıp yakılmıştı ki, bir yolcu günlerce çeşitli kantonlarda dolaşsa, dost ya da düşman, hiçbir insan denilen hiç bir yaratığa rastlayamazdı. Kadınlar, çocuklar ve tutsakların dışında yüzaltmış bin savaşçısı bulunan Vandal ulusu yok olmuştu. Acımasız bir savaş, bundan daha çok sayıda Mağriplinin yitmesine neden olmuştu. Bir yandan iklim koşulları, öbür yandan iç ayrılışmalar ve barbarların kudurganlığı bu yıkımın öcünü Roma'lılar'la bağlaşıklarından alıyorlardı. Prokopios, Afrika'ya ilk ayak attığında kentlerdeki ve kırsal alanlardaki insanlarla ticaret ve tarım alanlarındaki yoğun çabaları hayranlıkla seyretmişti. Yirmi yıldan az süre içerisinde bu devinme ortamı sessiz bir yalnızlığa dönüştü. Zengin yurttaşlar Sicilya'ya ve İstanbul'a kaçıp sığınmışlardı. Gizli tarihçinin bildirdiğine göre savaşlar ve Justinianus yönetimi Afrika'ya beş milyon insana mal oldu⁴⁸⁷.

Bizans sarayının kıskançlığı Belisarios'a İtalya fethini tamamlama olanağı vermemişti. Onun, birdenbire ayrılışı Gotlar'ın gözüpekliğini devindirdi⁴⁸⁸. Gotlar, Belisarios'un dehasına, erdemlerine, ve denebilir ki Justinianus'ün bir uyruğu olarak kendilerini kandırarak isteklerini geri çevirmiş olmasına bile saygı duyuyorlardı. Krallarını (pek de önemli bir yitik değilse de), başkentlerini, hazinelerini, Sicilya'dan Alpler'e dek yayılan eyaletlerini, atları ve zengin araç ve gereçleriyle ikiyüzbin savaşçıları yitirmişlerdi. Şu da var ki, eski büyüklüklerinin anısı, özgürlük aşkı ve onuruyla bin Got tarafından Pavia savunması sürdürüldükçe her şeyin bittiği söylenemezdi. Başkomutanlık oybirliğiyle yiğit Uraias'a verildi. Amcası Vitiges'in tahtından yoksun kalmasının nedeni olarak gördüğü bu tür davranıştan kaçınarak verilen oyları Heldibalt üzerine yönlendirdi. Hildibalt, pek güçlü bir neden olmasa da, İspanya kralı Teudes'in akrabası olduğundan, Got ulusunun ortak çıkarları için böyle bir destek sağlanabilecekti. Liguria ve Veneta'da gösterdiği başarılar bu seçimin doğruluğunu kanıtlar gibiydi. Ne var ki, kısa bir süre sonra iyilikçisinin bağışlayamayacağı ya da buyruk veremeyeceği anlaşıldı. Karısı, Uraias'ın eşinin güzelliğinden, zenginliğinden ve kendini beğenmişliğinden çok rahatsız etti ve bu erdemli yurtseverin ölümü özgür bir halkın tiksintisine neden oldu. Bir şölen sırasında, ulusça verilmiş karar, bir atılğan öldürücü tarafından Hildibat'ın başı kesilerek uygulandı. Yabancı bir oymak olan Rugiyenler, hakları olmadığı halde, taç verme hakkının kendilerinde olduğunu ileri sürdüler. Son kralın yeğeni, öc almak duygusuyla, Trevigo garnizonunu kendisiyle birlikte Romalılar'a teslim hazır durumdaydı. Ne var ki, bu değerli ve yetkin genç adama, Justinianus'ün hizmetine girmektense Got krallığını kurmayı yeğlemesi benimsetildi. Pavia sarayı Rifyenlerce atanan gaspçıdan kurtarıldıktan sonra Totila, beşbin askerlik bir birlik kurdu ve İtalya krallığını yeniden kurmaya girişti.

Belisarios'den sonra gelen birbirine eşit komuta yetkisindeki onbir komutan, Totila'nın ileri harekete geçmesi ve Justinianus'un yüze vurma (tekdir)'ları onları hareketsizlikten çıkarıncaya dek, Gotları zayıf ve ayrılışma durumundayken ezmemişlerdi. İmparatorun hizmetindeki yüz Pers askerinin başında gelen Artabaze'ye Verona'nın kapıları gizlice açıldı. Gotlar kenti bıraktılar. Romalı komutanlar, altmış stad uzakta -ganimeti bölüşmek üzere- durdular. Bu mallar üzerinde çekişirlerken, düşman, yenenlerin az sayıda olduklarını anlayarak, Persler'in üzerine saldırdı ve tümünü o anda ezdi. Artabaze, kale duvarından atlayarak canını kurtardıysa da bu kurtuluş, ona meydan okuyan bir barbarın mızrağıyla, birkaç gün sonra ölüme dönüştü. Yirmi bin Romalı, Faenza yakınlarında, Mugello tepeleri üzerindeki Floransa topraklarında Totila kuvvetleriyle boy ölçüştü. Ülkelerini yeniden ele geçirmek için savaştan özgür insanlar, karşılarında, güçlü ve iyi disiplinli tutsaklardan oluşan değil, gözüpekliklerini yitirmiş paralı askerleri görüyorlardı. İlk çatışmada Romalılar bayraklarını bıraktılar, silahlarını attılar ve yitiklerini çoğaltmayı durdurmakla birlikte, utançlara boğulmalarına yolaçan bir ivecenlikle her yana kaçışıp dağıldılar. Düşmanlarının aşağılık tutumundan kızaran Got kralı, büyük bir hızla onur ve utku yolunu tuttu. Po'yu geçti, Apeninleri aştı. Ravenna, Floransa ve Roma'nın geri alanması gibi önemli savaşları başka bir zamana bıraktı. İtalya'nın ortasından yolunu sürdürerek Napoli'yi kuşatma, daha doğrusu abluka altına almaya girişti. Herbiri, bulundukları kentlerde sıkışıp kalan ve bu bozgunların suçunu birbirinin üzerine atan Romalı şefler onun harekâtını bozmayı göze alamıyorlardı. İmparator ise, İtalya'daki fetihlerinin içerisinde bulunduğu tehlikeli durumdan korktuğu için Napoli'nin imdadına bir kadırgalar filosuyla Trakya ve Armenia askerlerinden bir birlik gönderdi. Askerler, Sicilya'da karaya çıktılar ve bu ülkenin zengin ambarlarından besin maddesiyle savaş gereksinimleri tamamlandı. Yeni

komutanın verdiği süre ve majistranın savaşın ne olduğunu kavrayamaması, kuşatılanların çektiklerini daha da artırdı. Sonunda ulaşan ve çok az miktarı kente girebilen yardım, Totila'nın Napoli koyuna yerleştirdiği savaş gemilerince durduruldu. Romalı subayların en kıdemlisi, kale duvarının önüne sürüklenerek getirilmiş ve boynuna bağlı ipten çekilerek, titreyen bir sesle, kendisi gibi, hemşerilerini de yenenin kayrasına sığınmalarını istemesi sağlamıştı. Halk, bir silah bırakışımı istedi ve bir ay içerisinde yardım gelmeyecek olursa kenti teslim edeceklerine söz verdi. Atak barbar, bir yerine üç aylık süre verdi, çünkü açlığın teslim süresini hızlandıracağına güveni vardı. Napoli, Kümes, Lukanya, Pazlia ve Kalaba da başeğerek Got kralına teslim oldular. Totila, ordusunu Roma kapılarına yöneltti. Başkentnin yirmi mil uzağındaki Tivoli'de ordugâhını kurduktan sonra, dingin bir anketle halkı ve senatoyu, Greklerin zorba yönetimi altında mı yoksa Got egemenliğindemi daha mutlu olduklarını sordu.

KUSURLARIN VE ERDEMLERİN KARŞITLIĞI

Totila'nın elde ettiği başarıların bir bakıma, üç yıllık bir deneyimin İtalya halklarının ruhunda yarattığı önemli değişiklikten kaynaklandığı söylenebilir. Bir Katolik imparatorun buyruğu ile, hiç değilse onun adına, tinsel babaları olan papa⁴⁸⁹, Roma kilisesinden alınmış ve ıssız bir adada⁴⁹⁰ açlıktan ölmeye ya da öldürülmeye terkedilmişti. Belisarios'un yerine gelen, eşit fesatlılıkta, yalnızca kusurlarının değişikliği bakımından ayrımlı onbir komutan, oburluklarını ve bencilliklerini doyurmak için gücünü kullanmaktan öteye geçmeyen ağırlıklarıyla Roma, Ravenna, Floransa, Peruza, Spollette v.b. kentleri bunalım içerisinde tutuyorlardı. Yetenekli ve Bizans okulu hiyle ve fesat oyunlarında çok iyi yetişmiş maliyeci Aleksandr, maliyenin gelirini yükseltmekle görevlendirilmişti. Bu kimse, paraların üzerindeki yazı ve kabbartmaları bozmadan ağırlığını azaltmak uzmanlığı dolayısıyla

Psalliction lesciseaux takma adını almıştı⁴⁹¹. Barışı ve zanaatların yeniden kurulmasını beklemek yerine, yurttaşların mallarına ağır vergiler koydu. Bununla birlikte, o sırada yaptığı zorbalıklar ve korku salan başka ağır baskılar, Got kralları zamanında devlet hazinesinin gelir ve giderinde ilgisi bulunanların kendileri ve mal varlıkları üzerinde yapılan sert ve keyfe göre araştırmalara oranla daha az tiksinti uyandırıyordu. Bu gibi sıkıntıların dışında kalan Justinianus'un uyrukları, Aleksandr tarafından aldatılan ve aşağılanan, yoksullukla açlığa karşı ürünleri yağmalamakta umar bulan askerlerin çapulundan yakalarını kurtaramadılar. Kırsal alanlarda oturanlar ancak bir barbarın erdemlerine güven umutları kaldığına inandılar⁴⁹². Totila, cinsel eğilimlerinde kendine ege men olan ve sâde yaşayıştta bir kimseydi. Dostları gibi düşmanları bile onun sözüne bağlılığı ve bağışlayıcılığı üzerine kurdukları umutlarında hiçbir zaman yanılgıya düşmemişlerdi. İtalya'daki çiftçiler, Got kralının, kendi önemli işlerini sürdürmeleri için verdiği buyruğa seve seve uymuşlardı. Kral onların, olağan vergilerin dışında hiçbir ödemede bulunmayacaklarına ve askerlerinin değerli disiplini altında savaşın kötülüklerinden korunacaklarına söz verdi. Ardı ardına tüm berkitilmiş kentlere saldırdı. Bunları ele geçirdikten sonra, halkı yeni bir kuşatmanın kötülüklerinden korumak, yerleri savunma işinde bulabildikleri kaynaklardan Romalıları yoksın bırakmak ve iki ulusun uzun çatışmasını daha eşit ve daha soylu bir biçimde savaş alanında sona erdirmek için berkitimleri yıkıyordu. Romalı tutsaklar ve asker kaçakları, özgürlükçü ve sevecen bir düşmanın buyruğu altına hemen geçmeyi kendileri istediler. Bozulmaz bir vaatle, efendilerinin eline hiçbir zaman teslim etmeyeceğini bildirerek tutsakları kendine çekip aldı. Pavia'daki binlerce savaşçı, Totila ordu gâhında kendilerine Got adı vererek yeni bir halk grubu oluşturdular. Teslim antlaşmasının maddelerini, iki anlama da çekilebilecek sözlerden hiçbir çıkar sağlamayı düşünmeksizin, iyi niyetle uyguladı. Napoli garnizonundaki birliklerin deniz yoluyla ge-

ri gönderilecekleri hükme bağlanmıştı. Ters yönlü rüzgârlar onlara engel olduysa da, bu askerlere atlar, yiyecekler ve gezi izin belgesi verilerek Roma limanlarına dek gidebilmeleri, yüce gönüllülükle sağlandı. Kadınların sililiğine (iffetine) sataşanlar, kim olursa olsun, ölümle cezalandırıldı. Aç kalmış Napolililere uyguladığı esenlik rejiminde, yenen, dikkatli ve insanlık dolu bir hekim rolünü oynadı. Totila'nın erdemleri, yetkin bir politikadan ya da dinsel ilkelerden, isterse insanlık duygusundan ileri gelmiş olsun, değerliliğinden hiçbir şey yitirmez. Birliklerine sık sık söylev veriyordu; onlara durmadan, bir halkın bozulmasının onu yıkılmaya götürdüğünü, utkunun savaş erdemi olduğu denli ahlak erdeminin de meyvası olduğunu, hükümdarın ve de ulusun da cezalandırmayı savsadicları suçlardan dolayı suçlu sayılacaklarını söylüyordu.

BELİSARIO, İKİNCİ KEZ İTALYA'DA KOMUTANLIK YAPIYOR. 544-548

Belisarios'un dostları ve düşmanları, kurtarmış olduğu ülkeyi yeniden kurtarmak için onun görevlendirilmesini büyük arzuya istiyorlardı. Gerçekten, İtalya eski komutanı yeniden Gotlar'a karşı gönderildi, ve bu atama onun için bir güven simgesi ya da bir tür sürgün oldu. Fırat kıyılarında kahraman, Konstantinopolis sarayında tutsak olan Belisarios, tiksinersek olsa da, ününü ayakta tutabilmek ve kendisinin yerinde bulunmuş komutanların yanlışlarını düzeltmek gibi çetin bir görevi kabul etti. Romalılar'a deniz açtı. Gemiler ve askerler, Salone'de, Diocletianus sarayının yakınlarında toplandılar. Belisarios, İstria'daki Pola'da birliklerini gözden geçirdi, birkaç gün dinlenmelerini sağladı, ve sonra da, Adriyatik kıyısını izleyerek Ravenna limanına girdi, bağlı olan kentlere, imdattan çok buyruk niteliğinde haberler ulaştırdı. İlk genel söylevi Gotlar'a ve Romalılar'a yöneltti. Onlara, imparator adına, hükümdarın bir süre için Pers'in fethini as-

kıya aldığını ve İtalya'daki uyruklarının isteklerine kulak verdiğini bildirdi. Son zamanlarda meydana gelmiş olan kötü olayların nedenlerini ve sorumlularını dinginlikle gösterdi. Geçmişle ilgili olarak cezalandırılma korkusunu ve gelecekte de cezasız kalma umudunu yok etmeye çalıştı. Başarı kazanmaktan çok çaba göstererek, kendi yönetimine bağlı tüm insanlar arasında sevgi ve sözdinlerlik birliği kurmak için uğraştı. Yüce gönüllü efendisi Justinianus'un bağışlamaya ve ödüllendirmeye hazır olduğunu ve, gaspçının düzenleriyle aldatılmış yurttaşlarını uyarmasının görevleri olduğunu sözlerine ekledi. Hiçbir asker, Got kralı'nın sancağını bırakmak eğiliminde değildi. Belisarios, bir genç barbarın utkusu karşısında işlevsiz ve güçsüz bir tanık olmak üzere gönderilmiş olduğunu kısa sürede anladı. İmparatora gönderdiği mektupta, yücegönüllü bir insanın iç sıkıntıları doğal ve canlı olarak yansıyordu. "Çok büyük hükümdar, diye mektubuna başlamıştı, İtalya'ya insan, silah, at ve para kıtlığı içerisinde, başka deyişle, savaş için gerekli bütün araç ve gereçten yoksun olarak geldik. Trakya ve İllirya köylerinden son geçişimiz sırasında, çok büyük güçlüklerle, giysisiz, silah kullanmasını bilmeyen ve ordu hizmetlerinden habersiz yaklaşık dörtbin kişi toplayabildik. Eyalette bulduğum askerler, hoşnutsuzluk içinde, ürkek ve korkmuş durumdadırlar. Düşman lafı edilince atlarından aşağı iniyor ve silahlarını atıyorlar. İtalya barbarların elindebulduğu için hiçbir vergi alınamamaktadır. Ödemeleri yapamadığımız için buyruk verme ve haber salma yetkimizi de kullanamıyoruz. İmanımız, pek korkulan efendimiz, birliklerinizin büyük bir bölümü şimdiden Gotlar'ın bayrağı altına geçmiş durumdadır. Yalnız Belisarios'un burada bulunması savaşı sona erdirebilseydi, arzılarınız yerine getirilecekti. Belisarios, İtalya'nın ortasında bulunmaktadır. Utku kazanılmasını istiyorsanız başka hazırlıklara da girişmek gereklidir. Askeri güçlere sahip bulunmadıkça komutan sanı boş bir addan başka şey değildir. Veteranlarının ve yurttaşlardan oluşan muhafızlarının buna geri ve-

rilmesi yerinde bir umar olacaktır. Ancak hafif ve güçlü olarak silahlandırılmış birliklerin buraya gelmesinden sonra savaşa girişebilirim. Vazgeçilmez biçimde gereksindiğim büyük Hun'un atlı birliklerini peşin parayla bulabilirsiniz!"¹⁴⁹³. Belisarios'un güvendiği bir subay, yardımları hızlandırmak ve yola çıkarmak üzere Ravenna'dan ayrıldı. Ne var ki ulak, görevini savsakladı, çıkar sağlayacağı bir evlenme onu Konstantinopolis'de alıkoymuştu. Beklemekten sabrı tükenen Belisarios, yeniden Adriyatik'i geçti, imparatorluk uyrukları ve bağlaşıkları arasından ağır ağır toplanan askerlerin gelmesini Dirahium'da beklemeye başladı. Kuvvetler geldikten sonra bunların, her yandan sıkıştıran Got kralının karşısında Roma'nın kurtuluşu için yetmeyeceğini biliyordu. Barbarlar, kırk günde yürünecek uzunluktaki Appianus yolunu denetimleri altında tutuyorlardı. İhtiyatlı davranmayı gerektiren durumu göz önünde bulunduran Belisarios, daha rahat ve güvenli olan deniz yoluyla beş günde Epir'den Tiberis'in denize döküldüğü yere gitmeyi ve savaşa girişmemeyi yeğliyordu.

GOTLAR'IN ROMA'YI KUŞATMASI MAYIS 546

İtalya'nın ortasındaki eyaletlerin aşağısında bulunan kentleri kuvvet kullanarak ya da anlaşmalar yaparak ele geçirdikten sonra Totila, eski başkente saldırmayı değil, onu kuşatarak aç bırakmayı tasarladı. Roma, Got kökenli yaşlı bir komutan olan Bessas'ın değerli olmakla birlikte cimri yönetim ve komutası altında üçbin askerle, eski surların geniş çemberiyle savunuluyordu. Halkın yoksulluğa düşmesinden çıkar sağlıyor ve kuşatmanın uzamasına gizlice seviniyordu. Bu, kendi varlığını artırıcı olduğu gibi ambarları da doldurmak demekti. Papa Vigilius'un açmasıyla Sicilya'dan büyük ölçüde tahıl satın alınmış ve gemilere yüklenmişti. Gemiler, barbarlardan kaçındılar, ama bir açgözlü valinin eline düştüler. Bu yönetici az bir bölümünü askerlere veriyor, geri kalanın halkın en zengin katmanına satıyordu. Medimne de denilen bir kuartier'in beşte biri ölçüsündeki has buğday yedi altın liraya satılıyordu. Düşmanlardan çalınmış, seyrek rastlanan

değerli ganimet durumundaki bir öküz elli altına kadar satıldı. Açlığın artması bu çok aşırı değerlendirmeleri de kamçıladi ve ücretli askerlerin, ölmeyecek kadar yiyerek gerisini satmalarına dek soysuzlaştı. Unun dörtte üçünü oluşturan kepekli yavan ve kalitesizhamurdan yapılmış ekmek yoksulların açlığını dindiriyordu. Yavaş yavaş at etleri, köpek, kedi ve fare etleriyle otları ve yıkıntı aralarında yetişen ısırganları yemeye başladılar. Bakımsızlık ve hastalıklardan erimiş, iskelet haline gelmiş insan kalabalığı vali sarayının çevresinde toplandı. Ona, boşyere, bir efendinin görevi insanların yiyeceğini sağlamak olduğunu anımsattılar. Kendilerine bulması için yalvardılar, ya da oradan çıkıp gitmelerine izin vermesini, onu da yapmazsa kendilerini öldürmeleri için hüküm kararı almasını istediler. Bessas, duygusuz bir insanın dinginliğiyle, imparatorun uyruklarını besleyecek güçte olmadığını, onları dışarı gönderirse kendi güvenliğini tehlikeye sokmuş olacağını ve yasaların onları öldürmesine yetki vermediğini bildirdi. Hemşerilerinin birinden, ölme yetkisinin bir zorbanın yoksun bırakamayacağı haklardan biri olduğunu öğrenebileceklerdi. Kendisinden ekmek isteyen beş çocuğun haykırılarından rahatsız olan bir hemşeri, kendisini izlemelerini söyledi. Sessiz ve dingin olarak Tiberis köprülerinden birinin üzerine vardı, yüzünü elleriyle kapayarak, ailesinin ve Romalılar'ın gözleri önünde ırmağa atladı. Bessas, zengin ve korkak hemşerilere kentten çıkış permisi satıyordu⁴⁹⁴. Ne var ki, bu kaçakların çoğu büyük yollar üzerinde son soluklarını veriyorlar, ya da barbar müfrezelerince yakalanıyorlardı. Bu süre içinde, düzenbaz vali, Romalılar'ın hoşnutsuzluğunu dindirmek ve umutlarını canlandırmak için yardım gemileri ve orduları, Doğu'nun uzak yerlerinden geliyorlar, diye haberler yayıyordu. Belisarios'un Tiberis limanına asker çıkardığına ilişkin gerçek haber onları daha da ferahlattı. Çıkan kuvvetlerin ne olduğu incelenmeden bu büyük komutanın insanlığına, yiğitliğine ve yeteneğine bel bağladılar.

BELİSARİOS'UN GİRİŞİMİ

Totila, böyle birhasım için gerekli engelleri hazırlamaya özen göstermişti. Kentin doksan stad aşağısında ve Tiberis'in en dar bölümünde iki yakayı güçlü kalaslarla birbirine bağladı. Bu bir tür köprünün üzerine, iki yüksek kule oturtarak bunlara Gotlar arasından en yiğitlerini yerleştirdi, büyük sayıda ok ve başka savaş araçları ve gereçlerini de buraya yığdı. Ağır bir demir zincir, köprüye ve kulelere yaklaşmayı önliyordu. Köprünün her iki yakasındaki uçları en yetkin okçulardan oluşan müfrezelerce korunuyordu. Belisarios'un bu engelleri zorlayarak başkentin yardımına koşması, onun ustalığı ve yetenekliliği üzerine en dikkate değer bir örnek oluşturmaktadır. Atlıları, limandan yola çıktı ve ana yol boyunca ilerledi. Amacı; kuvvetlerini toparlamak ve düşmanın dikkatini dağıtmaktı. Piyadelerini ve cephanelerini ikiyüz büyük gemiye yükledi. Bu gemilerden herbirinde yüksek tahta perdeler vardı. Bu tahta sığınaklarda, okların çıkışına elverişli genişlikte çok sayıda delikler açılmıştı. En önde, birbirine bağlı, üzerlerinde büyük bir berkitimli kale bulunan, böylece, düşmanın yaptığı köprüye ve kulelere meydan okuyacak güçte kükürt ve bitumlu ateşler taşıyan iki büyük gemi bulunuyordu. Komutanın başında bulunduğu filo, ırmağın akıntısına karşı sessizce ilerledi. Ağırlıkları zinciri kopardı, iki yanı koruyan düşman askerleri öldürüldü, ya da dağıtıldı. Asıl engele dayanıldığı zaman, ateş gemisi köprüyle kenetlendi. Alevler, kulelerden birini, ikiyüz Gotla birlikte yoketti. Saldırganlar zafer haykırıışlarında bulundular. Belisarios'un akıllı önlem ve yöntemleri, subaylarının kötü davranışları yüzünden işe yaramaz hale gelmeseydi, Roma kurtulmuş olacaktı. Bessas'a, tam zamanında çıkış yaparak kendilerine yardımcı olması emrini göndermiş, ve yardımcısı İzak'a, limandan ayrılmaması yönergesini vermişti. Ne var ki, açgözlülük, Bessas'ı hareketsiz kılmış, genç İzak (Isaac) da limanı, sayıca üstün düşman gücüne teslim etmişti. Belisarios, büyük acı veren bu bozgunu öğrenince durakladı. Yaşamında şu sıradaki den-

li heyecana ve şaşkınlığa düşmemişti. Karısı Antonina'yı, hazineleri ve Toskana kıyısında sahip olduğu tek limanı kurtarmak için üzülererek geri çekilme buyruğu verdi. Ruhundaki sıkıntılar onu yakıcı ve de öldürücü ateşler içine attı, Roma, korumacısız olarak, kendi haline, belki de Totila'nın kayrasına ya da hıncına bırakıldı. Bu savaşın uzun sürmesi ulusal kini de kamçlamıştı. Ariusçü papazlar, aşağılandırılarak Roma'dan koğuldular. Baş diyakoz Pelage, elçi olarak gönderildiği Got ordugâhından eli boş döndü. Papa'nın temsilcisi ya da elçisi olan bir Sicilya piskoposu, Roma hizmeti ve devleti için yalan söylemekle görevlendirildiği suçlamasıyla iki elini yitirdi.

ROMA, GOTLAR'CA ALINIYOR, ARALIK 546

Açlık, Roma garnizonunun gücünü ve disiplinini zayıflatmıştı. Ölüm halindeki bir halktan hiçbir yardım göremediği gibi, tüccarın açgözlülüğü de valinin gözetim gücünü yok etmişti. İsaurlu dört asker, nöbetteydiler. Arkadaşlarının uyuduklarını ve subayların da orada olmadıklarını görerek, sarkıttıkları iple aşağı indiler ve Got kralına gizlice, birliklerini kente sokmasını önerdiler. Bunlar, güvensizlik duyularak alıkonuldu. Yeniden gönderilip, sağ sâlim geri döndüler. Düşmanların arasına iki kez dönüş yaptılar. Yer, iki kez incelenmiş oldu. Fesat hareketi anlaşıldı, ama buna aldırış edilmek istenmedi. Totila bunlarla anlaşmaya varınca, Assinaire kapısını açtılar ve Gotlar'ın içeri girmelerini sağladılar. Herhangi bir hainlik ya da bir tuzaktan korktuklarından, tan yeri ağarcıya dek savaş düzeninden ayrılmadılar. Bessas ile askerleri kaçmışlardı bile. Krala, kaçmalarını önlemek için emir vermesini isteyenlere, kaçan düşmanın görüntüsü kadar hiçbir şeyin hoş olmadığı biçiminde akıllı bir yanıt vermişti. Patricius'lerden, at bulabilen Decius, Belisius v.b. de valiyle birlikte gittiler. Geri kalanlardan, Prokopios'un adlarını verdiği Olibrius, Oreste ve Maksimus, Sen Piyer kilisesine sığındılar. Ortada

ancak beşyüz kişi kaldığını Prokopius ileri sürünce, tarihçinin ya da kitap metnini doğruluğundan kuşku duymak gerekir. Gün ağarınca Gotlar'ın tam utkusu da aydınlığa çıktı ve kralları, havariler hükümdarının mezarında duaya gitti. Mihrabın ayak ucunda yukarıda bulunurken yirmibeş askerle altmış hemşeri de kilisenin giriş aralığında boğazlanarak öldürüldü. Başdiyakoz Pelage⁴⁹⁵, elinde İncil olduğu halde, onun önüne geldi ve şöyle dedi: "Büyük adam, hizmetkârinıza acıyınız!" Totila, aşağılayıcı bir gülümseyişle, Pelage, dedi, kendini beğenmişliğiniz, yalvarıcı sözler söylemek durumuna düşecek denli alçalıyor mu? Ben bir yalvarıcıyım, diye ihtiyatlı başdiyakoz onu yanıtladı. Tanrı bizi sizin gücünüz altına koydu. Uyruklarınız olarak sizden yargılama (gufran) beklemeğe hakkımız vardır." Onun alçak gönüllü yakarışı Romalıları kurtardı ve Romalı kızlarla kadınların sililiği (if-feti) askerlerin saldırısından korunmuş oldu. Ancak, krallık hazinesi için en değerli ganimetler ayrıldıktan sonra bu askerlerce kentin yağmalanmasına izin verildi. Senatörlerin evleri altın ve gümüşle doluydu; Bessas'ın utanç verici ve suçluluk derecesindeki açgözlülüğü yenenin işene yaramıştı. Bu kargaşalıklar arasında konsüllerin oğulları, hırçınca geri çevirdikleri ya da dindirdikleri yoksulluktan korktular. Yırtık giysiler içerisinde kentin sokaklarında dolaştılar ve, belki de başarı gösteremeden, babalarının evlerinin kapılarında ekmek dilendiler. Simmakue'nin kızı ve Boecius'ün dul eşi, genel açlığın acılarını hafifletmek için varlığını yüce gönüllülükle feda etti. Ne var ki, onu, büyük Teodorik'in heykellerini yıkmak için halkı kışkırtmış olmakla suçladılar. Bu saygın hanımefendi, soyluluğu, erdemleri ve de öcünün dinsel geçerliği Totila üzerinde hiç etki yaratmadan, Got kralının anısına yapılmış sataşma kusurunu canıyla ödedi. Ertesi gün, Totila iki söylev verdi; birincisinde, utkulu Gotları'na karşı övgülerini ve uyarılarını dile getiriyordu. İkincisindeyse, senatörleri en aşağılık tutsaklar olarak nitelendirdi. Onları yeminlerini tutmamakla, çilgınlıkları ve nankörlükleri nedeniyle kınadı.

Sesini sertleştirerek, varlıklarının ve saygınlıklarının kendi silah arkadaşlarına -hak niteliğiyle- geçtiğini bildirdi. Bununla birlikte, başkaldırmış olmalarını unutmaya razı oldu. Onun yargılamasını (şefaati) belirtmek üzere, topraklarındaki kiracılara ve kendilerine bağlı çalışanlara genelge biçiminde mektuplar yazdılar, bu mektuplarında hemen Yunanca tabela ve adların kaldırılmasını, toprakları dinginlik içerisinde ekip biçmelerini ve efendilerinden Got kralı'nın buyruklarını dinlemeyi öğrenmelerini bildirdiler. Utkularının sürekliliğini uzun süre kesintiye uğrattığı için Roma kentine karşı acımasız davrandı. Değişik bölgelerde kale duvarlarının üçte birini yıktırdı. Eski çağlardan kalma en güzel yapıları yıkıp yok etmek ya da devirip kullanılmaz hale getirmek için ateşle ve araçlarla işe girişiyordu. Halk arasında öğrenildiğine göre, Got kralı bir buyrultu yayımlayarak Roma'yı otlak durumuna getirecek ve sürülerini burada otlatacaktı. Bu haber büyük korku yarattı. Belisarios'un kesin ve ılımlı uyarıları bu buyrultunun uygulamaya konulmasını askıya aldirtti. Ölmüş olanları onurlandıran ve yaşayanları hayran bırakan bu yapıtları yıkarak utkusunu kirletmemesi konusunda barbar hükümdarına öğüt verdi. Totila, bir düşmanın öğütlerini gözönünde tutarak, imparatorluğunun süslenmesine yaraması ya da barış ve anlaşma işinde tutu (rehin) olarak kullanılması için Roma'yı değerli bir araç gibi korumaya karar verdi. Belisarios'ün ulaklarına kenti koruyacağına ilişkin kesin kararını bildirince, Roma komutanının hareketlerini gözlemek için, kalelerden yüzyirmi stad uzağa bir ordu yerleştirdi. Kuvvetlerinin geri kalanıyla Lukanya ve Puglia'da ileri harekete geçti, Garganus'un⁴⁹⁶ tepesinde, Annibal'in⁴⁹⁷ ordugâh kurduğu yeri ele geçirdi. Senatörler de peşi sıra sürüklenip getirildiler ve Campania kalelerine tıkıldılar. Yurttaşlar, eşleri ve çocukları da sürgün yerlerine gitmek için yola çıkarıldılar. Kırk gün içerisinde Roma, korkunç bir yalnızlığa gömüldü⁴⁹⁸.

Roma, olayın türüne göre, kamuoyunca gözüpek atılganlık ya da kahramanlık diye nitelendirilen davranışlardan biriyle kısa zamanda geri alındı. Totila'nın hareketinden sonra, Belisarios, bin atlının başında, limandan çıktı: savaşımaya yeltenen düşmanları bitti, sonsuz kentin, el ayak çekilmiş örenlerini acıyarak ve saygı duyarak gezip gördü. Tüm dünyanın bakışlarını çekecek bir yeri korumaya kesin kararlı olarak, Capitolium üzerine çektiği bayrağın karşısına birliklerinin en büyük bölümünü çağırttı. Vatan sevgisi ve yiyecek bulma umudu, oradan ayrılmış olan halkı yeniden kente çekti, ve Roma'nın anahtarları, bir kez daha imparator Justinianus'a gönderildi. Gotlar'ca yıkılmış olan kale duvarları, kötü ve kaba gereçlerle onarıldı. Hendek (çukur) yeniden yapıldı. Yollara, düşman atlarının ayaklarını yaralamak için sivri demirler çakıldı⁴⁹⁹. İvedi olarak yeni kapılar yapılamadığı için, giriş, Spartalılar'ın yaptığı gibi, en yiğit askerlerden oluşturulan bir engelle koruma altına alındı. Yirmibeş gün sonra, utancının ve uğradığı aşağılanmanın öcünü almak üzere Totila, zorlu yürüyüşle Roma önüne geldi. Belisarios onu bekledi. Gotlar üç kez genel saldırıya geçtiler ve üçünde de püskürtüldüler. Birliklerinin en seçkin erlerini yitirdiler. Krallık sancağı düşmanın eline düşecek duruma geldi ve Totila'nın utkusu, silahlarının talihiyle yükselmiş gibi, bu kez de tersine, düştü. Gözüpekliğin ve savaş ustalığının yapabileceği her şey Roma komutanınca yapılarak yerine getirildi. Justinianus'ca yapılacak iş, kendi tutkusuyla girişilen bu savaşı, son bir çabayla, sona erdirmektir. Düşmanlarından tiksinen bir hükümdarın savsaması, belki de güçsüzlüğü, ya da kendisine hizmet edenlere karşı duyduğu kıskançlık İtalya'nın mutsuzluklarını uzatan etkenler oldu. Uzun bir suskunluktan sonra, Belisarios'a, Roma'da bir garnizon bırakarak, halkı koyu Katolik olan ve, Ariusçü yenenlere boyun eğmiş durumda bulunan Lucania'ya gitmesini buyurdu. Barbar güçlerinin alt edemediği bu kahraman, süregenlikle ve subaylarının aşağılık dav-

ranışlarıyla rezil bir duruma gelen bu savaşta yenik düştü. Kışı geçirmek için Krotone'yi seçmişti ve, atlılarının Lukanya tepelerindeki iki geçidi koruduklarına güvenerek, burada dinleniyordu. Bu geçitler teslim edildi ya da kötü savunuldu, Gotlar'ın hızlı devinimleri Belisarios'un Sicilya'ya kaçarak canını kurtarmasına ancak olanak vermişti. Sibaris yıkıntılarından altmış stad ötede ve Lukanya soylularının kaçarak sığındıkları kale olan Rusci-anum ya da Rossana'nın imdadına yetişmek için bir filo ve bir ordu toplandı⁵⁰⁰. Kasırga, ilk çarpışmada Roma birliklerini dağıttı. Bir anda kıyıya yaklaştılar. Gördüler ki, tepeler okçularla dolmuş, gemilere binilecek yerler, kalkanlardan oluşan bir ormanla kaplanmış ve Got kralı savaşı başlatmak için sabırsızlanıyor... İtalya fâtihi, içini çekerek geri çekildi ve, yardım sağlamak için İstanbul'a giden, imparatoriçe'nin ölümünden sonra geri çağırılmasına ilişkin emri alan Antonina'nın haberine değin, zorunlu hareketsizlik içerisinde acısını sürdürdü.

BELİSARİOS'UN SON GERİ ÇAĞRILIŞI, EYLÜL 548

İlk başarılarının gözlerini kamaştıran ve öfkeliendiren yarışmacı (rakip)'lerinin kıskançlığı, Belisarios'un son beş savaşıyla yatışmış gibiydi. İtalya'yı Gotlar'ın egemenliğinden kurtaracak yerde, kaçak gibi, memleketin içerlerine girmeyi göze alamadan ve Totila'nın durmadan yinelediği meydan okumalarına karşılık veremeden kıyı boylarında dolaşıp durdu. Bununla birlikte, tasarıları ve olayları birbirinden ayırmasını bilen ve uygulama söz konusu olunca bu işe ilişkin araç ve gereçleri birlikte düşünebilen az sayıdaki karar adamlarından biri olan Belisarios, yengi zamanında iki tutsak kralı Justinianus'un önüne çıkartmıştı. İlerlemiş yaşı, değerliliğinde bir eksilmeye neden olamıyordu. Dene-yim, ussallığını daha da olgunlaştırmıştı. Ne var ki, anlaşıldığına göre, insanlığı ve adalet duygusu, hal ve koşulların etkisi altına girmişti. İmparatorun cimriliği ya da fakirliği, kendisine İtal-

yanların bağlanması ve güvenini sağlayan bu niteliklerden sıyrılmasına onu zorlamış oldu. Şu son savaş süresince, Ravenna'yı, Sicilya'yı ve imparatorluğa bağlı tüm uyrukları baskı altında tutmaktan kendini alamadı. Haklı ya da haksız olarak, Herodianus'a karşı gösterdiği sert tutum, bu subayın Spoletta'yı düşmana teslim etmesine neden oldu. Bir zamanlar sevgi havasında unuttuğu cimriliğiyle Antonina onu tam anlamıyla avucunun içine alıyordu. Belisarios'un kendisi de, bozuk düzen bir yüzyılda, kişinin değeri ancak zenginlikle ayakta durabilir ve güzelleşebilir, diye düşünüyordu. Ancak, genel yararlar için ayrılan ganimetlerden bir bölümünü kendine mal etmek onun onurunu zedeleyebirdi. Barbarların kılıcından canını kurtarabilmişti, ama fesatçıların hançeri onun dönüşünü bekliyordu⁵⁰¹. Afrika zorbasını cezalandırdıktan sonra, Artaban onurlar ve servetlerle dolu olduğu halde, olaylardan yakındı. Kurtarıcısının ödüllendirilmesini isteyen imparatorun yeğeni Praejehta ile evlenmeye tâlip oluyorsa da Theodora, din nedeniyle bunu engellemişti. Dalkavuklar, krallık soyundan olduğunu söyleyerek onu kıskırtıyor ve kendi kendine takındığı bir san ile kimi ataklarda ve kan dökücü eylemlerde bulunma hakkı olduğuna inanıyordu. Justinianus'un öldürülmesine karar verdi. Fesat yoldaşlarıysa bu eylemi, Belisarios'un Konstantinopolis sarayına silahsız ve muhafız müfrezesi olmaksızın gelebileceği zamana değin ertelediler. Bunca zamandan beri sınanmış bağlılığını yok edebilmeyi kimse ummuyordu. Bu yaşlı komutanın haklı olarak öc almasından, daha doğrusu adaleti yerine getirmesinden korkuluyordu. Çünkü, kısa zamanda Trakya'da bir ordu oluşturabilir, katilleri cezalandırır ve belki de onların suçluluklarından kendisi yararlanabilirdi. Zaman birtakım ihtiyatsız giz açıklamalarına ve duyunch acısından kurtulmalara olanak sağladı. Senato, Artaban'la fesat ortaklarını mahkûm etti. Justinianus'un buyruğu üzerine bunlar, tahtına ve canına karşı girişilen suçları bağışlayıncaya dek sarayda hapsedilme cezasına çarptırıldılar. İmparator, Belisarios'un düşman-

larını böylece bağışlarken, utku kazanma zamanlarında anımsanan ve kendilerini tehdit eden ortak bir tehlike karşısında hükümdarının gözünde çok değer kazanan bu dostunu sevgiyle bağrına basmak gereğini duydu. Belisarios, yükseltildiği Doğu komutanlığı ve domestikus (domesticus) kontluğu orununa onuruna yeniden getirildi. Konsüllerin ve Patriciusların en kıdemlileri, öncelik hakkını, Romalılar'ın birincisinin eşsiz değeri önünde, saygıyla ona bıraktılar⁵⁰². Romalıların bir numaralı, her zaman karısının tutsağıydı. Ne var ki, bu alışılmış ve sevgiye dayanan tutsaklık, Theodora'nın ölümüyle utanç verici duruma getirdiği ve desteklediği torunu, daha doğrusu yeğeni Anastasius'la nişanlıydı⁵⁰³. Theodora, son soluğunu verir vermez, onun istekleri de unutuldu. Belisarios ile Antonina bu evlenmeye razı olmak istemediler. Joanina'nın onuru, belki de mutluluğu, Kilise töreniyle kutlulanmamış olan bu birleşmeyi bozan duygusuz bir annenin öcüne kurban edilmiş oldu⁵⁰⁴.

ROMA'NIN GOTLAR'CA YENİDEN ALINMASI 549

Belisarios İtalya'dan ayrıldığı sırada, Peruse kuşatılmış bulunuyordu ve pek az kent Gotlar'a direniyoyordu. Ankona ve Kor-tone, dayanmayı sürdüren kentler arasındaydı. Totila, Fransa prenseslerinden biriyle evlenmek isteyince, kendisine İtalya kralı olduğu Roma halkınca tanındığı takdirde bu san'a layık olabileceği bildirilmişti. Bu aşağılama onu çileden çıkardı. Başkenti en yiğit askerlerden üçbin kişi savunuyordu. Keyfi davranışlarından dolayı valiyi öldürdüler. Bir kilise temsilci grubu, bu şiddet hareketinin bağışlanmaması ve birliklerdeki asker ücretlerinin ödenmesinde gecikme yapılması halinde Totila'nın parlak önerilerine uyacaklarını Justinianus'e bildirdi. Ne var ki Diyojen adındaki subay oraya komutan olarak atanınca saygı ve güven uyardı. Gotlar, kolay bir fetih şöyle dursun, denizden gelen bütün yardımların kesilmesine neden olan limanın yitirilmesiyle büyük

sıkıntılar içerisindeki halk ile askerlerin sert bir direnciyle karşılaştılar. Totila'nın eliaçıklığıyla İsaüirililer kimi hemşerilerini hainliğe yöneltmemiş olsalardı Roma'nın kuşatılmasına belki son verilecekti. Karanlık bir gecede, bu hainler, Gotlar'ın boruları başka bir yanda duyulurken, Sen Paul kapısını gizlice açtılar. Barbarlar kente daldılar, kaçan garnizon, Santumçello kapısına varmadan yakalandılar. Belisarios'un yanında yetişmiş Sicilyalı Paulus adındaki bir asker, dört yüz kişiyle Hadrianus dalgakıranına çekildi. Bu yiğit insanlar Gotlar'ı püskürttüler. Ancak, açlık tehlikesi içindeydiler; at etinden iğrendikleri için, kesin bir çıkış yaparak kurtulmaya karar verdiler. Bir teslim çağrısı karşısında, yavaş yavaş ataklıktan vazgeçtiler. Totila'nın hizmetine geçerek, imparatorun kendilerine ödemeyerek borçlu kaldığı aylıkları da aldılar ve silahlarıyla atlarını vermediler. Doğu'da bıraktıkları ailelerine kavuşmak üzere anlayış gösterilerek serbest bırakılan komutan durumundaki subayları, onurlu bir biçimde gönderildi, kiliselere sığınmış olan dört yüzden fazla savaşçı, yenenin bağışlamasıyla hiçbirisi zarara uğramadı. Got kralı, devletin başkenti yapmayı düşündüğü Roma'nın yapılarını artık yıkmak istemiyordu⁵⁰⁵. Halka bol yiyecek sağladı. Kendisi de barış kılığına bürünerek, sirk'de at yarışları düzenletti. Halkın ilgisini eğlenceye çekilirken, birliklerinin indirilmesi için dört yüz gemi hazırlanıyordu. Regio ile Taranta kentleri de düştükten sonra Sicilya'ya geçti. Burası onun yatışmaz hıncını çeken yerdi. Bu adanın, sahip olduğu tüm altın, gümüş ile meyvalar, sayısız atlar, koyunlar ve sığırlar toplanıp alındı. Sardunya ile Korsika da aynı ceza-ya uğradı ve üç yüz kadırgadan oluşan bir filo, Yunan kıyılarına doğru yöneldi⁵⁰⁶. Gotlar Korsir'e ve eski Epir topraklarına çıktılar. Augustus utkusunun yapıtı ve eski zamanlarda Jupiter'in tanrısallarıyla ünlü Dodone'ye dek ilerlediler⁵⁰⁷. Her utkusunda Totila, Justinianus'a barış önerisinde bunuyordu. Ravenna ve Konstantinopolis saraylarında yaşanmış barış yıllarını anıyor ve birliklerinin imparatorluk hizmetinde çalışmasını öneriyordu.

JUSTINIANUS'UN GOTLAR'A KARŞI SAVAŞ HAZIRLIKLARI. 549-551

Justinianus, barışa yanaşmak istemediği gibi savaşı da sürdürmeyi savsıyordu. Yaradılıştaki tasasızlık, kimi bakımlardan tutkularındaki inatçılığı yalanlıyordu. Bu esenleyici dinginlikten papa Vigilius ve Patricius Setegus'un uyarısıyla sıyrıldı. Tahtının ayak ucuna gelerek, Tanrı rızası ve halkın isteğiyle, İtalya'yı fethedip kurtarması için ona yalvardılar. Bu savaşı yüklenecek komutanların seçiminde hem us, hem de kapris egemen oldu. Liberus'un komutasında bir filo ile bir ordu Sicilya'nın imdadına gitti. Ne var ki, yaşının çok ilerlemiş olması ve deneyim noksanlığı düşünülerek, Sicilya'ya varmadan önce komutanlık ondan alındı. Daha önce sözünü ettiğimiz fesatçı Artaban, haptiden çıkarıldı, bu tutumdan minnet duyarak değerliliğini ve bağlılığını göstereceği biçiminde bir düşünceyle Liberius'un yerine geçirildi. Belisarios, parlak başarılarla elde etmiş olduğu bir erincin içerisinde yaşamını sürdürüyordu. Esas ordunun komutanlığı, kıskanç bir saray havası içerisinde aşaması ve değeri karanlıkta kalan imparatorun yeğeni Germanus'a ayrılmıştı⁵⁰⁸. Theodora, onun çocuklarının evlenmesine ve kardeşinin vasiyetine ilişkin medeni haklarını zedelemesine karşın, bu yeğenin tutumundaki temizlik ve doğruluk, Justinianus'un onu, hoşnutsuzların güvendiği bir kimse olarak görmesini sürdürmesine engel olamıyordu. İmparatorun uyrukları için yetkin bir örnek oluştuyordu. Adının ve karakterinin, sirkteki fesat hareketlerine karıştırılmasına izin vermemişti. Mâsum bir sevinçli tutum, bağlı olduğu törelerin ağırlığını ılımlaştırıyor, varlığını, hiç çıkar gözetmeden onur kurtarmak ve gereksinim duyanlara yardım etmekte kullanıyordu. Değerliliği, Tuna Esklavonlarını ve Afrika ayaklanmalarını yenmiş ve bastırmıştı. Komutanlığa atanması haberi İtalyanlar'ın umudunu canlandırmış, onun yaklaşması sırasında, Romalı asker kaçaklarının, kitleler halinde, Totila'nın sancağından ayrılacakları haberi, gizlice, kendisine ulaştırılmıştı. İkinci

ci evliliğini yaptığı Theodorik'in torunu Malasuinte dolayısıyla Gotlar'da da Germanus'a karşı sevgi vardı. Gotlar, Amali⁵⁰⁹ krallık soyundan bir torunun babasına karşı tiksinererek yürüyüşe geçtiler. İmparator ona çok büyük onursallıklar verdi. Germanus, kişisel servetinde özveride bulunmaktan korkmadı. İki oğlu çalışma gücüyle doluydu ve halkın sevgisini kazanmışlardı. Kimse-nin sanmadığı denli bir ıvecenlikle ordusunu kurdu. Kendisine, Trakya süvarileri arasından birkaç birlik almasına izin verildi. İmparatorun buyruğundaki İstanbul'un ve başka yerlerin kadem-lileri gibi genç askerleri de gönüllü olarak ona katıldılar. Ünü ve eli açıklığı, Almanya'nın içerilerinden bile barbarları kendisine çekti. Romalılar Sardika'ya ilerlediler. Bir Esklavon ordusu önle-rinden kaçtı. Ne var ki, iki günlük yürüyüşün sonunda hastalık ve ölüm Germanus'un tasarılarına son vermiş oldu. İtalya sava-şı için uyandırmış olduğu içtepi, çabayı artırarak başarıya yol aç-tı. Ancona, Kortone ve Çentumcellae kıyı kentleri Totila'nın sal-dırılarına dayandılar. Artaban'ın ataklarıyla Sicilya düştü, Got-lar'ın donanması Adriyatik kıyısı yakınlarında yenilgiye uğratıl-dı. Biri kırkyedi, öbürüyse eli kadırgadan oluşan, aşağı yukarı aynı güçte sayılabilen iki donanma durumundaydılar. Yunanlı-ların atılğanlığı ve ustalığı atkuyu sağladı. Gemiler birbirine öy-le sıkıca bağlandılar ki, bu savaşta ancak oniki tanesini kurtara-bildiler. Kendilerinin bu yolda deneyimsiz olduğunu tanıtlamak için deniz savaşını öncemsiz göstermek istediler. Ancak, deneyim-leri onlara şunu da öğretti: denizlere egemen olan karaya da ege-men olurdu⁵¹⁰.

HADİM NARSES'İN KARAKTERİ VE SEFERİ. 552

Germanus'un ölümünden sonra halk, Roma ordularının ba-şına bir hadımın getirildiğini duyarak işi alaya aldı. Ne var ki, hadım Narses⁵¹¹, bu yolda talihsizliğe uğramış kimseler arasında insanların tiksintisinden kurtulabilmiş az sayıdaki şanslılardan

biridir. Ufak tefek, ince sesli ve zayıf yapısının içerisinde bir devlet adamı ve savaşçı ruhu saklıydı. Gençliğini iğ işleyerek doku-macılıkta ya da ev işlerinde ve kadınların süslü yaşamlarında on-lara hizmette geçirmişti. Bununla birlikte, bu aşağılık çalışmaların arasında, gizlice, sertlik ve etkinlik gerektiren işler de yapı-yordu. Savaş bilgilerine ve sanatına yabancı olduğundan, saray-da yalnızca gizliliğe uymayı, dalkavukluk etmeyi ve inandırma-yı öğreniyordu. İmparatorun yanına yaklaşabildiği zaman hü-kümdarın, mâbeyinci ve hazineci tarafından canlı öğütlere önem-le ve hoş karşılayarak kulak verdiğine tanık oluyordu⁵¹². Çok sa-yıda elçilik görevi Narses'in yeteneklerini geliştirip yetkinleştir-di. Bir ordunun başında İtalya'ya gitti. Savaş üzerine ve İtalya'ya ilişkin bilgiler edildi, Belisarios'un dehası karşısında kendini gösterme çabasına girişti. Bir numaralı Roma komutanının yet-kinleştirmeden bıraktığı fetih işini bitirmesi görevi oniki yıl son-ra ona vermişti. Böbürlenmeye ve yükselme tutkusuna kapıl-maktan uzak olarak, yeterli kuvvetler verilmezse ne kendinin ne de hükümdarın utkularından söz edemeyeceğini bildirdi. Justi-nianus, belki bir kahramana tanımayacağı olanağı bu gözde için yerine getirdi. Gotlarla savaş, imparatoru uyandırdı, hazırlıklar ekisi gibi eksik bırakılmadı. Ambarlar kurması, asker toplama-sı, silah ve at satın alması, askerlerin birikmiş ücretlerini ödeme-si, kaçaklarla sığınanların bağlılığını sağlaması için Narses'in eli-ne devlet hazinesinin anahtarları teslim edildi. Germanus'un bir-likleri, sancaklarını bırakmamışlardı. Salone'de yeni bir komutan bekliyorlardı. Narses'in iyice bilinen cömertliği, imparatorluğun ve bağlaşıkların uyrukları arasından lejyonların meydana geti-rilmesini sağladı. Lombardlar kralı⁵¹³, en yiğit savaşçılarından iki-bin ikiyüzünü, onu izleyecek üçbin askerle, antlaşma gereği zo-runlu olduğu yardımı da aşarak, Roma ordusuna katkıda bulun-du. Üçbin Herule, doğal şefleri Filemut'un komutası altında atlı olarak katıldılar. Hunlar'ın başına geçmesi için Dagisteus hapis-ten çıkarıldı. Büyük kralın torunu ve yeğeni olan Kubat, prens-

lerinin alinyazısına bağlanmış Persliler'in başında, tâciyle ortaya çıktı⁵¹⁴. Yetkesini kullanmakta saltık kararlı ve birliklerine karşı da sevecen olan Narses, Plovdid'den Salone'ye, çok kalabalık ve güçlü bir orduyla ilerledi. Sonra da Adriyatik'in doğu kıyısı boyunca İtalya sınırına dek uzandı ve orada durdu. Doğu, bu denli büyük sayıda insan ve atı taşıyacak gemileri sağlayamıyordu. Genel karışıklık arasında Franklar, Venetya eyaletinin büyük bir bölümünü haksızca ele geçirmişlerdi. Bu yüzden dostları Lombardlara geçit hakkı vermediler. Gotlar'ın çok genç yaştaki askerlerinden ordusuyla Teias, Verona'yı tutuyordu. Bu yetenekli şef, dolaylardaki bütün yerleri setlerle ve su baskınlarıyla güven altına almıştı⁵¹⁵. Bu engelde, deneyimli bir subay, atak olduğu denli güvenli bir önlem önerdi. Buna göre, imparatorluk ordusu deniz kıyısı boyunca, ihtiyatla yürüyecek, donanma da ondan önce hareket ederek, Ravenna'nın kuzeyinde Ardiyatik'e dökülen Timave, Brenta, Adige ve Po ırmaklarının ağızlarına köprü kuracaktı. Romalı komutan bu kentte dokuz gün kaldı, İtalya ordusunun dağınık bölümlerini toplayarak, düşmanın kötüleyici kışkırtmalarını yanıtlamak için Rimini'ye doğru yürüyüşe geçti.

TOTILA'NIN YENİLMESİ VE ÖLÜMÜ TEMMUZ 552

İhtiyat, Narses'in kesin sonuçlu bir savaşın tarihini öne almasını gerektiriyordu. Ordusu, imparatorluğun son çabasıydı. Hergünkü harcamalar maliyenin yükünü artırıyordu. Disiplinden oldukça yoksun birlikleri silahlarını birbirlerine ya da iyilikçilerine karşı çevirebilirlerdi. Bu durumlar Totila'nın çabasını engelleyebilecekti. İtalya kilisesi ve halkının ikinci bir devrimi istediklerini biliyordu. Hıyanet ruhunun hızla oluştuğunu sezinleyerek ya da bundan kuşkulananarak karara vardı. Roma komutanı, Ravenna'dan sonra da yürüyüşünü sürdürdü. Geçerken, Rimini garnizonunu da cezalandırdı. Düz bir yönde Urbin tepelerini sağına alarak geçti; yeniden, yürüyüşünü durdurabilecek, hiç değil-

se geciktirecek doğa ve sanat engeli olan Terni gününde delinmiş kayanın dokuz mil ötesindeki Flaminianus yolunu tuttu⁵¹⁶. Gotlar, Roma dolaylarında toplanmışlardı. Sayı bakımından üstün bir düşmanla karşı karşıya gelmeyi geciktirmeksizin oraya varmışlardı. İki ordu, Tagina⁵¹⁷ ile eski Galler mezarlığı arasında, birbirine yüz stad aralıkla yaklaştılar⁵¹⁸. Narses, yüksek perdeden verdiği bir mesajda, düşmanlarına barış değil, af dilemelerini bildirdi. Got kralı, ya zafer ya ölüm için kararlı olduğunu yanıtladı. "Savaş için hangi günü saptıyorsunuz?" diye Narses'in elçisi ona sordu.

-Sekizinci gün, dedi Totila. Ama ertesi gün, şafak sökürken, karşısındakinin hain kurnazlığına karşı tetikte duran bir düşmana baskın yapmayı denedi. Deneyimli olmakla birlikte bağılıkları kuşkulu onbin Herule ya da Lombard, Roma ordusunun merkezine yerleştirildiler. Kanatlardan herbiri sekiz bin Romalı'dan oluşuyordu. Hun atlıları sağ yanı koruyordu, sol yan ise, duruma göre arkadaşlarının geri çekilmesini güven altında tutacak ya da düşmanın yan yönünden saldırılabilecekti. Hadım, sağ kandan başına seçtiği bir yerden, at üzerinde safları dolaştıktan sonra, askerlere zaferi kazanacaklarını, suç işleyenlerin ve hırsızların cezalandırılacağını, utku sonunda -elindeki altın zincirleri, kolyeleri ve bilezikleri göstererek- bunların değeriyle ödüllendirileceklerini söylüyordu. Yalın bir çatışma onlar için bir utku bahanesi oldu, Got atlılarının birbiri ardından küçük bir tepede tutunan elli kadar okçuya yapılan saldırı karşısındaki dayanma gücü Romalı askerlerin moralini yükseltti. Birbirine iki ok menzili uzaklıktaki ordular, sabahleyin korkunç birbekleyiş içine girdiler. Romalılar cebelerini (zırhlarını) çıkarmadan ve hayvanlarının yularlarını almadan biraz yemek yediler. Narses, Gotlar'ın önce saldırıya geçmesini istiyordu, Totila ise, beklediği ikibin kişilik son takviye gücünün gelmesini yeğliyordu. Yararsız görüşmelerle zaman kazanırken, aradaki dar alanda iki orduya gücünün ve devinim yeteneğinin gösterisini sergiledi. Cebeli giysisi

(zırhlı) altınla bezenmişti, erguvan rengi bayrağı rüzgârda dalgalanıyordu. Kalkanını havaya fırlattı, düşerken sağ eliyle yakaladı, yeniden atarak sol eliyle tuttu. Geriye yatıp ve yine üzengilerin üzerinde doğrulduktan sonra, sert başlı atına, manejde yapılan tüm alıştırma ve yürüyüşleri yineletti. Son birlikler de ordusuna katılınca çadırına çekildi. Sıradan bir er giysisi ve silahlarını kuşanarak savaş buyruğunu verdi. Suvarisinin ilk sırası, gözüpeklikle olduğu denli dikkatle ilerledi ve piyadeleri ikinci sıranın arkasında bıraktı. Düşman kanatlarının yavaş yavaş oluşturduğu bir ayçanın boynuzlarına karşı kendini savunması gerekti; her yandan dörtbin okçunun oklarıyla baskı altına alındı. Çabası ve üzüntüsü yüzünden Romalılar üzerine saldırdı; ne var ki, tüm silahları aynı yetenekle kullanabilen bir düşmana karşı yalnız kalkan kullandığı eşit olmayan bir savaşa girişmişti. Büyük bir ilerleme duygusu Romalıları ve bağlaşıkları olan barbarları sarmıştı. Çatışmaları dinginlikle yöneten ve inceleyen Narses, yiğitlik ödülünü kime vereceğini bilemedi. Got atlıları şaşkınlığa başladılar. Bu bozuk düzende sıkışmış, sonra da kırılmışlardı. Piyadeleri, mızraklarını kullanacak ve saflarını açacak yerde, kaçan atların nalları altında ezilip kaldılar. Altıbin Got, Tagina alanında, acımaksızın kılıçtan geçirildi. Gepid soyundan Asbat, yanındaki beş kişiyle krala yetişti, ve gönülden bağlı bu uyruklardan biri "İtalya kralını koruyun" diye haykırdı. Asbad, mızrağını hemen Totila'ya sapladı. Sadık Gotlar, aynı anda onun öcünü aldılar. Hükümdarlarını, felâket sahnesinden yedi mil uzağa götürdüler, hiç değilse, son nefesindeki acılarda düşmanın hazzı bulunamamasını sağladılar. İlgilenip acıma ona gösterişsiz bir gömüt sağladıysa da Romalılar, ancak onun vücudunu yeniden bulduktan sonra utkularına inandılar. Utkusunu bildirmek üzere Narses'in Konstantinopolis'e gönderdiği haberciler, Justinianus'a, Totila'nın değerli taşlarla süslü şapkasıyla kanlı giysisini sundular⁵¹⁹.

NARSES ROMA'YI ELE GEÇİRİYOR

Narses, Tanrı'ya ve koruyucusu Hazreti Meryem'e şükrettikten sonra, Lombardları övgülere ve ödüllere boğarak onları geri gönderdi⁵²⁰. Bu değerli yabancılar, seyrek evli kasabaları ateşe vermişlerdi. Kadınlara ve gençkızlara, kiliselere saldırmışlardı. Geri çekilmelerinde de buna benzer kötülöklere kalkmalarını önlemek için büyük bir denetim birliğı onları gözaltında tutarak izlemişti. Utkulu hadım Toscana'yı geçti, Gotlar'ın başegmelerini kabul etti, İtalyanlar'ın alkışlarını ve çoğı zaman da yakınmalarını dinledi ve, korku saçan ordusunun geri kalanıyla Roma'yı kuşattı. Zayıf savunulan ve iyi korunmamış bir giriş yeri araştırırken kentin çok geniş dış çemberi üzerinde yine kendisi ve buyruğundaki subaylarca kuşku karakol noktaları gözden geçirildi. Ne Hadrianus dalgakıranı, ne liman berkitimleri, yeneni uzun süre alıkoyamadı, ve Justinianus, Roma'nın anahtarlarını, kendi saltanat döneminde, ve baş alıp vermede bulunarak aldı⁵²¹. Ne var ki, Roma'nın bu kurtuluşu kent halkındaki kargaşanın da büyük ölçüde artmasına rastladı. Narses'in bağlaşıkları olan barbarlar, çok zaman barış haklarıyla savaşınkileri birbirine karıştırmışlardı. Gotlar'ın umutsuzca kaşıç yolunu tutması, kandökücü bir öcalma için avuntu sağlamış oldu. Totila'nın ardılı, tutak (rehine) olarak Po'nun öbür yanına gönderilmiş en soylu ailelerden üçyüz genç yurttaş insanlık dışı bir eylemle boğazlattı. Senato'nun alınyazısı ise toplumsal yaşamın geçirdiğı evrimlerin anımsanmaya değer bir örneğini oluşturmuştur.

Got kralı, senatörleri sürgüne göndermişti. Belisarios'un subaylarından birçoğunu kurtarmış ve bunları Campania'dan Sicilya'ya götürmüştü. Geri kalanlarıysa, Justinianus'a güvenmeleri nedeniyle suçlandırılmış ya da at bularak deniz kıyısını tutmak yüzünden çok yoksul kalmışlardı. Kardeşleri, beş yıldan beri yoksulluk ve içinde ve gurbet ellerde inim inim iniyorlardı. Narses'in yengisi onlara umut verdi. Başkente yeniden kavuşmak için çok sabırsızlandıklarından, öfkeli Gotlar'ca yollarda durduruldular

ve Campania kasabalarını onların kanıyla buladılar⁵²². Romulus'ca kurulmuş olan senato, onüç yüzyıl yaşadıktan sonra böylece yıkıldı. Roma soyluları senatör sanını almayı sürdürdülerse de bundan bir kamu kurulu ya da bir anayasal kurum olmanın nitelikleri görülmez. Altıyüz yıl geriye bakın, dünyadaki kralların, Roma senatosunun tutsakları ve azatlıları niteliğiyle huzura kabul edilmeleri için yalvardıklarını gözönüne getirin⁵²³.

SON GOT KRALI TEIAS'IN YENİLGİSİ VE ÖLÜMÜ MART 553

Gotlar'a karşı savaş bitmiş değildi. Bunlardan en yiğitleri Po'nun öte yanına çekilmişler ve Teias'ı, Totila'nın yerine, onun öcünü almak için, oybirliğiyle seçmişlerdi. Yeni kralın gönderdiği elçiler, Frankların yardımı için yalvarmak, daha doğrusu satın almak üzere hemen yola çıktılar. Teias, kamu güvenliği için, Pavia sarayında toplanmış paraları, bol keseden saçıp savurdu. Krallık hazinesinden geri kalanı, Totila'nın özenle berkittiği, ancak Narses'in birliklerince kısa sürede kuşatılan Kümes'deki Campania şatosunda kardeşi Aligern'in koruması altına soktu. Got kralı Alpler'den Vezüv dağının eteklerine geldi. Kardeşine yardım amacıyla hızlı bir yürüyüş yapmışlardı. Romalı komutanların gözlemlerinden sıyrıldı ve ordugâhını, Nocera'dan gelip Napoli körfezine dökülen Sarnus (Drako) kıyısında kurdu⁵²⁴. İrmak iki orduyu ayırıyordu. Karşıdan karşıya yapılan ve hiçbir sonuç alınamayan çekişme altmış gün sürdü. Teias, donanmasının kendisini bırakıp gittiğini ve yiyecek maddelerinin de tükenmek üzere olduğunu görünceye dek bu önemli yeri korudu. İstemediği halde Lactaire dağının doruğuna çıktı. Burası, Galianus zamanından beri Romalı hekimlerin hastalarını temiz soluk almak ve çok güzel süt ürünleriyle beslenmeleri için gönderdikleri yerd⁵²⁵. Ne var ki, Gotlar kısa sürede, dağdan inmek, atları geri göndermek ve silah elde olarak ölmekle birlikte özgürlüğünü yitirmemek gibi

soylu bir karara vardılar. Teias, başa geçti. Sağ elinde bir mızrak, sol elinde de geniş bir kalkan taşıyordu. Tek eliyle ilk saldırganları yere serdi, öbürüyle de, birbirini ardına yüklenenleri püskürtüyordu. Birkaç saatlik vuruşmadan sonra, kalkana bağlı bir düzine mızrağın ağırlığından sol kolu yorgun düştü; yerini değiştirmeden ve darbelerine ara vermeksizin kahraman, yüksek sesle yanındaki adamlarına, bir başkasını getirmelerini emretti. Ama, kolunu kaldırırken böğrü açılınca bir mızrak ona öldürücü darbeyi indirdi. Düştü, ve bir mızrağın ucuna geçirilen kafası, artık Got krallığının var olmadığını uluslara bildirmiş oldu. Günün son ışıklarına değin savaştıktan sonra geceyi silahlarının altında geçirdiler. Gün ışıyınca çarpışma yeniden başladı ve akşama dek aynı şiddetle sürdü. İkinci gecenin düşündürdükleri, su gereksinimi ve en yiğit savaşıclarının yitirilmiş olması, Gotlar'ın geri kalanlarına, Narses'in yapma ihtiyatlılığında bulunduğu onurlu teslim çağrısına uymaları için karar vermeleri olanağı sağladı. Onlara, Justinianus'un uyruğu ve askerleri olarak, bir bölüm para varlıklarıyla, İtalya'da oturma ya da, başka bağımsız bir ülkeye çekilip gitmeleri izni verildi⁵²⁶. Aralarından bin kadarı, sürgüne gitmeye ya da bağlılık yemini etmeye yanaşmadıklarından, antlaşma imzalanmadan uzaklaştılar ve Pavia kalesine doğru gözüpeklikle geri çekilmeye başladılar. Durumu ve karakteri bakımından Aligern de ancak ağlama konusunda ona öykünecek yaratılıştaydı. Yetenekli ve güçlü bir okçu olarak bir atışta hasmının zırhını ve göğsünü deliyordu. Kümes'i, bir yıldan çok Roma kuvvetlerine karşı savundu⁵²⁷. Romalılar, falcı kadının inini genişleterek büyük bir çukur açıp lağım yerleştirmek istediler⁵²⁸. Toprağı tutmak için konulan kalaslar, içeriye soktukları yakıcı maddeler yüzünden yandı. Duvar ve kapı, bu oyuğun içine çöktü, ve sarp bir arazi oluştu. Bir kaya parçası üzerinde kalan Aligern, bir an için yurdunun umutsuz ve mutsuz durumunu soğukkanlı olarak düşündükten sonra, hiç sarsılmadan karara vardı: Franklar'ın tutsağı olmaktansa Narses'in dostu olmak kendisi için daha

onur verici olurdu. Teisas'ın ölümünden sonra Roma komutanı, İtalya kentlerini teslim almak üzere, birliklerine işbölümü yaptı. Lukkues, uzun ve güçlü olarak dayandı. Narses'in insanlığı ya da akıllılığı, sözünde durmayan ve sonradan düşmanın eline düşen insanlara uygulanan ölüm cezası yoluna gitmesini önlemiştir. Bu gibi tutsak ve hiçbir kötülükte bulunmadan geri göndermiş, bu tutumu soydaşlarının da direnmesini sona erdirmiştir⁵²⁹.

İTALYA'NIN FRANKLAR VE ALMANLAR'CA ELE GEÇİRİLMESİ. AĞUSTOS 553

Lukkues (Lucques), yeni bir barbar seliyle kaplandığı sırada bile savunmasını sürdürüyordu. Clovis'in torunu, zayıf ve genç prens Teodebald, Austrasia halkları ya da doğu Frankları üzerinde hükümdarlığını yürütüyordu. Vasileri, Got elçilerinin görkemli sözverişlerini soğukça ve tiksintiyle dinlemişlerdi. Ne var ki savaşçı bir halkın değeri sarayın çekingen öğütlerini etkisiz bıraktı. Alman dükleri olan Loter (Lothaire) ve Bükselen (Buccelin)⁵³⁰ İtalya savaşının yönetilmesini üstlendiler ve yetmişbeş bin Cermen, güzün, Retiyen Alpler'inden Milano ovasına indiler. Roma ordusunun öncüleri, Po dolaylarında, tam anlamıyla gözüpek, kişisel yiğitliği bir komutanın tek görevi ve biricik niteliği olarak gören Heruleli Fulkaris'in komutası altında bulunuyordu. Serbest ya da önlem alınmadan Emilianus yolunda yürüyüşleri sırasında, Franklar, Parma anfileri arkasında kurdukları pusudan çıktılar. Fulkaris'in askerleri tuzağa düşüp bozguna uğradılar. Komutan, kaçmayı reddetti; son soluğundan önce, ölümün Narses'in öfkeli bakışlarına dayanmaktan daha az dehşet verici olduğunu söyledi. Onun ölümü ve, canlı kalan şeflerin geri çekilişi, Gotları kararsız ve başkaldırmaya yatkın hale soktu. Kitleler halinde kurtarıcılarının sancağı altına koştular ve henüz Narses'e teslim olmamış kentlerine onları kabul ettiler. İtalya yeneni, bu dayanılmaz barbar seline serbest bir geçit açtı. Sezona duvarları

altına geçtiler ve, Gotlar'ın böyle bir akının yorgunluk ve giderlerini ödeyecek hazineleri olmadığını onlara bildiren Aligern'i tehditler ve kınamalarla yanıtladılar. Haydukları önlemek üzere üçyüz atının başında Rimini'den çıkış yapan Narses'in yeteneği ya da değerliliği yüzünden Franklar ikibin kurban verdi. Samnitler ülkesinin sınırlarında iki kardeş kuvvetlerini böldüler. Bukselen, sağ kanadın başa geçerek Campania'yı, Lukania'yı ve Brutium'u yakıp yıkmaya gitti. Sol kanadın başında bulunan Lataire ise Puglia ile Calaba'nın yağmalanması işini üstlendi. Reggio ya da Otranto'ya dek Akdeniz ve Adriyatik kıyılarını izlediler; yıkıcı yürüyüşleri ancak İtalya'nın son noktasında bitti. Hıristiyan ve Katolik olan Franklar, dinsel niteliği olmayan dünyalık malları yağmalamakla yetindiler, ancak olayların etkisiyle sürüklendikleri zaman cana kıyma durumunda kaldılar. Onların din saygısı yüzünden saldırıya uğramayan kiliseler, ülkelerinin ağaçtan ve ırmaktan tanrılarına at başları sunan Almanlar'ın kutsal varlıklara saldıracı elleriyle soyulup zarara sokuldu⁵³¹. Kutsal kâse ve vazoları kırdılar, ve bunları değersiz işlerde kullandılar, mihrapları, kutsal kâselerin saklandığı dolapları yıktılar, kilisedeki Hıristiyanları kana boğdular. Bukselen tutkuyla Lotaire ise açgözlülükle davranıyordu. Birincisi, Got krallığının yeniden kurulmasını düşünüyordu. İkincisiyse, kardeşinin yardımına hemen geleceğine söz verdikten sonra, izlemiş olduğu yoldan geri döndü ve elde ettiği hazineleri Alpler'in öte yanına taşıdı. İklim değişikliği ve hastalıklar, daha şimdiden birliklerinin bir bölümünü yok etmişti. Cermenler İtalya'da bağ bozumlarını neşe içinde kutladılar.

FRANKLAR'LA ALMANLAR'IN NARSES'ÇE BOZGUNA UĞRATILMASI. 554

Kentlerde garnizonlar halinde bekleyen imparatorluk birlikleri, ilkyazın başlamasıyla, Roma dolaylarında toplanarak onsekizbin kişilik bir ordu oluşturdular. Kışı, boş geçirmiş değillerdi. Hergün, Narses'i alarak, onun buyruğu gereği, yaya ve atlı talim-

lerden geri kalmamışlardı. Boru sesine uymaya, silahlı dansla yapılan yürüyüş ve tâlimlere alışmışlardı. Bukselen, otuzbin Frank ya da Alman'ın başında, Sicilya boğazı kıyılarından Capua'ya doğru yavaş yavaş ilerledi. Cassilinum köprüsü üzerine bir tah-ta kule yerleştirdi. Vulture ile sağ yanını örttü, geri kalan yan-larını sivri kazıklar, derin biçimde yere gömülü arabalarla çevi-rerekberkitimli duruma soktu. Lataire'nin dönüşünü sabırsızlık-la bekliyordu. Ne yazık! kardeşinin artık gelemeyeceğini bilmi-yordu, garip bir hastalık bu komutan ile ordusunu⁵³², Trente ile Verona arasındaki Benacüs gölü çevresinde yok etmişti. Narses'in sancakları, kısa süre sonra Vulture'ye yaklaştı. İtalya, alinyazı-sını bekler durumdaydı. Belki de savaştan önceki bu sessiz dev-i-nimlerde Narses'in yetenekleri, bütün parlaklığıyla kendini gös-termiş oluyordu. Ustaca manevralar Barbar'ın geçim gereçlerini işlemez hale soktu. Köprünün ve ırmağın ona sağlaması gereken yararlardan yoksun kaldı; böylece Narses, savaş için yer ve za-man seçme olanağına yalnız kendisi sahip oldu. Savaşın olacağı günün sabahında saflar hazır kurulu durumda olunca, Herule şeflerinden birini öldürdü. Adalet duygusundan ya da öfkeden sinirlenen Narses, suçluyu çağırarak, savunmasını bile almaya gerek görmeden, hemen oracıkta öldürttü. Bu Herule, her ne den-li kendi ulusunun yasalarını çiğnemişse de, bu keyfi idam işlemi de onunki gibi haksız olduğu kadar öngörüsüzdü de. Bu davra-nıştan büyük nefret duyan Heruleler, savaş için harekete geçme-yi durdurdular. Romalı komutan, onların öfkelerini dindirme ya da kararlarını beklemeye gerek görmeden, boru sesleri arasında, yerlerini almaya hemen girişmezlerse, utkunun onurlarından yoksun kalacaklarını bağırarak duyurdu. Kendi birlikleri çok uzun bir cephe oluşturunuyorlardı⁵³³. Süvarileri kanatlarda bulunu-yordu. Ağırıklı olarak silahlanmış piyade merkezdeydi. Okçu-larla sapancılar gerilerde yer alıyordu. Cermenler, üçgen ya da köşe biçiminde ilerlediler. Kendilerini alinyazısı tuzağında gü-lümseyerek karşılayan Narses'in merkez kuvvetlerini deldiler.

Romalı komutan, kanatlarını sarması ve kuşatması için suvarilerine emir verdi. Franklar'ın ve Almanlar'ın orduları yalnızca piyadeden oluşuyordu. Bellerinde bir kılıçla kalkan asılıydı. Saldırı silahı olarak da, yalnız insan insana ya da yakın aralıkla savaşıldığı zaman tehlikeli olan çok ağır küçük bir baltayla ucu kıvrık bir mızrak kullanıyorlardı. Atlı ve zırh giysili Roma okçularının seçkinleri, hiçbir tehlikeye uğramaksızın bu devinimsiz ordunun çevresinde savaşıyorlardı. Sayıları, devinimlerindeki ivcenlikle artıyor, zırhlı giysi ve başlıklar yerine kürk ya da pamuklu giysiler giymiş barbarların üzerine etkili oklar yağdırıyorlardı. Barbarlar durakladı, yüreklerini korku aldı, safları karışıklığa uğradı. Savaşın karar zamanında Heruleler utkuyu öce yeğ tuttular, safların en başına hızla ve büyük bir istekle geçtiler. Şefleri Sindbol ile Got hükümdarı Aligern tansıksal değerlilikler sergilediler; onların örneğinden güç alan birlikler mızrak ve kargılarla düşmanın işini bitirdiler. Bukselen ile ordusunun büyük bölümü, Vulturn'un sularında ya da, öfkeli köylülerin elinde yok olup gittiler. Şu da var ki, bu savaşın sonunda Romalılar'ın ancak seksen kişilik yitik vermesine karşılık Almanlar'dan yalnızca beş kişinin sağ kalmış olması gibi bir söylentiye akıl erdirmeye olasılığı da yoktur⁵³⁴. Ordularından geri kalan yedibin Got, Campsa kalesini, ertesi yılın ilkyazına dek savundular. Narses'in gönderdiği her temsilci, adları, Yunanlılar'ın bilgisizliği ya da kendini beğenmişliği yüzünden bozulmuş birkaç İtalya kentinin düştüğünü bildiriyordu⁵³⁵. Cassilinum savaşından sonra Narses, Roma'ya girdi. Orada Gotlar'ın, Franklar'ın ve Almanlar'ın silahlarıyla hazinelerini sergiledi. Askerleri, ellerinde çiçek kordonlarıyla yenen'in utkusunu kutladılar ve Roma, son kez bir zafer alayına tanık oldu.

İTALYA, İMPARATORLUĞUN EYALETİ DURUMUNA GELİYOR. 554-568

Altmış yıl Got krallarınca tutulmuş olan taht, bundan böyle, savaş zamanında olduğu gibi barış dönemlerinde de, imparatorun temsilcileri olan Ravenna eksarklarınınca tutulacaktı. Bunların yargılama yetkisi kısa sürede küçük bir eyalet için kabul edildi. Ne var ki, eksarkların bir numaralı ve en güçlüsü olan Narses, onbeş yıldan çok süreyle tüm İtalya krallığını yönetti. Her ne denli Belisarios, kıskanılacak bir onura erişmişse de kara çalınmış ve gözden düşmüştü. Ne var ki, ya gözde hadım her zaman için Justinianus'un güvenini sürdürdü ya da zayıf bir sarayın nankörlüğünü, utkulu bir ordunun komutanı niteliğiyle sindirmiş oldu. Ayrıca, Narses, birliklerinin sevgisini hoşgörüsüyle elde etmiş de değildi. Askerler, geçmişini unutmuş ve geleceği düşünmez olarak o sırada içinde bulundukları gönenç ve barış günlerini kötüye kullanmışlardı. İtalya kentleri bunların oyunları ve şölenlerinin gürültülü sevinçleriyle çınladı. Cinsel keyif uğrunda yaptıkları harcamaların kaynağını utku nedeniyle elde ettikleri zenginliklere borçlu oldukları görülüyordu. Agathias'ın dediğine göre, ellerinde kalan zırhlı başlıklarıyla kalkanlarını da tadına doyumlayan utlar ve geniş karınlı testiler karşılığında değiş tokuş ediyorlardı⁵³⁶. Hadım, bir Roma sansörüne yakışmaz denemeyecek bir söylevle onlara seslendi. Kazandıkları ünü bozacak düzensizliklerinden ve güvenliklerini tehlikeye sokmalarından dolayı onları kınadı. Askerler utandılar ve söz dinlediler. Disiplin yeniden kuruldu. Berkitimler onarılarak eski haline getirildi. Başlıca kentlerin herbirini savunabilmek için, askeri komutan kılığında giyinen bir dük atandı⁵³⁷. Narses'in bir göz atması Kalabra'dan Alp-ler'e dek yayılan bu geniş ülkeyi görüş alanı içerisine almış oldu. Got ulusundan geri kalanlar da ülkeyi boşalttılar ya da yerli halkın arasına karıştılar. Franklar da, Bükselen'in öcünü alacak yerde, İtalya'da ele geçirdikleri yerleri, savaşa girişmeksizin, bırakıp gittiler. Heruleler'in şefi olan başkaldıracı Sindbal, yenilgiye uğ-

ratıldı, yakalandı, Narses'in bükölmez adaletine çarptırılarak da-
rağacında asıldı⁵³⁸. Papa'nın ricası üzerine imparatorun yayımla-
dığı din işleriyle ilgili bir yönetmelik, uzun bir fırtınalı dönem-
den sonra İtalya'da sivil yönetimi saptamıştır. Justinianus, Batı-
nın okul ve mahkemelerinde de, birkaç yıl önce kendi halklarına
vermiş olduğu hukuk kurallarını uygulattı. Theodorik'in ve ar-
dılarının hukuksal kararlarının sürekliliğini tanıdı. Buna karşı
Totila'nın gaspçılığı sırasında güç kullanarak ve korku salarak
alınmış olan tüm kararları geçersiz saydı ve yürürlükten kaldır-
dı. İlimli ilkeler üzerine kurulmuş bir kuramlı mülkiyet hakkını
ve zamanaşımı güvenliğini, devletin ayrıcalıklariyle halkın yok-
sulluğunu, onura saldırıyla erdemlilik ve toplum düzeninin çı-
karlarını bağdaştırmaya çalıştı. Ravenna eksarklarının yönetimi
sırasında Roma kenti, ikinci planda kalmıştı. Bununla birlikte se-
natörler, İtalya'daki taşınmaz varlıklarını gezip görmek ve İstanbul
tahtı ile doğrudan ilişki kurma iznini almışlardı. Ağırlıkları
ve ölçüleri düzenleme işi papa'ya ve senatörlere bırakıldı. Eski
başkentte bilim meşalesini yeniden tutuşturacak hukukçulara,
hekimlere, sözenlere ve dilbilimcilerine aylıklar bağlandı. Ne var
ki, Justinianus'un güçlü elinden çıkan bu iyilik saçıcı fermanlar
boşunaydı⁵³⁹; Narses'in de Justinianus'un görüşlerine yardımcı
olarak kentleri yeniden kurmaya ve kiliseleri yeni baştan yaşa-
ma sokmaya çabalaması da boşunaydı. Kralların gücü yıkmak
için etkindir; Gotlar'ın yirmi yıllık savaşları İtalya'yı yoksulluğa
düşürmüş, nüfusun kırılmasına neden olmuştu. Dördüncü sa-
vaştan beri, Belisarios'un ordusundaki disipline karşı, ellibin
çiftçi, dar Pisenten⁵⁴⁰ bölgesinde açlıktan ölmüştü⁵⁴¹. Sıkışınca Pro-
kopios'un savlarına başvuracak olursak, İtalya o tarihlerde, bu-
günkü nüfusundan daha çoğun yitirmiş olmalıydı⁵⁴².

Narses'in utkusuna Belisarios'ün içtenlikle sevindiğine inanmak isterdim. Ne var ki böyle olduğunu söyleyemem. Bununla birlikte, onun başarılarına ilişkin duygu, bir yarışmacı (rakip)'nın değerini kıskanmadan onu takdir etmesine elvermiş olmalıdır ve onun dinlenmesi, imparator ile başkentini kurtaran son bir utkuyla da süslemiştir. İmparatorluğun eyaletlerinde her yıl ortaya çıktığı görülen barbarlar, ganimet ve yiyecek umuduyla harekete geçtikleri sırada uğramış oldukları bozgunlardan gözleri pek korkmuş değildi. Justinianus'un otuzikinci saltanat yılının kışında Tuna, derin buz katmanlarıyla donmuştu. Zabergan, Bulgar atlılarının başına geçti ve tüm oymaklardan Esklavonlar onun bayrağı altında toplanmak üzere geldiler. Hiç engelleme görmeksizin ırmağı ve dağları geçtikten sonra, birliklerini Makedonya ile Trakya'da yaydı, yalnız yedibin atlıyla, Konstantinopolis'i savunmak için örülmüş uzun kalenin önüne geldi. Ne var ki, insan eliyle yapılmış nesneler doğanın saldırıları karşısında dayanmaz. Bir deprem, kısa süre önce, kalenin temellerini sarsmıştı. İmparatorluğun kuvvetleriyse, uzakta, İtalya, Afrika ve Pers sınırlarında bulunuyordu. Yedi ekolün⁵⁴³ asker sayısı ya da muhafız birlikleri -ki bunlara domestik muhafızları deniliyordu- beşbin beşyüz kişiden oluşuyor ve olağan zamanlarda Asya'nın sessiz kentlerinde konaklıyorlardı. Ne var ki, bu hizmetle görevlendirilen yiğit Ermeniler, askerlik hizmetinin tehlikelerine uğramaksızın sivil yaşamın görevlerinde de bağışıklığı elde etmiş olan tembel yurttaşların yerini almaya başlatıldı. Bu tür askerler arasında, kapılarının dışında görünmeyi göze alabilenlerin sayısı çok azdı. Bulgarlardan kaçmak için gerekli gücü ve olanağı yitirmedikçe savaşa girişmiyorlardı. Denildiğine göre, ilerledikçe, kilselerdeki bâkirelerin ırzına geçen ve bebekleri köpeklerle akbaların kanlı oburluğuna bırakan Bulgarların sayısı ve yırtıcılığı kaçıp gelenlerin çokluğuyla ölçülebiliyordu. Kırsal alanda oturanlardan oluşan kitleler, korunak ve yiyecek bulmak üzere baş-

kente dolmuş, buradaki korkuyu büsbütün artırmıştı. Zabergan, ordugâhını İstanbul'dan yirmi mil uzaklıkta⁵⁴⁴ Melantias'ı çevreledikten sonra Marmara'ya dökülen küçük bir ırmağın yanında kurdu⁵⁴⁵. Justinianus korktu; onu saltanatının ancak son yıllarında görmüş olanlar, artık geleneğindeki gücü ve canlılığı yitirmiş olduğu kanısına vardılar. Dolaylarındaki ve de kentin dış mahallelerindeki kiliselerde bulunan altın ve gümüş kâselerin kaldırılmasını buyurdu. Kale duvarları, korkulu gözlerle bakan insanlarla dolmuştu. Bir işe yaramayan komutanlarla tribunuslar altın kapının altında toplanıyor, senato da halkın yorgunluklarını ve korkularını paylaşıyordu.

BELİSARİOS'UN SONUNCU UTKUSU

Hükümdarın ve halkın gözleri, yılların kocaltıdığı bir eski askerın üzerine çevriliyor, genel tehlike, Kartaca'yı fethettiğı ve Roma'yı savunduğı sırada kuşanmış olduğı zırhlı giysiyi yeniden takınmasını zorunlu kılıyordu. İvedilikle, hükümdar ahırlarındaki, halkın elinde ve sirkteki atlar bile toplatıldı. Genç, yaşlı, tüm insanlar Belisarios'un adı çevresinde toplandı. Komutan, yenili düşmanın karşısında ordugâhını kurmaya gitti. Geceyi dinginlikle geçirmeyi yeğlediğı için, bu ordugâhın çevresi köylülerce, kazılan bir hendek (çukur)'le berkitildi. Düşmanı, sayısı az olan askerlerin tutarı üzerinde şaşırtmak için her yanda ateşler yaktırıp toz dumanlar meydana getirdi. Askerler bu görünüş karşısında korkuyu bırakıp kendilerine güvenmeye başladılar. Onbin ağızdan savaş isteğı çıktı. Belisarios ise, savaş sırasında yalnızca üçyüz veteran (kıdemli asker)'a güvenebileceğini çok iyi biliyordu. Ertesi günü Bulgar atlıları saldırıya geçti. Korkunç çığlıklarla karşılandılar ve Roma ordusunun cephesini oluşturan düzenli askerlerin silahlarıyla vuruldular. Pusudaki iki birlik ormandan çıkarak düşmanı kısaç içerisinde aldılar. Yaklaşmak tehlikesini göze alan düşman savaşçılardan bir bölümü yaşlı kahra-

manın ve muhafızlarının gücünü duyduklar. Belisarios'un ordusu saldırıya geçti, düşmanı çok yakından izlediğinden onların manevralarını yararsız duruma soktu. Bulgarlar çok kıyasüre dayanabildiler ve dört yüz at yitirdiler. İstanbul kurtulmuş oldu. Bu işte bir usta komutanın eli olduğunu anlayan Zabergan, oldukça gerideki bir yere çekildi. İmparatorun konseyinde çok sayıda dostu vardı. Belisarios ülkesinin kurtuluşunu tamamlaması için kıskançlık bir yandan, imparator öbür yandan, ona izin vermediler. İstanbul'a döndüğü zaman, geçirmiş oldukları tehlikenin etkisinden henüz kurtulmamış olan insanlar, onu sevinç ve minnet alkışlarıyla karşıladılarsa da bu, kendisini suçlu duruma düşürdü. Saraya gelince, gözdeleler suskun duruyorlardı. İmparator, soğuk bir biçimde ve teşekkür etmeksizin kucakladıktan sonra onu tutsaklar kalabalığının arasına karışmaya gönderdi. Ne var ki, onun utkusu öyle bir izlenim yaratmıştı ki, o sırada yetmiş yedi yaşında bulunan Justinianus, başkentten kırk mil ötedeki uzun kalenin onarımını kişisel olarak da denetlemek üzere oraya gitmeyi göze aldı. Bulgarlar, yazı Trakya ovalarında geçirdiler. Yunanistan ve Chersonese üzerinde açgözlülükle yaptıkları saldırılardan sonra barışa yanaştılar. Tutsakları öldürme tehdidiyle, istedikleri kurtulmalık parası hemen ödendi. Yayılan haberlere göre Tuna üzerinde iki pruvallı gemiler yapılıyordu ve karşıdan karşıya geçiş olanaksız hale geliyordu. Bunu duyan Zabergan, gidişini öne aldı. Yitikler kısa sürede unutuldu; kentin işsizleri, hükümdarlarına akıllı mı yoksa korkak mı demenin daha doğru olacağını boşyere araştırıp eğlendiler⁵⁴⁶.

GÖZDEN DÜŞMESİ VE ÖLÜMÜ 561

Belisarios'un son utkusundan yaklaşık iki yıl sonra, imparator, sağlığı, birtakım işleri ya da sofuluk güdüsü nedenleriyle yaptığı Trakya gezisinden döndü. Baş ağrısından yakınıyordu. Bakıma alınması yüzünden ortalıkta görünmeyince öldü diye ha-

berler yayılmaya başladı. Günün üçüncü saati henüz geçmemişti ki, ekmekçilerdeki bütün ekmekler tükenmişti, evler kapalıydı, korkusuna ya da umuduna göre her vatandaş sanki başlamak üzere bulunan kârışıklıklara hazırlanıyor gibiydi. Korku ve kuşku içerisindeki senatörler saat yedide toplandılar. Vali, kentin tüm mahallelerini dolaşmasını, Justinianus'un iyileşmesi için Tanrı'ya dua edilmesini ve kentin ışıklandırılmasını isteyen bir buyruk aldı. Kışkılları her defasında değiştirilen ve aylıklarının ödenmesi ertelenen muhafızlar ayaklanmaya hazır durumdaydılar. Yangınlar ve depremler, düzensizliklerin sık sık meydana gelmesine neden oluyordu. Mavilerle Yeşillerin, Ortodokslarla mezhep sapkınlarının çekişmesi kanlı savaflara dönüşüyor, hükümdarın da Pers elçisinin karşısında, uyrukları ve kendi adına yüzü kızarıyordu. Keyfi olarak yapılan bağışlamalarla yine kıyfi biçimde cezalandırmalar uzun bir saltanatın hoşnutsuzluğunu ve verdiği sıkıntıyı daha da artırıyordu. Sarayda bir fesat hareketi oluştu. Marcellus ve Sergius adları üzerinde yanılığa düşmemişsek, bu fesat hareketi gözdelelerin en erdemlisiyle en kötüsünü birleştirdi. Eylem zamanını saptadıktan sonra, saygınlıkları dolayısıyla hazır bulunmalarında sakınca bulunmayan krallık yemeğine katıldılar. Giriş aralığında ve sütunlu kemerlerin altında yer alan siyah tuksakların zorba hükümdarın ölümünü bildirmeleri ve başkentte ayaklanmayı kışkırtmaları gerekiyordu⁵⁴⁷. Fesat hareketine katılanlardan birinin dikkatsiz davranması yüzünden Justinianus'un yaşamı kurtulmuş oldu. Fesatçılar tutuklandı. Marcellus, kendini öldürdü, Sergius ise, sığındığı kilise mihirabının dibinden çekilip çıkarıldı⁵⁴⁸. Duyunç açısından bunalmış ya da canını koruyabilme umuduyla, Belisarios'un konağındaki iki subayı suçladı. Yapılan işkence sonunda bu subaylar efendilerinden aldıkları gizli bilgilere göre davrandıklarını söylemek zorunda kaldılar⁵⁴⁹. İleriki kuşaklar, en güçlü çağında kendisine sunulan ve tutkusuyla öcünü okşayacak her türlü sunuları geri çevirmiş olan bir kahramanın, arasından daha uzun süre yaşaya-

mayacağı bir hükümdarı öldürmek üzere fesat hareketine girişebileceğini hiçbir biçimde düşünmeyecekti.

5 ARALIK 563

Belisarios'un buyruğundaki insanlar kaçıp gittiler. Başkaldırmaktan başka kaçış olanağı bulunmayan kendisi doğal ömrünü yaşamış ve utkularını kazanmıştı. Konseyin önüne korkudan çok tiksintiyle çıkmıştı. Kırk yıl hizmetten sonra, önceden suçlu olarak kabul edilmiş ve papanın huzuru ve otoritesiyle karara varılması istenmişti. Yaşamının bağışlanması kabul edilmekle birlikte malları zoralışına uğratıldı ve aralık ayından temmuz ayına dek kendi sarayında hapiste tutuldu.

19 TEMMUZ 564-13 MART 565

Suçsuzluğu, sonunda tanındı; serbest bırakıldı, saygınlığı geri verildi ve sekiz ay sonra, belki de acıları ve hıncı yüzünden azalan yaşam günleri sona ererek öldü; Belisarios adı ise hiçbir zaman ölmeyecektir. Cenaze töreni ve tam anlamıyla hak ettiği anıtlar, heykeller yapıp dikilmesi şöyle dursun, tarihçilerin yapıtlarından anladığıma göre imparator, onun Gotlar'dan ve Vandalar'dan aldığı ganimetlere hemen el koyarak bunları zoralışına uğrattı. Bununla birlikte karısına hatırı sayılan bir varlık tanındı ve, olasılıkla günahlarını ödemek için Antonina, yaşamının ve mallarının geri kalanını bir manastıra vakıf olarak bağışladı. İşte Belisarios'un gözden düşmesinin ve Justinianus'un nankörlüğünün gerçek ve yalın öyküsü böyle sona erdi⁵⁵⁰. Gözlerinden yoksunmuşcasına ve ekmek isteyen bir dilenci⁵⁵¹ durumuna düşürülmüşcesine bize şöyle tanıtılmıştı: "General Belisarios'a bir sadaka veriniz!" Bu güvenilirlik ya da ilgiyle sürüp giden ömür evrelerine garip bir örnek olarak sonraki zamanlarda benimsenmiş bir yapıttır⁵⁵².

Belisarios'un ölümünden imparator kendi kendini kutlayabilmişse, otuz sekiz yıllık saltanatının ve seksenbir yaşına dek süren yaşamının son evresi olan sekiz ay içerisinde erişebildiği tek mutluluk da her halde bu aşağılık sevinç olmuştur. Zamanının en göze çarpıcı bir konusunu oluşturmayan bir hükümdarın karakterini betimlemek güç olacaktı. Ne var ki, hasmı olan Prokopios'un bu konuda bildiklerine, onun niteliğinde, sıralanmış söz götürmez tanıklık olarak bakılabilir. Bu hükümdarla Domitianus'un heykeli arasında -biraz da kötü yürekle- bir benzerlik buluyor⁵⁵³, bununla birlikte orantılı bir vücut yapısı bulunduğunu, renkli bir yüze, hoş davranış ve görünüşe sahip olduğunu belirtiyor. Justinianus'un yanına kolayca girilebiliyor, söylenenleri sabırla dinliyordu. Söylevlerinde tatlılık ve kibarlık vardı; zorba kralların yüreğinde kötülük saçan bir şiddetle var olan öfkeli tutkuları dizginlemesini biliyordu. Prokopios, hükümdarın, bir kan dökücülüğü dinginlikle ve düşünerek suçlandırabilmek için gösterdiği ılımlılığı övmektedir. Onun yetkesine, kişiliğine saldırmayı hedefleyen fesat hareketleri arasında en adaletli yargıç, gösterdiği adaleti doğru bulacak ya da bağışlayıcılığına takdirle karşılayacaktır. Örnek alınacak bir kendini tutma (nefse hakimiyet) ve kanıklık yeteneğine sahipti. Ne var ki, Theodora'ya karşı duyduğu aşktaki bağlılık, çok sayıda ve değişik gönül serüvenlerine girişmiş olsaydı hep etkili olmayacaktı biçiminde zararlı olmuş, sert yönetim rejimi de, bir bilginin özeniyle değil bir keşişin boşanaçlarına göre saptanmıştır. Yemekleri gösterişsiz ve kısa süreliydi. Büyük perhiz gününde içeceği yalnız su oluyor ve sebzelerden başka şey yemiyordu. İki gün iki geceyi hiçbir şey yemeden geçiren Justinianus'un mizacındaki güçlülük ve dinsel bağlılığı da böyleydi. Dinlenmesi hiçbir ölçüyle düzenlenmemişti. Bir saatlik uykudan sonra ruhsal canlılığı vücudunu da kamçılıyor, şafak sökünçeye dek gezindiğini ve okuyup çalıştığını gören mâbeyincileri şaşkına dönüyorlardı. Bu denli düzenlenmiş bir ya-

şanı, onun zamanını da çoğaltıyordu. Bu zamanı bilgiler edinmek⁵³⁴ ve işleri yönlendirmek yolunda kullanıyordu. Yerli yersiz ve ince noktalara inen karışmalarıyla yönetimin genel akışını bozduğu yolunda ona suçlamada bulunulabilirdi. Müzisyenlerle mimarların, ozanlarla bilim adamlarının, hukukçuların ve din bilginlerinin mesleksel bilgileri üzerinde bile söz sahibi olma savındaydı. Hristiyan mezheplerinin bağdaştırılması konusundaki girişimi başarısız kalmışsa da Roma hukuku üzerindeki çalışması, çabasının ve becerisinin soylu bir anıttır. İmparatorluğun yönetilmesinde daha az ussal ve daha az mutlu oldu. Saltanatı büyük yıkımlara sahne olmuştur. Halk ezilmiş ve küskün duruma düşmüştü. Theodora, kendisine tanınan gücü kötüye kullanmıştır. Kötü yöneticilerden oluşan bilelik (maiyet) Justinianus'u, ne yaşamında sevilen ne de ölümünden sonra üzüntü duyulan bir kimse durumuna düşürdü. Şan ve onura tutkuyla düşkün olduğundan çağdaşlarının onurlarının övgülerinin ve sanlarının da kiskançlığı içerisinde yaşadı. Romalıların hayranlığını sürekli olarak elde tutmaya çalışırken onların sevgisini ve saygısını yitirdi. Afrika ve İtalya savaşlarının tasarımını yaptı ve korkmadan uygulamaya koydu. Askeri alanda Belisarios'un ve sarayında Narses'in yeteneklerini görüp meydana çıkardı. Ne var ki, utkulu komutanın adı onun adını gölgeledi, Belisarios her zaman hükümdarlarının kiskançlığına ve suçlamasına uğradı. İnsanların körükörüne kapıldıkları hayranlık, uyruklarını savaşa sokan bir fatihin ökesine bağlanır. Ne var ki, Filip II ve Justinianus, uyruklarına savaşı sevdirmek ve onun tehlikesinden sakınmak gibi soğuk bir tutkuyla nitelendiler. Bununla birlikte imparatoru, Aşil kılığı ve zırhlarıyla at üzerinde, Persler'e karşı yürümeyi hazırlanmış biçimde tunçtan büyük bir heykel simgelemektedir. Bu yontu, Ayasofya kilisesi önündeki büyük alanın ortasında beş basamaklı bir ayaklığa konan yine tunçtan bir sütun üzerinde bulunuyordu. Justinianus'un açgözlülüğü ve kendini beğenmişliği yüzünden, aynı yerde bulunan, dörtbin yediyüz kg. (14800 mark)

ağırlığındaki Theodosius sütunu kaldırılmıştı. Ardılları onun anısına karşı daha saygılı ve hoşgörülü davranmışlardır. Sözü geçen atlı yontu, ondördüncü yüzyılın başlarında yaşlı Andronicus'ca onarılmış ve süslendirilmiştir. Bizans imparatorluğunun çökmesinden sonra Türkler ondan top yapmışlardır⁵⁵⁵.

Bu bölümü, Justinianus döneminde halkları yıkımlara ve acılara uğratan kuyruklu yıldızlar, depremlemler ve salgın hastalıklar üzerine bilgiler vererek sona erdireceğim.

KUYRUKLU YILDIZLAR. 530-539

I. Saltanatının beşinci yılının eylül ayında, gökyüzünün batı kesiminde yirmi gün boyunca bir kuyruklu yıldız görüldü⁵⁵⁶; ışınları kuzeye doğru yansiyordu. Sekiz yıl sonra, güneş oğlak burcunda bulunduğu sırada, başka bir kuyruklu yıldız yay burcunda görüldü. Yaygınlığı yavaş yavaş arttı, başı doğuya kuyruğu ise batıya doğruydu. Kırk günden çok görülür durumda kaldı. İnsanlar onu şaşarak gözlemlediler: bundan savaşlar ve felâketler geleceğini beklemeye başladılar. Olay, görünüşe göre uğursuzluklar getirdi. Gökbilimciler, bu parıldayan nesneler üzerindeki bilgisizliklerini saklıyorlardı. Bunları, havada yüzen gök cisimleri olarak tanımlıyorlar, içlerinden pek azı, Seneca'ca ve Keldâniler'ce benimsenmiş yalın düşünceye göre, bu cisimlerin uzun dolaşım yolları ve daha az düzenli yürüyüşleriyle öbürlerinden ayrımlı gezegenler olduğunu savunuyorlardı⁵⁵⁷. Zaman ve bilimlerdeki ilerlemeler Romalı filozofun görünüşe göre verdiği hükümlerle önsezilerini doğrulamış bulunmaktadır. Teleskop, astronomların bakışlarına yeni dünyalar açtı⁵⁵⁸. Masalların ve tarihin bize bildirdiği kısa bir zaman süresi içerisinde aynı kuyruklu yıldız beşyüz yetmişbeş yıllık düzenli dolaşımlarla dünyadan yedi kez görülmüştür. İlk görünüşü⁵⁵⁹, Hristiyan tarihinden 1770 yıl önce, eski Yunan'ın en eski kişisi Ogiges'in çağına rastlamaktadır. Warron'a erişen eski bir söylentiye göre, Ogiges'in saltana-

tı sırasında Venüs gezegeni renk, boy, biçim ve yol değiştirmiştir. Bu tansığa, ondan önce hiç rastlanmadığı gibi ondan sonra da bir benzeri meydana gelmemiştir⁵⁶⁰. Elektra masalı, Troia savaşından sonra sayısı altıya indirgenen Pleiyadlar'ın yedincisi, 1195 yılında meydana gelen ikinci görünüşü kapalı biçimde bilinmektedir. Dardanus'ün karısı olan bu peri kızı, ülkesinin yıkılmasından sonra bir türlü avunamadığından, kızkardeşlerinin kurduğu dansları bıraktı, Zodyak'ı terk edip kuzey kutbuna sığındı; dağınık saçları yüzünden ona kuyruklu yıldız adı verildi. Üçüncü dönem, peri kızının korkutucu kuyruklu yıldızının tarihine, belki de Plinius'ün bildirdiği tarihe uyan 620 yılında bitiyor⁵⁶¹. Batıda, Kyros'un saltanatından iki kuşak önce görünmüştü. İsa'nın doğuşundan kırkbeş yıl önce meydana gelen dördüncü görüntü en parlağı ve en önemlisidir. Caesar'ın ölümünden sonra, uzun kuyruklu bir gök cismi Roma'dan ve öbür ülkelerden görüldü. O sırada genç Oktavius, Venüs ve amcası onuruna oyunlar düzenlemiş bulunuyordu. Halk, bu cismin, gökyüzünde diktatörün ruhunu taşıdığı biçiminde bir inanca kapıldı. Kurnaz Oktavius, gizli boş inancı bu kuyruklu yıldızda gelecekteki utkusunun önsezisini gördüğü halde halkın bu inancını sevecenlikle benimsemeye özen gösterdi. Daha önce sözünü ettiğimiz beşincisi, Justinianus'un beşinci saltanat yılında ve Hıristiyan tarihinin beşyüz otuzuncu yılında görülmüştür. Şuna dikkat etmelidir ki, bu görünüş, eskileri gibi, güneş ışınlarında geçen defakinden daha uzun bir arayla belirgin bir zayıflamadan sonra meydana gelmiştir. Avrupa ve Çin günlük tarih yazarları altıncıyı 1105 yılında gösteriyorlar. O sırada bütün şiddetiyle süren Haçlı seferlerinde Hıristiyanlarla Müslümanlar, her biri kendi bakımından haklı olarak, bu görüntünün, kâfirlerin yok olacağını gösteren bir im (işaret) olduğuna inanmışlardır. Yedinci görünüş ise, aydınlık bir çağ olan 1680'de meydana gelmiştir⁵⁶². Filozof Bayle, "korkunç kuyruğuyla salgın hastalıkları ve savaş devindiren ve yeni zamanlarda Milton'un müz'üyle güzelleştirilen bu boş inancı söküp at-

mıştır⁵⁶³. Flamstead ve Cassini bu yıldızın yolunu hayranlık duyulan bir ussallıkla gökyüzünde gözlemlədiler. Bernaolli, Newton ve Halley de onun gökyüzündeki devinimlerinin doğal yasalarnı araştırdılar. 2255 yılında sekizinci kez görüldüğü zaman onların hesaplarına göre, bugünkü Sibirya'nın çöllerinde ya da Yeni Dünya'nın bir merkezindeki gökbilimcilerce doğrulanmış olabilecektir.

DEPREMLER

II. Dünyamıza çok yaklaşacak bir kuyruklu yıldız, onu zedeler ya da yok edebilir; ama yüzeyinde meydana gelen değişiklikler, bugüne dek volkanlar ve depremlerden oluşmuştur⁵⁶⁴. Toprağın yapısı kimi ülkelerde çok büyük sarsıntılara neden olmaktadır. Çünkü bu sarsıntılara yeraltı ateşleri neden olmakta, bu ateşler de demirle kükürtün birleşiminden ve kaynaşmasından meydana gelmektedir. Ne var ki, dönemler ve bu birleşmelerin etkileri insan merakının kapsamını doyurmamış görünmemektedir. Bilim adamı da sessizce süzölen ve kolay tutuşan madde-nin üzerine düşen su damlalarının sayısını bilinceye, içerisine sığ-kıp kaldığı ve sıkışma sonucu patlayan havanın bulunduğı mağaraları ölçebilecek duruma gelinceye dek, depremleri önceden haber vermeye kalkışmaktan özenle sakınacaktır. Tarihçi, bu felâket getirici olayların nedenini belirtme işiyle uğraşmadan, depremlerin seyrek ya da sık olduğı dönemleri saptamalı ve dünyamızın ısınısını Justinianus'un saltanat süresinde, çok az rastlanır bir şiddetle nasıl sarstığını anlatmalıdır⁵⁶⁵. Bu saltanatın her yılı, İstanbul'da kırk günden çok süren ve tüm dünyada, en azından Roma imparatorluğu topraklarına yaygın olarak benzer sürelerde meydana gelen depremlere tanık oldu. Bu devinimler, sallanma ya da dipten gelme biçimlerinde kendini gösterdi. Çok geniş çatlaklar ve havaya fırlayan büyük toprak ve kaya parçaları göröldü. Deniz, olağan sınırlarının ötesine yürüdüğü gibi berisine de çekildi. Lübnan'da bir dağ yerinden koptu, dalgalara karıştı ve, Fenike'de Botris limanında bir dalgakıran biçimine dönüştü⁵⁶⁶.

Kuşkusuz, bir karınca yuvasını sarsan herhangi bir darbe binlerce böceğin toz duman içinde ezilmesine neden olur. Şunu da dile getirmelidir ki, insanoğlu kendi yıkımı için özenle çaba göstermiştir. Bir kale içerisinde insanları barındıran büyük kentlerin kuruluşu, Roma halkının yalnız bir baş'ın emri altında olmasını isteyen Caligula'nın da özleminin gerçekleşmesidir.

20 MAYIS 526

Denildiğine göre, büyük sayıda yabancıнын katıldığı İsa peygamberin göğe çıkma bayramının kutlandığı Antakya'da deprem yüzünden ikiyüz ellibin kişi ölmüştü.

9 TEMMUZ 551

Beyrut'un yitirdiği, daha az sayıda olsa da, çok daha önemliydi⁵⁶⁷. Zenginliğe ve saygınlıklara yol açan yurttaşlık yasaları okulu, Fenike kıyısının bu kentine ün kazandırüyordu. Yüzyılın yetiştirdiği dehaları bu okul yetiştiriyordu. En seçkin gençler orada bulunuyordu; ülkelerinin savunucuları ve koruyucuları olacak pek çok sayıda insan, mesleklerini yitirdiler. Bu felâketler içerisinde mimarlık, insanların düşmanı haline geldi. Bir yabanılın kulümbesi ya da Arabın çadırı, içinde barınanlara hiç zarar vermeden devrildi. Perusenliler, büyük paralar ve emekler harcayarak kendi mezarlarını dikmiş oldukları için İspanyollarla alay ediyorlardı. Bir patrisius, değerli mermerleri altında kalıp gezilmişti. Kamuya ve özel iyeliğe bağlı yapıların yıkıntıları bütün halkın sanki mezarı oldu. Büyük bir kentin yiyeceği ve sanatkârlarının çalışması için gerekli sayısız ateşler yangın biçimine dönüşerek her yana yayıldı. Bu denli acı bir felâketi hafifletmesi ve karşılıklı yardımlaşmayı gerektirmesi beklenen iyi ilişkiler yerine insanlar, ceza dinlemeyen kötülüklerin ve tutkuların kulu olurlar. Gözü dönmüş açgözlülük, yıkılan konutları yağma eder. Öcal-

ma, kıya için fırsatı yakalamış olur, toprak da, katili ve yağmacıyı, suzçılarını işlerlerken yutar. Boşınanç, tehlikeye gelecekteki yaşamın korkularını da ekler. Kimi zaman ölüm imgesi bireylerin erdemine ve pişmanlıklarını yardımcı olursa da, korkuya kapılmış bir halk, dünyanın sonundan çok çekinir ya da tanrısal cezanın gelmemesi için kölece dualarla Tanrı'ya yalvarmalarda bulunur.

VEBA, KÖKENİ VE NİTELİĞİ. 542

III. Tüm yüzyıllarda vebânın Mısır ve Etiyopya'da çıktığı, orarlardan her yana yayıldığı düşünölmüştür. Hava bu ölkelerde nemli, sıcak ve durgundur. Bu Afrika hastalığı hayvansal maddelerin çürümesinden oluşur, özellikle çekirge sürülerinin ölümünden sonra neden oldukları zarar sağlıklarında yaptıklarından daha az değildir. Justinianus'un ve ardıllarının saltanatları sırasında dünyayı kırıp geçirmiş olan bu uğursuz ve kutsuz hastalık⁵⁶⁸ önce Serbonyen bataklığıyla Nil'in doğudaki kolu arasında Peluze dolaylarında göröldü⁵⁶⁹. Oradan iki ayrı yöne açıldı: Doğu'da Suriye, Pers ve Hindistan'a yayıldı. Batı'da Afrika kıyılarına ve Avrupa'ya sıçradı. İstanbul, ikinci yılın ilk yazında iki ya da üç ay süreyle acılara ve felâketlere uğradı. Salgının gidişini ve belirtilerini hekim gözüyle gözlemleyen Prokopios⁵⁷⁰, Tuki-dide'nin Atina'daki veba salgınının betimlemesinde gösterdiği ustalığa ve özene eşit bir anlatış becerisi göstermiştir⁵⁷¹. Kimi zaman kafada birtakım görüntülerin oluşmasıyla kendini gösteriyordu. Zavallı kurban, hastalığın korkusu ya da görünmeyen bir hortlağın çarpmasıyla yaşamından umudunu kesiyordu. Hafif bir ateş, yatakta, sokakta, ya da işyerindeyken insanları yakalıyordu. Bu ateş o denli hafif oluyordu ki, hastanın nabzında ya da yüzünde herhangi bir tehlike imi (işareti) dikkati çekmiyordu. Aynı gün, ertesi ya da daha ertesi gün bezelerde, özellikle kasıklarda, koltuk altlarında ve kulaklardaki bezelerde şişmelerle kendini gösteriyordu. Bu hıyarcıklar ya da urlar açılırsa, mercimek iriliğinde bir kömür parçası ya da kara bir madde ortaya çıkıyor-

du. Bu hıyarcıklar iyice olgunlaşp içerisindeki irin dışarı akıtılırsa, hastalığın etken ögesini kapsayan bu suyun boşaltılmasıyla hasta iyileşiyordu. Eğer bu bezeler sert ve kuru olarak oluşurlarsa kangren başlıyor ve hastalığın beşinci günü, genellikle yaşamın da sonu oluyordu. Ateş, çoğu kez sayıklamalara ve baygın uykulara yol açıyordu. Siyah ve karbonumsu sivilceler, çok yakın bir ölümün habercileriydi ve hastanın bütün vücudunu kaplıyordu. Bu döküntüye karşı zayıf olan vücut yapısında kan kasmalar başlıyor, bunun ardından bağırsaklarda kangren oluşuyordu. Vebâ, genellikle gebe kadınlarda ölümcüldü. Böyle olmakla birlikte, hastalığa yenilmiş olan bir kadından çocuk canlı olarak alınmıştı. Vebâyâ yakalanmış dölütlerini düşüren üç kadın da ölümden kurtulmuşlardı. Salgın, erkeklere oranla kadınlara daha az geçiyordu. Hiçbir ayırım yapmadan toplumun bütün sınıflarına ve her türlü meslek sahiplerine bulaşyordu. Yaşamlarını koruyabilmiş olanlardan birçoğu da, bundan böyle bu salgından bağışık kalacaklarına inanmamadan konuşma yeteneklerini de yitirdiler⁵⁷². İstanbul'daki hekimler bu konuda çabalarını ve becerilerini yaygınlaştırdılar. Ne var ki hastalığın belirtilerindeki değişiklikler ve direnç onların bilgisini dağınık biçime soktu. Aynı ilaçlar ters etkiler yapabiliyor ve olay, çoğu zaman ölüm ya da iyileşme tamlarında yanıltıcı sonuçlar veriyordu. Cenazelerin kaldırılması ve gömülme işleri karmakarışık duruma gelmişti. Geride ne yakını ne de hizmetçisi kalmamış olan ölümler, tabutsuz olarak sokaklarda ve boş evlerde kalıyorlardı. Yüksek dereceli bir memur, bu cesetleri bir araya toplatmak, kara ya da su yollarıyla bunları taşıtmak ve kentin dışında derin çukurlara gömdürmekle görevlendirilmişti. Bu denli ağır tehlike ve genel acı görünümü, kendilerini kötü şeylere kaptırmış olan kimselerde birtakım duyuncu acısı yarattı. Kendilerini güvence görünce, yeniden tutkularını ve alışkanlıklarını yürütmeye koyuldular. Talihin ya da Tanrısal yazının söz konusu olacağı bu konuda bilimsel düşünce Prokopius'un gözlemini benimseme-

melidir. Ayrıca, Justinianus'ün da veba'ya yakalandığını unutmuyor, ya da anımsıyordu. İmparatorun iyileşmesini, Sokrat'ı da kurtarmış olan n⁵⁷³ az ve sade yemek yeme rejimine bağlamış olsaydı daha ussal ve daha onurlu davranış içine girmiş olurdu. Hükümdarın hastalığı boyunca yurttaşların giysileri genel üzünlüğü yansıtıyordu. Korkuları ve işsiz güçsüz kalmaları, Doğu başkentinde genel bir kıtlığa ve yoksulluğa da yol açmıştı.

VEBA'NIN YAYGINLIĞI VE SÜRESİ. 542-594

Vebâ her zaman bulaşıcıdır. Buna yakalanmış kimseler hastalığı, kendilerine yaklaşanların akciğerlerine ve midesine yayarlar. Bilim adamları bu hastalığı çok korkunç bulduğu halde, kendilerini imgesel korkulara kaptırabilen halkın gerçek bir tehlikenin varlığını reddetmiş olması şaşılacak bir şeydir⁵⁷⁴. Prokopios'un hemşerileri kötü edinilmiş ve çok az sayıdaki deneyimlerine göre şuna inanmışlardı ki en yakınında bulunan vebâli ile konuşma hastalığını bulaşmasına olanak vermezdi⁵⁷⁵. Bu güven duygusu belki de hastaların dostlarının ve hekimlerin onlarla düzenli biçimde ilgilenmelerini olası kılıyordu, aksi halde ilgisizlik kendilerini yalnızlığa ve umutsuzluğa itebilecekti. Ne var ki bu uğursuz güvenlik, Türklerin kaderciliğiyle aynı etkiyi yaparak bulaşıcılığın ilerlemesine elverişli olmuştur. Justinianus yönetimi, bugün Avrupa'nın güvenliğini sağla... önlemleri bilmiyordu. İmparatorluğun öbür eyaletleriyle bu konuda hiçbir işbirliğine girilmedi. Savaşlar ve göçler vebâyı Pers'den Fransa'ya dek yaydı; ticaret, uzun yıllar bu ölümcül tohumu yataklık eden pamuk balyasını en uzak bölgelere taşıdı. Prokopios da, hastalığın deniz kıyısından ülkenin içerlerine dek gideceğine, böylece yayılacağına dikkati çekmişti. Yine ona göre, birbirinden çok ayrı adalara ve dağlara da sıçrayabiliyor, ilk aşamada hastalığın dışında kalmış olan yerler ertesi yıl salgının pençesine düşüyorlardı. Rüzgârlar bu hıznır hayvansal hastalığı dağıtabilmektedir. Atmosfer

bu hastalığı barındırmaya elverişli durumda değilse, vebâ, örneğin soğuk ve ılıman iklimlerde yok olacaktır. İşte, Justinianus döneminde havadaki genel bozukluk böyleydi, iklimlerin değişikliği durmuş ya da çok az bir ayrımlılık göstermişti ki, bu hükümdarın onbeşinci saltanat yılında vebânın yeniden patladığı görüldü. Bir aradan sonra ilk kötülüğü yatıştı; yatışmayı yeniden canlanması izledi. Ancak, elli iki yıl süren felâketli bir dönemden sonra insanlar yeniden sağlığına kavuşabildi, ya da atmosfer arı ve sağlıklı niteliğe erdi. Bu olağanüstü ölümcül dönemde yaşamalarını yitiren insanların sayısı üzerine hesap yapmaya yarar bilgi kaynaklarına sahip değiliz. Saptadığıma göre, üç aylık sürede İstanbul'da, hergün beşbin ve daha sonra da onbin kişi ölmüştü. Doğu illerinden çoğu tüm insanlarını yitirmiş, İtalya kantonlarından çoğunda buğdaylar ve üzümler toprakta çürümeye bırakılmıştı. Savaş, vebâ ve açlıktan oluşan üçlü kıran, Justinianus'un uyruklarını kara pençesi altına almıştı. Onun saltanatı insanların elle tutulur oranda azalmasıyla nitelenmiştir⁵⁷⁶ ve dünyanın en güzel birkaç ülkesi bu mutsuzluğu hiçbir zaman onaramamıştır.

BÖLÜM XLIV

ROMA HUKUKU DÜŞÜNCESİ - KRALLARCA
YAYIMLANAN YASALAR - DESEMVİRLER'İN ONİKİ
LEVHASI - HALK YASALARI - SENATO KARARNAMELERİ
MAJISTRALARIN VE İMPARATORLARIN FERMANLARI -
HUKUKÇULARIN YETKESİ - JUSTİNİANUS'UN KOD'U
(Yasalar dergisi), PANDEKTA'SI, NOVELLA'SI VE
KURUMLARI - 1. KİŞİ HAKLARI-2. EŞYA HUKUKU -
3. HAKSIZ VE ÖZEL EYLEMLER- 4. SUÇLAR VE CEZALAR

YURTTAŞLAR (MEDENİ) HUKUKU.

Zamanla Justinianus'un işe yaramaz utkularının izleri küllendi; ne var ki bu yasa koyucunun adı en soylu ve en sürekli bir anıt üzerine kazınarak yazıldı. Onun saltanatı sırasında v eyine onun çabalarıyla yurttaşlık hakları, üç ölümsüz yapıt içerisinde toplanarak birleştirildi. Bunlar, Kodeks (Codex), Pandekta'lar ve Institutum'lardır⁵⁷⁷. Zamanın dingin yürüyüşü ve yasa koyucuların çalışmalarıyla Romalıların genel sağduyusu Avrupa ülkelerinin kurumlarını da etkiledi⁵⁷⁸. Justinianus yasaları, hiçbir zaman imparatorluğa bağlı olmamış birçok ulusta bugün de saygınlığını ve yürürlüğünü sürdürmektedir. Mutlu ya da akıllı hükümdar o demektir ki, toplumda insanlara ilişkin düzen yararına adını her zaman onurla anımsatır. Yasa adamlarının çabası ve atılğanlığı her zaman kurucularının savunulması uğrunda harcanmıştır. Dinsel bir tutumla onun erdemlerini kutlarlar, noksan-

larını belli etmemeye ya da yadsımaya çalışırlar, ve onların sert kınamaları, erguvanın görkemine saldırmaya kalkışan suçluları ya da kafasız ayaklananları hoşgörüyü karşılamaz. Justinianus yanlılarının çıldırasıya bağlılıkları, her zaman görüldüğü gibi, düşmanlarının aşırı hırçınlığına neden oldu. Onun karakteri karşılıklı olarak ve nefret ya da dalkavuklukla saldırıya uğradı ya da savunuldu. Antritribonien mezhebi, haksız bir davranışla, bu hükümdara, yöneticilerine ve yasalarına her türlü övgüyü reddetti⁵⁷⁹. Her türlü yandaşlıkların dışında, yalnız tarihin gerçeğine ve iyi niyetine bağlı, en ılımlı ve usta rehberlerle hareket eden ben, çok sayıda usta hukukçuların zamanını almış ve çok büyük kitaplıkların duvarlarını süslemiş olan bir konuyu ancak ve ancak dürüst bir güvensizlikle ele alabilirim⁵⁸⁰. Romulus'tan Justinianus'a dek Roma hukukunu, olanak elverirse, fazla yaygınlaştırmadan, tek bir bölümde anlatacağım⁵⁸¹. Bu imparatorun çalışmalarını değerlendireceğim, toplumun barışı ve mutluluğu için büyük önemi olan bir bilimin ilkelerini inceleyeceğim. Bir halkın yasaları onun tarihinde en önemli öğretici bölümü oluşturur. Her ne denli imparatorluğun gerileyişi sırasında kaleme alınmış yıllık tarihlere bağlı kalacaksam da cumhuriyetin temiz ve güçlü havasını, bu fırsatla şöluyacağım.

ROMA KRALLARININ YAYIMLADIKLARI YASALAR

Roma'nın ilk yönetim biçimi, ustalıkla bir örgütlenmeyi yansıtmaktadır⁵⁸². Bu yönetim örgütü, seçimle gelen bir kral, bir soy-lular kurulu ve halk genel meclisi'nden oluşuyordu. Yüksek majistra, savaş ve din ile ilişkili tüm konularda görevliydi. Tek başına, daha önce kentin otuz Kuriyası (Curia) ya da Parokiyası (Parochia)'nca oy çokluğuyla onanmış ya da geri çevrilmiş yasaları senato'nun tartışmasına sunuyordu. Romulus, Numa ve Servius Tullius, ilk Roma yasa koyucuları olarak tanınmışlardır. Bunlardan herbiri hukukun üç genel bölümünden birinde özel haklara

sahipti⁵⁸³. Romulus'ün yaradılıştan ussallığına verilen ve kökenini doğanın kendisinden aldığı anlaşılan evlenmeye, çocukların eğit imine ve babanın erkesine değgin yasalar bu kralındır. Numa, insan hakları ve dinsel inanç üzerine koyduğu yasaları, geceleri bulunduğu Ejerya (Egerie) perisinden aldığını söylüyordu. Servius, yurttaşlara ilişkin yasaları, deneyimine bakarak koydu. Yedi sınıftan yurttaşların haklarını ve varlıklarını dengeleştirdi, yeni elli tüzükle sözleşmelerin yürütülmesini ve suçların cezalandırılmasını sağladı. Demokrasiye doğru yönelttiği devlet, Tarkuenler'in sonuncusu zamanında zorbalık rejimine dönüştü. Krallığın işlevi kaldırılınca patrisyenler, özgürlüğün tüm yararlılıklarını kendilerine özgü kıldılar. Kralların yasaları tiksiniç duruma düşürüldü ve uygulanamaz oldu. Din adamları ve soylular, bu gizemli tortu anısını sessizce sakladılar. Altmış yıl sonra, Roma yurttaşları, majistraların keyfi kararlarıyla yönetmelikte olmalarından yakınmaya başladılar. Bununla birlikte, krallarca oluşturulan kuruluşlar, toplumsal ve bireysel törelerle bağdaşmaz gibiydiler. Eski meraklıları bu saygıdeğer hukuk kalıntılarından kimilerini topladılar⁵⁸⁴ ve Latinler'in pelazjik dilinin kabalığını taşıyan⁵⁸⁵ yirmiden çok metni bizlere dek ulaştırmış oldular⁵⁸⁶.

DESAMVİR (DECEMVİR) YAZITLARI

Roma yasalarının Oniki Levha'sını⁵⁸⁷ tunç, ağaç ya da fildişi üzerine kazıyarak yazma onurunu işlevleriyle lekeleyen desamvirler'in iyice bilinen öyküsünü yineleyecek değilim⁵⁸⁸. Bu yasalar halkın haklı yakınmalarına tiksiniçlikle kulak veren bir aristokratlığın sert ve kıskanç tutumuyla kaleme alınmıştır. Ne var ki, Oniki Levha'nın temeli, kentin o sıradaki durumuna göre hesaplanmıştır. Romalılar, daha aydın komşularının kurumlarını inceledikleri ve benimsediklerine göre barbarlıktan çıkmış durumdaydılar. Kıskançlık, Efes'in akıllı yurttaşı Hermodore'yi yurdundan kaçırmıştı. Latium kıyılarına ulaşmadan önce, çeşitli biçimi-

leriyle insan doğasını ve kent toplumunu gözlemlemişti. Bilgi ışıklarını Roma'nın yasa koyucularına iletti ve kent alanına, onun anısını ölümsüzleştirmek üzere bir heykeli dikildi⁵⁸⁹. Roma'nın ilk zamanlarında tek para olarak kullanılan bakır paraların adı ve bölünümleri Dorien kökenliydi⁵⁹⁰. Campania ve Sicilya'da yetiştirilen ürünler, savaşın ve karışıklıkların çok zaman tarımı engellediği bir ülkenin halkına besin konusunda yardımcı oluyordu⁵⁹¹. Roma temsilcileri, bu yerlerden kente yiyecek sağlamaya, başka ulusların devleti nasıl yönettiklerini görüp öğrenmeye yarar bilgiler edinmeye gidiyorlardı. Büyük Yunanistan'ın kolonileri, İtalya'ya kendi ülkelerinin sanatlarını getirip orada uygulamaya koymuşlardı. Kümes ile Reggio, Krotone ile Tarente, Agrigente ve Siraküza, en ilerlemiş kentler arasındaydılar. Pitagor'un öğretileri, yönetimlerin uygulanmasında felsefeden yararlanıyorlardı. Korondas'ın sözlü yasaları⁵⁹² şiirden alıntılar yapıyordu. Zaleucus, iki yüz yıl yaşayan Lokriyenlerin cumhuriyetini kurmuştu⁵⁹³. Ulusal kıvançla etkilenen Titus Livius ve Halikarnaslı Denys, Roma temsilcilerinin Atina'ya gelince, Perikles'in parlak ve ussal yönetimini gördüklerine ve Oniki Levha yasalarını Solon'un yasalarına öykünerek aldıklarına kendilerini inandırmak istemektedirler. Atina, gerçekten o dönemde Hesperya barbarlarından bir elçi kurulunu kabul etmiş olsaydı, Romalı adı İskender'in saltanatından önce Yunanlılarca bilinmiş olurdu⁵⁹⁴. Ne var ki Atina anıtları bu konuda suskundur ve, patrisyenlerin, en yetkin demokrasi örneğini kopya etmek için tehlikeli ve uzun bir deniz yolculuğuna girişeceklerine inanmak güçtür. Solon'un yazıtlarıyla desemvirler'inki karşılaştırılınca, rastlantı olarak birtakım benzerlikler bulunabilirse de bunlar doğa'nın ve usun her topluma esinlediği kurallar olabilir, ayrıca her iki ulusun da Mısır ya da Fenike kökenli olabileceklerinin kanıtları sayılabilir⁵⁹⁵. Ne var ki, kamu ve özel hukuklarının ana çizgilerinde Roma ve Atina yasa koyucuları, birbirlerine yabancı ve karşıt görünümündedirler.

KARAKTERLERİ VE ETKİLERİ

Oniki Levha'nın kökeni ve değeri ne olursa olsun⁵⁹⁶, Romalılar bunlara öyle bir körlemecesine ve yan tutucu saygı sağladılar ki, tüm ülkelerin hukukçuları, kendi memleketlerinin kuruluşlarını da bunlara göre ayarlamaktan hoşnutluk duydular. Çiçero⁵⁹⁷ bunları hoş ve öğretici oldukları için incelemeyi sağlık veriyor "Eski dil ile ve yine eski törelerle alay ediyorlar, diyor. Bunlarda ahlakın ve devlet yönetiminin en sağlıklı ilkeleri bulunmaktadır. Dile getirmekten çekinmiyorum ki, desemvirlerden özetlenmiş olan bu yapıtta Yunan felsefe kitaplarının tümünden daha gerçek bir değer vardır. Atalarımızın usu ne denli hayranlık uyandırıcı! diye gerçek ya da yapmacık bir coşkuyla sözlerini sürdürüyor. Yasa koyuculukta biz her ülkeden üstünüz ve Drakon'un, Solon'un ve Likurg'ün kaba ve hemen hemen gülünç hukukuna zahmet edip gözlerimizi çevirip bakarsak üstünlüğümüz çarpıcı biçimde görülecektir." Oniki Levha gençlerin belleğine ve yaşlıların derin düşüncelerine emanet edildi. Aydın kişilerce kopya edilip özenle geliştirildi. Galyalılarca çıkarılan yangından kurtarıldı. Justinianus zamanında vardılar. Ondan sonra yok oldular. Çalışa çalışa, yeni zaman eleştirmenleri onları, yetkin olmayan 'biçimde yeniden meydana getirdi'⁵⁹⁸. Her ne denli bu anıta, hukuk kuralı ve adaletin kaynağı olarak bakılmışsa da⁵⁹⁹, sonraları, sayıları ve konuları artan ve beşyüzyıl sonunda, yurttaşların kusurağlarından daha çok dayanılmaz hale gelen yeni yasalar yüzünden yitip gitti⁽⁶⁰⁰⁾. Capitolium'da senato'nun ve halkın karar (actum)'larını kapsayan üçbin tunç yazıt bunuyordu⁽⁶⁰¹⁾. Bunlar arasında, kimileri, Julia yasası gibi, zorbalıkla almalarına karşı olanları, yüzden çok bölüm içeriyordu⁽⁶⁰²⁾. Desemvirler, cumhuriyeti uzun süre bütünlüğü içerisinde korumuş olan Zaleüküs yasasını Roma anayasasına uyarlamayı savsədılar. Locrianus adında biri yeni bir yasa önerince halk meclisinin önüne, boynunda ip olduğu halde çıkıyordu. Yasa reddedilirse, öneri sahibi hemen boğuluyordu.

HALK YASALARI

Desemvir (decemvir - onkişi)'ler, sayı üzerinde servetin üstünlük verdiği yüzler (centuria) meclisi'nce seçilmişlerdi. Aynı şey, bunların Yazıtları'nın onanması için de yinelenmişti. İkiyüz bin mark (marc) ağırlığında bakır sikkeye⁶⁰³ sahip bulunanlardan oluşan ve Romalıların en öndeki sınıfını oluşturanlar, Servius'un yakıştıarak zenginliğe göre düzenlediği politik hesaplara doksan sekiz oyu, geri kalan alt sınıftakiler ise doksanbeş oyu ellerinde bulunduruyorlardı. Ne var ki tribinuslar, kısa sürede, görünüşte çok doğru ve çok halktan yana bir kural koydular. Savundukları kural, yurttaşların yasa yapma hakkı herkes için bir olmalıdır, biçimindeydi. Yüzler meclisi yerine oymaklar meclisini topladılar. Patrisyenler, boşuna çabalardan sonra, oyları, en alt katmandaki pleblerin oylarıyla bir tutulan bir meclisin kararlarına boyun eğdiler. Bununla birlikte, oymaklar birbiri ardından küçük köprülerden geçerek yüksek sesle oylarını verdiler, hiçbir yurttaş, tutumunu dostlarından ve hemşerilerinden saklayamadı⁶⁰⁴. Borcunu ödeyemeyen borçlu, alacaklısının isteklerine uygun davrandı. Korunan kimseler koruyucularının söz ve görüşlerine karşı çıkamıyorlardı: Komutanın peşinden eski asker geliyordu ve ağır başlı bir yüksek aşamalı görevli, kalabalıkları yönlendirebiliyordu. Gizli oy pusulası yönteminin konulması korkunun, utancın, onur'un ve çıkarın etkisini geçersiz kıldı. Serbestliğin kötüye kullanılması ise anarşinin ve zorba rejiminin de artmasını çabuklaştırdı⁶⁰⁵. Romalılar eşitlik isterken, her düzeydeki köleliğe düşmüşlerdi. Oymakların ya da Yüzler'in, ağızlarını açmadan râzı olmalarıyla Augustus'un istençleri onaylanmıştı. Bir kez, bir tek kez, içtenlikli ve güçlü karşı çıkma olmuştu. Augustus'un uyrukları her türlü siyasal özgürlükten vazgeçmişlerdi. Ancak, ev ve aile yaşamına ilişkin özgürlüklerini savunmuşlardı. Yurttaşlara evlenme zorunluğu ve aile bağlarını güçlendirme hükümleri getiren bir yasaya sert tepkiler göstererek reddetmişlerdi. Propersius (Propertius), Delia'nın kolları arasında, çapkın-

lığın utkusuna alkış tutmuştu. Bu reformla uğraşmak için daha uysal bir kuşağın yetişmesi beklendi⁶⁰⁶. Usta gaspçı, halk meclislerinin sakıncasını anlamak için bu örneğe gereksinmesi yoktu. Sessizce hazırladığı kaldırılmak işi, ardılının, tahta çıkışında, karşı konulmadan ve hiç dikkat çekmeden yerine getirildi⁶⁰⁷. Yoksullukları nedeniyle birşey yapılamaz, sayıları bakımından ise korku salıcı olan altmışbin plebiyen yasa koyucusu bu niteliklerini, saygınlıklarını, zenginliklerini ve yaşamlarını, imparatorun bağışlayıcılığıyla sürdüren altıyüz senatöre bıraktılar.

SENATO'NUN KARARNAMELERİ

Yasa gücünün uygulanmasında senato, yürütme yetkesini yitirmenin avuntusunu buldu. İki yüzyıllık deneyimden sonra Ulpianus, bu devlet organının çıkardığı kararnamelerin de yasa gücü ve geçerliğinde olduğunu söyleyebildi. Özgürlük zamanlarında bir anlık tutku ya da yanılgı halkın kararlarıyla yasaların çıkmasına neden oluyordu: Cornelia, Pompeia ve Julia yasaları cumhuriyetin o sıralarda çekmekte olduğu acılara tek bir insan tarafından bulunan umarlardan başka şey değillerdi. Ne var ki, Caesarlar döneminde senato, majistralardan ve hukukçulardan kuruluydu ve özel hukuk sorunlarında, korku ve çıkar pek seyrek olarak onların kararlarındaki doğruluğu saptırabiliyordu⁶⁰⁸.

PRAETORLARIN BUYRULTULARI

Devlet onurlarına bürünmüş olan yüksek aşamalı görevliler (majistra)'in buyrultuları, yasaların değinmediği ya da iki anlama geldiği noktalarda bu boşlukları dolduruyordu⁶⁰⁹. Konsuller, olağanüstü yetkili olanlar, sansor (censor)'lar ve praetorlardan herbiri, kendi görev alanlarında Roma krallarının bu eski üstünlüklerini kullanmışlardır. Halk tribunosleri, belediye başkanlık divanı üyeleri ve proconsuller de buna benzer bir yetkiyi, haksız

olarak kullanmışlardır. Roma kentinde ve eyaletlerde, devlet yönetimiyle görevli majistra kendi niyetlerini ve uyrukların görevlerini duyuruyor ve onunla birlikte praetor da her yıl yurttaşlar (medeni) hukukunu oluşturuyorlardı. Mahkemeye çıkınca, bağırıcı (münâdi) aracılığıyla sesleniyor ve büyük bir beyaz duvara, kararsızlık ve duraksama halinde izlenecek yolu öneriyor ve eski statüler karşısında sertliği yumuşatıcı tutumu yazdırıyordu. Böylece, cumhuriyetle, monarşi ruhu'na daha uygun düşecek bir ilke olan davranış özgürlüğü güçlerin eline geçmiş oldu. Praetorlar, yavaş yavaş, yasaların adına saygılı kalmakla birlikte bunları kendi etki alanları içine çekip aldılar. Birtakım incelikler ve yapıntılarla desemvirlerin çok açık deyişlerini ustalıkla atlatmanın yolu bulundu. Öyle ki, bu yorumların amacı esenlendirici olsa bile bulunan yollar çok zaman saçma oluyordu. En çok da ölmüş kimselerin güçlü ya da sanıya dayalı isteklerinin kalıtçı çizelgesinde yer almasında ya da vasiyetnamelere geçirilmesinde güçlük çekiliyordu. Kalıtçı olarak görünmeyen ve kalıt bırakması gerekli lûsımı ya da iyilikçisinden herhangi kalıt alamayan başvuru bu olayda, hoşgörölü bir praetor'un kolaylaştırıcı aracılığına gerek duyacaktı. Kişisel olarak uğranılan haksızlığı giderme konusundaki hükümlerde Oniki Levhalar yasasının sert maddeleri para cezalarına çevrilerek değiştirilmişti; imgesel varsayımlar zaman ve mekân yitirilmesine neden oluyordu. Gençlik, hile ya da şiddet (ikrah) nedeni (bahanesi), çok para harcanmış ya da (harcanacak) bir sözleşmeyi yok saymaya (iptal etmeye) veya o sözleşmenin yerine getirilmesinden bağışık tutulmaya yetiyordu. Bu denli belirsizlik içerisinde ve keyfi bir yargılama düzeni en tehlikeli kötü tutumlara (su-i istimallere) da açık bulunuyordu. Çoğu zaman hakkın özü adaletin biçimselliklerine olduğu denli erdemin peşin yargılarına, değere saygıyla bağlanmayı esinleyen elverişli eğilimlere, ve çıkarla hıncın en kaba çekiciliklerine kurban ediliyordu. Ne var ki, her praetor'un yanılğıları ve kusurları, bir yıl sonunda, görevinin sona ermesiyle birlikte, geçmişe ka-

rışıyordu. Onun yerine gelenler, koyduğu hukuk kurallarından, us ve uygulama alanlarında benimsenmiş olanları kabul ediyorlardı: yeni durumların çözüme bağlanması, hukuk yöntemi kurallarını (hukuk muhakemeleri usulü) yetkinleştiriyor ve saptıyordu. Praetoru, ilk beyanının kelimesine (lâfzına) ve ruhuna uygun olarak uygulamaya zorlayan Cornelia yasası onu, adaletsiz olma eğiliminden koruyordu⁶¹⁰.

SÜREKLİ BUYRULTU

Caesar'ın dehasıyla tasarlanmış planı uygulamaya geçirme işi Hadrianus'un özenle gün ışığına çıkarmasına kalmıştı. SÜREKLİ BUYRULTU'nun oluşturulması, birinci sınıf hukukçu Salvius Julianus'un praetorluk çalışmalarını ölümsüzleştirdi. İmparator ve senato, ussal olarak derlenip kotarılmış bu kodeksi onayladılar. Uzun süreden beri birbirinden ayrık duran yasa ile adalet'i bağdaştırdı. Oniki Levha'nın yerine geçen Sürekli Buyrultu, medeni hukukun değişmez kuralı oldu⁶¹¹.

İMPARATORLAR'IN ANAYASASI

Augustus'tan Trajanus'a dek, alçakgönüllü Caesar'lar buyrultularını, Roma majistraları niteliğiyle yayınlıyorlardı. Senato da, tam yetkili olarak, hükümdarın mektuplarını ve söylevlerini, karnamelere geçiriyordu. Görünüşe göre, yasama gücünün tümünü açıkça ve haksız olarak kendi üzerine alan Hadrianus olmuştur⁶¹². Çağının sabırlılığı ve kendisinin Roma kentinden uzun süre uzakta kalması, ruhundaki devinimliliğe çok benzeyen bu yeniliğe yol açmıştır. Ardılları da aynı politikayı benimsediler, ve, Tertullianus'un biraz da yabancı eğretilmesine göre, "buyrultuların balatası ve imparatorun kendisine sorulara verdiği yanıtlar, eski yasaların karanlık ve dikenli ormanını aydınlattı."⁶¹³ Hadrianus'tan Justinianus'a, demek ki dört yüzyıllık bir süre boyunca, hüküm-

darın istenci kamu hukuku ve özel hukukun kuralı olarak kaldı. Çok az sayıda sivil ve din kurumları eski statüleri içerisinde bırakıldı. Bu karanlık dönemlerin barbarlığı ve silahlı bir zorba rejimin esinlediği terör havası, imparatorların yasama yetkisinin başlangıcını aydınlığa çıkarmadı. Yasa adamlarının bilgisizliği ya da bayağılığı -ki, bunlar alinyazılarının Roma ve Bizans saraylarına bağlı olduğuna inanıyorlardı- bu konuda ikili yapıntı (varsayım)'nın yayılmasına neden oldular: I. Eski caesarlar, kimi zaman kendilerinin birtakım statülerce buyurulan görev ve cezalardan bağışık tutulmalarını istemişlerdi. Senato ve halk buna razı olmuşlardı. Bunlardan herbiri, cumhuriyetin, bir numaralı yurttaş üzerinde kullandığı hukuk kurallarıydı. İmparatorlarca elde edilen gösterişsiz ayrıcalık bir zalim zorba ayrıcalığı haline dönüştü; ve legibus solutus (yasalardan istisna edilmiş) biçimindeki Latince deyim⁶¹⁴ hükümdarı tüm yasaların üzerine çıkarıyor, kendi tutum ve davranışlarını yalnız duyunç (vicdan)'unun ve usunun denetimine bırakıyordu. II. Her saltanat tarafından, seçimli bir hükümdarın başlıklarını ve güçlülük derecelerini saptayan senato kararnameleleri de caesarların bağımlılığını belirtiyordu. Ulpianus'un ya da çok olasılıkla Tribonianus'un⁶¹⁵ bir krallık yasasını ve halkın -geri dönülemez- bir vazgeçişini tasarlaması⁶¹⁶, Romalılarda düşünce biçimlerinin ve, dilin bile bozulduğu zamandan sonraki dönemde olmuştur.

YASAMA GÜÇLERİ

O halde, özgürlük ve adalet ilkeleri imparatorların özgürlüğe zıt sonuçlarına bakarak uygulamada daha az gerçek olan yasama güçlerini savunmaya yaradı. "Roma halkı, gücünü ve egemenliğini, bütünüyle hükümdarlarına aktardığı için, imparatorların keyfine göre güçlülük ve yasa onların malı olmuştur" deniyordu⁶¹⁷. Tek bir kişinin, belki de bir çocuğun istencinin, yüzyılların deneyimiyle gelişmiş ussallığa ve milyonlarca yurttaşın istek-

lerine yeğ tutulmasından acı çekiliyordu. Soysuzlaşmış olan Yunanlılar, yasamanın keyfi olarak kullanılmasının yalnız imparatora verilebileceğini savunmaktan övünç duymuşlardır. Teofiles (Theophiles), Justinianus'un sarayında şöyle bağıırıyordu: "Hangi çıkar ya da tutku, imparatorun bulunduğu yüce ve dingin yere ulaşabilir? O, uyruklarının yaşamına ve varlıklarına sahiptir; onun hoşnutsuzluğunu üzerlerine çekenler, kendilerini ölmüş bilmelidirler⁶¹⁸." Dalkavukluk diline yabancı olan bir tarihçi, hukuka özgü sorunlarda kişisel görüşlerin büyük bir imparatorluğun hükümdarı üzerinde pek seyrek olarak etkili olacağını söyleyebilir. Erdem, ve us bile, bu hükümdarın barış ile eşitliğin doğal koruyucusu olduğuna ve kendi çıkarının, ayrılmaz biçimde, toplum çıkarına bağlı bulunduğuna dikkati çekmektedirler. En zayıf ve en kusurlu saltanatla Papinianus ile Ulpianus, uslariyla hukuk orun (makam)'larını doldurdular⁶¹⁹. Kodeks ile Pandekta'ların en ussal düzenlemeleri (hükümleri) Karakalla ile bakanlarının adlarını taşımaktadır⁶²⁰. Roma zorbası, kimi zaman eyaletlerin iyilikçisi olarak görünmüştür. Domitianus'ün kıya (cinayet)'larını bir hançer sona erdirmişti. Ne var ki, senatoca, nefretinin ve sevincinin ilk zamanlarında kabullenilen yasaları Nerva'ca da onaylanmıştır⁶²¹.

İRADELERİ

Bununla birlikte, hükümdar irade'lerinde (rescriptum)⁶²², ya yda majistraların danışma sunularına yanıtlarında, yan tutucu bir açıklama hükümdarların en aydınını bile aldatabiliyordu. Trajanus'ün ussallığı ve örneği, onların kararlarını, üzerinde çok düşünülmüş yasama hükümlerinin düzeyine sokan bu kötü davranışı boşuna mahkûm etti. Hükümdar, iradeleri, bağışlamaları, kararnameleri, buyrultuları (ferman) ve hükümdarlık görüş (fetvâ - pragmatique sanctium)'lerini yazarken erguvan rengi mürekkep⁶²³ kullanıyordu. Bunları, genel ve bireysel yasalar olarak, majistraların uygulamaları ve halkın uyması için eyaletlerine ulaştırıyordu. Ne var ki, sayıları durmadan arttığından ve bunlara

uymak konumundaki her gün biraz daha belirsilik ve duraksamalarla karşılaşıldığından, Gregorianus, Hermojenius ve Genç Theodosius kodeksleriyle hükümdarın iradesi tanımlandı. Bize kimi bölümleri kalan ilk ikisi, özel iki hukukçu tarafından kaleme alınmıştır. Bununla, putatapar imparatorlar'ın zamanına, demek ki Hadrianus'tan Konstantinopolis'in kurucusuna dek süren döneme ilişkin yasaların korunması istenmiştir. Bütünü elimizde bulunan üçüncüsü, Büyük Theodosius'dan kendi saltanatına dek olan Hristiyan hükümdarların yasalarını kapsamak üzere, Genç Theodosius'un buyruğuyla onaltı kitap halinde derlenmiştir. Bu üç kodeks, mahkemelerde eşit saygınlıkta tutuluyor ve yargıç, kutsal derleme içerisinde bulunmayan her hükmü düzmece⁶²⁴ ya da uygulama dışı kalmış sayarak reddedebiliyordu.

ROMA HUKUKUNUN BİÇİMLERİ

Her ne denli gerçeği pek yansıtmasa da, yabanıl halklar, ABECE (yazı) eksiklerini, dikkati çeken ve tüm genel ya da özel olayların anısını sürdüren duyumlu imler (işaretler)'le tamamlamaya çalışırlar. İlk Romalılar'ın hukuku bir tür pandomima oyunu gibi bir şeydi. Sözler, el, kol ve baş devinimleriyle belirtiliyordu. Biçimlendirmelerdeki en küçük yanılma ya da en ufak bir savsama hak ne olursa olsun, asıl düşüncenin yitirilmesine yetiyordu. Evlilik birliği, yaşamın zorunlu öğeleri olan ateş ve su ile belirtiliyordu⁶²⁵. Boşanılan kadın, kendisine yüklenmiş aile yönetiminin simgesi olan anahtar demetini geri veriyordu. Oğlunu ya da tutsağını özgür kılmak (âzât etmek) için yanağına küçük bir fiske vurularak yol veriliyordu. Çalışılmakta olan işlerin üzerine bir taş atılması o işin sürdürülmesini yasaklıyordu. Zamaşaşımını durdurmak için bir ağaç dalı kesiliyordu. Yumruk halindeki el bir rehin ya da emanet'in simgesiydi. Sağ elin uzatılması sözün yerine getirileceğinin ya da güveni olduğunun tanımıydı. Bir iş, bir saman çöpünün kırılmasıyla sonuçlanmış olu-

yordu. Bütün ödemelere tartı ağırlıkları ve teraziler eşlik ediyordu. Kalıtcı, bir tutsu (vasiyet) 'yu kabul edince, bunu istediğini ya da reddettiğini belirtmek için, kimi zaman parmaklarını çıtırdatmak, giysilerini çıkarmak, sıçramak ve dans etmek zorunda kalıyordu⁶²⁶. Bir yurttaş, çalınan giysi ya da eşyaları için yakınmada bulunmak üzere komşusunun evine giderse, belini bir keften kumaşla sarıyor, yüzünü bir maske ya da bir lengerle kapatıyordu. Buna neden, bir erden (bâkire) ya da bir hanımla karşılaşma korkusuydu⁶²⁷. Yurttaş haklarına ilişkin bir kovuşturmada davacı, tanığının kulağına dokunuyordu; hasmının boğazını tutuyor ve inlemeleriyle hemşerilerini yardıma çağırıyordu. İki taraf, praetor'un mahkemesi önünde, sanki dövüşeceklermiş gibi birbiriyle kapışıyorlardı. Bu majistra, onlara, anlaşmazlıklarının konusunu bildirmelerini buyuruyordu. O zaman, birbirinden uzaklaşıyorlar, ölçülü adımlarla yeniden yaklaşıyorlar, ayaklarına, çatışmalarının konusu olan tarlayı simgeleyen bir toprak keşgi (parça) atıyorlardı. Yasanın söz ve biçimlerine ilişkin bu anlaşılması zor bilgi pontiflerden ve patrisiuslerden gelen bir kalıt oldu. Keldânî müneccimleri gibi, kendilerine başvuranlara olağan dışı ve dinlenme günlerini haber veriyorlardı: Bu önemli ayrıntılar Numa'nın koyduğu dine bağlı şeylerdi. Oniki Levha'nın yayımlanmasından sonra yargılama yöntemlerindeki bilgisizlik, yurttaşları bir çeşit tutsaklık içerisinde bıraktı. Halk sınıfından kimi kamu görevlileri, bu yararlı gizemleri destekleme oldular: daha aydınlık olarak gelen yeni bir yüzyıl bunları gülünç buldu, yasayı biçimlendiren bu ilkel dilin kullanımı, geçerli olduğu eski zaman içinde yitip bitti⁶²⁸.

HUKUKÇULARIN ARDARDA GELİŞİ

Bununla birlikte, yurttaşlar yasasının yapıcıları olarak bakılabilecek Roma'nın bilge kişileri çok özgürlükçü bir ustalığın tohumlarını attılar. Romalıların dilinde ve törelerinde zamanla meydana gelen bozulma, yeni yetişen kuşaklar için Oniki Levha'ların üslubunu daha az anlaşılır hale sokuyor ve hukukçuların, eski düzenlemelere göre yapılmış incelemelere dayalı açıklamaları, kuşkulu durumdakii pasajları ancak yetersiz biçimde yorumlayabiliyordu. Yasalardaki birden çok anlama çekilmeleri aydınlığa kavuşturmak, kapsam sınırlarını saptamak, ilkelerinin uygulanmasını ve sonuçlarının neler olabileceğini kestirmek, gerçek ve görünür çelişkileri göstermek en soylu ve en önemli bir zorunluluktur. Böylece yasama alanı, yavaş yavaş eski statüleri açıklayabilenlerin eline geçti. Bunlar ince yorumları, bilgisizlik çağlarında uygulanmış bu zorbalık gücünü adaletle düzeltme uğrunda praetorları yönlendirdi. Acâyip ve anlaşılmasız gerekçelerin yardımıyla meydana getirilmiş yapay bir hukuk, doğal ve ussal hakları kurmaya eğilim gösterir, ve yavan kimseler, onların ışığından yararlanarak ülkelerinin kamu kuruluşlarının temeli ni yıkmaya çalışırlar. Oniki Levha'ların yayınlanmasıyla Justinianus'un saltanatı arasında geçen hemen' hemen bin yıllık zamanı, benimsenen eğitim yöntemiyle ve yasa adamlarının karakteriyle birbirinden ayrı, eşit süreli üç döneme bölmek olasıdır⁶²⁹.

BİRİNCİ DÖNEM. 303-648

Birinci dönem boyunca kendini beğenmişlik ve bilgisizlik, Rōma hukuk bilgisini dar sınırlar içerisinde sıkıştırmada rol oynamışlardır. Pazar kurulan ya da toplantı günlerinde en ünlü hukukçular Forum'da dolaşıyorlar, bir gün oylarını elde edebilmek umuduyla en alt halk katmanındaki yurttaşlara bilgi veriyorlardı. Yaşları ilerlediğinde ya da saygınlıklar kazandıklarında, evlerinin önünde bir sandalyeye ya da taht gibi koltukta oturuyor-

lardı. Burada, dingin bir ağırbaşlılık içerisinde, tanyeri ağarmasından başlayan ve hem kent içinden, hem de kırsal alandan gelerek kapılarına üşüşen başvuruçularını bekliyorlardı. Toplumsal yaşamın görevleri ve bir yargılama yönteminin karşılaştığı olaylar bu danışmaların olağan konusuydu, hukukçular kanılarını, doğal usun ve yasanın kurallarına göre, sözlü ya da yazılı olarak bildiriyorlardı. Kendi mesleklerinden ya da ailelerinden genç insanların orada hazır bulunmalarına da izin veriyorlardı. Özellikle kendi çocuklarını bu yolda yetiştiriyorlardı; Muçia ailesi, babadan oğula aktarılan bu çeşit bilgilerden dolayı uzun süre ün kazanmıştı.

İKİNCİ DÖNEM. 648-988

Hukukun güzel çağı olan ikinci dönem, Çiçero'nun doğuşundan Aleksandr Severus'un saltanatına dek geçen zaman bölümünü kapsar. Bir genel sistem oluşturuldu: Okullar açıldı, kitaplar yazıldı. Canlılar ve ölmüşler, öğrencilerin okutulmasına yardımcı olmak üzere vergilendirme kapsamına alındı. Catus ya da Kurnaz takma adıyla de anılan Aelius Petus'un Tripartite'si hukuk kitaplarının en eskisi olarak bilinmektedir. Katon (Caton)'un ve oğlunun yaptığı hukuk (yasa) incelemeleri onun ününe ayrıca katkıda bulundu. Bu konularda üç yetenekli insan Mutius Scevola'nın adını ünlendirdiler. Ne var ki, hukuk bilimini yetkinleştirme onuru, bunların öğretilisi ve Çiçero'nun dostu Servius Sulpicius'e tanındı. Saygınlık kazanmış olan Papinianus, Paulus ve Ulpianus'un adlarıyla Cumhuriyet döneminde ve Casarlar zamanında parıldayan hukukçulara ilişkin uzun dizini tamamlamıştır. Bunların çeşitli yapıtlarının başlıkları, adlarıyla birlikte, özenle korunmuştur, Labeon örneği, bu hukukçuların çalışmaları ve verimlilikleri üzerine bir kanı verebilir. Augustus döneminde yaşamış olan bu değerli hukukçu, zamanını kentle kırsal alan arasında, işleriyle kitap yazma çalışmaları içinde geçiriyordu. Ses-

sizlik köşesinin meyvaları olan dört yüz yapıtımdan söz edilmektedir. Yarışmacısı (rakibi) Kapiton (Capiton)'un iki yüz elli dokuz tane yazılı derlemesi bulunduğu bildirilmektedir. Derslerini yüz ciltten daha aza indirgeyen profesörlerin sayısı çok değildi.

ÜÇÜNCÜ DÖNEM. 988-1230

Üçüncü dönem boyunca, demek ki Aleksandr Severus ile Justinianus'un saltanatları arasında, hukukun sesi hemen hemen kısık kaldı. Merak, doyurulmuştu. Zorbalar ya da barbarlar tahtı ellerinde bulunduruyorlardı. Ateşli ruh taşıyanlar dinsel çatışmalarla ortadan silinmişti. Roma'nın, Konstantinopolis'in ve Beyrut'un öğreticileri, kendilerine oranla daha aydın kafalı öncellerinin derslerini yinelemekle yetiniyorlardı. Bu etüdlerin ağırlaşmasından ve çabuk olarak içerisine düştükleri durumdan dingin bir ortama ve inceleme zamanına gereksinim duydukları sonucu çıkarılabilir. Hukuk adamlarının sayısındaki çokluğa bakılarak -ki, bunların büyük hacimdeki yapıtları orta dereceli olarak sınıflandırılabilir- bu tür etüdlerin ortak bir anlayış ve deneyim geçirmesi gereğini düşünmelidir. Yüzyıllar geçtiği halde kendilerine eşit kimseler yetişmeyen Çiçero ile Virgilius'ün dehaları daha iyi duyumsanmaktadır. Ancak, ünlü hukuk ustaları, kendilerine eşit olacak ya da değer ve ün bakımından kendilerinden daha ileriye gidecek öğretililer bıraktıklarına güveniyorlardı.

FELSEFELERİ

Roma'nın yedinci yüzyılında, daha önce ilk Romalılar'ın durumuna göre kabataslak uyarlanmış hukukunu Yunan felsefesi, bağlaşık olarak, işleyip iyileştirmeye ve yetkinleştirmeye geldi. Skevola (Scevola) gelenekler ve denemelerle oluşturulmuştu. Sanatını gerçek ve evrensel⁶³⁰ bir kuram üzerine kuran ilk hukukçu Servius-Sulpicius olmuştur. Gerçekle yanlış ayırt etmek için, ya-

nılmaz bir kural olarak, Aristo'nun ve Stoacı'ların esemesi (mantık)'ni kullandı. Özel halleri genel ilkelere uyguladı, bu şekilsiz kitleye düzen ve uzdillilik (belâgat) ışığını saçtı. Çağdaşı ve dostu Çiçero, hiçbir zaman meslekten bir hukukçu olarak ün yapma peşinde koşmamıştı. Ne var ki, yurdunun hukuku üzerine, nereye dokunsa altın yapan, eşsiz dehasıyla ışık tuttu. Platon'un örneği olarak bir cumhuriyet (republica) türetti, bu cumhuriyet için bir yasalar kitabı yazdı, bunda Romalılar'ın anayasasındaki ussallığı ve adaleti bir göksel (tanrısal) kökene bağlamaya çalıştı. Onun yüce varsayımına göre tüm evren çok büyük bir cumhuriyeti oluşturur. Aynı tözeden olduklarını düşündüğü tanrılarla insanlar, aynı topluluğun üyesidirler. Doğal yasalar ve insanlının hukuku us üzerine kurulmuştur. Her ne denli kimi rastlantılar ya da törelerle değişikliğe uğramış olsalar da tüm konulmuş (kurulmuş) kuruluşlar bütün erdemli kaplerde Tanrı tarafından yazılmış adalet kuralından kaynaklanırlar. Bu felsefesi gözlemlerden inanma'yı reddeden şüpheciler'i ve bir iş yapmak istemeyen Epikuroşcular'ı dışarda bırakıyor. Republica düşüncesiyle alay yeden bu sonunculara, ağaçlıklarına çekilip orada sessiz sadasız uykuya dalmalarını öğütlüyor. Hadlerini bilmeksizin, o büyük sisteminin çok düzenli temelini yıkabilecek karşı çıkmalarını önlemek üzere, yeni akademi'ye hiç konuşmamasını, alçak gönüllülükle rica ediyor⁶³¹. Platon'u, Aristo'yu ve Zenon'u, toplumsal yaşamın görevleri için bir yurttaş yetiştirecek ve güçlendirebilecek biricik ustalar olarak gösteriyor. Bu güçlendirmede en iyi aracın Stoacılar'ınki olduğu⁶³² anlaşılmış ve hukuk okullarınca ondan yararlanmaya ya da ona benzemeye özendirilmiştir. Stoa dersleri Romalı hukukçulara yaşam, düşünme ve ölme üzerine görevlerinin neler olduğunu öğretiyordu. Ancak, kimi hallerde onlara bir tartışmada mezhepsel boş inançları, aykırı düşünce sevgisini, inatçılık huyunu, sözcüklere ve konuşma inceliğine bağlılığı esinliyordı. Mülkiyet hakkının, biçimini özdek (madde) üzerindeki üstünlüğü ilkesine, suçlardaki eşitlik hakkının da

Trebatius'un⁶³³ kulağa dokunanın tüm vücuda dokunmuş sayılacağı kanısına göre kurulması istenmiştir. Bir buğday yığınının bir bölümünü çalan ya da fıçıdaki şaraptan bir bölümünü alan, bunların tümünü alanlar denli suçlu sayılmışlardır⁶³⁴.

YETKE (OTORİTE)

Romalılar'da askerlik mesleği, uzdillilik (belâgat) ve yurttaşlar hukuku (medenî hukuk) üzerinde incelemelerde bulunmak, bir yurttaş için devlet saygınlıkları yolu olduğu gibi, her üç niteliğin bir kişi üzerinde toplanması apayrı bir üstünlük sağlıyordu. Buyrultu çıkaran praetorun bilgisi onun kişisel kanısına bir çeşit yeğ tutulma ve tercih edilme olanağı veriyordu. Bir sansor (censor) ya da konsul'ün saygınlığına karşı nasıl eğiniliyorsa buna da öyle saygı gösteriliyordu. Bir hukukçunun erdemleri ve başarıları, belki de kuşkulu olan bir yoruma tutarlılık verebiliyordu. Giz örtüsü patriciuslerin ustalığına uzun süre hizmet etti. Çok aydınlık zamanlarda, tartışma özgürlüğü hukukun genel ilkelelerini de saptadı. Forum çekişmeleri ince ve karışık durumları aydınlatmış oldu. Doğal us'tan kaynaklanan kurallar, belitler⁶³⁵ ve tanımlamalar benimsendi, hukuk profesörlerinin düşüncesi mahkemelerin uygulamaları üzerinde etkili oldu. Bu yorumcular cumhuriyet yasalarını ne yapabiliyor ne de uygulayabiliyordu; yargıçlar, çoğu zaman usta bir avukatın, uzdilliği ve safsatalarıyla alaşağı edilen Skaevola (Scaevola)'nın yetkesini hor görebiliyorlardı⁶³⁶. Augustus ve Tiberius, iktidarları için yararlı bir araç olarak hukukçuların bilgisini benimseyen ilk hükümdarlar oldular; bu hukukçuların kölece çalışmaları, eski sistemi zorba yönetimin ruhuna ve görüşlerine uyarlamada kullanıldı. Sanatın saygınlığını sürekli tutmak gibi, dış görünüşüyle doğru bir bahaneyle yalnız sağlam ve adaletçe benimsenmiş kanılar, senatör ve şövalye sınıflarının ileri gelenlerince imzalanmış ve hükümdarca kabul edilerek onanmış yorumlar olacaktır, diye tüzüğe bağlanmış-

tı. Bu tekel durumu, imparator Hadrianus'ca kafa aydınlıklarına ve yeteneklerine inanan tüm yurttaşlara bu özgür mesleğin yapılması için izin verildiği döneme dek yaşadı. Yetkesine karşın, Praetor, efendilerince yönetilmeye başlandı; yargıçlara, yasanın ruhunu olduğu gibi yorumları da izlemeleri buyuruluyordu ve tutsu (vasiyet)'lara sonradan yapılan değiştirmelerin geçerlilik kazanması, Augustus'ça hukukçuların düşüncesi alındıktan sonra onanmış, hatırı sayılır bir yenilik oldu⁶³⁷.

FELSEFE MEZHEPLERİ

Yargıçlar hukukçularla anlaşma halinde değilse, hukukçular kendi aralarında uyum içerisinde bulunuyorlarsa en zorba hükümdarın bundan başka istediği şey olamaz. Ne var ki, gerçekleştirilmiş kuruluşlar, geleneklerin ve peşin yargıların ürünüdürler. Yasalar ve diller iki anlama çekilir ve keyfi'dirler, yarışmacı (rakip)'ların kıskançlığı, usta (üstad)'ların kendini beğenmişliği, öğretililerinin körükörüne bağlılığı, usun konuşamadığı zamanda girişilen çekişmeyi büsbütün körükler. Bir zamanlar ünlü olan Prokulius'çüler (Proculiens) ve Sabinus'çüler (Sabiniens) Roma hukukunu böldüler⁶³⁸. Çok yetenekli iki hukukçu, Atenius Capi-to ve Antistius Labeon⁶³⁹, Augustus'un barış ve dinginlik içerisindeki saltanatına onur kattılar. Hükümdarın kayrası birinciye ayrıcalıklı kıldı. Bu kayra yüzünden hırlandı duruma düşen ikinci hukukçu daha çok ün kazandı, eyleme dönüşmeyen inatçı direnciyle Roma zorbasına karşı çıktı. Onların karakterlerindeki ve ilkelerindeki ayrılık incelemelerini de etkiledi. Laben, artık var olmayan cumhuriyetin biçimlerine bağlıydı. Yarışmacısı, daha açgözlü ve de daha ihtiyatlı olduğundan, adımlarını yeni monarşinin gidişine uyduruyordu. Bir gözde, doğal olarak söz dinler ve köleliğe yakışır biçimde davranacağından, Capiton, çok seyreker haller dışında, öncellerinin düşüncelerinden, ya da hiç değilse sözlerin, ayrılmazken, gözüpek cumhuriyetçi kendi bağımsız

düşüncelerini rehber ediniyordu. Şu da var ki, Labeon'un bu özgürlüğü de ilkelerinin sertliğine tutsak oluyordu. İnsanların olağan duygularına ve ortak ussal yola en yakın bir eşitlik özgürlüğüyle karar veren hoşgörülü yarışmacısının aksine o, yasanın sözcüklerine bağlı kalarak, karar veriyordu. Hukuka uygun bir alışverişte, mal yerine para verilmesini Capiton yasal bir işlem olarak görüyordu⁶⁴⁰. Erinlik (büluğ) çağını doğanın belirlemesine bırakıyor, oniki ya da ondört yaş gibi bir dönemle sınırlamıyordu⁶⁴¹. Duygularındaki bu karışıklık iki kurucunun kitaplarına ve derslerine de yansdı. Kapiton ve Labeon okullarının kavgası Augustus'un saltanatından Hadrianus'unkine dek sürdü⁶⁴², ve her iki okul da adlarını, en ünlü ustaları Sabinius ile Proculeius'den aldılar. Bundan başka, onlara Cassianusçüler ve Pegasiusçüler de denildi; ne var ki, garip bir karışıklık tutumuyla, Domitianus'un kölesi olan Pegasius, halkın savunu savunuyordu⁶⁴³. Caesar'ların gözdesi, yurdunun zorbasını öldüren Cassius'ün⁶⁴⁴ soyundan gelmekle öğrenen Cassius'le temsil ediliyordu. Sürekli buyrultu, büyük ölçüde, iki okulun çekişmelerine son verdi. İmparator Hadrianus, bu önemli yapıt için Sabinianusçülerin şeflerini yeğ tuttu. Monarşinin yandaşları onu tuttularsa da Salvius Julianus'ün ılımlılığı yenilenlerle yenilenleri yavaş yavaş birbiriyle bağdaştırdı. Antoninusler çağının hukukçuları, zamanlarının filozoflarına öykündüler. Bir ustanın yetkesini hor gördüler ve kendilerince en olası buldukları her sistemdeki düşünce ve kanıları aldılar⁶⁴⁵. Yazılı yapıtları, yeğlemelerinde daha uyumlu olsalardı daha az hacimli olabilecekti. Birbirine uymayan yorumlarının sayısı ve ağırlığı yargıçların bulunç (vicdan)'unda engellemeler yaratıyordu. Saygıdeğer bir ad onlara tutku ve çıkar aşıl原因 tüm kararnamelelerde destek olmuştu. Genç Theodosius'ün elverişli bir buyrultusu, hukukçuların kanıt ve yorumlarını karşılaştırmak ve tartmak yükümlülüğünden yargıçlar kurtardı. Aralarından beşi, Caius, Papinianus, Paulus, Ulpianus ve Modestinus, hukukçuların en yetkilileri olarak kabul edildi. Bunlar arasında da üçünün ka-

nıları kesin nitelikteydi. Bunlarda düşünce birliği sağlanamazsa Papinianus'un yüksek ussallığı oy üstünlüğü kurmuş olacaktı⁶⁴⁶.

ROMA YASALARININ JUSTINIANUS'CA YENİDEN DERLENMESİ. 527

Justinianus tahta çıkınca, Roma yasalarının derlenip toparlanması çok gerekli, ama güç bir çalışma olarak ele alınmıştı. On yılda yasaların ve hukukçularca üretilen kanı ve yorumların sonsuz denecek denli çok sayısı en varıl insanların bile satın alamayacağı ve en geniş belleklerin tutamayacağı binlerce cildi doldurmuş bulunuyordu. Kitaplar kolayca edinilemiyordu; bunca zenginlik arasında yoksul kalmış yargıçlar, ancak kıt bilgilerine dayanan birtakım kararlar verebiliyorlardı. Yunanistan eyaletlerindeki uyruklar, mal-mülkleriyle yaşamlarının bağlı olduğu bu yasaların dilini de bilmiyorlardı. Latinlerin barbar diyealekti, Beyrut ve Konstantinopolis akademilerinde oldukça zayıf olarak okutulmuştu. İllirya'daki kırsal yaşam içerisinde dünyaya gelmiş olan Justinianus, bu dil ile çocukluğundan beri yakından ilgiliydi. Gençliğinde hukuk öğrenimi görmüştü. Doğu'nun⁶⁴⁷ en bilgin hukukçularıyla, reform üzerine çalışmalara girişti. Profesörlerin kuramsal bilgileri avukatların pratikleriyle desteklendi ve Tribonianus ruhu bu girişimi canlandırdı⁶⁴⁸.

TRİBONİANUS. 527-546

Birçok övgüye ve eleştiriye konu olmuş bu olağanüstü adam, Pamfilya'da Side'de dünyaya gelmişti. Bacon'unkine benzer ökesi (dehâsı), çağının tüm işlerini ve tüm bilgilerini kendinde toplamıştı. Çok sayıda ilginç ve soyut konular üzerine düz yazı ve koşuk biçiminde yazılar karaladı⁶⁴⁹. Justinianus için iki övgü ve filozof Teodote'nin yaşam öyküsünü yazdı. Mutluluğun ne olduğu ve yönetimin görevleri üzerine bir kitap; Homeros Kataloğu

ve yirmi dört çeşit ölçü; Ptoleme'nin astronomi Kuralı; Ay'ın evreleri; Gezegenler'in dolaşım alanları; Dünya'nın uyumlu sistemleri adlı yapıtları meydana getirdi. Yunan yazınına Latincenin de kullanımını soktu. Roma hukukçuları kitaplığında ve kafasında; bilgilerini hem kendi hem de herkesin yararı için kullanıyordu. Praefektus praetorium'ların önünde da va savunuculuğu yaptıktan sonra quaestorluk, konsüllük ve saray nazırlığı saygınlıklarını kazandı. Justinianus'un kurullarında usun ve uzdilin sesini duyurdu; kıskançlık, onun davranışlarında yerini tatlı dostluklara bıraktı. Dinsizlik ve cimrilik dedikoduları onun erdemlerini, en azından ününü lekeledi. Boşınançların egemen olduğu ve hoşgörüsüz bir sarayın içinde, Hristiyan inancına karşı gizli bir hareketin başında bulunmakla suçlandırıldı ve son Yunan filozoflarına tutarsız olarak yüklenen Tanrıtanımazlık ve paganizm düşünceleri taşıdığı ileri sürüldü. Cimriliği açıkça tanıtlandı ve çok kötü sonuçlara uğratıldı. Adalet işlerinin yönetiminde birtakım sungu ve armağanlarla bozulmuşsa yine Bacon anımsanacaktır. Tribonianus durumunun arılığını gölgelediye ve yasaları kişisel çıkarı uğrunda yayımlamış, değişikliğe uğratmış veya yok saymışsa değerliliği bu tür aşağılıklarını gideremez. Konstantinopolis ayaklanması sırasında halkın çılgınlariyle, belki de haklı bir nefretle uzaklaştırılmışsa da kısa süre sonra geri çağrıldı. O dönemden ölümüne dek, yirmi yıl boyunca imparatorun kayrası ve güveni içinde yaşadı. Sessiz ve saygılı söz dinleyiciliği, Justinianus'ça övgülerle onurlandırıldı. Tribonianus, iyi yürekli efendisinin erdemlerine hayrandı; böyle bir hükümdar için yakışmaz gördüğü yeryüzüne bakarak, bir gün Justinianus'un de Elia ya da Romulus gibi göklere uçacağını ve sonsuzlukların şanlı ülkelerinde canlı olarak yaşamaya gidişine tanık olacağını din-dar bir inanışla gözünün önüne getiriyordu⁶⁵⁰.

Julius Caesar Roma yasalarının reformunu yapmış olsaydı düşünceyle ve inlemelerle aydınlanmış yaratıcı dehası, insanlığa gerçek ve yeni bir hukuk sistemi verecekti. Dalkavukluğun övgüleri ne olursa olsun, Doğu imparatoru, hukuk düzeni üzerine kişisel kanısını belirtmekten korkuyordu. Yasama gücünün uygulanmasında, genel kanının ve zamanın kendisine sunduğu verileri ele alıyordu. Onun gayretli derlemeleri, destekleyici nitelikteki eski zamanların yasamaları ve aydınlatıcı gereçleri kapsamaktadır. Büyük bir ustanın kendi eliyle döktüğü bir heykel gibi olmayan Justinianus'un yapıtları, eski zaman motifleriyle işlenmiş ve değerli bir kakmacılık ürününe benzemekte, ne var ki bu motifler arasında, çoğunlukla hiçbir türdeşlik görelmemektedir. Saltanatının ilk yılında Tribonianus'e ve hukuk alanında bilgi sahibi dokuz yurttaş, Gregorianus, Hermogenius ve Theodosius kodekslerinde öncellerince verilmiş buyrultu ve kararları gözden geçirmelerini, yanılmaları ve çelişkileri gidermelerini, artık uygulama alanı kalmamış ve gereksizleşmiş olanlarını bulup ayıklamalarını, mahkemelerin kullanabileceği ve uyruklarının gereksinimlerini karşılayabilecek nitelikteki ussal ve esenlikli yasaları derlemelerini buyurdu. Bu çalışma on dört ayda tamamlandı. Olasıdır ki, bu derlemelerden meydana gelen oniki kitap ya da levha - yazıt, ilk desamvir (decemvir)'lere öykünerek yapılmıştır. Yeni kodeks, Justinianus'un adıyla onurlanarak yine onun tarafından imzalandı. Noterler ve yazıcılarca kopyaları çoğaltıldı, hepsi -aslına uygun- güvencesiyle resmileştirildi. Bu nüshalar, Avrupa, Asya ve sonra da Afrika'daki majistralara gönderildi. İmparatorluğun bu yasaları, resmî bayram günlerinde kilise kapılarına asılarak halka duyuruldu.

PANDEKTALAR VE DİGESTALAR

15 ARALIK 530/16 ARALIK 533

Geriye güç bir iş kalıyordu: hukukçuların kararları, yorumları, soruları ve tartışmalarıyla hukukun ruhunu araştırmak gerekliydi. Tribonianus'un başkanlığındaki onyedili hukukçu, öncellerinin meydana getirmiş olduğu hukuk düzenlemeleri üzerinde saltık bir hukuksal inceleme yapmakla görevlendirildi. Böyle bir çalışma için on yıllık bir zaman bile Justinianus'a uzun gelmezdi: DİGESTA ve PANDEKTA'lar⁶⁵¹ üç yılda toparlandı. Kuşkusuz, bu çabuk başarı üzerine övgüde ya da eleştirede bulunmak için uygulama aşamasını görmek gerekirdi. Tribonianus'un kitaplığında kaleme alanlar, ilk zamanların en yetkin kırk hukukçusunu seçtiler⁶⁵². İkibin kitabın özeti elli kitaba sığdırıldı ve ileriki kuşaklara, üç milyon satırın ya da özdeyişin yüzelli bin gibi küçük bir sayıda özetlere dönüştürülmüş olduğu bildirildi⁶⁵⁴. Bu büyük yapıt Institutio'lardan bir ay sonra yayınlandı ve Roma yasalarının Digesta'sından önce verilerini ortaya koymak ussal bir davranış olmuştu. Justinianus, bu komisyonun üyelerince yapılan çalışmaları onaylayınca, onların yorumlarından benimzediklerine kendisinde bulunan yasama gücüne dayanarak, yaptırım tanıdı. Onlar oniki, sürekli Buyrultu, halk yasaları ve senato kararnameleleri üzerine yorumları, metnin yetkesi yerine geçtiler. O metin, eski zamanın saygıdeğer olmakla birlikte yararsız bir anıtı olarak terk edildi. Kodeks, Pandektalar ve Institutiolar, hukukun tek yasal sistemi haline geldiler. Yalnız bunlar mahkemelerde geçerli oldu; Roma, Beyrut ve Konstantinopolis akademilerinde yalnız bunlar öğretilirdi, ve Justinianus, kendini beğenmişliğini dindarlık maskesiyle örterek, eyaletlere ve senatoya tanrısal esinlerini, Tanrının kayrasıyla eyleme sokabildiğini bildirdi.

KODEKS'İN VE PANDEKTALAR'IN ÖVGÜSÜ VE ELEŞTİRİSİ

Justinianus, özgün bir bileşimin değerini ya da çekincelerini hiçbir zaman düşünmediğinden, bir derleyicinin alçakgönüllü ve zorunlu nitelikleri olan yöntem, iyi bir seçim ve aslına uygunluk öğelerini ondan bekleyemezdik. Üç yapının da sunduğu değişik düşünce düzenleri arasında, yeğlenecek ussal bir güdüyü nereye oturtmak gereğini saptamak güçtür. Ne var ki, her üçünde de ayrı bir yöntem kullandığından, hepsinin kötü olması olanağı olduğu gibi ikisinin iyi olmayacağı da olanaksız değildir. Eski yasaların seçiminde, öncellerini kıskançlığa kapılmaksızın görmüş gibidir ve hepsine aynı saygıyı göstermiştir. Hadrianus'tan öteye geçmemiştir. Pandektaların kapladığı hukuk, Süresiz Burtulu ile Aleksandr Severus'un ölümü arasındaki yüzyıllık bir süreyle sınırlandırılmıştır. İlk caesarlar zamanında yaşamış hukukçuların sözleri Pandektalarda çok az geçmektedir. Ancak Cumhuriyet döneminden üç kişinin adına rastlanmıştır. Justinianus'un gözdesi akıllı Romalıların özgürlüğü ve önemliliğinin ışığına rastlamaktan korktu. Tribonianus, Latinceyi bir yabancı dil olarak öğrenmek ve hukuku da kazançlı bir meslek olarak edinmek üzere imparatorluk sarayına kitleler halinde gelen Suriyeli, Yunanlı ve Afrikalıları, kendisinininkine benzer düşünceleri nedeniyle başvurup danışırken Caton'un, Skevola'nın ve Sulpisius'ün doğal ussallıklarını unutulmaya mahkûm etti. Bununla birlikte, hükümdar⁶⁵⁴, ministrlerinden, eski zamanın amatörlerine merak güdüsüyle değil uyruklarının çıkarı için incelemelerini istemişti. Yararlı ve uygulanabilir Roma yasalarını seçmeleri gerekirdi. Eski cumhuriyetin yazarlarınca meydana getirilmiş olanlar, değerliliklerine ve yararlılıklarına karşın, hiçbir yeni töresel, dinsel ve yönetsel sistemlerle bağdaşamıyordu. Çiçero'nun hocaları ve arkadaşları hâlâ yaşamış olsalardı, dildeki uzluk dışında⁶⁵⁵, Papinianus ve Ulpianus okulunca aşılmış olacaktı. Bunu iyi niyetle dile getirmek gerekir. Yasalar bilimi (hukuk) zamanın ve deneyimin gecikmiş bir meyvesidir. Bu gün için, yeni zamanların ya-

zarları yöntem ve araç-gereç sahibi olmak gibi elverişlilikler içerisinde. Antoninus'lar döneminin hukukçuları öncellerinin yapıtlarını okuyup incelemişlerdi. Onları, okullaşmanın verdiği çekemezlik ve önyargıların üzerine yükselten bilimsel (felsefesi) ruh, eski zamanların katılığına yumuşatmış ve hukuk yöntemlerinin biçimini de basitleştirmişti. Pandektaları oluşturmakla görevlendirilen uzmanların seçimi Tribonianus'a bırakılmıştı. Ne var ki, onun hükümdarı, gerçeğin ve bağlılığın yüklediği görevlerden onu özgür kılamıyordu. Justinianus, imparatorluğun yasa koyucusu niteliğiyle, Antoninuslar zamanına özgü yasaları yürürlükten kaldırabilir, ya da, Roma'nın ilk hukukçularının özgürlük ilkelerini fesat yaratıcı sayarak hukuk dışı edebilirdi⁶⁵⁶. Ne var ki, bir zorba hükümdarın gücü geçmişteki olaylar üzerine etkisini yürütemez. İmparator, onların metnindeki bütünlüğü bozduğu, bu onurlu adları aşağılık bir saltanatın sözlerine ve düşüncelerine mal ettiği⁶⁵⁷, ve gerçek duygularının belirtilmiş olduğu özgün metinleri ortadan kaldırarak kendi yetkesini kullanmaya kalktığı için hilecilik ve yalancılıktan dolayı suçlu olmuştur. Biçim birliğini ve benzerliği sağlama zorunluluğundan, Tribonianus ile çalışma arkadaşlarının metinlerde yaptıkları değişiklikleri ve bozmaları bağışlatmak için bahane olarak yararlanıldı. Ne var ki bu özenler yetersiz oldu, ve Kodeks ile Pandektaların çatışkı ve çelişkileri, yeni zaman hukukçularının bunlar üzerinde her zaman sabırla çalışmalarını gerektirdi⁶⁵⁸.

ESKİ HUKUKUN YİTİMİ

Justinianus'un düşmanları, hiçbir kanıta dayanmayan bir söylenti yaydılar. Pandektaların yapıcısı, eski Roma yasalarını, uygulanamaz ya da gereksiz duruma düştükleri gibi kendini beğenmiş bir tutkuya kapılarak yaktı, diye savlar ileri sürüldüler. Bu denli tiksiniç bir rol oynamadığı halde bu yıkıcı dileğin yerine getirilmesini bilgisizliğe ve zamana bırakabildi. Basımevinin

ve kâğıdın bulunmasından önce, elyazısıyla kopyalar çıkartabil-
meyi ancak zenginler göze alabiliyordu. Ussal olarak hesaplanır-
sa, o dönemlerdeki kitap fiyatı bugünkü değerin yüz katını bu-
luyordu⁶⁵⁹. Nüshalar yavaş bir tempoyla çoğaltılıyor, yenileme
konusunda titizlik ve özen gösteriliyordu. Kazanç hırsı, kutsallı-
ğa saldıran yazıcıların eskinin karakterlerini silmeye özendirir-
yordu. Sophokles ya da Tacitus'ün başyapıtlarını kaplayan par-
şömenler, kilise dua kitaplarının, dinsel bilgiler ve ermişlerin öy-
külerini içeren kitapların kapları haline geldi⁶⁶⁰. Eğer bu, dehanın
en güzel yapıtlarının alinyazısı olduysa, bunun, artık üzerinde
işlenmeyen bir sanatın ağır ve çorak yapıtlarından ileri geldiğini
anlamak kolaydır. Hukuk kitapları pek az kimseyi ilgilendiriyor-
du ve bunların kimseyi de eğlendirci niteliği yoktu. Kullanıldığı
zaman değerleri anlaşılıyor, ne var ki, koşulların değişmesi, da-
ha üstün bir değerlilik ve kamu otoritesi onları yararsız hale ko-
yuveriyordu. Çiçeron'la Antoninus'ların sonuncusu arasında ge-
çen us ve barış döneminde, bu bilgi alanında büyük sayıda yitik-
ler oldu. Okulun ve Forum'un ışık kaynakları durumuna gelmiş
olan yazarlar, ancak meraklılarca biliniyor, bunlar da klasik an-
latı ve anılarla tanınıyorlardı. Üçyüz altmış yıldır süregelen dü-
zensizlik ve gerileyiş, unutuluşu çabuklaştırdı ve Justinianus'u
ihmalcilikle suçlayan bu yazıların çoğu artık Doğu kitaplıkların-
da görünmez oldu⁶⁶¹. Reformcunun yasaklamış olduğu Papini-
anus'ün ve Ulpinianus'ün nüshaları dikkati çekme saygınlığına
erişmedi. Oniki Levha ve Praetor buyrultuları yavaş yavaş orta-
dan yitti, Yunanlıların kıskançlığı ve bilgisizliği eski Roma'nın
anıtlarını horlaştırdı ve yıktı. Pandektalar da çok zahmet ve teh-
likelerle bu boğulmadan kurtarılabildi; eleştiri'nin anlattığına gö-
re Batı'nın tüm elyazmaları ve başlı belgeleri tek bir özgün'den
çekilebildi⁶⁶². Bu da⁶⁶³, yedinci yüzyılın başlarında İstanbul'da der-
lendi. Savaş hareketleri ve ticaret bunları birbiri ardından Amal-
fi'ye⁶⁶⁴, Pisa'ya⁶⁶⁵ ve Floransa'ya⁶⁶⁶ götürdü. Bugün değerli bir anıt
olarak⁶⁶⁷ cumhuriyet'in eski sarayında durmaktadır⁶⁶⁸.

YASAMA KONUSUNDA JUSTİNİANUS'UN KARARSIZLIĞI

Bir reformcunun en başta gözönünde tutacağı nokta, kendinden sonra reformlar yapılmasını engellemektir. Pandektalar'ın, Kodeks'in ve Intitatiolar'ın metnini sürekli tutmak üzere Justinianus, rakamların ve kısaltmaların kullanılmasını kesinlikle yasakladı. Sürekli Buyrultu'nun çok sayıda yorumlarla boğuntuya getirilmiş olduğunu düşünerek, hükümdarın istencini belirten metnini yorumlamaya ve bozmaya kalkışacak hukukçuların sah-teci sayılarak cezalandırılacağını duyurdu. Bu yasaya uyulsaydı, Accursio'nun, Bartole'nin ve Küjas (Cujas)'ın öğrencilerini, en azından, ardıllarının otoritesini ve usun doğal özgürlüğünü kısıcı olarak yayımladığı bu yasaya karşı çıkma gözüpekliliğini göstermemiş olduklarından -birçok suçla- cezalandırmak gerekecekti. Bununla birlikte, kendi kararsızlığını bir noktada durduramıyordu. Diomedes gibi, tuncu altın'a⁶⁶⁹ çevirmekle övündüğü sırada, altın'ını düşük ayarlı birçok başka maddeden arındırma gereğinin de ayırımına vardı.

KODEKS'İN İKİNCİ YAYINLANIŞI 16 KASIM 534

Kodeks'in yayınlanmasından beri altı yıl geçmeden, daha özenle hazırlandıran bir yenisini meydana getirtti. Buna, kendi yaptığı ikiyüz yasa ile, hukukun en karışık ve en dikenli noktalarına ilişkin elli kararı da ekledi. Her yıl, ya da Prokopios'a göre uzun salta her günü, yasama'nın bir noktasında bir yenilgiye tanık olundu. Kendisi, kendi koyduğu birçok yasayı yürürlükten kaldırdı. Ardılları da birçoklarını kaldırdılar. Zamanla büyük sayıda yasa ortadan yitip gitti. Ancak, onaltı BUYRULTU (Ferman) ve yüzaltmış sekiz NOVELLA⁶⁷⁰ Medeni (Civile) hukukun özgün dergisine alındı.

Meslekten edindiği önyargılardan kendini kurtarmış bir filozof bu denli önemsiz şeylerin sürekli değişikliğe uğramasını açıklamak için, Justinianus'un, yüzü kızarmadan kendi düşüncelerini ve yasalarını sattığını söylemek zorunda kalmıştır⁶⁷¹. Gizli tarihçinin suçlaması kesin ve serttir. Bu böyle olmakla birlikte, Prokopios'un sözleri bu hükümdarın dindarlığına olduğu denli doymak bilmezliğine de verilebilir. Zengin bir dindar adam, varlığını Humus kilisesine vasiyet etmişti. Bu kalıtın değeri, Suriyeli hali vakti yerinde kimselerin de borçlarını tanıdıklarına ve ödeme vaadinde bulunduklarına ilişkin imzalarını taklit eden bir sahteci tarafından yükseltildi. Suriyeliler otuz ya da kırk yıllık zamanışımını ileri sürüyorlardı. Ne var ki bu savunma yolları, kilise hakları için yüzyıllık zamanışımı tanıyan, ve önceyi kapsayan (mâ kable şâmil) bir yasa çıkarılarak kapatıldı. Sonradan bu haksız yasa kaldırıldıysa da⁶⁷² yapacağını da yapmıştı. Böyle bir düzenleme eşi ve gözdeleleriyle ilgili kötülüklerden dolayı imparatoru aklamak için yapılmış bile olsaydı, kuşku yine de onun yasalarının saygınlığını azaltabilecekti. Justinianus'un savunucuları, güdüsü ne olursa olsun, bu tür bir hafifliğin bir yasakoyucusuna ve sade bir insana bile yakışmayacağını bilmelidirler.

İNSTITUTIO'LAR. 21 KASIM 533

Hükümdarlar, uyruklarına pek seyrek olarak -işler üzerine- bilgi verirler. Büyük bir sistemi, oldukça dar ölçüde ve kolay anlaşılır bir kitap haline getirmiş olamsı nedeniyle Justinianus'a övgüde bulunulmalıdır. Roma yasalarının institutio'ları arasında⁶⁷³ Caius'ünkiler⁶⁷⁴ Doğu'da ve Batı'da en çok kullanılanlarıdır, gördükleri bu ilgi değerliliklerinin kanıtıdır. İmparatorun delegeleleri olan Tribonianus, Theophilus ve Doroteus bunları benimsediler: Antoninus'lar yüzyılların temizliğine ve özgürlüğüne bozulmuş bir yüzyılın en kaba düşünceleri karıştırıldı. Roma, Kons-

tantinopolis ve Beyrut gençliğinin Kodeksi ve Pandektaları aşamalı olarak öğrenmesine yarayan bu derleme, bugün de tarihçiler, bilim adamları ve yargıçlar için değerliliğini sürdürmektedir. Justinianus'un INSTITUTIO'ları dört kitaba bölünmüştür. Yöntem, oldukça iyidir. Bu kitaplar, kişiler'e, eşya'ya ve eylemlere, ceza yasalarının ilkelerine ve özel haksızlıklar'a ilişkin konuları kapsamaktadır.

AZAT EDİLMİŞ KİŞİLER VE KÖLELER.

I. Toplumsal sınıfların ve kişilerin ayırt edilmesi, karma ve sıyrılmış bir devlet yönetiminin en sağlam temel taşıdır⁶⁷⁵. Fransa'da, elli bin soylunun gözüpekliliği, onurları ve boş inancı bile özgürlüğün geri kalanlarını korur. İngiltere yasalarına göre ikinci kolu oluşturan ikiyüz aile, kral ile halk (avam) arasındaki anayasal dengeyi korur. Patrisiusler ve plebeyenler, yabancılar ve uyruklar biçiminde bir derecelendirme, Cenova, Venedik ve eski Roma aristokrasisini ayakta tutmuştur. İnsanlar arasındaki yetkin eşitlik, demokrasi ile despotluğun birbirine ulaşarak karıştığı noktadır. Çünkü, hükümdarın ya dahalkın görkemi, tutsaklık yoldaşlarının ya da yurttaşlarının düzeyinden yukarıya kimi başlarının yükselmesiyle yaralanmış olacaktır. Roma imparatorluğunun gerileyişinde, Cumhuriyetin gururlu ayırt edilişleri yavaş yavaş yıkıldı, ve Justinianus'un usu ya da içgüdüğü, devlet yönetimi bir saltık hükümdarlığın yalın kalıpları içerisine soktu. Halkın her zaman babadan oğula geçen zenginliğe ya da ünlü atalarının anısına bağlılığı gibi saygın duyguları ise söküp atamıyordu. Birtakım sanlar ve büyük ödeneklerle generalleri, majistraları ve senatörleri kaldırmaktan hoşlandı ve geçici kayralarının bir bölümü karılarına ve çocuklarına geçebildi. Bir zamanlar değeri ölçülemeyecek denli bir ödül sayılan bu nitelik boş ve işe yaramaz bir sandan başka birşey değildi. Ne var ki, yasanın karşısında tüm Roma uyrukları imparatorluğun yurttaşlarıydı. Bir Romalı, ya-

sama gücünde rol sahibi değildi ve yıllık ministrleri atama yetkisi yoktu. Anayasa ile kazanmış olduğu haklar bir efendinin salak istencini rahatsız edebirdi. Bir zamanlar Almanya'nın ve Arabistan'ın fetihler yapan atalarından birine özgü olan sivil ve askeri yetkenin tümü bu memleketlerin serüvencilerine tanınıyordu. İlk Caesar'lar, ana'nın durumuna göre saptanan özgür kökenlilerle köle kökenliler arasında çok titiz bir ayrımı gözetiyorlardı. Ana, gebelikle doğum arasında bir an için bile özgürlüğünü alabilmişse yasalar bunu kabul ediyorlardı. Yüce gönüllü bir efendi, kölelerine özgürlüklerini geri verirse bunlar helen liberti'ler ya da azatlılar sınıfına giriyorlardı. Ne var ki, hiçbir şey onları, kendi çalışmalarıyla servet edinmiş olsalar bile, efendilerine minnet duyma zorunluluğundan kurtaramıyordu. Ölümlerinde, geride çocukları kalmamışsa, ya da vasiyetleri yoksa, patronları ve ailesi, kalıtın üçte birine, hatta tamamına sahip oluyorlardı. Justinianus, patronların haklarına dokunmadıysa da, kadın-erkek, her iki cinsten özgürlüğe kavuşanların, sonraki yaşamlarında damgalıklarına son verdi. Köleliği sona erenler, hiçbir kayıt ve süreyle bağlı olmaksızın yurttaşlık niteliğini elde ediyordu. Ve de, imparatorun yüce gücü, onlara doğuştan özgür saygınlığını da kazandırdı. Özgür kılınmaların kötüye kullanılmasını, yoksulluğa mahkûm en aşağı sınıftan Romalıların çok hızlı artmasını önlemek için, özgürlüğünü elde edebileceklerin sayısı ve konuda uygulanacak yasal yöntemler üzerine birçok kural ve koşullar uygulanacak yasal yöntemler üzerine birçok kural ve koşullar kondu. Daha sonra, Justinianus, bütün bu kural ve koşulları kaldırdı ve yasaların ruhu, ev ve aile köleliğinin sona ermesini kolaylaştırdı. Bununla birlikte, Doğu eyaletleri, onun saltanatı sırasında da çok sayıda olağan, ya da efendilerinin hizmetini görmek üzere satın alınmış kölelerle doluydu. Bu köleler, yaşına, gücüne, gördüğü eğitime göre, on altından yetmiş altına dek değişen fiyatlarla alınıp satılıyorlardı⁶⁷⁶. Devletin ve dinin etkisiyle köleliğin böyleleri azalıyor ve artık imparatorluğun hiçbir uy-

ruğu, kölesinin yaşamı ve mutluluğu üzerinde saltık yetkesini kullanmakla övünemiyordu⁶⁷⁷.

BABALARLA ÇOCUKLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Doğay yasası, hayvanların çoğuna çocuklarını beslemeyi ve yetiştirmeyi öğretir. Us yasası da, ana-baba'nın evlatlarına, evlatların ana-babaya olan sevgilerini öğretir. Ne var ki, babanın çocukları üzerindeki tek, saltık ve sürekli yetkesi Roma hukukunda özellik gösterir⁶⁷⁸ ve görünüşe göre, bu kentin kuruluşu⁶⁷⁹ denli eskiye dayanır. Romulus'un kendisi babalık gücünü kurdu ve doğru buldu. Üç yüzyıllık bir denemeden sonra, deservatların dördüncü tablosuna geçirildi. Forum'da, senato'da ya da ordu-gâhlarda bir Romalı yurttaşın yetişkin oğlu bir kişi olarak kamusal ve bireysel haklarını kullanabilmekle birlikte babasının evinde ancak bir nesne (şey) olmaktan ileri gidemezdi. Yasalar onu, davranışlarından hiçbir insan mahkemesine hesap vermeksizin keyfince atıp satılan bir eşya bir hayvan ya da köleler sınıfına sokarak -babası olan- bir efendinin eline bırakmıştı. Ona günlük yiyeceğini veren el, bunu ondan kesebilir ve çocuğun çalışmakla ya da herhangi bir biçimde kazandığı para ve benzeri değerler, o anda babanın varlığına girerdi. İster öküzleri çalıştığı isterse çocukları zarar gördüğü zaman ve hallerde baba açacağı davanın niteliğinde bir ayırım yoktu⁶⁸⁰. Eğer öküz ya da çocuk suç işlemişlerse baba zararı ödüyor ya da zarara uğrayan tarafa suçlu hayvanı teslim ediyordu. Yoksul ya da cimri aile başkanı, çocuklarından ve kölelerinden yararlanabiliyordu. Ne var ki, kölenin koşulu daha az elverişsizdi. Oğul ise, tersine, onu bir köle gibi kullanabilen hayırsız bir babanın buyruğu altında kalıyordu. Ancak, üç kez satılıp azat edildikten sonra, kendisine karşı gücünü kötüye kullanmış olan babanın elinden kurtulabiliyordu⁶⁸¹. Bir baba, çocuklarının gerçek ya da sanıya dayalı kusurlarından dolayı, onları dilediği gibi, kırbaç, hapis ve sürgünle cezalandırır-

dı. Kırsal alana sürdüğü zaman, zincire bağlı olarak, en ağır koşullu köleler gibi, çalıştırabilirdi. Babalık saygınlığı yaşam ve ölüm hakkıyla donatılmıştı⁶⁸². Roma yıllıklarında, Pompeius ve Augustus'tan öte zamanlara dek, övülmüş ve hiçbir zaman cezalandırılmamış olan bu uygulamalardan örneklerle rastlanmaktadır. Ne yaş, ne sınıf, ne konsül saygınlığı, ne de utkularla kazanılmış onurlar, en ünlü yurttaşı bile aile köleliği bağlarından kurtaramıyordu⁶⁸³. Soydan gelen çocuklar ve torunlar, ortak atanın ailesinden sayılıyorlardı ve, evlât edinmenin verdiği haklar, doğal evlatlarınkinden ne daha az, ne da daha sert ve sıkıydı. Tehlikesiz olmamakla birlikte, Roma yasa koyucuları, korkusuzca baba sevgisine ilişkin duygulara dayanmışlardı ve her kuşağın, baba'ya ve efendi'ye önemli saygınlık tanımaya yönelen inancı, yukarda sözünü ettiğimiz o tür baskıların kötülüklerini yumuşatmaya neden oluyordu.

BABA YETKESİNE KONULAN SINIRLAMALAR

Babalık yetkesine konulan ilk sınırlamanın Numa'nın adaletiyle ve insanlığıyla gerçekleştiği söylenmektedir. Bir vatandaşın babası tarafından verilen izinle evlenmiş olan genç kız artık bir kölenin karısı olmaktan korkmaz hale gelmiştir. Çocukların satılması, Latium ve Toscana halklarının kenti sıkıştırdıkları ve çoğu kez aç bıraktıkları zamanlarda meydana gelmiş olabilir. Yasa, bir Roma yurttaşına kendi yurttaşlarından birinin özgürlüğünü satın almaya izin vermediğinden bu satışlar yavaş yavaş azaldı ve cumhuriyetin fetihleri bu tiksiniç ticaretin yıkılmasını tamamladı. Sonunda, çocuklara kısıtlı bir iyelik (mülkiyet) hakkı tanındı ve Kodeks ile Pandektalar hukuku, profectitius, adventitius ve professionalis adları altında üç çeşit kölelikten kurtulma parası (Pecula) türü kabul etti⁶⁸⁴. Baba, çocuklarına, mal iyeliğinin bir bölümünü vermeye razı olmuş gibiyse bunun ancak yararlanma (intifâ) hakkını veriyor, çiplak (saltık-absolutus) iyeli-

ği kendisinde kalıyordu. Malları satıldığı zaman, sonradan bir töre haline gelen elverişli bir yoruma göre, çocuklarının payı alacaklıların hakkının dışında kalıyordu. Erkek evlat, evlenmeyle, armağanlar ve yan (cıvar) hısım kalıtlarıyla aldığı mallarda tam olarak iyelik (sahip) kazanıyordu. Baba, kesin biçimde yoksun bırakılmadıkça o mal üzerinde yaşam boyu yararlanma (intifâ) hakkını kullanıyordu. Düşmandan alınan ganimetlere özgürce ve saltık olarak sahiplik, askerlik değerini ödüllendirmek ve de bir ihtiyatlılık önlemi olması bakımından zorunlu görüldü. Bundan yalnız askerler yararlanabiliyordu. Aynı ilke, bir serbest meslekte, bir kamu hizmetinde elde edilmiş kazanç ve ücretlerle imparatorca ya da imparatoriçe tarafından ihsân edilen yardım ve bağışlamalara dek yaygınlaştırılmıştı. Bir yurttaşın yaşamı, baba yetkesinin kötüye kullanılmasına, servetinden daha az .. uğrayacak durumdaydı. Bununla birlikte, onun yaşamı, kötü bir babanın çıkarları ve tutkularıyla çatışma durumunda olabilirdi. Augustus çağının bozulmasına neden olan suçlar (cinayetler) insanlarca yine ve daha canlı olarak hissedildi. İmparatorun, halk tarafından gösterilen büyük öfke karşısında oğlunu öldürünceye dek kırbaçlayan zalim Erikson'u ölüme mahkûm etmesi gerekiyordu⁶⁸⁵. O zamana dek çocukları üzerinde saltık ve keyfî bir zorba egemenliği yürütmüş olan babalar bir yargıcın ağırbaşlılığına ve ılımlılığına dönüştürüldü. Augustus'un otoritesi ve kanısı ile saptanan bir kararnameyle, babalık otoritesini kullanarak çocuğunu suçundan dolayı Arius'un sürgün cezasına onaylamıştı. Hadrianus, kıskanç bir babayı, kayınvaldesinin mahrem (fücûr) âşık genç adamı, bir hırsız gibi, avlanma sırasında öldürdüğü için sürgüne göndermişti⁶⁸⁶. Bir aile yargılaması monarşi ruhundan tiksinti duyar. Baba yargıç otoritesini yitirdi ve daha çok suçlayıcı durumuna girdi. Aleksandr Severus, babanın yakınmalarını dinlemek ve onun kararını uygulamak üzere majistralara buyruk verdi. Artık, baba, oğlunu öldürürse, bu katile karşı harekete geçen görevlilerin kovuşturmasına ve adam öldürenlere veri-

len cezaya çarptırılıyordu. Sonunda, Pompeia'nın⁶⁸⁷ bağışık tuttuğu ana-baba katilliği suçlarının cezasına onun (babanın katilliği) da tabi tutulması Konstantinus zamanında gerçekleşti. Bir çocuğun bütün yaşam evrelerinde aynı korumaya kavuşması, yeni doğan çocuklarını boğan, aç bırakıp ölüme terkeden ya da bir genel yerde onları sokağa bırakan babaları katil sayan Paulus sayesinde olmuştur ve bu onur ona özgü olarak tanınmalıdır. Zaten çocukların sergilenmesi bütün eski zamanlarda köklü bir yetkiyi kötüye kullanma olarak sayılmıştı. Bununla birlikte, Roma'daki babalık gücü üzerinde düşüncelerin bulunmadığı ülkelerde buna izin verilmişti ve uygulanmıştı. İnsan yüreğini heyecanlandıracak konular arayan dram yazarları, ekonomik ve acımayla ilgili güdülerini görmezlikten gelerek bu tür halk törelerine ilgi göstermezler⁶⁸⁸. Baba, heyecandan kendini tutamaz hale gelince, çevresindeki kınamadan korkmasa da kanunlarla göreceği yaptırımdan çekiniyordu. Roma imparatorluğu, Valentinianus ile çalışma arkadaşlarıncı Cornelia yasasının sözlerinde ve ruhunda bu tür ağır suçların yasaklanmasına değin o mutsuz kurbanların kanlarıyla kirlenmiş oldu. Hukuktan ve Hristiyanlıktan alınan dersler⁶⁸⁹ bu insanlık dışı hareketi yıkamamışlardı; ancak ölüm cezasının korkusu daha az buyurucu bir etkinin dayanağı oldu⁶⁹⁰.

KOCA İLE KARILARIN İLİŞKİSİ

Yabancıların karılarına zulümlerini, uygarlığın ilerlemesiyle koşulların yumuşadığını deneyimler tanıtlamıştır. Sağlıklı çocuklar elde etmek umuduyla Likurg (Lycurgue) evlenme dönemini ertelemişti: Numa, kocanın kendi keyfine göre yetiştirmek üzere henüz saf ve uysal bir genç kızı oniki yaşında alabilmesini kabul etmişti⁶⁹¹.

EVLENMEDE DİNSEL TÖRENLER

Eski zamanların töresine göre koca, karısını satın alıyordu, kadın da kocanın evine girmek ve aile korumasından yararlanmak hakkını üç bakır parayla elde etmek üzere coemptio (karşılık olarak satın alma) da bulunuyordu. Pontifler, on tanığın önünde tanrılara meyveler sunuyorlardı. Eşler aynı koyun postuna oturuyorlar, has buğday (far)'dan ya da pirinçten yapılmış tozlu çörek yiyorlardı. İtalya'daki eski yiyeceği anımsatan bu konfarreasyo (confarreatio)⁶⁹² onların ruhsal ve bedensel gizemli birleşmelerinin simgesiydi. Ne var ki kadın, sert ve eşitsiz bir birleşmeye bağlanıyordu. Yalnızca kabul sözüyle benimsenmiş yeni bir tutsaklığa girmek için babasının adından ve aile yaşamından vazgeçiyordu. İleri halkların usuna ve düşüncelerine aykırı olarak bir yasal varsayım her ne denli ailenin anası dense de, anneye, kendi çocuklarının kızkardeşi⁶⁹³, kocasının ya da efendisinin kızı niteliği veriyor ve bu niteliğiyle babanın tüm gücünü elde edebiliyordu. Koca, onu doğruluyor, ona danışıyor ve, istencine, ya da daha doğrusu, keyfine göre onu cezalandırabiliyordu. Zina ve sarhoşluk hallerinde onun yaşamı ve ölümü üzerine eyleme geçme hakkı vardı⁶⁹⁴. Kadının elde ettiği mallar ile kalıtçı olarak edindiği varlıklar kocanın oluyordu. Kadın, açıkça eşya sınıfında sayılıyordu, insan olarak düşünülüyordu. Çünkü kökenini belirten bir sanı yoktu, bu yüzden satın alınan öbür eşyalar gibi anılabilirdi. Roma'da, Atina ve Yahudi yasalarının bunca özenle⁶⁹⁵ saptadığı karı-koca görevi, kocaya bağlı bir şeydi. Ne var ki çok karılılık (polygamia) diye bir konu bilinmiyordu. Yatağına daha güzel ve daha elverişli başka bir kadını kesinlikle alamıyordu.

EVLİLİK SÖZLEŞMESİ SERBESTLİĞİ

Roma, Kartacalıları yenilgiye uğrattınca, kadınlar özgür ve zengin bir cumhuriyet kurulmasını ısrarla istediler. Onların bu istekleri, babaları ve aşklarınca hoşgörülle karşılandı, Sansor (cen-

zor) Caton'un ağırbaşlılığı, bu tutkuya karşı boşuna direnç gösterdi⁶⁹⁶. Kadınlar, eski düğün formalitelerinden kurtuldu. Kendilerini üç gün tutarak yıllık prescription (prescriptio annus)'ü atlattılar. Evlenme sözleşmelerinin maddeleri daha az zâlim ve daha açık duruma sokuldu, adlarını ve bağımsızlıklarını yitirmeksizin bu sözleşmeleri imzalamaya başladılar. Kendilerinin olan malların yalnız yararlanma hakkını kocalarına bırakıyor, asıl sahipliğini sürdürüyorlardı. Savurgan bir koca, kadının mallarını başkasına temlik edemiyor ve rehine koyamıyordu.

Yasalar, karşılıklı armağan vermeyi yasaklıyor ve karı-kocadan birinin uygunsuz gidişi, öbürüne, hırsızlık davası açma olanağı veriyordu. Dinsel ve sivil törenler, bu çok gevşek ve istence dayalı sözleşmede yer almıyordu. Aynı sınıftan insanlar arasında, konutlaşma benzerliği evlilik için yeterli bir kanıt sayılıyordu. İnananların dualarından ve papazlarla ya da piskoposun nikâh duasından tinsel varlıklar bekleyebilen ve buna inanan Hıristiyanlar evliliğe bir saygınlık getirdiler. Sinagok gelenekleri, İncil'in inakları, genel ya da eyaletler ölçüsündeki sinotların kanot'ları⁶⁹⁷, bu kutsal kuruluşun kökenini, geçerliğini ve görevlerini düzenlediler. Hıristiyanlık duyuncu kilise kararnameleleri ve bildirileriyle saygılı hale getirildi. Bununla birlikte, Justinianus'un majistraları kilisenin yetkesi altına girmedi. İmparator eski putataparlık zamanının yasa koyucularını da inceledi. Kodeks'e ve Pandektalar'a konulan anaerkil yasaların seçilmesinde, iki cins (kadın-erkek)'in adalet, siyasaya ve doğal özgürlüğe ilişkin insancıl güdüleri bu inceleme sonucunda saptandı⁶⁹⁸.

BOŞANMANIN SERBESTLİĞİ VE KÖTÜYE KULLANILMASI.

Her ussal sözleşmenin özünde olduğu gibi, iki yan'ın anlaşmalarından başka, Romalılar'daki evlenmede, ana-babaların da buna evet demeleri gerekiyordu. Olgunluk çağına gelmiş bir kızın gereksinmelerini karşılamaya baba'nın zorunlu tutulması ye-

ni yasalara göre olasıydı. Açıkça görülen bir bunama hali, onun rızasını alma zorunluğuna gerek bırakmıyordu. Evliliğin sona ermesinin nedenleri değışebiliyordu⁶⁹⁹; ne var ki, bir başka doğal törenler, en çoktörenli ve konferreantio (confarreatio)'lu evliliğı bile yok saydırabiliyordu. ilk yüzyıllarda bir aile babası, çocuklarını satabilmekteydi; karısı da çocuklardan birisi olarak sayılıyordu. Aile gücüyle yetkin olarak karısını ölüme mahkûm edebiliyor ya da, acıyarak, onu yatağından ve evinden kovmakla yetiniyordu. Kendi görüşünü üstün tutan koca, boşanmayı istemedikçe, mutsuz kadının tutsaklığı, sürekli olarak ve umutsuzluk içerisinde sürüp gidecekti. Beşyüzyıl içerisinde bu denli çekici ayrıcalığı hiç kullanmamış olmalarından dolayı Romalılar'ın erdemi üzerine büyük övgülerde bulunuldu⁷⁰⁰. Bu da, tutsağın efendisinden ayrılmaya yetkisi olmadığını, ve zalim efendinin de tutsağını bırakmak istemediğini gösteren eşitsizlik içerisindeki bir bağıllığı açıklamaktadır. Romalı kadınlar kocalarının istençli ve eşit haklara sahip eşleri olunca tüm ortaklarda olduğu gibi, evlilik de, ortaklardan birinin vazgeçmesiyle bozulur niteliğe kavuşmuştur. Gönençli ve de bozulmaya başlamış üç yüz yılın sonunda bu ilkenin uygulanması sıklaştı ve en ağır kötüye kullanılmalara yol açtı. Çıkar yada keyfilik gibi tutkular evlilik bağlarını her gün biraz daha zayıflatıyordu: bir söz, bir im (işaret), bir mesaj, bir mektup, bir azat etme ayrılığı bildirmiş oluyordu; insan ilişkilerinin en seveceni, çıkar ve cinsel doyun için yapılan geçici ortaklıktı. Yaşamın çeşitli koşullarına göre, bu çözüm biçimi, her iki yana da zararlı oluyordu. Geçici eş olan kadın, kendi servetlerini yeni bir aile ocağına getiriyor, belki de onun olmayan çok sayıda çocuğun bakımını ilk kocasının yetkesine bırakıyordu. Erden (bâkire) ve güzel olarak evlenmiş bir kadın, yaşlılığında, bir yana atılmış, parasız, eş dolsuz kalabiliyordu. Augustus, Romalıları evlenmeye zorlayınca, onların isteksizliği, o zamanki evlilik yasalarının erkekler için daha az elverişli olduğunu tanıtladı. Romalılar'ın budenli özgür ve dörtbaşı mâmur deneyimleri, gö-

rünüşe göre doğru gibi görünen kuramlarına karşın, boşanmada özgürlüğün mutluluğa ve erdeme yarar getirmediğini göstermiştir. Ayrılığın kolaylaştırılması, karşılıklı güveni yıkmakta, en küçük tartışmaları bile ağırlaştırmaktadır. O sırada bu tür bir görüş ayrılığı, bir yabancıyla kendi aralarında olsa ya giderilecek yada unutulacaktı. Beş yıl boyunca sekiz koca'nın sevip okşamalarını görmüş bir kadın, kendine karşı ve namusuna özgü tüm saygısını yitirmiş olacaktır⁷⁰¹.

BOŞANMA SERBESTLİĞİNE KISITLAMALAR.

Kötü sonuçların hızla artışına gecikmiş umar ve iyileştirici araçlar yetersiz biçimde bulunmaya çalışıldı. Romalıların eski dinlerinde eşlerin yakınmalarını dinleyen ve onları uyuşturup anlaştıran bir özel tanrıça vardı. Ancak, kocaları yatıştıran anlamına gelen Viriplaca adı, hep söz dinletmeyi ve pişmanlık getirilmesini isteyen tarafı açıkça belirtiyordu⁷⁰². Bir yurttaşın tüm davranışları sansor (censor)'ların kararına bağlıydı. Onlar boşanma ayrıcalığından ilk yararlananı belirlediler, o da, tutumunun güdülerini sansorlara açıkladı⁷⁰³. Henüz erden (bâkire) nişanlısını, dostlarına haber vermeden ve onların görüşünü almadan geri gönderen bir senatörün senatörlüğünü kaldırdılar. Çeyizinin geri alınmasına ilişkin davalarda, praetor, hakkın koruyucusu niteliğiyle, her iki yanın niyetini ve karakterini inceliyor, terazinin kefesini suçlu olmayanın ve haksızlık edilenin yönüne indiriyordu. Sansorlarla praetorların yetkilerini birleştiren Augustus, onların boşanma iznini önleyen ve cezalandıran çeşitli yöntemlerini kabul etti⁷⁰⁴. Bu düşünülerek ve törenlerle yapılmış olan sözleşmenin geçerlik kazanması için yedi tanığın bulunması gerekiyordu: Koca, karısına karşı kötü tutum içerisinde bulunmuşsa iki yıllık bir önel alma yerine drahomayı hemen ya da altı ay içerisinde geri vermek zorundaydı. Buna karşı, kadın, tutumuyla, cinayet işlemekle, ya da hafiflikle suçlanıyorsa, drahomanın altıda

ya da sekizde birinden yoksun bırakılarak cezalandırılıyordu. Hristiyan hükümdarlar, bireyler arasında boşanmanın haklı nedenlerini gösterdiler. Konstantinus'tan Justinianus'a dek bunların yasaları, imparatorluğun gelenek ve töreleriyle kilisenin istekleri arasında dalgalanmalar gösterdi⁷⁰⁵. Novellaların yapıcısı çok zaman Kodeks ve Pandektalar hukuku üzerinde reformlar yapmıştır. En sert yasalar kadını, bir kumarcıya, bir sarhoşa ya da bir dinsize dayanmaya zorunlu kılıyorsa da bu kocalar adam öldürmek, zehirlemek, kutsal şeylere karşı suç işlemek gibi eylemlerden dolayı evliliği kendileri yok etmiş sayılıyorlardı. Ancak, bunların karıları, ailenin adını zina utancından kurtarmak için kocanın kutsal hukukunu -sarsıntıya uğratmadan- sürdürüyorlardı. Daha sonra çıkan yasalar, kadın ya da erkek bakımından boşanmaya yol açabilecek ağır kusurların çizelgelerini kısaltıp yaygınlaştırdılar. Çaresiz bir iktidarsızlık, uçun süren ayrılık, manastıra girmiş olmak (rahiplik) gibi haller evlilik yükümlülüklerini kaldırır nitelikte sayıldı. Yasayı hiçe sayanlar ağır ve değişik cezalara çarptırılıyorlardı. Kadın, servetinden ve takılarından yoksun bırakılıyor, saç tokası bile bunun dışında bırakılmıyordu. Koca, yatağına başka bir kadın alacak olursa, aşağılanan kadın yeni karının servetine sahip olma hakkını elde edebiliyordu. Zoralım cezası kimi zaman bir para cezasına dönüştürülebiliyordu. Para cezasından başka, suçlu, bir adaya götürülüyor ya da bir manastıra kapatılabiliyordu. Hakarete uğramış olan yan (taraf) evlilik bağlarından sıyrılmış oluyor, suçlu taraf ise, yaşamı boyunca ya da belli yıllar için ikinci kez evlenme yapamıyordu. Hakarete uğramış olan yan (taraf) evlilik bağlarından sıyrılmış oluyor, suçlu taraf ise, yaşamı boyunca ya da belli yıllar için ikinci kez evlenme yapamıyordu. Justinianus'un ardılı, mutsuz uyruklarının yalvarmalarını dinledi ve karşılıklı anlaşmayla boşanmanın serbestliği sistemini koydu. Bu nokta üzerinde hukukçular düşünce birliğine vardılar⁷⁰⁶. Dinbilimciler ise bu konuda birbirlerinden ayrıldılar⁷⁰⁷; çünkü İncil'in buyruğunu içeren iki an-

lama çekilebilir sözcük, ancak yasakoyucunun ussallığına gereksinme duyularak yorumlanabilir niteliktedir.

MAHREMLER ARASINDAKİ CİNSEL İLİŞKİLER, NİKÂHSIZ EŞLER VE GAYRİMEŞRU ÇOCUKLAR

Doğal ve hukuksal engeller Romalılarda sevişme ve evlenme özgürlüğünü kısıtlıyordu. Yaradılıştan ve de evrensel bir içgüdüyle, babalarla evlatlar ve onların babalarıyla öbürkilerin evlatları arasında mahremler arası cinsel ilişki yasak olarak kabul ediliyordu. Eğik çizgi kollarındaki yakınlar arasında olanlar için doğa bir şey demiyor, us susuyor, gelenekler ise değişiklik ve gelişigüzellik gösteriyor. Mısır, utanç sözkonusu olmaksızın ve kısıntısız olarak kız ve oğlan kardeşlerin evlenmesine izin veriyordu. Bir Spartalı, babasının kızıyla, bir Atinalı da annesinin kızıyla evlenebiliyordu. Atina, dayı (ya da amca) nın kız yeğeniyle evlenmesini, birbirini seven yakınlar arasında şanslı bir birleşme olarak alkışlıyordu. Çıkar duygusu ya da boşınañlardan etkilenebilen Romalı yasa koyucular, yasaklı dereceleri artırma yoluna gitmediler. Ancak, kız kardeşlerle erkek kardeşler arasındaki evlenmelere karşı bükülmez bir yasak koydular. Ve de, ilk derecedeki kardeş çocukları için de aynı yasağı koymayı düşündüler. Hala-teyze ve dayı-amca'ların ana-baba gibi niteliklerini değerlendirdiler, hısımlık ve evlat edinmeyi de kan bağıllığı gibi saydılar. Cumhuriyetin yüksekten bakan ilkelerine göre yurttaşlar bir tek yasal evlenme yapabilirlerdi. Bir senatör, saygıdeğer soydan, hiç değilse özgür bir kadınla evlenebilirdi. Kralların kanı ise yasal bir evlenmeyle bir Romalı'nın kanıyla karışamazdı. Yabancı niteliği Kleopatra ile Berenice'yi⁷⁰⁸, Marcus Antonius ile Titus'un nikâhsız karıları durumuna indirgemıştır⁷⁰⁹. Bununla birlikte, bu Doğu kraliçelerinin görkemine karşı büyük hakaret sayılan nikâhsız eş adlandırması onların geleneğine göre hoş görülebilecek bir şey değildi. Hukukçuların benimsedikleri tanıma

göre nikâhsız eş, Romalı bir erkeğin bekâr görünmesine karşın ona bağıllık gösteren köle doğuşlu ve plebeiye sınıfından bir kadın olarak sayılıyordu. Bu birleşmeyi tanıyan ve onaylayan yasalar onu, nikâhlı eşin sahip olduğu onurların altına, orospunun aşağılık düzeyinin üstünde bir yere oturtuyordu. Augustus yüz-yılından onuncu yüzyıla değin bu yarıevlilik Doğu'da olduğu denli Batı'da da geçerli kaldı ve çoğu zaman bir nikâhsız eşin al-çakgönüllü erdemleri soylu bir hanımefendinin gösterişine ve kendini beğenmişliğine yeğ tutuldu. Hükümdarların ve insanların en iyileri olan iki Antonius'ler, bu tür bağıllık içerisinde aile tatlılığını ve sevgisini buldular. Bekârlığa katlanamayan ve nikâhlanarak mutsuz evlenmeye uğramamak isteyen çok sayıda yurttaş onlara öykündü. Daha sonra, doğal (nikâh dışı) çocuklarını yasallaştırmak istediklerinde, bu yasallaştırma, verimliliği ve bağıllığı denenmiş olan o kadınla resmen evlenerek yerine getirilmiş oluyordu. Bu doğal adı, nikâhsız eşin çocuklarını, zina, fuhuş ve fücür (mahremler arasındaki cinsel birleşme) ürünü çocuklardan ayırıyor ve babaları olduğu kabul edilen kimseden kalan varlığın altıda biri bunlara kalıtım hakkı olarak veriliyor, öbürleri (zina, fuhuş ve fücür ürünü olanlar) için Justinianus, tiksinererek, yalnızca besin maddeleri verilmesini kabulediyordu. Gerektiğinde yasa yorumlanarak piçler'e annelerinin adı ve medeni hali tanınıyor, annenin kölelik, yabancılık ya da yurttaşlık niteliği onlara da geçiyordu. Devlet, ailelerini çokgüç duruma düşüren bu mutsuzları, yüksünmeden evlat edinebiliyordu⁷¹⁰.

VASİLER VE VESAYET ALTINDAKİ KÜÇÜKLER

İstitutio'larda ve Pandektalar'da konu edilen vasi ile küçükler arasındaki ilişkiler yalın ve tek biçimlidir⁷¹¹. Bir yetimin kişiliği ve mal varlığı, sürekli olarak, dikkatli bir dostun gözetimi altında tutulmalıdır. Baba, ölürken kimseyi seçmemişse, agnot'lar (baba yanından en yakın akrabalar) doğal vasiler olarak sayılmış-

lardır. Atinalılar, çocuğu, babanın ölümünden en çok yararlanacakların eline bırakmaktan korkuyorlardı. Ne var ki, Roma hukukunun bir belitine göre, koruyuculuk (vesâyet) kalıtın çıkarlarından da yararlandırılmalıdır. Baba bunu. belirtmemişse ve akrabalık bağları nedeni varsa, o da bunu sağlamıyorsa praetor ya da eyaletin en yüksek görevlisi bir vasi seçiyordu. Bu kamu görevi, deli ya da kör, cahil, ya da yeteneksiz, yetimin düşmanı, çıkarları bakımından ona ters düşenlere verilmiyor, çok çocuklu ve üzerinde başka vasilikler bulunanlarca kabul edilmeyebiliyordu. Ayrıca, kamuya yararlı işleri nedeniyle, yüksek aşamalı görevliler, yasa adamları, hekimlerle öğretmenler bu görevden başışık tutuluyorlardı. Vasi, küçüğün konuşabilir ve düşünebilir duruma gelinceye dek, onu temsil ediyor, reşitlik yaşına erişmesiyle vasilik görevi de sona eriyordu. Küçük, vasinin kabul oyu olmadan kendini zararı sokacak anlaşmalara girişemiyordu. Kendi yararına olan işlerde böyle bir kabul oyu'na gerek bulunmuyordu. Vasi, küçüğün yönetiminden her zaman hesap vermek, mallarını ve kişiliğini korumada yetersiz davranmaktan ve kendisine emanet edilmiş olan kutsal varlığın korunmasında bağlılığından kışkulanıldığı hallerde, ağır suçlamalarla mahkemeye verilebiliyordu. Hukukçular, erinlik (büluğ) çağını, gelişigüzel olarak, ondört yaş diye saptamışlardı. Ne var ki, ruhsal (ussal) yetiler, bedeninkilere oranla da geç olgunlaştıklarından genç Romalı'nın, deneyimsizliği ve tutkularındaki ateşliliği yüzünden mal varlığının tehlikeye düşmemesi amacıyla, bunu korumak üzere, bir kayyım atanıyordu. Kayyım, önceleri, bir aileyi savurganın ya da delinin har vurup harman savurmasından korumak için praetor'ca atanıyordu. Daha sonra yasalar, küçüğün yaptığı sözleşme ve eylemler yirmibeş yaşına gelinceye dek geçerlik kazanmadığı için, onu bu tür koruma istemeye zorunlu kıldılar. Kadınların tüm yaşamları ana-babalarına, kocalarına ya da vasilerine bağlıydı. Beğenilmek ve söz dinlemek için yaratılmış olduğuna inanılan kadınların akıl ve deneyim çağına hiçbir zaman erişemeyecekleri

düşünüüyordu. İşte, eski bir yasanın bu sert anlayışı ancak Justinianus tahta çıktıktan sonra yavaş yavaş yumuşatıldı.

NESNELER (EŞYA)-MAL EDİNME (MÜLKİYET) HAKKI

II. Mülkiyet hakkı, rastlantı ya da çalışma sonucu ilk edinilmiş olmakla haklı gösterilebilir. Hukukçuların felsefesi, haklı olarak, bu temel üzerine kurulmuştur⁷². Bir ağacı oyan, sivri bir taşa ağaç kol takan, bir esnek dala biçim vererek ona bir ip ekleyen yabanıl adam, doğa düzenine göre, kayığın, okun ya da baltanın iyesi (sahibi) olur. Nesne (madde) herkese açıktır. Ancak, bir kimsenin harcadığı zaman ve çalışmasının sonucu olan yeni biçimlenme yalnız bu zamanı ve çabayı harcayanındır. Açgözlü arkadaşları, haksız olduklarını dile getirmeden, sürek avında, avcının kendi gücü ve atılganlığıyla ele geçirdiği orman hayvanlarını ondan alamayacaklardır. Bu avcının dikkatli önlemleri, tuttuğu hayvanları eğitir ve onlardan aldığı yeni döller kendi işlerinde kullanırsa, bu olanak yalnız kendisine özgü olarak somutlaşır. Kendini ve sürülerini beslemek için bir tarlayı sürüp eker, çorak bir araziye verimli toprağa dönüştürür, tohum, yem ve çalışma ile yeni bir değer ortaya çıkarsa bütün yılın yorgunlukları, alınacak ürün üzerinde ona hak sağlamış olur. Toplumun tüm hallerinde, avcı, çoban ve çiftçi insan ruhunun vazgeçemeyeceği iki nedenden dolayı mal varlıklarını savunurlar. Herkesin edindiği mal varlığı kendi becerisinin ödülüdür; onun mutluluğunu kıskananlar, aynı özen ve çabayı gösterecek aynı mutluluğu tadabilirler. Bu dediklerimiz, verimli bir adada yerleşmiş olan küçük bir insan topluluğuna çok uygun düşmektedir. Bu topluluk nüfusça artma gösterince topraklar da artmaz. Atılgan ve yetenekli kimseler insanların ortak haklarını ve kalıtımı ele geçirirler. Kıskanç efendiler tüm tarlaları ve ormanları sınırlandırır ve topraklarla sulardaki hayvanlar üzerinde ilk işgalcilere bütün hakları tanıyan Roma hukukuna minnet duymaları gerekir. İn-

san toplumlarını ilkel adaletten adaletsizliğin en son kertelerine götüren gidişte sessiz adımlar atılmakta, incelikler ayırt edilemez nitelik kazanmakta, ve konulan yasalarla, yapay bir düşünce düzeni evrensel bir tekel kurmaktadır. Her zaman canlı ve hiçbir zaman doymak bilmeyen bencillik, toplumsal yaşamdaki becerileri besler, bilgi ve görgünün artmasına yardımcı olur. Düzenli yönetimler ve özel mülkiyet kurulunca bunlar Sparta'nın değişik kuruluşları dışında en akıllı yasa koyucular, insan kuşaklarının varlığı için vazgeçilmez zorunluk kazandılar. , toprak (tarım) yasasını haksız ve tehlikeli görmüşlerdir. Romalılar'da, servetlerin orantısızlığı, kökeni belirsiz bir töre ile, artık uygulamadan kalkmış bir yasanın buyurduğu sınırların çok ötesine geçmişti. Töre-ye göre, iki dönüm (arpent-Jugera) her zaman, Romulus'un en yoksul çocuklarına kalıtım payı olarak kalmalıydı⁷¹³. Yasa, en zengin yurttaşın toprağını beşyüz dönüm (üçyüz oniki İngiliz akr'ı) olarak sınırlandırıyordu. Roma ülkesi önceleri, Tiberis kıyılarındaki birkaç bin ağaçla çayırardan oluşuyordu ve yurtiçi değişimler bu ulusal toprağın genişliğine birşey ekleyemiyordu. Ne var ki savaş, bir yabancıya ya da düşmanın malını elinden almaya olanak veriyordu. Bu yararlı edinme biçimi Roma'yı zenginleştirdi, Volskların koyunlarını, Britanya'nın tutsaklarını, Asya krallıklarının değerli taşlarıyla altınlarını yurttaşlarının kanı karşılığında satın almış oldu. Justinianus'un saltanatından önce bozulmuş ve unutulmuş olan eski hukukun dilinde, bu ganimetleri belirtmek için, el ile alınmış anlamında, mancipium ya da manceps adı veriliyordu. Bunlar satıldığı ya da özgür bırakıldığı (azat edildiği). zaman, satın alan, bunun bir düşmandan alınmış mal olduğuna ve -bir Romalı'nın olmadığına ilişkin- güvence istiyordu⁷¹⁴. Bir yurttaş, bir toprağı bırakırken onun üzerindeki haklarını yitirmiş olmuyordu. Bununla birlikte, Oniki Levha yasasına göre, taşınır mallar için bir yıllık, taşınmazlar için iki yıllık zamanaşımı, malın yeni sahibince namuslu bir işlemle alındığı ve yasal iyece buna inanıldığı takdirde, eski mülkiyetin hak-

larına son veriyordu⁷¹⁵. Küçük bir cumhuriyetin üyeleri, hiçbir hile ve şiddet karıştırmadan pek seyrek olarak bu tür istenç dışı adaletsizliğin kurbanı olurlar. Ama, Justinianus'ca konulan üç, on, ya da yirmi yıllık çeşitli zamanaşımaları büyük bir imparatorluk için daha uygundur. Hukukçular aynı ve şahsî (kişisel) haklara göre zamanaşımı sürelerini saptarlar. Çünkü onların mülkiyet üzerine genel düşünceleri, yalın, tek biçimde ve saltık (mutlak) bir iyelik (sâhip olma)'tir. Bu hakkın kullanımı (usare), yararlanma (intifa - ususfructus)⁷¹⁶, ve irtifak (servitudo)⁷¹⁷ olarak bir komşuya topraklar ve konutlar üzerinde tanınmış hakları da açıklamaktadır. Hukukçular, çok soyut bir inceliklemülkiyet hakları üzerindeki değişikliklerle kurulan katışımları, bölünmeyi ve töz (cevher)'deki dönüşümleri tartışmaktadırlar.

KALITLAR VE KALITIMLAR

İlk mal iyesinin (malik'in) kişisel hakkı, ölümüyle sona erer; ne var ki bu hak, ölenin işlerini ve mal varlığını paylaşmış olan çocuklarının kişiliğinde, hiçbir değişikliğe uğramadan, sürer. Tüm ülkelerin ve bütün yüzyılların yasa koyucuları bu kalıtımı korumuşlardır. Böylece baba, kendisinden sonraki kuşaklarının çok ilerdeki meyvalarından yararlanacağı tatlı umudundan güç alarak çalışmalarını yürütür. Şu halde, kalıtım, evrensel bir ilke olmuştur. Kalıtım düzeni, ussal ya da keyfi davranışa, ulusal kuruluşların anlayışına uygun ya da birtakım hile ya da baskıya göre değişiklikler göstermiştir. Romalıların yasaları, Yahudilerinkinden daha az olarak doğanın verdiği eşitlikten ayrılmış gibidir⁷¹⁸. Bunun gibi Atinalılardan⁷¹⁹ ve İngilizlerden de daha az eşitliğe saygı göstermiştir⁷²⁰. Bir yurttaşın ölümünde, babalık bağından dışarı çıkarılmamış bulunan tüm fûrû (evlat ve torun)'ları, onun malvarlığının paylaşılmasına çağrılır. Büyük evlat ayrıcalığı gibi bir saygısızlık bilinmiyordu. Her iki cins aynı düzeyde tutuluyorlardı: kızlardan ve oğlanlardan herbiri, ba-

ba malından eşit pay alıyorlardı. Babadan önce ölmüş kız evladın yerine onun çocukları geçiyor, annelerinin payını alıyorlardı. Dolaysız çizginin yitmesi halinde kalıtım yan dallara geçiyordu.

DERECELER VE AKRABALIK

Hukukçular, akrabalık basamaklarını,⁷²¹ son mal sahibinden ortak bir baş'a çıkarak, ya da bu ortak baştan, kalıtıma en yakın akrabaya inerek belirlerler: Babam birinci basamaktadır, kardeşim ikinci, onun çocukları ise üçüncüdedir: imgeleme yoluyla bu dizinin gerisi kolayca tasarlanabilir ve bu durum soyağacı (şecere) tablolarında da ayrıntılı olarak görülebilir. Bu hesaplamada, yasalarda köklü bir ayırma yapıldı, Roma anayasa hukukunda bile böyle ayırdetme oldu. Agna'lar ya da erkek çizgisinde olan bireyler, yakınlıklarına göre, eşit bir paylaşmaya çağrıldılar; bir kadın ise hiçbir yasal sav ileri süremiyordu, ve Oniki Levha yasası, her sınıftan kan bağı olanları (Cogna'lar) yabancılar ve yabancı ülkelerde yaşayan yurttaşları kalıttımdan yoksun kılıyordu. Bu yoksunluk ana oğul bağı gibi aziz bir yakınlık olsa bile bir istisna tanıımıyordu. Romalılar'da, ortak ad ve aile töreleri insanları ve soyları birleştirir, Scipio (Skipio)'nun ya da Marcellus'ün Cognomen'leri, ya da takma adları bağımlı kol ya da aileleri Cornelia'dan ve Claudia'dan ayırır. Aynı adda agnalar (evlatlar)'ın bulunmaması durumunda, öbür yakınlarla, daha genel bir adlandırma ile gentiles'ler onların yerini alıyordu. Yasaların sıkı gözetimi aynı addaki bireylerde dinsel törenlerin ve malsahipliğinin sürekli soy çizgisini koruyordu. Aynı yapıdaki bir ilke, kadınların kalıtçı olmalarını kaldıran Vokonia (Voconia) yasasını zorla koydurttu⁷²². O kadar erden (bâkire) kızlar kocalarına verildi ya da satıldılar ki, kadının evlat edinmesi kızın umutlarını söndürüyordu. Ne var ki bağımsız hanımlar gururlarını ve lüks yaşamlarını besleyen bu hakkı yeniden ele geçirerek, babalarının zenginliklerini yabancı bir eve aktarabildiler. Uzun zamanlar saygı gösterilen Caton kuralları⁷²³ her âilede ılımlı bir namus ve erdem

yaşantısının sürüp gitmesini amaçlıyordu. Ne var ki, kadınların fendi ve güler yüzlü okşayışları bu ılımlılık kuralını alıp götürdü ve tüm esenleyici kösteklemeler, cumhuriyetin genel bozuluşu içinde yavaş yavaş yok olup gitti. Praetorların hakseverliği desamviraların sertliğini yumuşatıyordu. Onların kararları özgürlüğünü kazanmış ve ana karnındayken yetim kalmış çocukları doğal haklarına kavuşturuyordu. Evlat (fürû) bulunmaması halinde, yavaş yavaş unutulmuş gömülmüş gentiles denilen cognat (baba kanından akraba)'lar yeğleniyordu. Tertullianus'un ve Orfisius'un kararnameleriyle, senato'nun insanlığı annelerle oğulların karşılıklı kalıtım haklarının tanınmasını sağlamış oldu. Justinianus'un Novella'ları, Oniki Levha hukukunun yürürlükte olduğunu doğruluyormuş gibi görünerek çok yansız ve doğal yeni bir düzen getirdi. Erkek ve kadın çizgileri ayırt edilmez oldu. Yukarı çıkan ve aşağı inen çizgilerle yan çizgiler dikkatle belirtildi. Kan yakınlığına göre, her basamaktaki kimse, Romalı bir yurttaştan sonra onun basamağına geçiyordu⁷²⁴.

VASİYETLERİN SERBESTLİĞİ

Kalıtım düzeni doğaca, ya da hiç değilse, yasa koyucunun genel ve sürekli ussallığı sayesinde düzenlenmiştir. Ne var ki bu düzen, çoğu zaman vasiyet edenin haklarını mezardan öteye uzatan son istekleri ile keyfi ve yan tutucu biçimde altüst edilegelmiştir⁷²⁵. Bu son hak kullanımı, daha doğrusu mülkiyet hakkının kötüye kullanılışı, toplumun ilk çağlarında pek seyrek olarak hoşgörüyle karşılanmıştır. Aile babasının vasiyette bulunabilmesini Atina'ya Solon yasaları getirmiş, Oniki Levha da bu vasiyete izin vermiştir. Desamvirlerden önce⁷²⁶, bir Roma vatandaşı, dinsel çevre temsilcisi otuz kişilik bir meclis önünde isteklerini ve güdülerini açıklıyor, yasama gücünün özel bir kararıyla kalıtımla ilgili genel yasa askıya alınıyordu. Desamviralar, her yurttaş, vasiyetini halkın beş sınıfını temsil eden beş yurttaşın önünde, yazılı ya

da sözlü olarak bildirmekte, bunun için kendi kalıtımına ilişkin yasayı uygulamamakta serbest bıraktılar. Altıncı bir tanık ise, onların o sırada orada bulunduklarına tanıklık etmekle yükümlendirilmişti. Bir yedinciye, imgesel bir satın alıcının ödediği bakır parayı tartıyor, mallar bir varsayımsal satışla ve doğrudan bir makbuzla serbest kınılıyordu. Yunanlıların şaşkınlığını uyandıran bu acayip tören Severus'un saltanatı sırasında da sürdürülmekteydi⁷²⁷. Praetorlar da daha yalın bir vasiyet biçimi geliştirmişlerdi; buna göre, koşulları uygun yedi tanığın mühür ve imzaları isteniyordu. Bunlar, vasiyet yapılacağı sırada, bu önemli olay için çağrılıyorlardı. Çocuklarının yaşamı ve mal varlıkları üzerinde saltanat süren bir aile kralı (babası), onların payını, değerlerinin ve duyduğu sevginin ölçüsüne göre düzenleyebilirdi. Değersiz bulduğu ve nefret ettiği bir oğlunu, kalıtından yoksun bırakmak ve onu bir yabancı gibi görülmekle cezalandırabilirdi. Ne var ki, birçok kötü ve hayırsız babanın ortaya koyduğu örnekler, babaların bu hakkına birtakım kısıtlamalar konulmasının gerekliliğini gösterdi. Bir oğlan, ve de, Justinianus yasalarına göre, bir kız çocuğu bile babanın neden göstermemesiyle kalıtım hakkından yoksun kalmıyorlardı. Baba, çocuğun ağır suçunu ve büyük kötü davranışını belirtmek zorundaydı. İmparator, doğa'nın ve toplumun başlıca ilkelerinin hangi hallerde çiğnenmiş sayılacağını belirginleştirdi⁷²⁸. Çocuklara mal varlığının yasal ya da dörtte bir yapı bırakılmadığı zaman onlar, hastalık ya da yaşlılık nedeniyle babalarının sağduyu yeteneğinin zayıfladığını ileri sürerek, yargıcın incelemesiyle bu yanlış vasiyetin düzeltilmesini isteyebileceklerdi.

VASİYETE BAĞIŞ KALITI

Roma hukuku, kalıtımla bağış kalıtı arasında köklü bir ayrım yapıyordu. Kalıtçılar, vasiyetçinin tüm mallarına, ya da yalnız onikide birine sahip oluyorlar, onu (vasiyetçiyi) medeni ve din-

sel bakımdan temsil ediyorlardı. Onun haklarını değerlendiriyor, borçlarını yerine getiriyor, ve kalıtım bağışı adı altında vasiyetnamede gösterilmiş dostluk ve eliaçıklık nedenleriyle yapılacak bağışları ilgililere veriyorlardı. Ölenin dikkatsizliği ya da gereğinden aşırı eliaçıklığı tüm kalıtı kaplar ve kalıtçıya hiçbir pay kalmayarak yalnız yükümlülüklerle uğraşmak zorunluğuna düşerse bağışların ödenmesinden önce mal varlığının dörtte biri net olarak hesaplanıyor ve yasal kalıtçıya bu pay (quarta legis falcidia) tanınıyordu. Kalıtçıya, kalıt ile borçlar arasındaki oranı incelemek ve vasiyeti kabul ya da reddedebilmesi için uygun bir süre bırakılıyordu. İyice inceleyip araştırdıktan sonra kalıtı kabul etmesi halinde, alacaklılar, kalan mal varlığının üzerinde bir alacak isteğinde bulunamıyorlardı. Bir vasiyet, vasiyetçinin yaşamı süresince değiştirilebildiği gibi ölümünün sonra da geçersiz sayılabilirdi. Kalıtçı olarak saptadığı kimseler kendisinden önce ölebilir ya da kalıtı reddedilebilir ya da yasal bir nedenle bunlar kalıttan yoksun kalabilirlerdi. Bu düşünceler gözönünde tutularak, vasiyetnamedeki sıra düzenine göre ikinci ve üçüncüsıradada kalıtçılar gösterilmesine için verildi, ve vasiyetnamenin, bu nama ya da yaş kusuru⁷⁹ nedeniyle sağlıklı yapılamamış olabileceği hükmü de kondu. Vasiyetçinin gücü, vasiyetinin kabulünden sonra bitiyordu. Olgun yaşta ve yeterli kapasitede olan her Romalı kendi kalıtının saltık sahibidir. Bugün, gelecek kuşakların mutluluğunu ve özgürlüğünü kısıtlayan bu uzun ve anlaşılmaz haldeki değişimler onların medeni yasalarına hiçbir zaman gölge düşürmez.

VASİYET EKLERİ VE ADAY BELİRLENMESİ

Cumhuriyet döneminde yapılan fetihler ve yasanın formaliteleleriyle vasiyet ekleri yöntemi gelişti. Bir Romalı uzak bir eyalette ölmüşse, daha önce kalıtçısına yazdığı mektupta, yasa ne diyorsa onun olacağını ya da vasiyetname hazırlamış olduğunu bildi-

riyordu. O da, bu isteği yerine getiriyor ya da herhangi bir ceza görmeden ihmal edebiliyordu. Augustus zamanından önce yarığların böyle bir yaptırım uygulatma yetkileri yoktu. Ek vasiyet hiçbir biçime ya da özel bir dile bağlı değildi. Ne var ki, bunun doğruluğu beş tanığın imzasıyla tanıtlanmalıydı. Vasiyetçinin kendisi bakımından niyetleri saygın ve geçerli görülse de bunlar, kimi zaman yasaya aykırı nitelikte de olabilir. Doğal hukuk ile pozitif hukukun çatışması fideicomissa (kalıtım verilmesi için aday gösterilmesi)'ların meydana gelmesine yol açtı. Çocuğu olmayan Romalı, son isteklerinin yerine getirilmesi için bir Yunanlı'yı ya da bir Afrikalı'yı görevlendiriyordu. Ancak bunların, kalıtıcısı olarak iş görebilmeleri için Roma yurttaşı olmaları da gerekiyordu. Kadınların kalıtıcı olma hakkını kaldıran Vokania (Vocania) yasası, onlara yalnız, bağış ya da kalıtım adı altında, yüzbin sesters tutarında para verilmesine hak tanıyordu⁷³⁰. Tek kız, baba evinde hemen hemen bir yabancı gibi görülüyordu. Yakınlık ve baba sevgisi bir kurnazlık yapma umarlarını aradı. Vasiyetçi, bir yurttaşı, gerçekten kalıtıcı yaptığı kimseye kalıtı geçirmek üzere rica ya da emirle atıyordu. Kalıtı, aday'a geçirecek aracılardan (fideicommissaire) durumu bu konud. pek kolay değildi. Bunlar kendi ülkelerinin yasalarına uyacaklarına ant içmişlerdi, ama onur bu antlarını bozmalarını buyuruyordu. Yurtseverlik maskesi altında kendi çıkarlarını yeğ tutunca tüm erdemli insanların saygınlığını yitiriyorlardı. Augustus'un bildirisi onların güç durumuna son verdi. Vasiyetlere ve bunlara yapılan -güvene dayalı- eklere izin verdi ve cumhuriyetin yasalarındaki biçimselliklerle engelleri yavaşça yok etti⁷³¹. Ne var ki, aday belirleyerek yapılan vasiyetlerin yeni uygulamasında birtakım kötü kullanmalara yol açıldı, Trebellanius'un ve Pegasus'un kararnameleri, kalıtı adaya aktarıcı'ya malların dörtte birini kendisine ayırmaya ya da gerçek bir kalıtıcının başına tüm borçları ve tüm kalıtım davalarını yıkmaya izin verdi. Vasiyetnamelerin yorumlanması titizlik içerisinde ve sözcüklere sıkı sıkıya bağlı olarak yapıyordu.

Ne var ki, ek vasiyetlerin ve aday gösterilerek yapılanların dili yasa adamlarının ince eleyip sık dokuyan ve teknik nitelikli stiline kurtarılarak serbest bırakıldı⁷³².

DAVALAR

III. Genel görevlerimiz kamusal ve bireysel (özel) ilişkilerimizden türer. Ancak, bireylerin birbirleriyle olan özgül yükümlülükleri (borçları) aşağıda gösterilenlerden doğabilir: 1° bir söz vermeden (vaatten); 2° bir iyilikten; 3° bir hakaret ve haksızlıktan... Yasa, bunların yükümlülük doğurduğunu kabul etmişse, ilgili yan (taraf) bir adli dava açarak bu borcun yerine getirilmesini isteyebilir. Bu ilke üzerine her ülkenin yasa koyucuları, hemen hemen aynı nitelikte ve evrensel us ve adalet kuralı olarak görülebilecek bir hukuk düzeni kurmuşlardır⁷³³.

VAATLER

I- Romalılar, yalnız tapınaklarında değil, tüm yaşamlarının akışında da, İyi Niyet tanrıçasına taparlardı. Her ne denli bu ulus en değerli nitelikleri olan iyi yüreklilik ve yüce gönüllülüklerini yitirmiş oldukları zamanda bile en külfetli yükümlülüklerini yerine getirerek Yunanlıları şaşırtmışlardı⁷³⁴. Bununla birlikte bu halkta, patrisiuslerin, decamviralarnın sert kurallarına göre, bir vad ya da bir ant bile, yasal biçimde özel koşul yerine getirilmedikçe hiçbir yükümlülük doğurmuyordu. Latince stipulatio sözcüğünün kaynakasal anlamı ne olursa olsun, her zaman soru ve yanıt biçiminde anlatılan sağlam ve geri dönülmez bir sözleşme kanısı veriyordu: "Bana on altın lira ödemeye söz veriyor musunuz?" Örneğin Seius'ün tumturaklı sorusu böyleydi. Sempronius bu soruyu "söz veriyorum" diye yanıtlıyordu. Seius, Sempronius'ün sözünü tutacağına ilişkin olarak onun niyetine ve karşılığına kefil olan dostlarına da ayrıca kovuşturma yapılabilirdi.

Bu ayrıca başvurma olanağı yavaş yavaş stipulatio gibi katı biçimsellikten çıktı. Karşılık beklemeden yapılan vaad'in geçerli olması için, haklı olarak, iyi düşünülmüş bir onama (rıza) isteniyordu. Yasal bir güvence alabilen yurttaş hileli olup olmadığı belli olmayan ve sonra ihmali yüzünden cezasını çekeceği bu düşünülmüş vaadi isteme yoluna gitmiyordu. Ne var ki yasa adamları basit yükümlülüklerle gösterişli stipulatio biçimi vermeyi başardılar. İyi niyetin koruyucusu niteliğiyle praetorlar, yasayla kendilerine verilmiş bir görev olarak, istenç ile ve düşünülerek yapılmış bir sözleşme için gösterilen tüm kanıtları kabul ediyor, bunlara dayanarak kovuşturma ve savunma hakkı tanıyorlardı⁷³⁵.

İYİLİKLER

II- Hukukçular, kabul edilen bir nesne nedeniyle bağitlanmış ikinci derece yükümlülüklerle aynı⁷³⁶-Gerçek- adını vermektedirler. İyilikte bulunan birine ve emanet edilen bir malvarlığını geri verene karşı minnet duyulur. Dostça bir övünç verme söz konusuysa yüce gönül saygınlığı ödünç verenin olur. Bu bir emanet ise, saygınlık onu saklayana özgü olur. Tutulu (rehinli) bir övünç, ya da karşılıklı çıkar üzerine kurulmuş öbür anlaşmalardan biriyse, eşdeğer bu iyiliği ödünlemiş olur ve işlemin türü, yükümlülüğü yerine getirme görevini de değişikliğe uğratar. Latin dili Commo-datum ile mutuuum arasındaki ayrımı çok güzel bir biçimde belirtmektedir. İngilizcenin fakirliği, praestare (ödünç vermek) sözcüğü belirsiz ve genel anlamı altında birtakım karışıklıklara neden olmuştur. Birinci halde, ödünç alan kimse aldığı nesneyi aynı nitelik ve nicelikte geri vermelidir. İkinci haldeyse, ödünç olarak alınan nesne, alanın tüketimi için kullanılmıştır, bu yüzden o nesnenin karşılığı, değerine, niteliğine, ağırlık ve ölçüsüne göre değerlendirilerek ödünç verenin alacağı karşılanacaktır. Bir satış sözleşmesinde alıcı (müşteri) saltık edinme (mutlak sahip olma) sağlar ve, şu dünyadaki her alışverişte geçerli bir öl-

çü olan altın ve gümüş denilen değerli madenler aracılığıyla edindiği kazanmanın karşılığını öder. Başka bir sözleşme biçimi olan kira'daki yükümlülük daha karışıktır. Evler, ya da bir bireyin çalışması, bilgi ya da becerisi bir süre için kiralanabilir. Bu sürenin sona ermesinde, kiralanana nesne, ondan edinilmiş yarar karşılığı da eklenerek, malsahibine geri verilir. Kazanç sağlayan bu sözleşmelerde, ki bunlara toplum ve komisyon kazançlarını da eklemek gerekir, hukukçular kimi zaman nesnenin teslimini ve kimi zaman da her iki yanın kabul (rıza)'ünü benimserler. Elkoyma ile sağlanan somut rehinin yerini, soyut ipotek hakkı aldı. Üzerinde anlaşmaya varılan satış fiyatından sonra meydana gelebilecek zarar ve kazanç satın alanın hesabına geçecektir. Her kimse kendi çıkarını düşünene göre, bu çıkar için yapılan işlemlerin giderlerine de katlanacaktır. Bu sonsuz konuda tarihçi, özellikle toprakların ve paranın kiralanmasına, bunlardan birincisinin getireceği düzenli gelirle öbürünün üremi (faizi)'ne ilgi duymalıdır; çünkü, bu iki noktanın tarım ve ticaretle dolaysız ilişkisi vardır. Mülk sahibi, çoğunlukla ön harcamalar yapmak zorundadır; ekim araçlarını bulmak, ürünün bir bölümüyle yetinmek durumundadır. Kazaya uğramalar, salgın hastalıklar, ya da düşmanca saldırılar olursa, yasaların haktanırlığına başvuracak, zararın karşılanmasını ondan bekleyecektir. Kiralar olağan olarak beş yıllıktır, ve değerlendirdiği mülkünün satılarak oradan dışarı atılmasından korkan bir çiftçinin esaslı ve masraflı işleştirmede bulunması olanaksızdır⁷³⁷. Oniki Levha yasası yıpranmayı kabul etmiyordu⁷³⁸. Bu, Roma cumhuriyetinin değişmez kötü tutumlarından biriydi⁷³⁹. Sonunda, halktan gelen yakınmalar bunun kaldırılmasını sağladı. Alt katmanın gereksinimleri ve işsiz güçsüzlüğü bunu yeniden yerleştirdi. Bu, praetorların görüşüne ve vereceği karara bırakıldı; Justinianus'un Kodeksi kazanç rayicini saptadı. Bu rayiç (had), ünlü katmandan kimseler için yüzde dört olarak belirlendi. Olağan ve yasal kazancın, yüzde altı olduğu duyuruldu. El zanaatçilerinin ve tüccarların kazançları için

yüzde sekiz ve, daha akıllı olan eskilerin kesinlikle saptamak istemedikleri deniz güvenlikleri (sigorta) için ise yüzde oniki olmasına izin verildi. Ne var ki bu tehlikeli durumlar yaratabilecek alanda aşırı aşınmalar önlendi⁷⁴⁰. Doğu ve Batı kiliseleri en hafif kazancı bile kınadılar⁷⁴¹. Ne var ki, cumhuriyet yasalarını bile yenmiş olan karşılıklı çıkarlar Kilisenin de karşı çıkışlarını ve de insanların boşınançlarını bile yenilgiye uğrattı⁷⁴².

ZARAR, ZİYAN

III- Doğa ve toplum bir haksızlığı ya da zararı onarma konusunda kesin bir görevi yerine getirirler: kişisel bir haksızlıktan zarar görmüş olan kimse yine kişisel bir hak kazanır ve yasal bir dava açabilir. Bir kimse malını bize teslim etmişse, göstereceğimiz özenin derecesi, bu geçici iyelikten sağlayacağımız yarara göre, çoğalıp azalır. Kaçınılmaz bir kazayı karşılamak çok az olasıdır. Ne var ki, istençli bir yanılmanın sonuçları her zaman o yanılığın yapana yüklenir⁷⁴³. Bir Romalı, kendisinin haberi olmadan alınan nesneler için medenî (ceza değil) dava ile hırsızlık şikâyetinde bulunuyordu: Çalınmış olan bu nesne -daha sonra- temiz ve günahsız kimselerce de edinilebilirdi. Ne var ki, mülkiyet hakkının sona ermesi için otuz yıllık bir zamanaşımı gerekiyordu. Bu nesne, praetorum kararıyla ilk iye (sahibi) 'sine geri veriliyordu. Gizli bir aldatmaca (hiyle) ya da açıkça bir vurgun olmuşsa, ya da, araştırmalardan sonra hırsızın açık suçluluğu meydana çıkarılmışsa iki, üç ve de dört kat üzerinden hesaplanan zarar ziyan malsahibine yükleniyordu. Aquilia (Aquila) yasası⁷⁴⁴ bir yurttaşın kölelerini ve hayvanlarını kötülüğe ve savsaklığa karşı korumuştur: Bunlara karşı suç işleyeni, hayvanın ölümünden önceki yılda geçerli en yüksek fiyat üzerinden hesaplanacak bedeli ödemeye mahkûm etmektedir. Tüm nesneler için değerlendirme süresi olarak en çok otuz gün kabul edilmiştir. Kişisel bir hakaret, zamanın törelerine ve hakarete uğrayanın duyarlılığına göre hafif

ya da ağır olabilir, ve bir vuruş (darbe) ya da sözün yarattığı acı ve aybın parayla ölçülüp değerlendirilmesi kolay değildir. Desamvira'ların kaba saba hukuku, bir organın kırılmasıyla sonuçlanmamış öfke sonucu saldırıları bir tutmuş ve saldırganın yirmibeş as para cezasına çarptırılacağını hükme bağlamıştır. Ne var ki, üç yüzyıl sonunda as'ın değeri ons'a düşmüştür. Zengin Veratius'un küstahlığı, Oniki Levha yasasını çiğneme isteğini do-yurmak için çok az para cezası ödemekle yerine getirmişti. Roma sokaklarında koşarak rastladığı herkesin suratına tokatı ya-pıştırıyor ve kendisini izleyen kölesinin taşıdığı keseden, yasa-nın istediği yirmibeş bakır parayı (aşağı yukarı bir şilin)⁷⁴⁵ vere-rek, onların yakınmalarını önlüyordu. Praetorlar, her kişisel ya-kınmayı haktanırılığa ve duruma göre inceleyip değerlendiriyor-lardı. Yargıç, zarar ziyarı hesaplarırken, zaman, mekân ve, haka-rete uğrayan kimsenin utanç ve acısını ağırlaştıran yaşını ve say-gınlığını da gözönünde tutuyordu. Bir para ödenmesi söz konu-suyrsa, bir ceza verilecekse, hükümlerin yetersizliği nedeniyle ce-za hukuku alanında başvuruyordu.

CEZALAR

Titus-Livius, en canavarca cinayetlerin cezasına Romalıların ilk ve son yırtıcılığının örneği olarak Albe diktatörünün sekiz ata bağlanan kol ve ayaklarının parçalanması cezasını anlatıyor⁷⁴⁶. Ne var ki, bu adalet ya da öcalma eylemi, sarhoşluk ve utku ara-sında, tek bir adamın buyruğuyla bir yabancı düşmana karşı ya-pılmıştı.

ONİKİ LEVHA'NIN SERTLİĞİ

Oniki Levha, senatonun en akıllı insanlarıncı yazıldığı ve halkın serbest oylarıyla kabul edildiği için ulusal ruhun en kararlı bir belgesidir. Bununla birlikte, Drakon (Dracon) statüleri gibi⁷⁴⁷ kanla yazılmışlardır⁷⁴⁸. Göze göz, dişe diş biçimindeki insanlık dışı (talio) yasasını doğru bulurlar ve yitirilen bir göze karşı bir gözün, dişe karşı bir dişin, herhangi bir organ için aynı organın alınmasını isterler. Ancak, suçlu altıyüz bakır Mark ödeyerek bu kısas cezasından kendini bağışlatabilir. Desamvira'lar, çok inceleyip düşünmeden kırbaç ve kölelik cezaları koydular, çok ayrı nitelikteki dokuz suç için de ölüm cezasını uygun gördüler. 1° Bu gruba devlete hıyanet ya da düşmanla iletişim eylemlerinin tümü giriyordu. Ceza, yırtıcı ve yüz kızartıcıydı; bu dejenere Romalının başı bir örtünün içinde gizleniyor, elleri arkadan bağlanıyor, baltacı erin kırbacıyla dövüldükten sonra Forum alanın orta yerinde bir haç'a ya da bir uğursuzluk ağacına bağlanarak ölümüne terk ediliyordu. 2° Eğlence, dinsel güdü ya da kamu yararı amaçlarıyla da olsa, gece toplantıları yapanlar. 3° İnsanın yüreğinden isteğine uygun olarak, bir yurttaş öldürenin de kanı istenir. Zehir, kılıca ya da hançere oranla daha tiksiniç ve daha kötüydü; iki canavarca örnekte, bu sessiz sadasız öldürücülüğün Cumhuriyetin basitliğini ve Romalı kadınların namusunu nasıl kirlettiği görülerek şaşkınlık yaratmıştı⁷⁴⁹. Doğa ve minnet kurallarını çiğneyen ana-baba katilleri de bir çuval içerisine konuluyor, ırmağa ya da denize atılıyorlardı. Daha sonraları bu cezaya, suçlunun kapatıldığı çuvala bir horoz, engerek yılanı, köpek ya da maymun konuluyor, ve bunlar ona lââyık arkadaşlar olarak düşünüülüyordu⁷⁵⁰. İtalya'da maymun bulunmaz. Bunun noksanlığı, ilk ana-baba katilinin görüldüğü zaman olan altıncı yüzyılın ortalarına değin anlaşılmamıştı⁷⁵¹. 4° Kundakçılık.. Yangın çıkaran (kundakçı) önce sopayla dövülüyor, sonra da alevler içerisine bırakılıyordu. Bu cezanın biçiminde kısas cezanın haklılığına alkış tutuldu. 5° Yalan yere ant içme. Tanık ya da bozulmuş ve kötü

niyetli kimselerin yalan ant içmeleri üzerine bunlar Tarpetiye kayasından aşağı atılıyorlardı. Bu suç o denli ağır sayılıyordu ki ceza yasaları bu konuda sertti ve yazılı belgeler geçerli olmuyordu. 6° Haksız kararlar vermek üzere para alan bir yargıcın bozulmuşluğu. 7° Yergiler ve taşlamalar kimi zaman, cahil bir topluluğun dinginliğini bozabiliyordu. Bunları yazan tokatla ve sopayla cezalandırılıyordu. Ne var ki, dövenin sopası altında bu suçlunun ölmeyeceğinden emin olunamazdı⁷⁵². 8° Zarar vermeye ya da komşunun buğdaylarını geceleyin yok etme... Suçlu asılıyor ve tarım tanrıçası Seres (Ceres)'e, memnun olması için kurban edilmiş sayılıyordu. Orman tanrılarıysa daha az amansızdılar. En değerli ağacın kökünden sökülmesi halinde suçlu olan yirmibeş bakır lirası tutarında para cezası alınıyordu. 9° Latium çobanlarının kanısına göre büyü, düşmanın gücünü yokedebilir, yaşam süresini kısaltabilir ve toprakların üzerindeki en köklü bitkileri bile koparıp sökebilirdi. Bana, Oniki Levha'nın ödemede bulunamayan borçlulara karşı takındığı kıyıcı tutumdan söz etmek kalıyor. Zamanımız eleştirmenlerince yapılan yüzeysel yorum yerine eskilerin asıl anlamını bulmaya kalkışacağım⁷⁵³. Alacağın mahkemece verilen kararı ya da borçlunun itirafı ele geçince, borçlu hemşerisine teslim ediliyor, o da onu hapsediyor, beslenmesi için günde oniki ons tutarında pirinç (pilav) veriyor ve onbeş livre ağırlığında bir zincire bağlayabiliyordu. Borçlu, dostlarının ve hemşerilerinin acımasını sağlayabilmek için üç kez pazara çıkarılıyordu. Altmış gün geçtiği zaman özgürlüğün ya da yaşamın yitimiyle borç da siliniyordu. Borcunu ödeyemeyen kimse öldürtülüyor ya da Tiberis'in öte yanında, köle olarak satılıyordu. Çok sayıdaki alacaklılar dayatırlarsa, yasa onu parçalamalarına ve bu bölüşmeyle hınçlarını gidermelerine izin veriyordu. Bu denli kıyıcı olan bir yasanın savunucuları, işsiz güçsüz ve düzenbaz takımının gözlerini yıldırma gerektiğini ve ödeyemeyecekleri borçlanmaya girmemelerini sağlamak için bu hükümlerin konulduğunu söylemişlerdir. Ne var ki, hiçbir alacak-

lı kendisine herhangi bir yarar sağlamayan böyle bir girişimde bulunmadığı için deneyim bu esenleyici korkuyu da ortadan kaldırmıştı. Roma töreleri yumuşadıkça, suçlayıcıların, tanıkların ve yargıçların insancılığı desemviralardan kodüksini bir yana bıraktı ve o aşırı sertlik cezasızlığı doğurdu. Porcia ve Valerine yasaları, yargıçların bir vatandaşa ölüm ya da beden cezası vermesini yasakladı. Uygulamadan kalkmış olan bu kan dökücü yasa hükümlerinin patrisiyenlerce değil, ama kralların kıyıcılıklarına özgü olduğu ustalıkla, belki de gerçek olarak savunulmuştur.

CEZA YASALARININ UYGULAMADAN KALDIRILMASI YA DA DÜŞMESİ

Ceza yasaları olmayınca, ve hukuksal kovuşturmanın yetersizliği durumunda yurttaşların özel yargılaması, kentte bir çeşit barışı ve yetkin olmayan bir adaleti sürdürebiliyordu. Cezaevlerimizi dolduran kötü kişiler toplumun döküntüsüdür ve cezalandırılmalarının nedenleri bilgisizlik, yoksulluk ve birtakım kaba tutkulardır. Bir aşağılık plebeiyen, işlediği cinayetlerin karşılığında cezadan kurtulmak için cumhuriyetin mensubu olmak gibi kutsal karakteri kötüye kullanabiliyordu. Ne var ki, suç kanıtı ya da sanısı üzerine bile, köle ya da yabancı çarmıha geriliyordu; Bu hızlı ve sert adalet, Roma halkının alt katmanını oluşturan en kalabalık kesimi üzerinde uygulanabiliyordu. Her ailenin, kısıtlanmış olmayan bir aile mahkemesi vardı, ailenin dışındaki davranışlar üzerinde de, praetor'un ki gibi, yargı yetkisi bulunuyordu. Eğitim disiplini erdem ilkelerini ve alışkanlıklarını aşıyordu. Bir baba, çocuklarının yaşamına, özgürlüğüne ve kalıtım haklarına kefil. Sıkışık durumlarda vatandaşın, topluma ya da kendisine yapılmış olan haksızlıklar için öcalma hakkı vardı. Yahudi yasaları, Atina yasaları ve Roma yasaları gece hırsızının öldürülmesine izin veriyorlardı. Ama, göndüzleyin, açıkça bir tehlike hali bulunmadığıysırada böyle bir öldürme cezası yasaktı. Bir koca, karısının yatağında onun âşıkını yakalarsa öcalma hakkını kullanabiliyordu⁷⁵⁴. Yasa, öfkenin aşırı taşkınlığında suçluluk gör-

müyordu⁷⁵⁵; Augustus döneminde, koca'nın, suçluyu, bağlı olduğu toplumsal sınıf bakımından ölçmesi zorunluluğu konuldu, babanın da kızını ayartıcısıyla birlikte kurban etmesi mâzur görüldü. Kralların atılmasından sonra, bunların sanını almaya ya da zorbalıklarına öykünmeye kalkışacak tutkulu Romalı cehennem tanrılarına adanarak onlara sunuldu. Roma hemşerilerinin herbiri adalet kılıcını kuşanmış bulunuyordu. Brutus'un davranışı, minnet ve dostluğa olduğu denli ussal da değilse de vatanının önceden verdiği hüküm gereği⁷⁵⁶. Barış zamanda ortaklıkta silahlı olarak görünmek gibi barbar geleneği⁷⁵⁷ ve onurla ilgili kan dökücülüğü dile getiren özdeyişler Romalılar'ın alışık olduğu davranışlar değildi. Özgürlüğün herkes için eşit olduğu bir dönem olan zamandan Pön savaşlarının sonuna dek süren iki yüz yıllık erdemli cumhuriyet süresince ayaklanma, kentin erincini bozmadı, yırtıcı suçlar da pek seyrek olarak görüldü. İçerde oluşan fesat hareketleri ve devletin uyuşukluğu tüm kötülüklerin körüklenmesine neden oldular, böylece, ceza yasalarının uygulamadan kalkmış olmasının kötü sonuçları daha çok duyulmaya başlandı. Çiçeron zamanında her yurttaş anarşi ayrıcalığından yararlanıyordu. Cumhuriyet majistaralarından herbirinin görüşleri kralların iktidarına dek yükselebiliyordu. Bu denli övgüye değer olan erdemlerinin yalnızca doğaya ve felsefeye dayalı olduğunu kabul etmek gerekir. Sicilya o zarbası Verres, üç yıl süren çapul, zulüm ve hovardalık batağından sonra adalete teslim edildi; ondan, ancak üçyüz bin sterlini geri vermesinden başka birşey isetenemedi. İşte yasaların, yargıçların ve belki de suçluyıcıların bile ılımlılığı bu niteliğe bürünmüştü⁷⁵⁸ ve yağmasının onüçüncü bölümüyle Verres, tatlı ve keyifli bir sürgünde yaşama özgürlüğünü satın aldı⁷⁵⁹.

YENİDEN ÖLÜM CEZALARI KONUYOR

Diktatör Silla Sylla kanlı başarıları arasında, Romalıların özgürlüğünü baskı altına almaktan çok kuralsızlık kargaşasını önlemek istiyordu. Buna ilk kez, yetkin biçimde olmadan suçları ve cezaları yeniden koymayı denedi. Dörtbin yediyüz yurttaş -keyfi olarak- sürgüne göndermiş olmakla övünüyordu⁷⁶⁰. Ancak, yasa koyucu niteliğiyle zamanın birtakım inançlarına karşı da saygı gösterdi. Bir hırsız ya da katili, ordusunu teslim eden komutanı, ya da bir eyaleti yakıp yıkan majistrayı ölüm cezasına çarptırmak yerine, para cezalarıyla birlikte sürgün cezasıyla, ya da, anayasa diliyle söylenirse, ateşle suyun yasaklanmasıyla yetindi. Cornelia ve daha sonra Pompeia ve Julia yasaları yeni bir ceza hukuku sistemi kurdular⁷⁶¹. Augustus'dan Justinianus'a dek imparatorlar, bu yasaları ilk yapanların adı altında, yeniden koydukları sert cezaları örtmek istediler. Olağanüstü cezaların ortaya çıkması ve uygulamalarının artması, zorba yönetimi yayma ve de gizleme isteğinden doğuyordu. Ünlü Romalıları mahkûm etmek sözkonusu olunca, efendinin istençlerine köle olan senato, yargı gücüyle yasama gücünü birbirine karıştırmaya her zaman hazır duruma düştü. Yöneticiler, görevli oldukları eyaletlerin dinginliğini diledikleri biçimde ve sert adalet kurallarına göre sağlamak zorundaydılar. İmparatorluğun genişliği, başkentin yönetimdeki tekeline kaldırdı; kötü bir İspanyol, Romalı ayrıcalığını ileri sürdüğünden Galba, onu yüksek bir çarmıha gererek astırdı⁷⁶². Zaman zaman, saraydan verilen -yanıt biçimindeki- buyruklar bir prokonsul'un gücünün ve sağduyusunun üzerine çıkıyordu. Ancak saygın bir katmandan olan kimseler sürgüne gönderilebiliyor ve başları kesilerek ölüm cezasına çarptırılıyorlardı. Öbür katmanlardan ağır suçlular asılıyor, yakılıyor, patlayan lağımlara konuyor, ya da anfiteatr'da yabanıl hayvanların önüne bırakılıyordu. Silahlı hırsızlar toplum düşmanı sayılarak kavuşturuluyor ve yok ediliyorlardı: At ya da çift hayvanlarını çalmak, ölüm cezasına çarptırılan bir suçtu⁷⁶³. Basit hırsızlık ise bir medenî suç

(delictum civilis) olarak görüldüğünden bu bireysel haksızlık sayılıyordu. Elinde yetki ve (otorite) bulunan kimselerin keyfî davranışlarına göre haksız eylemin derecesi ve cezanın biçimi belirlendiriliyor, insanların ne gibi eylem ve davranışlarının suç sayılarak cezalandırılacaklarına ilişkin bilgileri ve tahminleri söz konusu olamıyordu.

SUÇLARIN ÖLÇÜSÜ

Günahlar, kusur ve suçlar (cinayetler) -sırasıyla- dinbilimin, ahlakın ve de hukukun yargı alanına girerler. Bu üç grubun da üzerinde birleşmeleri halinde biri öbürünü destekler. Aralarında ayrılık olursa yasa koyucu suçu nitelendirir ve toplum için doğuracağı sonuca göre cezayı belirler. Bu ilke üzerinedir ki, bir yurttaşın canı ve malına karşı işlenen en aşırılıktaki suç, cumhuriyetin yüce varlığına karşı yapılan bir hiyanete veya ayaklanmaya oranla daha ehven kalır. Hukukçuların kölece tutumlarına göre cumhuriyet bütün varlığıyla şefinin kişiliğinde yer almıştı ve imparatorların sürekli ilgi ve özenleriyle Julia yasasının ağırlığı daha da artmıştı. Bir doğal gereksinme olduğu için iki cinsin (kadın-erkek) yakın ilişkilerine hoşgörüyle bakılabilir, ya da, karışıklıklara ve bozulmalara neden olması halinde bu ilişkiler yasaklanabilir. Ne var ki, bir kadının sadakatsizliği kocanın ününe, malına ve ailesine zarar verir. Akıllı Augustus, öc alma özgürlüğünü kaldırttıktan sonra bu öc alma konusu yasalara aktardı. Bu tür suçluların mallarını zoralıma uğrattı, onları çok büyük para cezalarına çarptırdı, uzun süreler için ya da yaşam boyu, uzak adalara sürgün cezasıyla yolladı⁷⁶⁴. Din de kocanın sadakatsizliğini suç sayar, sivil hukuk hükümlerine uyumlu düşmese de, kişisel olarak uğradığı hakaretler için kadına öc alma hakkı tanımaz⁷⁶⁵. Kodeksin ve Pandektalar'ın hükümleri, kilise yasasında çok söz konusu olan ve çok önemli yer tutan yalın ve ikili zina diye iki türlü suç tanımıyordu.

DOĞAYA KARŞI SUÇ

Utanma ve edep duygusunun reddettiği ve doğanın tiksiniç kıldığı bir kusur en iğrenç aykırılıklardan biridir. İstemediğim halde bundan söz edeceğim. Etrüsklerin⁷⁶⁶ ve Yunanlıların⁷⁶⁷ ortaya koydukları örnek ilk Romalıların ahlakını bozmuştu. Gönencin ve güçlülüğün verdiği sarhoşluk içerisinde her küçük keyif ve beğenionlara yalın ve can sıkıcı görünüyordu. Ancak kuvvet yoluyla sökülüp atılan Scatinia⁷⁶⁸ yasası zamanla ve suçluların çoğalmasıyla yürürlükten kalkabildi. Bu yasa özgür katmandan bir genç erkeği kaçırmayı ve belki de ona cinsel tecavüzde bulunmayı kişisel bir saldırı olarak görüyor, bunu ancak onbin sesters (sekse iki sterlin) tutarında pek önemsiz bir para ile cezalandırıyordu. Karşı koyan ve öc almak üzere saldırganı öldürenin davranışını suç saymıyordu. Roma'da da, Atina'da olduğu gibi, isteyerek kadınsı ilişkilere kendini bırakanın yurttaşlık onur ve haklarını yitirdiğine inanmak isterdim. Ne var ki bu suç, genel kanının sertliği karşısında ortadan kalkmış olmadı. Bu kötülüğün lekesi daha az ciddî olan zina ve karı-koca aldatmaları gibi yanlış eylemlerle karıştırılıyordu. Catullus'den Juvenal'e dek⁷⁶⁹ ozanlar, kendi zamanlarındaki ahlak bozukluklarını ayıplarlar ve anarlar: Hukukçuların akli ve bilgisi, kimi gelenekler üzerinde reform yapmak için girişimlerde bulunmaktan ileri gitmedi. Sonunda, Caesar'ların en erdemlisi doğaya karşı işlenen suç, topluma karşı işlenmiş sayarak yasakladı⁷⁷⁰.

HİRİSTİYAN İMPARATORLARIN SERTLİĞİ

Yanılığlarına karşın yine de saygın kalan yeni bir yasama ruhu Konstantinus'un diniyle ortaya çıktı⁷⁷¹. Musa'nın yasalarına adaletin tanrısal örneği olarak bakıldı ve bunların bildirdiği cezalar, bozukluğun çeşitli derecelerine uyguladıkları cezalarda Hıristiyan hükümdarlarının kuralı oldular. Her şeyden önce zinânın ağır bir suç olduğu bildirildi: iki cinsin zayıflıkları zehirleme,

adam öldürme, büyücülük ya da ana-baba katilliğıyla bir tutuldu. Oğlancılıkta etken ya da edilgen durumdakiler de aynı cezalara uğratıldı. Özgür ya da köle koşulundaki tüm suçlular boğuldu, başları kesildi ya da canlı canlı intikam alevleri içine atıldı. Bu konudaki, hemen hemengenelacıma, zina suçlularını bu deşetli cezalandırmadan korudu. Ne var ki halkın dinsel nefreti bunları kendi cinslerindekiyle sevişmeye yöneltmiş oldu. Yunanlıların temiz olmayan gelenekleri Asya kentlerinde sürüyordu, keşişlerle papazların bekârlığı ayrıca kışkırtıcı rol oynuyordu. Justinianus, kadınların sadakatsizlik cezasını azalttı. Suçlu kadın eş, yalnızlığa ve günah çıkarmaya mahkûm ediliyordu; kocası onu iki yıl sonra yeniden çağırmakta serbestti. Ne var ki bu imparator, doğaya karşı işlenen suçun amansız düşmanı olduğunu duyurdu, ve güdülerinin temizliği, çektiği acılarının kıyıcılığını pek aç bağışlatıcı nitelikteydi⁷². Tüm adalet ilkesine aykırı olarak, buyruklarına geriye yürüyenlik (mâkable şâmil) tanındı. Ancak, kısa bir süre içerisinde suçunu itiraf edip bağışlanmasını dileyenler için bu geriye yürüyenliğin uygulanmayacağını kabul etti. Suçlular, suça araç olan yerleri kesilerek acılara uğrattılıyor ya da tüp biçimindeki ve edilgenin gerisindeki en hassas organ ve yerlere sivri şişler sokularak cezalandırılıyorlardı. Justinianus, kutsal şeylere saldırıları meydana çıkmış olsaydı elleri kesilerek cezalandırılmış olacaktı, diye bu zulmü savunuyordu. Bu çirkin ve korkunç utanç ve acı içerisinde Rodoslu İsay ile Diospolis'li iki piskopos, İstanbul sokaklarında sürüklenirlerken bir çığırktan (münâdi) din adamlarına seslenerek bu korkunç görüntüden ders almalarını ve kiliselerinin kutsallığını kirletmemelerini haykırarak bildiriyordu. Bu kilise babaları belki de günahsızdılar. Bunlar, tek bir tanığın, kimi zaman bir çocuğun ya da bir kölenin ifadesiyle ölüme ya da alçaklığa ilişkin cezalara çarptırılıyorlardı. Yargıçlar, Yeşillerden olanları, zenginleri ve Theodora'nın düşmanlarını suçlu buluyorlar, bunlara, yükletilecek başka bir suç bulamadıkları zaman oğlancılıkla suçluyorlardı. Bir Fransız filozofu⁷³

gizli olan her şeyde gerçeksizlik de olabileceğini ve kıyıcılığın korkuyu olduğu denli suçu da kötüye kullanıp esinleyeceğini ile-ri sürmek cesaretini göstermiştir. Şunu da ekliyor ki, insanların beğenisine ve usuna güvenilmelidir, çünkü doğa kendi haklarını savunmasını bilecek ya da onları geri alacaktır. Ne yazık ki filozofun savı, eski zamanlara ilişkin bilgilerle ve bu kötülüğün yaygınlığıyla karşıtlık içerisinde⁷⁴.

HALKIN SAĞDUYUSU

Roma ve Atina vatandaşları, ceza gerektirici konularda ancak halk tarafından yargılanmak gibi değeri ölçülemeyecek denli büyük haktan yararlanıyorlardı⁷⁵. 1° Adalet işlerinin yönetimi hükümdara bırakılan işlevlerin en eskisi olmuştur. Roma kralları bu işlevleri yapmışlardı ve Tarquinius bunu kötüye kullanmıştı. Yasaya dayanmadan, danışmaya gerek duymadan, kendi keyfi yargılarına göre hüküm veriyordu. İlk konsuller de kararlara özgü bu ayrıcalığa sahip olmuşlardı. Ne var ki, kısa zamanda majistraların yargılaması kaldırıldı ve yüksek halk mahkemesi tüm halk davalarında karar verme yetkisini kazandı. Bununla birlikte, demokrasinin başıbozukluğu kendisini biçimselliğin üzerinde görmeye başlayınca çoğu zaman adaletin dokunulmaz ilkelere de kötü gösterilir hale düşer. Zorbalığın kendini beğenmişliği de plebeylerin kıskançlık duygularını büsbütün körükledi. Atina'nın kahramanları kimi zaman Pers'in mutluluğunu övebildiler. Oysa orada genel alınyazısı tek bir zorba kralın keyfine bağlıydı. Roma halkı, kendine yardımcı ağırbaşlılığı ve ılımlılığının kanıtı olan birtakım esenlikle engellemelerle tutkularını baskı altına almasını bildi. Suçlama hakkı majistarlara bırakıldı. Otuzbeş ailenin (tribus) hazırladığı kararname bir para cezası verebilirdi. Ne var ki bir temel yasa, ağır suçlar hakkında saygınlığın ve zenginliğin ağır bastığı yüz kişilik meclisin bilgisine sunulmuş olmalıydı. Söylentilerin ve hınçların yatışması için araya başka şeyler sokuldu ve ertelemeler yapıldı. Yapılan bir kehânet ya da

bir tribunus'ün karşı çıkması tüm hukuk yöntemini geçersiz kılıyordu ve halkın önündeki bu öğretimler suçlular için elverişli olmasına karşı suçsuzlar için daha az korkunç oluyordu. Yargılama (kazâ) gücüyle yasama gücünün birleşmesinde sanığın aklanmış mı yoksa bağışlanmış mı olduğu kuşkulu kalıyor, ünlü bir müvekkilin çıkarına Romalı ya da Atinalı sözenlerin ileri sürdüğü kanıtlar siyasa ve iyiliğe olduğu denli hükümdarın adaletine de yöneltilmiş oluyorlardı. 2° Yurttaşların ve suçluların sayısı durmadan arttığından, her suçlamada vatandaşları toplamak güç olmaya başladı; umar olarak yargılama işinin yürütülmesi majistralara ya da inquisitio'lara verildi. İlk zamanlarda bu yargılamalar pek seyrek oluyordu. Roma'nın yedinci yüzyılında sürekli bir mahkeme kurulması gerekli oldu. Dört praetor, ağır hıyanet, zorbalık, devlet parasını çalma (ihtilas) ve ahlak bozukluğu suçlarına bakmak üzere, bir yıl için görevlendirildiler. Sylla, yeniden praetorları devreye soktu ve yargı görevlerini bireylerin güvenliğine doğrudan yapılan saldırı suçlarını da yargılamaya dek genişletti. Engizitörler sorguyu hazırlıyor ve yürütüyorlar, yargıçların çoğunlukla verdikleri kararı bildiriyorlardı. Sanki bu durumda, İngiltere'deki juri üyeleri bunlara benzetilmiş gibi görünmektedir⁷⁶.

SEÇİLMİŞ YARGIÇLAR

Bu önemli ve güç işleri yerine getirmek için praetor, her yıl, eski ailelerden gelen ve yaşam biçimleriyle saygınlık uyandıran yurttaşların bir listesini yapıyordu. Devletin çeşitli güçleri arasında uçun çekişmeden sonra senato'dan, şövalye ve halk katmanlarından eşit sayıda bu adlar saptanıyordu. Her tür grup için dörtyüz elli kişi belirlendi, değişik rol'ler ya da yargıçlar decuria'sı, devletin yargılama gücünü temsil eden birkaç bin Romalının adını kapsamalıydı. Her özel davâda, oy sandığından yeterli sayıda ad çekiliyordu. Adları çıkanlar doğru kalacaklarına ant içiyorlardı. Katılma biçimleri onların bağımsızlığını güven altına alıyordu. Sanığa ya da suçlayıcıya tanınan reddetme hakkı yontuculuk kuş-

kusunu ortadan kaldırıyor. Milon davasında her iki yandan onbeş yargıcın reddedilmesi, oyların sayısını ellibir'e indirgedi, bunların da bir bölümü sanığın aklanmasını, bir bölümü mahkûm edilmesini istiyor, üçüncü bölümü ise suçsuzluğuna⁷⁷ inanıyordu. 3° Roma praetoru hukuk yargılaması (civil) yapıyordu. Bu niteliğiyle gerçek bir yargıç ve de yasa koyucu durumundaydı. Ne var ki, davanın özünü belirledikten sonra karar verecek duruma geliyordu. Hukuk davalarının sayısı arttı, yüz üyeden oluşan mahkeme de saygınlık kazandı ve ünlendi. İstertek başına isterse danışmanlarının düşüncelerine dayanmış olsun, bir yargıcı saltık yetkilerle donatmanın neden olacağı tehlike, halkın heryıl seçtiği yargıca göre az olacaktı. Özgürlükle kurulmuş kurallar ve önlemler kimi ayrıntıları da gerektirmiştir: zorba yönetim sistemi yalın ve cansızdır.

YARGIÇ VE SAVCI YARDIMCILARI

Justinianus ve belki de Diocletianus yüzyılından önce Roma yargıç decuria'ları gereksiz bir addan başka bir anlam taşımıyorlardı. Yardımcıların gösterişsiz düşünceleri alınabilir ya da küçük görülebilirdi. İmparatorun keyfine göre yükselen ya da kovulan bir yargıç her mahkemede hukuk ve ceza davalarını görüyordu.

GÖNÜLLÜ OLARAK ÖLÜM VE SÜRGÜN

Ölüm cezasını gerektiren bir suçtan sanık olan kimse, kendiliğinden sürgüne gitmek ya da kendini öldürmekle tutuklanmasını önleyebilirdi. Sanık, suçsuz görülüyordu ve, suçluluğu yasal olarak tanıtlanıncaya dek serbest kalıyordu. Son Centioria'nın oyu belirlenmeden İtalya'nın, Yunanistan'ın ve Asya (Anadolu)'nın kentlerinden birine sessizce çekilebiliyordu⁷⁸. Bu tür ölüm, hiç değilse çocuklarının onurunu ve mal varlığını korumuş oluyor, ruhun ya da duygunun beğenileri ona, Roma kentinin gürültülü ve tutkulu yaşamı dışında, örneğin Rodos'ta ya da Atina'da

tekdüze ve sessizlik içinde günlerini geçirmesini sağlıyordu. Caesar'ların kıyıcılığından sıyrılıp kurtulmak büyük gözüpeklik isterdi. Stoacıların kuralları, Romalılar arasındaki yiğitçe örnekleri ve kendini öldürme (intihar) konusunda yasanın verdiği özendirme bu gözüpekliliği sağlıyordu. Yargıçlarca mahkûm edilen suçlular idam edildikten sonra aşağılatıcı biçimde sergileniyorlardı. Bundan da acı yanı, malları zoralıma uğrattıyor, çocukları da yoksulluğun içerisine atılıyorlardı. Tiberius'un ve Neron'un kurbanları hükümdarın ya da senatonun kararnamesini daha önce öğrenip harekete geçince halk onların gözüpekliliğini ve çabuk davranışını övgüyle karşılıyor, gömülme töreni yapıyor ve vasiyetleri geçerli oluyordu⁷⁹. Anlaşıldığına göre, Domitianus'un cimriliği ve özenerek yaptığı kıyıcılığı yüzünden bu mahkûmlar son savunmalarından da yoksun kalmışlardır ve Antoninus'ların bağışlaması bile onlara yasaklanmıştır. Bir öldürme olayında suçlamayla karar arasında meydana gelen kendi isteğiyle yaşamına son verme, bir cinayet ikrarı olarak görüldü ve devlet hazinesi bu ölünün bırakıtlarına el koydu⁸⁰. Bununla birlikte, hukukçular, doğanın bir vatandaşa verdiği yaşamını istediği gibi kullanma hakkı'na her zaman saygı göstermişlerdir. Uyruklarının umutsuzluğa düşmelerini önlemek amacıyla Tarquinius'ca tasarlanan⁸¹ ağır ceza, kendisinden sonra gelen kıyıcı hükümdarlarca yeniden yasallaştırılmadığı gibi buna öykünümedi de. Bu dünyanın tüm otoriteleri, kendini öldürmek isteyeneye karşı bir şey yapamamaktadırlar; onun kolunu durduracak tek şey, gelecek yaşam korkusudur. Virgilius, canlarına kıyanları, katiller değil, mutsuzlar arasında saymaktadır⁸²; ozanların cehennemi insanların inancı ya da davranışları üzerinde pek etkili olamamaktadır. İncil'in ve Kilise'nin dinsel buyrukları Hristiyanların ruhunu din kölesi yaparak onları, hastalığın son çizgisine ve celladın son öldürücü vuruşuna dek beklemeye mahkûm etmiştir.

MEDENÎ HUKUKUN KÖTÜYE KULLANILMASI

Kodeks ve Pandekta'nın altmış üç kitabında ceza yasaları az yer tutar. Mahkemeler de, bir sözleşmeye ya da bir kalıtım olayına ilişkin günlük sorunların üzerinde bildirimde bulunmayan az özenli ve önelli olarak vatandaşın yaşamı ve ölümüyle ilgili kararlar verirler. Bu acâyip ayrımın toplum dinginliğini hızla sağlama zorunluğu olarak ileri sürebilmesinden başka, bu ayrım, ceza hukukuyla medenî hukukun yapısındaki farklılıkta da bulunmaktadır. Devlete karşı görevlerimiz yalın ve tek biçimdedir. Bir yurttaşın mahkûm edildiği yasa hükmü yalnızca bir mermer ya da tunç üzerine değil, suçlunun kalbine de kazılarak yazılmıştır ve tek bir olayın gerçekleşmesi onun suçunu tanıtırlar. Ne var ki, karşılıklı görevlerimiz çok değişik ve de sonsuzdur: Hakaretler, iyilikler ve sözvermeler, yükümlülüklerimizi doğurur, ortadan kaldırır ya da değişikliğe uğratar. Sözleşmelerin ya da vasiyetlerin yorumu -ki, çoğunlukla hileli ya da bilgisizce yapılır- yargıcın ussallığı için uzun ve yorucu bir inceleme ve araştırma gerektirir. Ticaretin ve devlet işlerinin genişlemesi yaşam çabalarını artırır ve uzak eyaletlerde oturan davacıların durumu, zorunlu süreler, çağrılar ve yüksek dereceli mahkemeyle alt derceliler arasındaki gidiş gelişlerde belirsizliklere neden olur. Konstantinopolis ve Doğu imparatoru olan Justinianus, yasaya göre, Tiberis kıyılarında bir koloni kurmuş olan Latium'lu çobanın ardılı sayılıyordu. Onüç yüzyıllık bir sürede, devletin anayasal sisteminde ve törelerde meydana gelen değişimleri yasalar da ister istemez izledi. Aslında övgüye değer olan, eski adlarla yeni kurumları bağdaştırma isteği uyumu bozdu, karanlık ve düzensiz sistemin getirdiği sonuçları yaygınlaştırdı. Her durumda uyrukların bilgisizliğini hoşgörülle karşılayan yasalar bile kendi yetkinsizliklerini dile getirmiş oluyorlardı. Justinianus'ca kısaltılmış olan medenî hukuk, gizemli bir bilgi ve yararlı bir ilişki konusu olarak kaldı, uygulayıcıların gizli ustalığı, zaten buğulu olan bu etüdün sisini daha koyulaştırdı. Yargılama giderleri kimi zaman mahke-

melerde açılmış dava konusunun değerini aşılıyor, davacı ve davalıların yoksulluğu ya da ussallığı onları, çok açık olan haklarından vazgeçmeye zorluyordu. Çok pahalıya malolan bir adalet hileli dava girişimlerini de azaltabilir. Ne var ki, bu çıkar eşitsizliği, zenginlerin etkinliğini artırmaktan, yoksulların zavallılığını daha da derinleştirmekten başka şeye yaramaz. Davâyı uzatıcı ve pahalıya malolan yargılama yöntemleri zengin davacıya, yargıcın ahlak bozukluğundan umutlanabilen davacıdan daha güvenli bir elverişlilik sağlar. Zamanımızın ve İngiltere'nin de ayrı tutulamayacağı bir -görevi kötüye kullanma- deneyimi yüce gönüllü ruhları isyan ettirir; kimi zaman, nefret duyulduğu bir sırada, pek de fazla düşünülmeden, bizim çok emek isteyen hukukumuzun yerine bir Türk kadısının kısa kararlarının konulması özlenir. Sonra da düşünülerek bu biçimlerin ve önellerin yurттаşları ve mal varlıklarını korumada gerekli olduğuna karar verilir. Yargıçların keyfi yetkeleri, zulüm yönetiminin birinci aracıdır ve özgür bir halkın yasaları, gücün ve işlemlerin uygulanmasında meydana çıkabilecek tüm sorunları önceden kestirmek ve bunlar üzerinde çözümler bulmak zorundadır. Justinianus'un yönetimi özgürlükle köleliğin kötülüklerini birleştiriyordu, ve Romalılar, bir yandan yasaların öbür yandan efendilerinin zorba istenci altında bunalmışlardı.

DİPNOTLAR:

- 385 Bu vesileyle, Herodotes'i okumak, okuyucular için, zorunluk değil de bir beğeni olacaktır. (1. VII, bö. 104, 134, s. 550, 615). Kserkses ile Demarate'nin, Termopil yakınında görüşmeleri, tarihin en ilginç ve en yürekli sahnelerinden biridir. Lasedemone'nin krallık kanından gelen prensi Demarate'nin -ki, büyük kralın ordusunda çalışıyordu-cezası, ülkesinin erdemlerini duyuncu acısı çekerek görmesiydi.
- 386 Bk. Bu kendini beğenmiş yazıt Plinius'dadır (*Hist. nat.*, VII, 27). Az insan utkunun keyfini ve utanan acılarını daha iyi tatmıştır; ve Juvenal (Sat. X) insan beğenilerinin boşluğundan ve talihin birbirini izlemesinden daha dikkat çekici bir örnek sunamamaktadır.
- 387 *Korsan* deyimini Prokopios'un son deyimini daha soylu kılmaktadır. *Ecumeurs de mer* has isimdir. Bu da çalmak ya da zor kullanmak yoluyla soyguncu kimseler anlamına gelir. *Domosten, Contra Conon, in Reiske, orator-groec.*, cilt II, s. 1264.
- 388 Bk. Got savaşının üçüncü ve dördüncü kitapları. Anecdotalar yazarının abartmadığı kötülükler böyleydi.
- 389 Agathias, I. V, s. 157, 158. İmparatorun ve imparatorluğun zayıflığını Justinianus'ün yaşlılığından olduğunu söylüyor; ama yazık ki öyle değil... Justinianus hiçbir zaman genç olmadı.
- 390 Prokopios'un imparatora yüklediği bu felâket getirici politika (Anecdotal., bö. 19) Justinianus'ün kendisini anlayacak durumda olan bir İskit prensine yazdığı mektupta bulunmaktadır.... Agathias (I. V, s. 170, 171).
- 391 *Gens Germani feritate ferocior*, diyor Lombardlar'dan söz ederken Vel-leius... Paterculus (II, 106), *Langobardos paucitas nobilitat, quod plurimis ac valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed proeliis et periclitando tuti sunt*. (Tacitus, *de Moribus German.*, bö. 40. Bk. Strabon, I. VII, s. 446.) En değerli coğrafyacılar onları, Elbe'nin öbür kesiminde, Magdeburg piskoposluğunda ve orta uç eyaleti Brandeburg'da yerleşik gösteriyorlar. Bu durum da, barbar fatihlerinden çoğunun çıktığı ülkeleri bir araya getiren Prusya olduğunu gözlemleyen Kont Hertzberg'in görüşüne uygun olmaktadır.
- 392 *Diyakos* takma adlı Paul Warnefrid, Got'ları ve Lombard'ları İskandinavlı olarak göstermektedir. Prusya kökenli olan Cluvier'ce bu madde eleştirilmiştir. (German. antiq., I. III, bö. 26, s. 102, v.b.) ve, Fransa'da İsveç elçisiyken Grotius'çe savunulmuştur. *Prolegom. and hist. Goth.*, s. 28, v.b.
- 393 Paul Diacre'nin öyküsündeki iki olay (I. I, bö. 20) bu ulusun törele-

riyle ilgilidir: 1° *Dum ad Tabulam luderet*, dama oynarken...; 2° *Camporum viridantia lina*; Keten kültürünü, malların, ticaretin, tarımın ve sanayiın bölünümü saymaktadır.

- 394 Prokopios'da (Goth., 1, II, bō. 14; 1. III, bō. 33, 34; 1. IV, bō. 18, 25), Paul Diacre'da (*de Gestis Langobardorum*, 1. I, bō. 1-23; in Muratori, script. rerum italicarum, cilt I, s. 405-419) ve Jornandes'de (*de success regnorum*, s. 242) bulunan olayları kullandımsa da bunları bir-biriyle bağdaştırmaya kalkışmadım.
- 395 Ennodius'e (in *Panegy. Theodor. Opp. Sirmond.*, cilt. I, s. 1598, 1599), Jornandes'e (*de Rebus getic.*, bō. 5, s. 194, ve de *Reg. success.*, s. 242), Teofanus'e (s. 185), ve Cassiodore ile Marcellinus'ün Kronikleri'ne dayanarak bende *Bulgar* adlandırmasını benimsiyorum. Hun adı çok belirsiz. Kutturguriyen ve Utturguriyen oymakları çok küçük bölünümle oluşturmakta ve kulağa hoş gelmeyen adlar olarak ortaya çıkmaktadırlar.
- 396 Prokop., Goth., I. IV, bō. 19. İçerisinde kendini okuma - yazma bilmeyen bir barbar olarak tanıtan bu sözlü mesajı, Prokop bir mektup biçiminde vermiştir. Üslup, yabancı, resimli ve özgündür.
- 397 Bu sayı, Milano kitaplığında bulunmuş, 550 yılının bir el yazmasında verilen bir listenin tutarındır. O zamanın bilinmeyen coğrafyası Kont Buat'nın sabırlı çalışmasıyla incelenmiştir (cilt XI, s. 69-189). Fransız bakanı, çok zaman çöllerde yitmektedir. Bu konuda da kendisine bir Sakson ya da Polonyalı kılavuz gerekecekti.
- 398 *Panicum, milium*. (B. Columelle, I. II, bō. 9, s. 430, Gesner baskısı; Plinius, *Hist. nat.*, XVIII, 24, 25.). Sarmatlar, darı ile, süt ya da kısırak kanı karıştırılmış bir çeşit haşlama yapıyorlardı.
- 399 Bk. Esklavonların adı, durumu ve töreleri üzerine Prokop.'da (altıncı yüzyıl tanıklığı) (Goth. 1. II, bō. 26, 1. III, bō. 14). Bk. imparator Mauricius'ün dediğine (*Stratagemat.*, 1. II, bō. 5, *apud Mascou*, Annotat. 31.) Mauricius'ün Stratagème'ler kitabının, Arrien Tactique'inin basılışından sonra ayrıca basılmış olduğunu bilmiyordum, (Upsala'da, Scheffer'in, 1664 (Fabric. Bibl. groec., 1. IV, bō. 8, cilt III, s. 278); bu az bulunan yapıtı bugüne dek edinemedim.
- 400 *Antes eorum fortissimi... Taysis qui rapidus et varticosus in Histri fluenta furcus devolvitur* (Jornandes, bō. 5, s. 194, baskı: Muratori; Prokope, Goth., I. III, bō. 14, ve de *AEdific.*, I. IV, bō. 7). Aynı Prokopios, Gotlar'la Hunlar'ın Tuna'dan komşu olduklarını söylüyor (de *AE-dif.*, 1. IV, bō. 1).
- 401 *Anticus* sanını yasalarda ve yazıtlarda kullanması üzerine bu san, onun ardıllarınca da benimsendi; saygıdeğer Ludwig bunu doğrulamaktadır. (in Vit. Justinian., s. 515); Ortaçağın hukukçalarını çok

engelledi.

402 Prokopios, *Goth.*, 1. IV, b . 25.

403 Prokopios'un dediğine göre Hunlar'ın akınıyla bir kuyruklu yıldı-
zın görünmesi aynı zamanda oldu. Belki de 531 kuyruklu yıldızı
söz konusudur. (Persic., 1. II, b . 4.). Agathias (1. V, s. 154, 155) Bar-
barların ilk akınlarına birtakım olaylardan - nceline dayanarak- ki-
mi bilgeler veriyor.

404 Esklavonlar'ın kan d k c l kleri, Prokopios'ca anlatılmış ya da
abartılmıştır (Goth., I. III, b . 29, 38). Bunların, yakaladıkları insan-
lara yumuşak ve y ceg n ll  davrandıklarını, daha sonraki otorite-
te, imparator Mauricius' n anlatışına dayanarak söyleyebiliriz (Stra-
tagem., 1. II, b . 5).

405 Topirus, Trakya ya da Makedonya'da, Taşoz adasının karşısında,
İstanbul'a oniki günlük uzaklıktaki Philippes kentinin yakınında
(Cellarius, cilt I, s. 676, 840).

406 *Anecdote'ların* kötümser tanıklığına inanılırsa (b . 18), bu akınlar-
dan sonra Tuna'nın güneyinde bulunan eyaletler, İskitler'in   lle-
rine benzemişti.

407 Kimi yazarlarda Kaf'tan Kaf'a diye yazılı olmasıyla İma s'den At-
las'a dek denilmek istenmiş olabilir. Müslümanların boş inanca da-
yanan felsefesinde Kaf dağı'nın tabanı z mr ttendir, ondan yansı-
yan ışınlar göklerin açık maviliğini sağlar. Dendiğine göre bu da-
đın kökenlerinde ve damarlarında duyarlılık vardır, Tanrı'ya bağlı
olan bunlardaki titreşim, depremlere neden olur. D'Herbelot, s. 230,
231.

408 Sibirya, tüm dünyanın en iyi ve en bol demirini çıkarır; Ruslar bu
eyaletin güney bölgelerinde altmıştan çok ocak işletirler. (Strahlen-
berg, *Sibirya Tarihi*, s. 342, 387; *Sibirya'ya Yolculuk*, rahip Chappe
d'Auteroche, s. 603-608, baskı, in. 13. Amsterdam, 1770.) Türkler Ro-
malılar'a satılık demir sunuyorlardı. Romalı elçiler ise, garip bir di-
ren le, bunun bir düzmece olduğuındaki yanılığlarını sürdürdüler;
halbuki kendi ülkelerinde demir  retemiyorlardı. Meandre, *in ex-
cept. legat*, s. 52.

409 Ergenekon (Abd lgazi han, *Tatarlar'ın soy k t  ğ  tarihi*, kısım II, b .
5, s. 71-77; b . 15, s. 155). Moğolların sürdürdükleri dağlarda geçen
d rt yz elli yıllık zaman inanışı Hunların ve Türkler'in Tarihinin
Çinliler dönemine uymaktadır (de Guignes, cilt I, kısım 2, s. 376),
ve Zingis'de yerleşmelerine dek yirmi kuşak gelip geçmiştir.

410 Bugün Kalmuklar'ın olan Türkler'in  lkesi, *Soy K t  ğ  Tarihi*'nde
iyi betimlenmiştir (s. 521-552). Fransızca  evirisinin ilginç notları,
İngilizce metinli kitabın ikinci cildinde düzenli biçimde ilgili yerle-

re geçirilmiştir.

- 411 Visdelon, s. 141, 151. Her ne denli bu olay, ilerde ortaya çıkacak bir bağımlı oymağa sıkı sıkıya özgüyse de buraya almayı görev bildim.
- 412 Bay Boze'nin anısında (*Mém. de l'Acad. des Inscript.* cilt VI, s. 549-565) Kırım Bosphorus'ünün eski kralları ve madalyalarının listesi bulunmaktadır. Demosten'in Leptines'e karşı verdiği söylevde Atina'nın minnetinden söz edilmektedir. (Reiske, *Orator. groec.*, cilt I, s. 466-467).
- 413 Prokopios, *Persic.*, 1. I, b. 12; I. II, b. 3. Bay de Peyssonel (*Observations sur les peuples barbares*, s. 99, 100)'in dediğine göre Caffa ile eski Bosphorus kentinin arası büyük tatar fersahıyla sekiz fersah tutmaktadır.
- 414 Çinliler'ce toparlanmış ayrıntılar, Türk İmparatorluğu'nun kökeni ve evrimleri üzerine bilgiler Bay de Guignes'den (*Hist. des Huns.* cilt I, kısım 2, s. 357-462) ve Visdelou'dan (*Suppl. à la Bibl. Orient. de Herbelot*, s. 82-114) alınmıştır. Ménandre (s. 108-164) ve Théophylacte Simacatta (1. VII, b. 7, 8) Yunanlılar'ın ve Romalılar'ın söylediği pek az sözleri toplamıştır.
- 415 Bay de Guignes'e göre (cilt 1, kısım 2, s. 58 ve 352) Orhon'a, (Selinga) v.b. dökülen ırmak küçük olmakla birlikte güzel bir çöl ırmağıdır. Bk. Bell (*Voyage de Petersbourg á Pekin* cilt II, s. 124); özellikle Kent'in betimlemelerini, bunun üzerinde Oby'ye de gitmiş; Kara ırmağın adını ve niteliklerini anlatıyor, (s. 139).
- 416 Théoplyacte, 1. VII, b. 7, 8. Herhalde B. de Guignes'de gerçek Avarları bulamadı. Théophylacte'nin bu ulusa *Sahte Avarlar* diye ad vermesi saygıdeğer bir davranıştır. Türkler, kaçak Ugrular'ın bu adı almalarında haklı olduklarını tanıdılar.
- 417 Alenler'e ilişkin bilgiler *Histoire généalogique des Tartares*, s. 617, e Anville'in haritalarında bulunmaktadır. Cengiz'in komutanlarının yürüyüşüne Hazer denizi çevresinde karşı çıktılar ve büyük savaşta yıkılıp bittiler. *Hist. de Gengis khan*, I. IV, b. 9, s. 447.
- 418 Avarlar'ın elçilerine ve ilk fetihlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler Ménandre'de bulunmaktadır. *Excerpt. legat.*, s. 99, 100, 101, 154, 155; *Theophanes*, s. 196; *Historia Miscella*, I XVI, s. 109, ve Tours'lu aziz Gregorius, 1. IV, b. 23, 29; *Historiens de France*, cilt II, s. 214, 217.
- 419 Theophanus (*Chron.*, s. 204) ve *l'Histoire Miscella* (1. XVI, s. 110). B. de Guignes'in yaptığı yoruma göre (cilt I, kısım II, s. 254), Justinianus'e gelen Türk elçileriyle görüşmüş gibidirler; şurası bir gerçektir ki, Justinianus'ün ardılı Justinus'un dördüncü saltanat yılında ilk gelen Maniach'inkilerdi.

- 419a Ruslar, İrtiş ve Yenisey (Jenissea) dolaylarında bulunan, üzerlerinde kaba hiyeroglif harfleriyle yazılar olan madalyalar, mezarlar, putlar, kayalar, dikili taşlar, v.b. sergilemişlerdir. (Strahlenberg, *Hist. de Sibérie*, s. 324, 346, 406, 429). Hyde (de *Religione veter. Persarum*, s. 521, v.b.) Tibet ve Uygurlar'ın iki abecesini bulmuştur.0 Uzun süreden beri, İskitler'in tüm bilgilerinin, Hintliler'in bilgilerinin bir bölümü, belki de büyük bölümünün Baktriyan Grekleri'nden gelmiş olmasından şüphe ediyorum.
- 420 İnsanların töreler tarihinde çok ilginç yer tutan Türk ve Roma elçileri üzerine verilen bütün bu ayrıntılar, çoğu kez düzen ve bağlantı eksikliğinden yakınılan Menandre'nin *Extrait*'lerinden alınmıştır. (s.106-110,151-154,161-164).
- 421 Kadınların ortaklaşa kullanımı kuralının haberi kısa sürede Suriye'de (Asseman., *Bibl. Orient.*, cilt III, s.412) ve Yunanistan'da yayıldı. (Procopie, *Persic.*, 1.I , bö.5).
- 422 Bk.Herbelot (*Bibl.Orient.*, S. 568-920); Hyde, (*de Religione veterum Persarum*, bö. 21, s. 290,29); Pocock (*Speciman Hist. Arab.*, s. 70,71); Eutychius (*Amnal.*, bö. II, s-176); Texeira (*in Stevens, Hist.Of Persia*, 1. I,bö. 34).
- 423 Karısını ve kızını pëygambere sundu. Ne var ki Nuşirevan'ın ricaları sayesinde annesi kurtuldu. Hoşnutsuzluğa uğrayan prens, ana sevgisinin kendisini ne denli utanç verici şeylerle savaşıma ittiğini, hep üzüntüyle anımsamıştır: *Pedes tuos deosculatus*, diyor sonraları Mazdok'a, ciyus fetor adhuc mares occupat. *Pococke, Specimen Hist. Arab.*, s.71.
- 424 Procopios, *Persic.*, 1. I, bö. II- Proclus'ün pek öngörüsü yoktu galiba! Korktuğu tehlikeler imgesel değil miydi? Okumayı bilen bir ulus için evlat edinildi diye özür dilemek hakaret sayılmaz mı?
- 425 Pagi (cilt II, s:543-626), Procopios ve Agathias'a göre, Justinianus'un beşinci saltanat yılında tahta çıktı, İ.S. 531, nisan 1; İ.s. 532, nisan 1; ne var ki Jan Malala (cilt II, s.211), Yunanlılar'ın ve Doğulular'ınkiyle uyarlı halde gerçek kronolojiyi bize vermektedir. Kabades ya da Kubat, kırk üç yıl iki aylık saltanattan sonra 8 eylülde hastalandı ve 13 eylülde öldü (İ.S.531), seksen üç yaşındaydı. Eutychius'ün yıllıklarına göre Nuşirevan kırk yedi yıl altı ay saltanat sürdü. Böyle olduğuna göre, ölümünün, 579 yılının mart ayında olduğunu kabul etmek gerekir.
- 426 Procopis, *Persic.*, Kitap 1., böl. 23; Brisson, *de Regn. Pers.* s.494. Bu, gözden düşmüş ya da ölüme mahkum edilmiş olanların gönderildiği İsfahan sarayı kapısıdır. Chardin, *Pers'e gezi*, cilt IV, s. 312,313.
- 427 Pers'de, sular prensi bir devlet subayıdır. Kuyuların ve yer altı ka-

nallarının sayısı bugün çok azalmıştır, ve toprağın verimliliği de aynı oranda azalmıştır. Şu son zamanlarda, Tauris yakınında dört yüz kuyu da yitmiştir. Bir zamanlar Horasan eyaletinde kırk iki bin kuyu vardı. (Chardin, cilt III, s. 99,100; Tavernier, cilt 1, s.416.

- 428 Nuşirevan'ın yönetimi için söylediklerimiz, kimi zaman Herbelot'un kendi deyişlerinden, olduğu gibi alınmıştır (Bibliot, orient., s.680, v.b.,Kandemir-Khandemir'e göre); Euty chius (*Annal.*,cilt II. s.179,180), ayrıntılı olarak; Abülfarac (Kral soyları (?) VII, s.94,95), çok fakir bir yapıttır; Tarih-Şikhard (?) (s.144,150); Texeira (in Stevens, kitap 1, böl.35); Asseman (Bibl. Orient., cilt III, s. 404,410); ve rahip Fourmont (Hist. de l'Acad. des Inscript., clit VII, s. 325,334), ki Nuşirevan'ın özgün ya da tasarlanmaz bir tutsu'sunu (vasiyet) çevirdi.
- 429 Doğumundan bin yıl önce Pers yargıçları resmen haber vermişlerdi: (Herodot, 1. III, bö. 31, s.210, bası Wesseling.) bu anayasal özdeyiş, boş ve verimsiz bir kuram sayılarak savsaklanmamıştı.
- 430 Agathias (1.II, bö. 66,71) Pers yazını üzerine, Yunanca çeviriler, filozoflar, sofistler ve Nuşirevan'ın bilgisizliği üzerine birçok bilgi vermektedir.
- 431 Asseman, *Bibl. orient.*, cilt IV, s. 765,766,767.
- 432 Şehname ya da *Kralların kitabı*, belki de, Sergius'ça Yunanca'ya çevrilmiş (Agathias, 1. V, s.141), müslümanların fethinden sonra saklanmış ve 954'üncü yılda, İran Gani Firdevsi'ce manzum hale konulmuş tarih ise özgün bilgilerini kapsamaktadır. Bk. Amquetil, Mem, de l'Acad.des İmscript., cilt XXXI, s. 379; ve Bay William Jones, Hist. of Nader Shal. s.161.
- 433 Beşinci yüzyılda, Rüstem adı, oniki fil gücünde bir kırkramon olarak, Ermeniler arasında çok geçiyordu. (Mörse de Chorene, Ermeni Tarihi, 1. II, bö.7, s. 96, bası:Wiston) Yedinci yüzyılın başında, Pers dilinde yazılmış Rüstem ve İsfendiyar romanı Mekke'de büyük başarı kazanmıştı. (Kuran, sale baskısı, bö. 31, s.335). Bununla birlikte Maracci (Refut-Alcoran., s. 544,548) bize *ludicrum movoe historioe*'nin bu açıklamasını vermemektedir.
- 434 Procopios, Goth., kitap IV, bö. 10. Edesse'li Etienne adında bir Yunanlı, Kubat'ın gözde hekimiydi. (Pers., 1. Iı, bö. 26). Pers kralı uzun süreden beri, hekimlerini Yunanistan'dan getiriyordu. Herodotes, Democedes'de Grotone'nin serüvenlerini anlatmaktadır. (1. III, böl. 125,137).
- 435 Bk.Pagi, cilt II, s. 626. İmzaladığı bir antlaşmada katoliklerin cenazeleriyle bağlı ülkelerinde onlara tanınan hoşgörüyü yansıtırıcı saygıdeğer bir madde bulunmaktadır. (Menandre, in Excerpt. legat., s.

- 142) Nuşizat -ki Nuşirevan'ın oğluydu- hıristiyan oldu, başkaldır-
dı, ve ... şehit oldu. Herbelot, s. 681.
- 436 Farsça ve üç diyelekti için *Amquetil*'e bakınız, s. 339,343, ve Jones, s.
153,185. Doğu'da, şiirsel yumuşaklığı nedeniyle ünlü bir dile sata-
şan Agathias'ın ırası işte böyledir (1. II, s. 66).
- 437 Agathias, özellikle Gorgias'e, Phedon'u, Parmenides'i ve Time'yi sa-
yıyor. (Fabricius, *Bibl. groec.*, cilt XII, s. 246,261). Aristo'nun barbar
diline çevirisinde söz etmiyor.
- 438 Bu masalın üç ayrı dildeki çevirilerini gördüm: 1°. Simeon Seth'in
yaptığı Yunanca çeviri ki, Arapça'dan, İ.S. 1100'de yapılmış ve Ber-
lin'de 1697'de Starck tarafından yayımlanmıştır (in. 12) 2°. Yunan-
ca'dan Latinceye, *Sapientia Indorum* ve rahip Poussin eliyle Pachy-
mere baskısının sonuna geçirilen, s. 547,620, bası roman; 3°. Türk-
çe'den alınmış Fransızca çevirisi, ki 1540'da Sultan Süleyman'a, ya-
zıyla armağan edilmiş. Pilpay'ın ve Lokman'ın Hint masalları ve
öyküleri, Baylaz Galland ve Cardonne tarafından. Paris, 1778, üç
cilt-in-12. Bay Warton (*Hist. of English Poetry*, cilt 1, s. 129,131) bu
konuda en geniş düşüncelere sahip bulunmaktadır.
- 439 bk. *Historia shahiludii* (Doc. Hyke. Syntag. Dissert., cilt II, s.61,69).
- 440 *Sonsuza dek barış* antlaşması (Procopios, *Persic.*, 1.1, bō. 21) Justini-
anus'ün altıncı saltanat yılında, ve üçüncü konsüllüğünde (İ.S. 533),
1 ocak ve 1 nisan arasında imzalandı (Pagi, cilt II, s. 550). Marcelli-
nus, *Kronik*'inde Persli'ler'den ve Med'lerden söz ediyor.
- 441 Procopios, *Persic.*, 1. I, bō. 26.
- 442 Hira kralı Almondar, Kubat tarafından tahttan indirildi, sonra Nu-
şirevan'ca yeniden tahta çıkarıldı. Annesinin güzelliği yüzünden
bu kadına *göksel su* diye ad takıldı. Bu ad, Suriye Arap hükümdar-
larının kalıtsal adlandırılmasında kullanıldı ve bir kıtlığın karşısın-
da bereket simgesi sayıldı. Pococke, *Specimen Hist. Arab.*, s. 69,70.
- 443 Procopios, *Persic.*, I-II, bō. 1. Auranitide'den Babil'e dek on günlük
arada uzanan *Strata* adlı bu kaldırım taşı yol konusunun kökenini
bilmiyoruz. Bk. Dehille'nin Doğu İmparatorluğu haritasındaki La-
tince bir not. Wesseling ve d'Amirle ondan söz etmiyorlar.
- 444 Arınenia Arsasitleriyle Got elçilerinin söyledikleri söylevleri birleş-
tirerek özetleştirdim. Procopios genel tarihinde, bu savaşa Justini-
anus'un neden olduğuna inanmış görünüyor. (Perdic., 1. II, bō. 2,3)
- 445 Bk. Procop'un Genel Tarihi (*Persic.*, 1. II, bō. 16,18,19,20,21,24, 25,26,
27,28). Birkaç istisnayı kabul edersek *Anecdote*'ların (bō. 2,3), Ale-
mannus'un notlarıyla -ki her zaman yollamada bulunmaktayım-
kötücül tutumuna kapılmamak ussalık olur.

- 446 Procopo. (Persic., 1. Iı, b . 15,17,28,29,30; Goth., 1. IV, b . 7,16) ve Agathias (I.II, III ve IV, s. 55-132,141) Lazik savaşanı ve Faz'da Romalılar'la Persliler'in çarpışmalarını uzun uzun ve can sıkıcı olarak anlatıyorlar.
- 447 Karadeniz'in çepeçevre kıyılarının dolaşımını *Salluste* Latince, Arrianus ise Yunanca yapmışlardı. 1 . Dyon parlamentosunun ilk başkanı B.de Broses garip bir özenle bu yapıtlardan birincisini yeniden meydana getirdiyse de bugün mevcut değildir. (*Hist. de la republ. rom.*, cilt II, 1. III, s. 199,298). Kendini Roma tarihçisi saymak istiyor. Karadeniz'in betimlemesini yapmak için, Salluste'nin kopya edebildiği, ya da onun için kopya edilen özgün nüshaların tüm Yunanlı ve Latin yazarların kullanımından çekinmedi. Bu  alışma, projenin acayipliğini unutturacak denli yeteneğin, sabrın cesaretin bulunduğunu göstermektedir. 2 . Arrianus' n ölçümü imparator Hadrianus'e sunulmuştur (*in Goog. min de Hudson*, cilt I), ve Karadeniz valisinin Trabzon'dan Dioscurias'a dek gördüklerini kapsamakta, Dioscurias'dan Tuna'ya dek  l e üzerinde kabul ettiklerini ve Tuna'dan Trabzon'a dek yayılan kesimden bildiğinin tümünü içermektedir.
- 448 Bu ülkeden geçen eski ozanlar , tarihçiler v.b.'lerinin söylediklerinden başka Kolşit'in betimlenmeleri konusunda Strabon (I. XI, s. 760-765), ve Plinius (*Hist.mat.*, VI, 5,19, v.b.) incelenebilir.
- 449 Mingreli ve bitişik ülkeler üzerine yapılmış    betimlemeyi izledim: 1 . Rahip Arş. Lamberti'nin (*Relations de Thevenot*, kısımlar, s. 31,52, bir haritayla); bir misyonerin aydınlatma üslubu ve peşin yargıları. 2 . Chardin (*Pers'e geziler*, cilt I, s. 54-68,168); gözlemleri usa yakındır ve bu ülkedeki serüvenleri gözlemlerinden daha çok bilgi verici niteliktedir; 3 . Peyssonel (*Barbar halklar üzerine gözlemler*, s. 49,50,51,58,62,64,65,71, vb.; ve, *Karadeniz'de Ticaret  zerine* adlı yapıtıyla Peyssonel, cilt II, s. 1-53): Uzun süre Kaffa'da Fransa konsolosu olarak bulundu; bilgisi, kişisel gözlemlerine oranla daha az değerlidir.
- 450 Plinius, *Hist-nat.*, 1. XXXIII, 15. Kolşit'in altın ve gümüş madenleri Argonotlar'ı oraya çekti (strabon, 1. I, s. 77). Chardin, tüm kavrayış yeteneğiyle, ne maden ocaklarında, ne de ırmaklarda altın bulamadı. Herhalde bir Mingreli, kimi saf altın parçalarını İstanbul'a göstermiş olmak için bir elini ve bir ayağını yitirmiştir.
- 451 Herodot, 1. II, b . 104, 105; s.150, 151; Sicilyalı Diodore, 1.I, s.33, bas-kı Wesseling; Denis-Perieget., 689; ve Eustath., *ad loc. Scholiast. ad Apollonium Argonau.*, 1. IV, 182-291.
- 452 Montesquien, *Esperit des Lois*, 1. XXI, b . 6. *L.Berzakhisthme... artık var olmayan kentler ve uluslarla örtülüydü.*

- 453 Bugainirle (mem. de l'Ac. des İmscr., cilt XXVI. s. 33), Hannon gezisi ve eski zamanların ticareti üzerine.
- 454 Yunanlı tarihçi Timostenes, *in cam ccc nationes dissimilibus linguis descendere*, diye doğrulamıştı. Alçak gönüllü Plinius şunu eklemekle yetiniyor: *et postea a nostris c XXX interpretibus negotia ibi gesta* (VI, 5); daha sonraki *munc deserta* çok sayıda eski varsayımları kaplıyor.
- 455 Buffon (Hist.mat.cilt III, s. 433-437) doğabilimcilerin ve gezginlerin bu nokta üzerindeki oybirliğini açıklıyor. Herodot zamanında o, bu insanları özenle gözlemlemişti. Bu hal, yabancı bir soy üzerinde bile iklim etkisine bir örnek oluşturmaktadır.
- 456 Mingreli'li bir elçi, ikiyüz kişiyle İstanbul'a geldi. Birlikte getirdiklerinden bir yazıcı (sekreter) ve iki de uşak kalıncaya dek hepsini teker teker *sattı*. (Tavernier, cilt 1, s. 365.) Bir başka Mingrelil'i, Türkler'e oniki papaz ve de bir metres satın almak için karısını sattı. Chardin, cilt I, s. 66.
- 457 Strabon, I. XI, s. 765; Lamberti, *Relation de la Mingrelie*. Bununla birlikte, Chardin gibi düşünerek, yirmibin kişilik bir nüfusun bir yılda onikibin tutsaklık dışsatımı yapacağını kabul etmek doğru değildir. Bu da aklı başında gezginin yakışıksız bir saçmalığıdır.
- 458 Herodot, 1. III, bö.97. Bk. kitap VII, bö. 79, Kserkses'in Yunanlılar'a karşı seferinde onların hizmeti ve başarıları.
- 459 Gezi dönüşü sırasında Kolşitliler'le savaşan Ksenofon (Xenophon). (*Onbinlerin dönüşü*, 1, IV, s. 320,376,378, baskı Hutchinson; ve Forster's Dissert., s. 53-58, in *Spelman's English Version*, cilt II), onlara avrovoul diyor; Mithridate'nin yengisinden önce, Appianus de onlardan söz etmektedir, *De Belle Mithridat.*, 1. XV, cilt I, s.661, Jean Schweighaeuser'ce yapılan ve en iyisi olan son baskı. Leipzig, 1785, 3. cilt-Gros in- 8°
- 460 Appianus (*de Bell.Mith.*) ve Plut. (*in Vit. Pomp*) Kolşit'in Mitridat ve Pompeius tarafından fethedilmesini anlatmaktadır.
- 461 Polemenos ailesinin ilerlemelerini ve çöküşünü Strabon'da izleyebiliriz. (. XI, s. 755; 1. XII, s. 867), Dion-Cassius ya da Xiphilin (s.588,593,601,719,754,915,946, baskı Reimar) ; Suetone (in neron., bö. 18, in *Vespar.*,bö. 8); Eutrope (VII, 14) ; Josephe (Antig-Judaïc., 1. XX, bö.7, s.970, bas. Havercamp); et Eusebe (Chron., Scaliger'in gözlem notlarıyla, s.196)
- 462 Procopios'un yaşadığı zamanda Romalılar'ın Faz üzerinde hiçbir kaleleri yoktu. Persliler'in geldiğine ilişkin haberler üzerine Pitius ve Sivastapol boşaltılmıştı (*Goth.*, 1. IV, bö. 4); ne var ki, Justinianus, Sivastopol'a sonradan yine birlikler göndermişti (*de Aedific.*, I IV, bö. 7).

- 463 Plinius'un Arrianus'un ve Batlamyus (Ptoleme)'ün zamanlarında Lazıklar özel bir oymak oluşturunyorlardı ve kuzeyden kolşit ile sınırdaş durumundaydılar. (Cellarius, Geog. antig., cilt II, s. 22.) Justinianus'un saltanatı altında tüm ülkeye yayıldılar ya da ülkeye ege-men oldular. Bugün, Trabzon'a doğru kıyı boyunca dağılmış durumdadırlar. Kendilerini balık avına vermiş ve değişik bir dil kullanmaktadırlar. Chardin, s. 149; Peyssonel, s. 64
- 464 Jean Malala, *Chron.*, cilt II, s. 134-137; Teofanes, s. 144; *Hist Miscell.*, 1. XV, s.103. Olay özgündür, ne var ki tarihi çok yenidir. Persler'le olan bağlaşıklıklarından söz ederken Justinianus'un çağdaşı olan Lazıklar, çok eski zamanlarda bidiren sürelerden yararlanıyorlar.
- 465 Prokopios ile Agathias'in yazıları olmasaydı Petra diye hiçbir şey bilinmeyecekti- Lamberti'nin Mingreli haritasıyla birtakım ad ve yer karşılaştırmaları yapılar Lazik kentleri ve şatolarının çoğunu yeniden ortaya çıkarmak olasıdır.
- 466 Bk. gezgin Pietro della Valle'nin eğlendirici mektupları (*Viaggi*, cilt II, s. 207,209,213,215,266,286,300; cilt III, s. 54,127). 1618, 1619 ve 1620'de Şah Abbas'la görüşmüş ve Pers ile Avrupa'yı ortak düşmanları olan Türkler'e karşı birleştirecek bir tasarının uygulanması için onu özendirmeye çalışmıştı.
- 467) Bk. Herodot (1. I, bö. 140, s. 69) güvensizlikle söz ediyor; Larcher (cilt I, s. 399-401), *Herodot üzerine notlar*; Prokopius (persic., I. 1. bö. II), ve Agathias (1. II, s. 61,62). Bu gelenek, Zerdüşt inaklarına uygundu (*Hyde, de Relig. Pers.*, bö. 34, s. 414-431), Pers krallarının gömütünü gösterir (Xemaphon, Cyroped., 1. VIII, s. 658, Yunanca metin) bir Yunan varsayımdır ve onların mezarları içerisinde ölü bulunmayan, anıt niteliğinde sinlerdir.
- 468 Deri yüzme cezasını Pers'e Şapur sokmuş olamaz. (Brisson, de *Regn. Persic.*, 1. II, s. 578.) Agathias'ça bir örnek olarak gülünç biçimde anılmış Frigyalı (kavalcı) denilen Marsyas'in komik masalından da benimsenmiş olamazdı. (1. IV, s. 132, 133).
- 469 İstanbul sarayında otuz *silentarius* vardı; bunlara *hastati ante fores cubiculi* diye onurlandırıcı bir san veriliyordu; bu san, bir tür eylemsiz senatör aşamasını da sağlamış oluyordu. Codex Teodosius, 1. VI, başlık 23; Godefroy, *Comment.*, cilt II, s. 129.
- 470 Agathias (1. III, s. 81, 89; 1. IV, s. 108-116) bu yargılamanın ayrıntıları üzerine bir sürü kelime oyunlarını içeren onsekiz ya da yirmi sayfa ayırmış bulunuyor. Lazik kralına karşı en güçlü neden olan eski başkaldırmasını savsayarak gösterdiği bilgisizlik ya da hafiflik işte böyledir.
- 471 Prokopios, bu konuya, o tarihlerde Ravenna'da kurulu Got sa-

rayının töresini örnek gösteriyor.

- 472 Procopios (Persic., 1. II, b . 10, 13, 26, 27, 28; Goth., 1. II, b . 2, 15), Agathias (1. IV, s. 141, 142) ve Menandre (*in Excerpt. legat.*, s. 132-147) Justinianus ile Nuşirevan arasındaki görüşmeleri ve antla malar  çok uzun anlat yorlar. Barbeyrac (Eski antlaşmalar Tarihi, cilt II, s. 154, 181-184, 193-200)'e de bak n z.
- 473 D'Herbelot, Bibl. orient., s. 680, 681, 294, 295.
- 474 Bk. Buffon, Hist. nat., cilt III, s. 449. Arap çizgileri ve renginin   bin d rt y z yıldan beri Habeşistan'da sürmesi (Ludolph., *Hist. et Comment. A thiop.*, 1. I. b . 4) iklimde olduğu gibi  rkte da, do-laylardaki zencilerin oluşumuna yardımcı olduğunu göstermiştir.
- 475 Portekizli misyon rler Alvarez (*Ramusio*, cilt I, fol. 204, rect. 274 dize.), Bermudez (Purchas's Pilgrims, cilt II, 1. V, b . 7, s. 1-149-1. 188), Lobo (Relation, v.b., B. Legrond tarafından, onbeş bilim-sel araştırmayla; Paris, 1728) ve Tellez (Relation de Th venot, Kısım IV) yeni Habeşistan  zerine görmüş olduklarını ya da ye-ni buluşlarını s yleyemiyorlard . Ludolph'un yirmibeş dildeki bilgeliği (*Hist. A thiop.*, Frankfurt, 1681; *Commentarius*, 1691; Ap-pendix, 1694) bu ülkenin eski tarihine ilişkin olarak az şey ver-mektedir. Bununla birlikte, ulusal şarkılar ve   k ler, Yemen f teli Kalet ya da Ellisthaeus' n zaferini kutlamaktadırlar.
- 476 Procopios (Persic., 1. I, b . 19,20) ve Jean Malala (cilt II, s. 163. 165, 193-196) Akzumitler ya da Etyopyalılar'la yapılan görüş-meleri iletiyorlar. Antakya tarihçisi, Fotius' n (Bibl. Cod. 3) il-gin  bir yazı metnini bize bırakt  , nonnosus elçisinin özgün anlat sından söz etmektedir.
- 477 Cosmas Indicopleustes (*Topograph. Christian.*, 1. II, s. 132, 138, 139, 140; 1. XI, s. 338, 339) Akzumitler'in Hint, Afrika kay larıy-le ve Seylan adasıyla yaptıkları ticaret üzerine çok ayrıntılı bir ta-kım değişik bilgiler veriyor.
- 478 Ludolph., *Hist. et Comment. A thiop.*, I. II, b . 3.
- 479 Yemen'deki Negra ya da Nag'ran kenti, palmiyelerle çevrilidir, başkent San'a ile Mekke arasında büyük yol üzerindedir. Birin-ciden yedi günlük deve kervanı y r y  yle, ikincisinden ise yirmi günlük uzaklıktadır. *Eb lfed *, Arabistan Betimlemesi (?) s. 52.
- 480 Aziz Arethas  hidi olan Negra kral  ile üçyüz kırk arkada  , Ba-ronius' e kopya edilen Metaphraste'nin ve Nicephores Calliste'nin   k lerinde g zelle tirilmi se de ( .S. 522, no. 22-26,  .S.

523, no. 16-29), ve Etyopya ile Arabistan'daki Yahudiler'in durumu üzerine ayrıntılı bilgiler veren Basnage (Hist. des juifs, bö. XII, I. VIII, bö. 2, s. 333-348) bunu reddetmekle birlikte karanlıktan kurtaramamıştır.

- 481 Alvarez (*in Ramusio*, cilt 1, fol. 219 dize., 2221 dize) Aksum'u 1520'de, prlak devrinde gördü, *luogo molto buono e grande*. Aynı yüzyılda bu kent, bir Türk saldırısıyla yıkıldı. Bugün orada ancak yüz ev vardır. Ne var ki, kralın taç giyme töreni, geçmişteki büyüklüğünün anısını korumaktadır. Ludolph., Hist. et Comment., 1. II, bö. 11.
- 482 Prokopios'de altıncı yüzyıldaki Yemen devrimlerinin öyküsünü aramak gerekir. (*Persic.*, 1. I, bö. 19, 20; Bizanslı Theophanes, apud. Phot., Cod. 63, s. 80; aziz Theophanes, *in Chronograph.*, s. 144, 145, 188, 189, 206, 207, garip kınamalar yapmaktadır; Pococke, *Specimen Hist. Arab.*, s. 62, 65; d'Herbelot, *Bibl. orient.*, s. 12-477; Giriş sözleri ve Sale'nin Kur'an'ı, bö. 105. Prokopius, Abrahah'ın başkaldırmasından söz etmektedir. Onun çöküşü, tan-sıklarla başka biçimlere sokulmuşsa da, tarihsel bir olgudur.
- 483 Prokopios, Afrika'daki karışıklıklar konusunda benim tek kılavuzumdur, başkasını da istemiyorum. Zamanındaki çok önemli olaylara gözüyle tanık olmuş, ya da çeşitli anlatışlar arasında titizlikle seçme yapmıştır. *Vandallar'la savaş* kitabında stoza ayaklanmasını (bö. 14-24), Behsarias'ün geri gelişini (bö. 15), Germanus'ün utkusunu (bö. 16,17,18), Salomon'un ikinci yönetimini (bö. 19,20,21), Sergius yönetimini (bö. 22,23), Arcubindus'ü (bö. 24), Gontharis'in zorba yönetimini ve ölümünü (bö. 25,26,27,28) anlatmaktadır. Ayrıca, bu değişik kişileri anlatırken hiçbir dalkavukluk ya da artniyet göstermemektedir.
- 484 Yine de, Gontaris'in öldürülmesini canlı biçimde çizmesinden dolayı Prokopios'ü geri çevirmemeliyim. Öldürücülerden biri Romalı bir yurtsevere yakışan duyguyu gösterdi: "İlk vuruşta düşecek olursam, dedi Artasires, beni hemen öldürünüz ki işkencenin acıları arkadaşlarımı benden uzaklaştırmasın."
- 485 Prokopios, anlatısı sırasında kimi zaman Mağripliler'e karşı savaşlardan söz etmekte (*Vandal.*, Kitap II, bö. 19, 23, 25,27, 28; *Gothie.*, 1. IV, bö. 17), ve Theordat da bize, Justinismus'ün son yıllarına rastlayan birtakım başarılar ve başarısızlıktan haber vermektedir
- 486 Bugün, Cezayir krallığındaki Tibeş. Bagradas'a dökülen Siyeras ırmağı burasını sulamaktadır. Tibeş, hala büyük taşlarla örülmüş duvarlarıyla Roma'nın Koliseum'unu andırmaktadır. Çeşmesi ve kestane ağaçlarından oluşan koruluğu da bu benzerliği tamamlamak-

tadır. Toprakları verimlidir. Dolaylarında, savaşçı Berberi oymağı bulunmaktadır. Bir yazıta göre, Kartaca-Tebeste yolu, Hadrianus zamanında üçüncü lejyonca yapılmıştır. Mazmol, *Afrika'nın Betimlenmesi*, cilt II, s. 442, 443; Shws Travels, s. 64,65,66.

- 487 Prokopios, *Ameecd*, bō. 18. Afrika savaşlarının çeşitli evreleri bu üzücü gerçeği tanıtlamaktadır.
- 488 Prokopios, ikinci kitabında (bō.30) ve üçüncüde (bō. 1.40) Justinianus'un beşinciden onbeşinci yılına dek Got savaşlarını anlatıyor. Olaylar, ilk dönemdekilere oranla daha az ilginçse de, anlatması büyük bir zaman aralığı boyunca kesintiye uğramış bulunmaktadır. farnandes ve Marcellinus'un kroniği bir dereceye kadar imdada yetiştiriyorlar. Sigonius, Pagi, Muratori, Mascon ve *du Buat* da ışık tutuyorlar. Ben de bunlardan yararlandım.
- 489 Roma piskoposu Silverus, Likya'daki Patara'ya götürüldü, sonra da açlıktan (*sub corum custodia inedit confectus*) Palmaria adasında öldü, İ.S. 538, 20 haziran- (Liberat, in *Breviar.*, bō.22; Anastasius, in *Silverio*; Baronius, I. s. 540, no 2,3; Pagi, in *Vit. Pont.*, tom. I, s. 285,286) Prokopios (*Ameecd.*, bō. 1) bu ölüm buyruğunu imparatoriçe ile Antonina'ya yüklüyor.
- 490 Palmaria, Terracina'nın ve Volsques kıyısının karşısında küçük bir adadır. Cluvier, *Ital. antiq.*, 1. III, bō. 7, s. 1014.
- 491 Sivil ve süel yönetim kurumlarındaki meslektaşlarının çoğu gibi yüksek maliye yöneticileri vardı ve Aleksandr da bunlardan biriydi. Prokopios'un yazdığı dönemde bunlar gözden düşmüştü ya da kredileri yoktu. Bu yüzden, *Gollar Tarihi*'nde 1. III, bō. 1,3,4,9,20,21, vb. yaptığı gibi *Anecdotalar*'ında (bō. 4,5,18) taşlama özgürlüğüne ekleyeceği çok şey yoktu.
- 492 Prokopios (I. III, bō. 2,8, vb.) Tatila'nın değerliliğine geniş bir adalet duygusuyla hak veriyor. Salluste ve Tacitus'den beri Romalı tarihçiler barbarların erdemlerini betimleyerek kendi yurttaşlarının kusurlarını unutmaktan hoşlanırlardı.
- 493 Prokopios, 1. III, bō. 12. Bu mektupta bir kahramanın ruhu belirtmektedir. Bu özgün mektup sözleri Bizans tarihçilerinin özentili sözleri ve çok zaman boş ifadeleriyle karıştırılmamalıdır.
- 494 Prokopios, Bessas'ın doymak bilmezliğini örtbas etmiyor (1. III, bō. 17,20). Roma'nın yitirilmesini tutkulu Petra fethiyle telafi etti (Gath., 1. IV, bō. 12); ne var ki, Tiberis ırmağı üzerinde göstermiş olduğu kusur ve işlediği günahları Faz kıyılarına da götürdü, ve tarihçi onun değerliliği denli kusurlarını söylemekte doğruluğu elden bırakmak, Belisarios romanının yazarınca Roma zorbasına yükletilen ceza, adaletle olduğu ölçüde tarihe de yararlı bir hizmettir.

- 495 Vigilius'ün uzun sürgünü boyunca, ve bu Papa'nın ölümünden sonra, Roma kilisesi, önce başdiyakos Pelage, sonra da (İ.S.555) önceki aleyhine işlenmiş şiddet haketlerinde suçsuz tanınmak istemeyen Papa Pelage'ce yönetilmiştir. Bk., Anastasius adı altında Papaların özgün yaşamı; Muratori (*Seripot. rer. italicarum*, cilt III, kısım I, s. 130-131). Roma kuşatması ve İtalya savaşları üzerine ilginç çeşitli olayları anlatmaktadır.
- 496 Bugünkü adıyla Sen Angelo olan Garganus Dağı Napoli krallığındadır; Adriyatik Denizi'nde üç yüz *stad* uzanır (Strab., 1. VI, 436). Cahillik zamanlarında görüntüleri, tansıkları ve melek Mikail (Sen Mişel- Saint Michel'ile ünlenmişti. Perglia'da ya da Likanya'da doğmuş olan Horacius, bu yüksek tepede esen kuzey rüzgarının etkisiyle inleyerek sallanan meşeleri ve karaağaçları görmüştü. Carmin. II, 9; epist. II, I, 201.
- 497 Annibal'in ordugahının konumunu gerçek olarak saptayamıyorum. Ne var ki, Kartacalılar uzun süre ve çoğunlukla Arpi dolaylarında ordugahlarını kazanmışlardı. Titus-Livius, XXII, 9, 12, XXIV 3, v.b.
- 498 Totila...*Roman ingreditur... ac evertit nueros, domos aliquantas igni comburens, ac omnes Romanorum res in pradam accepit, hos ipsos Romanos in Campaniam captivos abduxit Post quam devastationem, XL aut amplius dies, Roma fuit ita desolata, ut memo ibi hominum, misi (nullae?) bestie morarentur.* Marcellinus, in *Chron.*, s. 54
- 499 Tribuli'ler (tuzak), bir ucu toprağa saplanmış, öbür ucu yukarı doğru eğik duran demir gereçtir (Prokopios, Gothic., kitap III, bō. 24; Juste-Lipse, Poliorcete, cov, kit, V, bō. 3). Bu tuzaklar, İtalya'da çok yetişen, *Carduus* (*Chardon*) denilen, dikenli ve yıldız gibi bir meyva veren çiçeğe benzetilmiştir. Martinus, *ad Virgil. Georg.*, I, 153, cilt II, s.33.
- 500 Ruscia, *Navale Thuriorum*, Ruscianum (Ressano)'dan altmış *stad* ötede, kendisine bağlı piskoposluk bulunmayan bir başpiskoposluktu. Sibaris Cumhuriyetinin toprakları, bugün Corigliana Dükü'nün sahip olduğu arazinin bir bölümünü oluşturmaktaydı. (Bk. Riedesel, Büyük Yunanistan'da ve Sicilya'da Geziler, s. 166,171.)
- 501 Prokopios (Gothie., 1 III, bō.31,32). *Anecdote*'lerinde sözünü etmediği bu fesat hareketini, serbestçe ve iyi niyetle *genel tarihinde* anlatıyor.
- 502 Belisarios'a verilen onurlar, sekreteri Prokopios'ça -sevinçle- açıklanmıştır (Goth., 1. III, bō. 35; 1 IV, bō. 21). Yunanca'dan kötü çevrilen *firoe fectius firoetoria*; bir askerlik görevini de kapsayacağı için, daha kesin ve daha uygun olarak *magister militum* biçiminde olmalıydı. Ducange, *Gloss. groec.*, s. 1458,1459.
- 503 Alemannus (*ad. Hist. Arcan.*, s. 68), Ducange (*Fam. Myzant.*, s.98), ve

Heineccius (*Hist. Juris. civilis*, s. 434). Teodora'nın kızının oğlu olarak her üçü de üç Anastasius'den söz ediyorlar, ve konuları Prokopios'un iki anlama gelmeyen tanıklığı üzerine kurulmuştur. (Anecd., b6. 4,5 GULAÜHMZW iki kez yinelenmiştir.) Bununla birlikte, 1° 547'de Teodora ancak evlenme çağında, çok güçlükle sahibi olabilirdi; 2° bu kızın ve kocasının varlığı bilinmiyordu; teodora *gayri meşru çocuklarını* gizliyordu, ve, Justinianus'le olan bağılılığından gelen torunu, imparatorluğun veliahtı olması gerekirdi.

504 İtalya'daki ve dönüşünde kahramanın yanlışları ortaya çıkarıldı, ve, olasılıkla, *Anecdote*'ların yazarınca abartıldı, b6.4,5. Justinianus'ün belirsizlik içerisindeki hukuksal görüşleri Antonina'nın niyetlerini destekliyordu. Evlenme ve boşanma yasası üzerine bu imparator *trocho versatilior*'du- Heineccius, *Elem. Juris. Civil., ad ordinem Pandect.*, kısım IV, m° 233.

505 Romalılar her zaman, atalarının yapıtlarına bağılıydılar. Prokopios'a göre (*Goth.* 1. IV, B6. 22) bir tek kürek sıralı, yirmibeş ayak genişlik ve yüzyirmi m. uzunluktaki *Eme* kadirğası, Avantina'nın ayağında, Testaaco dağının yakınındaki *Navilla*'da tam olarak korunmaktadır. (*Nardini*, Roma antika, kitap VII, b6. 9, s. 466; Donatus, Roma antiqua, 1, IV, b6. 13, s. 334); ne var ki, bu değerli anımsalık, tüm eski zaman yazarlarına bilinmez olarak kalmıştır.

506 Prokopios, Kalipso adasını boş yere bu denizlerde aramıştır. Ona Ferasi ya da Karsir'de Ulysse'nin taşlaşmış gemisi gösterilmiştir (*Odyss.*, XIII, 163); ancak bu bir tüccar tarafından Jupiter Cassius'e adanmış olarak yeni yaptırılmış bir bina (*fabrique*)'den başka bir şey değildi (1, IV, b6. 22); Eustathe, bunun insanların eliyle yükseğe konulmuş acayip biçimli bir kaya olduğunu sanmaktaydı.

507 B. d'Amirille (*Mém. de l'Acad. des Inscript.*, cilt XXXII, s. 513-528) Ambrasya körfeziyle ilgili olan konuyu çok açık olarak aydınlatmış; ancak Dodone'nin durumunu tam olarak gösteremiyor. Amerika çölleri, İtalya'dan görülebilir bir yerden daha iyi bilinip tanınmaktadır.

508 Bk. Germanus'un işlevleri, Prokopios'un *Genel Tarihi*'nde (Vand. I. II, b6. 16, 17, 18; *Goth.* 1, III, b6. 31, 32) ve *Gizli Tarih*'de (Anecdote, b6. 5); ve oğlu Justinus, Agathias'da (1, IV, s. 130, 131). Jornandes'in iki anlama da çekilebilecek sözlerine karşın, *fratri Suo*, Aleman onun imparatorun kardeşinin oğlu olduğunu tanıtlamıştır.

509 *Conjuncta Amiciorum gnes cum Amala stirpe, spem adlus utriusque generis furornittit*. Jornandes, b6. 60, s. 703. Bu yazar, Totila'nın ölümünden önce Ravenna'da kitabını kaleme alıyordu.

- 510 Prokopios, üçüncü cildini Germanus'un ölümüyle bitirmektedir. *Add.*, 1, IV, bō. 23, 24, 25, 26.
- 511 Prokopios, Gotlar'a karşı girişilen bu savaşla Narses'in utkusuna ilişkin tüm bilgileri vermektedir (Kitap IV, bō. 20001, 26-35). Bu bir görkemli tablodur ve Tasse'nin ruhundaki kahramanlık şiirlerinin altı konusundan biridir. İtalya'nın Belisarios'ca fethiyle Narses'in fethettiği ülkenin aynı İtalya mı olduğunda duraksıyordu. Hayley's-works, cilt 4, s. 70.
- 512 Narses'in anavatanı bilinmemektedir; Narses'le Ermeni Persan'ı karıştırmamalıdır. Prokopios (Gothic, kitap II, bō. 13) onu betimliyor. Paul Warnefrid (1, II, bō. 3, s. 776) ona *Chartularius* sanını veriyor, Marcellinus ise buna *cubicularius* adını ekliyor. *Salaria* köprüsündeki bir yazıt onu *exconsul*, *expropositus*, *cubuculi patricius* diye niteliyor (Maseu, Hist. des Germans. 1. XIII, bō. 25) Teodosius'un hadımlara karşı yasası yürürlükten kaldırılmış ya da kullanılmaz olmuştu (Amnotat., 20). Ne var ki Romalılar'ın gülünç kahinliği bütün geçerliliğiyle yaşıyordu. Prokopios, kitap IV, bō. 21.
- 513 Lombardiyalı Paul Warnefrid, yurttaşlarının yardımlarını, hizmetlerini ve sonra da aldıkları onursal izni gönül hoşluğuyla anlatıyor. *Republicoe romanoe adversus oemulos adjutores fuerant* (1. II, bō. 1. s. 774, baskı Gort.). Yiğit kralları Alboin'in bu fırsattan yararlanarak savaşa birliklerinin başında gitmediğine şaşıtm doğrusu.
- 514 Bu bir sahteci değilse, çeşitli politik, gurur ve yüce gönüllük güdülerıyla kurtarılmış ve bizans sarayında yetiştirilmiş olan âma (kör) Zames'in oğluydu.
- 515 Augustus'un saltanatı sırasında ve bütün ortaçağ'da, Aknile'den Ravenna'ya yayılan bütün topraklar ormanlar, göller ve bataklıklarla kaplıydı. İnsan, doğayı yok etti. Sular hapsedildi, toprak ekildi. Bk. Vitruve, Strabon, Herdoianus ve elinde bulunan eski belgeler ve bilgilere göre Muratori'nin yaptığı bilimsel araştırmalar (Antiq-İtaliae medii cevi, cilt I, dissert, XXI, s. 253, 254).
- 516 B. d'Amirle'in (*Anal, del'İtal.* s. 147-162) modern haritaların en iyilerine ve yol haritalarına göre saptadığı gibi, Flaiminianus yolunun enginliği şöyleydi: Roma'dan Narni'ye elli bir Roma mili; Terni'ye elli yedi; Spollette'ye yetmişbeş; Foligno'ya seksensekiz; Nocera'ya yüzüç; Cagli'ye yüz kırk dört; Intercisa'ya yüzelli yedi; Fossornbrone'ye yüzaltmış; Fano'ya yüz yetmişaltı; Pesao'ya yüzseksen dört; Rimini'ye iki yüz sekiz; toplamı, İngiliz mili hesabıyla, yaklaşık 189 mil eder. d'Amirle, Totila'nın ölümünden söz etmemektedir; Wesseling ise (*Itmer.*, s. 614), Taginas alanında, Nocera'ya sekiz mil uzaklıkta, *Ptania*s diye adlandırdığı bir yer göstermektedir.

- 517 Plinius *Taginoe*, ya da *Tadinoe*'den söz etmektedir; ne var ki, pek de fazla bilinmeyen ve Gualdo'nun bir mil uzağındaki koyakta kurulu bu kentin piskoposluğu, 1007 yılında Nocera piskoposluğu ile birleştirildi. Dolaylarındaki birçok yerin bugünkü adı eskinin anılarını çizmektedir: *Fassato* bir kampı simgeler, *Copraia* Caprea'dan gelmektedir ve *Bastia de Busta Gallorum*'dan türemiştir. Bk. Cluvier *Italia antiqua*, I, II, b. 6, s. 615, 616, 617; Lucas Hastenius, *Amnot ad Cluvier*, s. 85, 86; Gazzesi, *Dissert*, s. 177-217, özellikle bu konuya ayrılmıştır ve Lemaire ile Magini'nin, Marche d'Amcone kilise devleti üzerine yayımladıkları haritalar.
- 518 *Busta Gallorum* savaşı 458 Roma yılında yapıldı. Konsul Decius, yaşamına kıyarak, ülkesininve meslekdaşının utkusunu sağladı. (Tite-Live, X, 28, 29) Prokopios, *Busta Gallorum*'ların utkusunu Camillo'ya mal etmektedir; bu yanlışlığı düzelten Cluvier, *Grovecorum nugamenta* diye onu tiksinerik niteliyor.
- 519 Theophanes, *Chron.*, s. 193; Hist. Miscella, I. XVI, s. 108.
- 520 Evagrius, I. IV. b. 24. Paul-diacre (I. II. b. 3, s. 776) savaş gününün seçilmesi ve buyruk sözü Narses'e Hazreti Meryem tarafından esinlenmiştir.
- 521 Roma, 536'da Belisarios, 546'da Totila, 547'de Belisarios, 549'da Totila ve 552'de Narses'ce alındı. Maltret *asextrum* diyerek aldanmış, bu yanlışlığını sonradan yine kendisi düzeltmiştir. Ne var ki, yanlış, yapacağını yapmış, başta *Cousin* olmak üzere, arkasından birçok Fransız ve Latin yazar bu yanlışlığı yinelemiştir.
- 522 Marcellinus ile Jornandes'in kimi pasajlarına ek olarak, Prokopios'un iki pasajını karşılaştırınız. (I. III. b. 26; I, IV, b. 24) Bu pasajlar, senatonun son zamanlarındaki durumunu çok iyi aydınlatmaktadır.
- 523 Polibe'nin bize bildirdiği Fragmanlarına göre Prusias'da gördüğümüz (Excerpt. legat, XC VII, s. 927, 928) tutsak bir kralın ilginç durumu tablosu.
- 524 Prokopius da herhalde sarnus demek istemiştir (Goth., I. IV. b. 35). Cluvier (kitap IV, b. 3, s. 1156) metni şiddetle suçlamay ya da bozmaya cesaret etmiştir; Camille Pellegrini (Napoli'den) *Discorsi sopra le Campania felice*, s. 330, 331) 822 yılından başlayan eski kayıtlara göre, bu ırmağın Dracontio ya da Draconcella diye adlandırıldığını kanıtladı.
- 525 Galianus (de Methodo medendi, I V, apud Cluvier., I, IV b. 3, s. 1159, 1160) Laktaire dağının temiz havasını ve besleyici sütünü, yüksekliğini betimliyor. Burası Simmakue ve Kassiodore zamanında çok tanınmış ve araştırılmıştı (I. VI, epist. 18) (Varior., XI, 10). Bugün ancak Lettere kentinin adı kalmıştır.

- 526 Du Buat (cilt XI, s. 2, vb) Got ulusundan geri kalanların, kendi gözde ülkesi Bavyera'ya geçtiklerini söylüyor. Öbür yazarlar, onları Ure dağlarına gömüyor ya da ilk yurtları olan Gothland adasına gönderiyorlar. Mascou, *Annot*, 21.
- 527 İtalya'daki en eski Yunan kolonilerini (Strabon, I. V) ve Kümes (Cumes)'in kökenini tartışan Scaliger (*Animadvers*, in Eusb. s. 59) ile Saumaise'yi (*Exercitet*, *Plinian.*, s. 51, 52) bir yana bırakıyorum; Velleius-Paterculus, 1, I, bō. 4), Uvenal zamanında (Satir. III.) hemen hemen bomboş ve ıssızdı, bugün de özen halindedir.
- 528 Agathias (1. I. bō. 1) falci'inini Kümes kale duvarlarının altında olarak gösteriyor. bu konuda Servius'le anlaşma durumundadırlar. (ad. lio. VI. Aemeid); Bilmem, Virgilius'un büyük yayıncısı Heyne (cilt II, s. 650, 651) onların kanısını neden reddetmekte. *In urbe media secreta religio!* Ne var ki, Kümes (Cumes) henüz inşa edilmemişti ve *Ene*, bir Yunan kentinde bulunsaydı Virgilius'un dizeleri gülünç kalırdı (1, VI, 96, 97).
- 529 Got savaşı üzerine Prokopios'un dördüncü kitabının otuzbeşinci bölümünü Agathias'ın ilk tarih kitabıyla bağdaştırmak oldukça zordur. Buraya dek bir devlet adamını ve bir askeri izledik. Eseri daha ileri gitmiyor. Biz de bir ozanı ve sözeni (hatibi) izlemeye koyulduk (1 - I, s.II; 1. II, s. 51, Louvre baskısı).
- 530 Bukselen (Buccelin)e mal edilen masalımsı başarılar arasında Belisarios'un yenilgisi ve bozguna uğraması, İtalya'nın ve Sicilya'nın fethi de bulunmaktadır. vb. Bk. Aziz Gregorius (Tours'lu) *Fransız Tarihçeleri*, cilt II, kitap III, bō. 32, s. 203; ve Almoïn, cilt III, kitap II, *de Gest. Franc.*, bō. 23, s. 59.
- 531 Agathias, onların boş inançlarından filozofça söz etmektedir (1. I, s. 18). İsviçre'deki Zug kantonu, 613'de bile putataparlığını sürdürüyordu. Aziz Kolomban ve aziz Gall bu yabancı yerin havarileri oldular. Aziz Gall bir keşiş kulübesi de yapmıştı. Burası, zamanla bir kilise prensliği ve bir kent haline gelmiş, özgürlük ve ticaret merkezine dönüşmüştür. .
- 532 Bk. Agathias'da (1. II, s. 38) ve *Diacre* takma adlı Paul Warnefrid'de *Lathaire*'in ölümü (1. II, bō. 3, s. 775). Yunanlı yazara inanılacak olursa, Lothaire öfkeden köpürmüş, kendi canına kıymıştır. Kiliseleri yağma etmişti...
- 533 Daniel baba (*Hist. de la Milice franç.* cilt I, s. 17-21), eski zamanların tüm süel devinimlerini kendi alışkanlıklarına ve kanlarına kul eden ünlü yayıncı Polybe'nin şövalye Folard'ı gibi bu savaşın imgesel bir betimlemesini yapmıştır.
- 534 Agathias (1, II, s. 47) Narses'in etkisi üzerine yazdığı altı dizeli

iğneleyici koşuğunda, bu savaşı kolayca Maraton ve Plate savaşlarıyla karşılaştırıyor. Şurası bir gerçektir ki, birincisinde -sonraki zamanlar için önemi az, "öbüründe" ise sonuçları sürekli ve şanlı olmak gibi ayrımlılıklar vardır!

- 535 Berar'a ve Theophanes'in Brincas'ının ya da el yazmasıyla yazarın yerine Verona ile Brixia'yı okumak gerekir.
- 536 Agathias, 1, II, s. 48. Shakespeare, Richard III'nün ilk sahnesinde Bizans tarihçisinden esinlenmediği gerçek olarak bu düşüncüyü şaşılası biçimde daha da ileri götürüyor.
- 537 Maffei (*Verona illustrata*, Kısım 1, I, X, s. 257, 286), genel kaniya karşı, İtalya duklerinin, Narses'ce Lombardlar'ın fethinden önce kurulmuş olduğunu tanıtladı. Eylemsel yaptırımında -No 3- *Judices militares* 'in sayısını azalttı.
- 538 Bk. Paul -diacre, I, III, bö. 2, s. 776- Menandre (*in Excerpt. legat.*, s. 133) İtalya'da Franklar'ın kıskırttığı çeşitli ayaklanmaları dile getiriyor ve Theophanes (s. 201) Gothlar'ın kimi ayaklanmasına işaret ediyor.
- 539 İtalya'da sivil yönetimi yeniden kuran ve düzenleyen Justinianus'un anayasal fermanı yirmi yedi maddeden oluşmaktadır, İ.S. 554'de 15 ağustos tarihindedir, Narses'in adı anılarak ona karşı yazılmıştır, V. J. *proepositus sacri cubiculi*, ve Antiochus'e, *profectus proetorio* İtalioe; Julien Antecessor bunu anlatmaktadır. Justinianus, Justinus ve Tiberius'un fermanlarıyla Novellae'lerden sonra *Corpus juris civilis*'e de eklendi.
- 540 *Quinta regio Piceni est; quondam uberrimae multitudinis CCCLX millia Picentium in fidem P. R. veneze* (Pline , Hist. nat. III, 18) Eski nüfus, daha Vespasianus zamanında azalmıştı.
- 541 İyonya körfezi dışında güney eyaletlerinde çok büyük sayıda insan açlıktan ölmüştü. Meşe palamutu ekmeğinin yerini almıştı; Prokopios bir yetim oğlan çocuğunun bir keçi tarafından emzirildiğini görmüştü. İki kadın, onyedinci yolcu konuk etmiş, bunları öldürmüş ve yemişlerdi. Onsekizinci yolcu durumu anlamış ve bu iki kadını öldürmüştü, vb...
- 542 Belki onbeş ya da onaltı milyon... Prokopios (*Anecd.*, bö. 18), Afrika'nın beş milyon kişi yitirdiğini hesaplıyor. Ayrıca, İtalya'nın üç kat daha geniş alana sahip olduğunu ve nüfus azalması oranının daha güçlü durumunda bulunduğunu ekliyor. Ne var ki yaptığı hesaplar gerçek bir temele dayanmıyor ve keyfi biçimde abartıyor.
- 543 Bu ekollerin gerileyişi üzerine Prokopios'un dediği (*Anecd.*, bö. 24; Aleman., s. 102, 103) şeyler, düşman bir tanık olarak geri çevrilemeyecek olan Agathias'ça doğrulanmış ve aydınlatılmıştır.

- 544 İstanbul'dan Melanthias'a olan ara üzerinde anlaşmazlık vardır, *villa Caesariana* (Annianus-Marc, XXX, 2) yüziki ile yüz kırk stad arasında çeşitli düşünceler bulunmaktadır. (Suidas, cilt II, s. 522, 523; Agathias, I, V, s. 158), ya da onsekiz-ondokuz mil diyenler de olmuştur (Itinera, s. 138, 230, 323, 332; ve Wesseling'in *gözlemleri*). Justinianus, Reggio'ya dek -ilk oniki millik yola kaldırım döşetti ve göl ile deniz arasındaki bir boğaza ya da bataklığa bir köprü yaptırdı. Prokopios, de Aedific., I. IV, bö. 8.
- 545 L'Atyras (Pomponius-Mela, I. II. bö. 2. s. 169. base Vass) Justinianus, ırmağın denize döküldüğü yerdeki aynı adda bir kenti ya da bir şatoyu berkitti. Prokopios, de AEdific., I. IV, bö. 2; *İtiner.* s. 570, ve Wasseling.
- 546 Agathias, uzun ve tımtırlıklı sözlerinde (I. V. s. 154-174), ve Heophanes'in çok kuru kroniğinde (s. 197, 198). Bulgarlarla yapılan savaş ile Belisarios'un son utkusu yetkin olmayan biçimde anlatılmaktadır.
- 547 Hint kökenli olduklarını düşünmek güçtür. Eskiler, Hintli adını verdikleri Habeşistanlıları muhafızlık ve saray hizmetlerinde hiçbir zaman kullanmamışlardır. Yararsız ve pahalı olmakla birlikte, kadınların ya da kralların lüks hizmetinde bulunuyorlardı. Terence, *Eunuque*, perde I, sahne 2, Suetone, in *August.*, bö. 83; Cassubon'un güzel bir notuyla, in *Caligula*, bö. 57.
- 548 Prokopios, sergius'en (Vandal, I. II. bö. 21, 22; *Anecd.*, bö. 5) ve Marcellus'dan (*Goth.*, I, III. bö. 32) söz ediyor. Bk. Theophanes, s. 197. 291.
- 549 Alemannus (s. 3) Banduri'nin *imperium orientale* 'ne sokulan eski bir elyazmasından söz ediyor.
- 550 Belisarios'un gözden düşmesine ve yeniden onur kazanmasına ilişkin özgün ve gerçek öykü Jean Malala'nın Fragment'ında (cilt II, s. 234-243), ve Theophanes'in çok doğru Kroniğinde (s. 194- 204) bulunmaktadır. Cedrenus OCompend., s. 387-388) ve Zonare (cilt II, 1, XIV, s. 69) eskiyen gerçekle gittikçe koyulaşan varsayım arazisinde tereddüt eder gibidirler.
- 551 Bu havai öykünün kökeni onikinci yüzyılda keşif Jean Tzetges'in *Chiliades* adındaki bir kitabına bağlanabilir (Bazel, 1546, *ad calcem Lycophront. Color, Allobrog.* 1614, in *Corp. poet. groec*). On dizelik halk ağzından ya da politik koşuğunda Belisarios'u kör ve dilenci olarak anlatıyor (Chiliad III, no. 88, 339-348, in *Corp. poet. groec.*, cilt II, s. 311) . Bu tinsel ya da romanımsı öykü italya'ya Yunan dili ve el yazmalarıyla girmiştir. Onbeşinci yüzyılın sona ermesinden önce Grinitus ve Volaterranus'ca yinelenmişse de , Alciat tarafından, hala

uygulanmakta olan hukuk düzenini kurmuş olan hükümdarın onuru için karşı çıkılmış ve Bareniusçe'de Kilise'nin saygınlığı için yasaklanmıştır (İ. S. 561, n° 2 vb.). Bununla birlikte Tzetges'in öbür kroniklerde okuduğuna göre Belisarios, gözlerini yitirmemiş, ününü de servetini de korumuştur.

- 552 Roma'daki Bozges villasında oturmuş ve elini uzatmış durumda bir heykel bulunmaktadır ve halk arasında bunun Belisarios'u simgelediği söylenmektedir. Daha soylu ve daha olası bir açıklama bunun daha elverişli bir Nemesis durumuna gelmeyi arayan Augustus'u simgelediğine inanılmasını gerektirir. (Winckelman, Hist. de l'Art., cilt III, s. 266) *Ex nocturno visit etiam stipem, quotannis, die certo, emendicabat a poplo, cavan nanum asse forrigentibus proebens.* Suetone, in August., bö. 91, Casanbon'un yetkin bir notuyla.
- 553 Tacitus (in Vit. Agricooloe, bö. 45) Domitianus'un *rubor*'unun incelikle tiksiniç olduğunu belirtiyor. Genç Plinius (*Panegy.*, bö. 48) ve Suetone (in *Domitian.*, bö. 18 ve Casaubon *ad locum*) de aynı belirlemeyi yapıyorlar. Prokopius (Anecd. bö. 8) altıncı yüzyılda Domitianus'un ancak tek bir heykeli kaldığına -gülünç biçimde- inanıyor.
- 554 Prokopios'un verdiği bilgiler (*Anecd.*, bö. 8, 13). *Genel tarihinde* (Goth. 1, III, bö. 3'de *AEdific.*, 1, I, Proem., bö. 7) bulunan övgülerden çok daha fazla onun etüdlerinive bilgilerini över niteliktedir. Alemanüs'ün ayrıntılı fihristini ve Ludwig'in *Justinianus'ün Yaşam Öyküsü'nü* (s. 135-142) görünüz.
- 555 Bk. Ducange'nin C. P. Christiana (1, I. bö. 24, n° 1) Prokopios'tan sonra gelen özgün tanıklardan altıncı yüzyılda yaşayan ve onaltı yüzyıldaki Gyllius'a dek olanlar.
- 556 Jean Malala (cilt II, s. 190-219) ve Theophanes (s. 154) birinci kuyruklu yıldızdan söz ediyorlar. Prokopios (Persic, 1, II, bö. 4) ikincisini anlatıyor. Ne var ki ben, bunların kimliğinden (özdeşlik) çok şüphe ediyorum. Theophanes (s. 168) Prokopios'un adını andığı yıldan başka bir yılda güneş'in sarardığını bildiriyor (Vand., 1, II, bö. 14).
- 557 Seneca (Doğa Sorunları'nın yedinci kitabı) kuyruklu yıldız kavramını çok felsefi bir ruhla işliyor. bununla birlikte, burada aşırı iyi niyet göstermemeli, bir belirsiz önseziyi, bir *veniet tempus*'ü vbb. gerçek birbuluşun değeriyle karıştırmamalıyız.
- 558 Astronomlar, Newton'u ve Halley'i okuyup inceleyebiliyorlar. Ben, kuyruklu yıldız üzerine *acizane* bilgilerimi böyle edindim ve Bay d'Alembert de Ansiklopedi'ye bunları geçirdi.
- 559 Whiston, namuslu, dindar ve gönül gözü açık Whiston, -İsa'dan 2242 yıl önce- tufan'ı açıklamak için, aynı kuyruklu yıldızın, bir kuyruk darbesiyle dünyayı sulara gömdüğünü imgelemiştir.

- 560 B. Freret'nin yaptığı bilimsel araştırma (*Mem-de l'Academie des Incript* cilt X, s. 357,377) felsefe ve derin bilim karışımı gibi bir karma çalışmayı kapsıyor. Ogyges zamanının şaşırtıcı olayının anısı, Castor'u Napolili Dion'u ve Cyziqueli Araste'yi anan Warronca (*apud* aziz Agustinus, *de Civit Dei*, XXI, 8) sürdürülmüştür. Adraste de Cyzique (*mobiles mathematici*). Yunanlı mitologlar ve kehanete dayalı koşuklarla ilgili -bilimsel olmayan- kitaplar, sonraki iki dönem üzerine bize ayrıntılı bilgiler aktarmışlardır.
- 561 Plinius (Hist. nat., II, 23) Augustus'un özgün sicil kayıtlarını kitabına aktardı. Mairan'ın Çin'deki misyoner peder Parennin'e mektuplarında, 44 yılındaki oyunları ve kuyruklu yıldızı, İsa'nın doğumundan önceki 43'üncü yılda gösteriyor. Bununla birlikte, bu astronom'un gözlemleri bana şüpheli görünmektedir (*Opuscles*, s. 275-351).
- 562 Bu sonuncu kuyruklu yıldız aralık 1680 tarihinde görünmüştür. *Kuyruklu Yıldız Üzerine Düşünceleri*'ni 1681 ocak ayında yayımlamaya başlayan Boyle (Oeuvres, cilt III) eskilerin putataparlığını doğrulayacak olan doğaüstü bir kuyruklu yıldızla ilgili kanıttan yararlanmak zorunda kaldı. Bernouli (bk. Fontenelle'deki Övme'si, cilt V, s.99) *kuyruklu yıldızın başı, tanrının öfkesini gösteren olağanüstü bir im değildir, ama kuyruğu belki öyledir*, diyordu.
- 563 Yitik Cennet 1667 yılında yayımlanmıştı. Sansürcüyü şaşkına çeviren ünlü dizeler (I. II, 708 vb) kraliçeyle birlikte Cassini tarafından Roma'da gözlenen 1604 yılındaki kuyruklu yıldızla yollama (atıf) da bulunmuş olabilirler. (Fontenelle, *Eloge de Cassini*, cilt V, s. 338). Charles II'nin merak ya da korku belirtileri gösterdiği doğrumu acaba?
- 564 Bk. Buffon'un depremlerin nedeni, cilt I, s. 502-536; *Suppl. à l'Hist. nat.* cilt V, s. 382-390, baksı, in-4°; Valmont de Bornar, *Dictionnaire d'Hist. nat.* Deprem sözcüğü Pyrites; Watson, Kimya denemeleri, cilt I, s. 181-209.
- 565 Justinianus'un saltanatı sırasında Roma imparatorluğu topraklarını sarsan depremler Prokopios'ca yazılmış ya da belirtilmiştir. (Goth. I. IV, bö. 25; Anecd., bö. 18); Agathias'ca (I, II, s. 52, 53, 54, I. V. s. 145-152); Jean Malalaca'ca (Chron, cilt II, s. 140-146, 176, 177, 183, 193, 220, 229, 231, 233, 234) ve Theophanes'ce de (s. 151, 183, 185, 191-196) anlatılmıştır.
- 566 Botrys, (*ann-ante* Christ. 935-903) Tyr kralı Ithobal'e kurulmuştur. (*Marsham, Canon, Chron.*, s. 387, 388) Bugün onun yerinde bulunan yoksul Patrone köyünün limanı yoktur.
- 567 Heineccius (s. 351-356) Beyrut'un üniversitesi, görkemi ve yıkılışıyla

ilgili konuları işlemektedir (s. 351-356); bunu Roma hukuku tarihinin esaslı bir bölümü olarak ele almaktadır. Bu kent, Justinianus'un saltanatının yirmi beşinci yılında yıkılmıştı. İ.S. 551, 9 Haziran (Theophanes, s. 192) Ne var ki Agathias (1, II, s. 51, 52) depremin, İtalya fethinden sonra olduğunu söylemektedir.

568 Mead'in *Bulaşıcı hastalıklar* üzerine yazdığı küçük ölçüdeki zarif kitabı beğeniyle okudum. 8'inci bası; Londra 1722.

569 542 yılında ve onu izleyen yıllarda ortalığı kasıp kavuran büyük vebanın nasıl yayıldığı (Page, *Critica*, cilt II, s. 518) Prokopios'da, *Persic.*, 1. II, bō. 22,23; Agathias, 1.V, s. 153,154; Evagrius, 1. IV, bō. 29; Paul-duaere, 1. II, bō. 4, s. 776,777; Tours'lu aziz Gregorius'da, (cilt II, 1. IV, bō. 5, s.205), ki buna *lues inguinaria* adını veriyor. Victor Tunnumensis'in *Chroniques*'inde, s.9; in *thesaur. tempor.*, de Marcellinus, s. 54, ve Theophanes, s. 153.

570 Doktor Freind (Hist. Medic in Opp., s. 416-420; Londra, 1733) Prokopios'un tıp bilimine ilişkin sözcükleri kullanmakta gösterdiği doğruluğa bakarak bu tarihçenin tıbbi inceleyip öğrendiği kanısına varmıştır. Bununla birlikte, bugün bilimsel olarak kullanılan sözcüklerin çoğu Yunanistan'da halk dilinde bulunuyordu.

571 Bk. Thucydide, 1. Iı, bō. 47-54, s.127-133, bası, Duker; ve aynı vebanın şiirsel betimlemesi, Lukres, 1. VI, 1136-2284 dizeler- Thucydides'in bu parçası üzerine yaptığı bilimsel araştırmasından dolayı doktor Hunter'e borçluyum: bu araştırma in- 4° 600 sayfada; Venedik, 1603, *apud Juntas*; hekim ve filozof Fabius-Paullinus d'udine tarafından Saint-Marc kitaplığında yayımlanmıştır.

572 Thucydides, veba'ya yalnız bir kez yakalanılabileceğini söylüyor; ne var ki Evagrius, kendi ailesi içerisinde bu hastalığı gördüğünden, birinci kez yakalandıklarında yaşamlarını yitirmemiş olanların ikinci yakalanışlarında öldüklerini bildiriyor. Fabius-Faullinus de veba'nın yinelenebileceğini doğruluyor. Hekimler bu noktada ayrılıyorlar. Hastalığın niteliği ve akışı her zaman aynı olmayabilmektedir.

573 Sokrat, Atina'daki veba sırasında kanıklılığı yüzünden kurtulmuştu. (Aulu-Gelle, *Eski zaman geceleri*, II, I.) Doktor Mead, dinsel konutların sağlıklılığını öbür yapılardan ayırık bulunmasına ve beslenme rejiminin çok sade olmasına bağlıyor. (s.18,19)

574 Mead, Thucydide, Lucretius, Aristo'ya ve günlük deneyime göre, veba'nın bulaşıcı olduğunu tanıtlamaktadır; 1720'de Marsilya'da toplanan Fransız hekimlerinin karşıt kanılarını reddediyor (Giriş, s. 2-13); Bu Fransız hekimleri bu konuda bilgi sahibiydiler ve bir kentte, birkaç ay içerisinde ellibin kişinin bu hastalıktan öldüğüne tanık olmuşlardı (Marsilya vebası üzerine, Paris, 1786); bütün

gönencine ve ticaret etkinliğine karşın bugün ancak doksanbin kadar bir nüfusu barındırmaktadır. (B.Necker, *Maliye üzerine*, cilt I, s. 231.)

575 Evagrius'ün sonradan edindiği deneyim Prokopios'un çok güçlü savlarını yıkmış oldu.

576 Prokopios (Anecd., bö. 18) önce, deniz kumları v.b. gibi retorik betileri kullanıyor; sonra da, iblis (şeytan) imparatorun saltanatı sırasında kökü kazınan (*Yunanca sözcükler*) daha somut hesaplamalara girişiyor. Bu sözcükler gramer ve aritmetik dilinde çok karanlık anlam taşır. Dizinsel olarak yorumlanırsa birçok milyonları anlatır. Alemannus (s.80) ve Cousin (cilt III, s. 178) bunu *ikiyüz milyon* biçiminde yorumluyorlar, ama nasıl olduğunu ben anlayamıyorum. Bu üç Yunanca sözcükten biri çıkarılırsa, yüz milyon bulunur ki, bu da tümüyle kabul edilmez bir sayı değildir.

577 Barbarlar zamanının yasa adamları Roma yasalarını saçma ve anlaşılabilir bir biçimde anma yolunda bir tutum yerleştirdiler, ve alışkanlık bu yöntemi sürekli hale getirdi. Kodeks'e, Pandekta'lara ve Institut'lere başvurulduğu zaman *kitabın* değil yalnız *yasanın* sayısını gösterirler ve başlık (titre) sözcüklerinin ilkini söylemekle yetinirler. Halbuki bu başlıklardan daha binden fazlası vardır. Ludwig (Vit. Justin., s.268) bu ukalalık bayondurduğundan kurtulunmasını istemektedir. Ben, kitap, başlık ve yasayı anmak gibi yalın ve ussal yöntemi benimsemiş bulunuyorum.

578 Almanya, Bohemya, Macaristan, Polonya ve İskoçya'da yasa ya da ortak düşünce biçimi olarak benimsendi: Fransa'da ve İtalya'da dolaysız ve dolaylı etkin oldular; İngiltere'de, Etienne'den Büyük Britanya'nın Justinianus'ü sayılan Edward I'e dek bu yasalar uygulandı. Bk. Duck (*de Usu et Auctoritate juris civ*, 1.II, bö. 1, 8-15); Heineccius (*Hist.juris german.*, bö. 4,3, n° 55-124), ve her ülkenin yasa tarihçileri.

579 Onaltıncı yüzyılın bilgin ve usta hukukçusu François Hottoman, Ciyas'ın onurunu kırmak ve şansölye Lhopital'e hoş görünmek istiyordu. Onun antitri bonianus'ü -ki, ben hiçbir zaman ele geçiremedim- 1609 yılında Fransızca olarak yayımlandı, ve bu mezhep Almanya'da yayıldı. Heineccius, Opp., cilt III, *sylloge* 3, s. 171-183.

580 Bana rehberlik edenlerin başına, 1741 yılında Halle'de ölen Alman profesörü, bilgin ve güçlü Heineccius'ü, kendisine borçlu olduğum saygılar yüzünden koyuyorum. (Bk. onun övgüsü, *Yeni kitaplık*'da cilt II, s. 51-64.) Çok sayıda yapıtı, 1743-1748'de Cenevre'de *in-40* sekiz cilt olarak biraraya getirildi. Özellikle benim yararlandığım öbür kitaplar şunlardır? 1° *Historia juris romani et germanici*, Lugd-Batav- 1740, in-8°; 2° *Syntagma antiquitatum romandanı jurisfradentian*

illustrantium, 2 cilt, in 8°, Traject. ad Rhenum; 3° *Elementa juris civilis recundum ordinem Institutionum*, Lugd. Batav. 1751- in-40; 4° *Elementa J.C. Secundum ordinem Pandectarum*, Traject- 1772, 2 cilt, in- 8°

- 581 Bu tarihin özetlemiş bölümü, Antonius'ler zamanında yaşayan Romalı hukukçu Pomponius'ün de Origine Juris (Pandeet, 1. I, baş 2) fragmanında bulunmaktadır. (Heineccius, cilt III, syll. 3, s. 66-126) olasılıkla Tribonien'ce kısaltılmış ve boğulmuş, ve Bynkershock tarafından yeniden toparlanmıştır. Opp., cilt I, s. 279-304.
- 582 Roma devlet yönetimi tarihinin Titus Livius'ün birinci kitabında krallık zamanına ilişkin bölümü incelenebilir. Daha ayrıntılı olarak da bu bilgiler, kimi zaman retorik ve Yunan'ca bilinmesini gerektiren Halikarnaslı Denys'de bulunabilir (1.II, s. 80-96, 119-130; 1. IV, s. 198-220).
- 583 Justas-Lipsius (Opp., cilt IV, s. 279) Üç Roma kralına, yurttaşlar (medeni) hukukunun bu üç bölümünü uyguladı. Gravina (*Orig.jur.civ.*, s. 28, Leyzig baskısı. 1737) bu düşünceyi benimsiyorsa da Alman yayımcısı Mascov, bunu tiksinererek kabulleniyor.
- 584 *Roma hukuku tarihi* adlı kitabında Terrason (s. 22-72; Paris, 1750) büyük başarıyla özgün metni yeniden oluşturmaya çalışıyor. Bu çalışma umduğundan daha çok şeyler getirebilir.
- 585 En eski korteks ya da Digesta, derlemeyi yapan ve *Regifugium*'dan biraz önce ya da az sonra yaşamış olan Papirius'ün adıyla adlandırılan Jus Papirianum olmuştur (Pandeeta., 1. I, baş.2). En iyi eleştirmenler, Bynkershock (cilt. 1, s. 284-285) ve Heineccius (tlist.J.C.R., 1. I, bö. 16,17; ve Opp., cilt III, syll. 4, s. 1-8), *bilgisiz kentte*, üçüncü yüzyılın benzer bir anıtının değerine ve azlığına yeterince dikkat etmeden Pompenius'ün bu masalına inanıyorlar. Caius Papirius, *pontifex maximus*, Nama'nın yasalarını yeniden kavuştursun (Halikarnaslı Denys, 1. III, s. 171), ve ağızdan ağıza gelen bir söylenti bırakmasın... Ben bundan çok kuşkuluyum; Granius-Flaccus'ün Jus Papirianum'u (Pand., 1.I., baş. 16, *lege* 144) bir eleştirmeli açıklama değildi, Caesar zamanında derlenmiş özgün bir yapıtı. Censorin, *de die Natali*, 1.III, s.13; Duker, de Latinitate J.C. s.157.
- 586 1444'de toprağın içerisinden, Koronto ile Gubio arasında, yedi yada sekiz adet tunç bakır çıkarıldı. Bir kısmı Etrüsk karakterli olan bu eserlerin geri kalanı, Herodot'ün İtalya'daki bu kanton olarak yorumladığı Pelasge'lerin karakter ve dilindeki ilkel durumu simgelemektedir. (1.I, c. 56,57,58). Bununla birlikte, Herodot'un bu güç pasajı, Trakya kenti olan Crestano'ya yapılmış bir yollama olarak açıklanabilir (Larcher' in notları, cilt 1, s. 256-261.) Eugubines levhalarının yabancı dilde, üstün körü eleştirilere uğradıysa da bunlar aydınlatıcı değillerdi. Ne var ki kökleri şüphe götürmez

biçimde Latinceydi. Bu dil *Saliare Carmen*'le aynı dönemde ve aynı karakterdeydi ve Haracius zamanında kimse bunu bilmiyordu. Roma halk dili Dorik ve *colien* Yunancasından etkilenecek gelişmiş, Oniki Levhalar'ın, Duilien sütununun, Ennius'ün, Terence'nin ve Çiçero'nun stiline erişmiştir. Grüter, *Inserifit.*, cilt 1, s. 192; Ssiyion Maffei, *Hist. diplomatica*, s. 241-258; *Bibl. Italique*, cilt III, s. 30-41, 174-205; cilt XIV, s. 1-52.

- 587 Tarihçilere göre, Heineccius (Hist. J.wr., 1. I, n°, 26) Oniki levha'nın tunç, *Oereas* olduğunu söylüyor. Pomponius'ün metninde *eboreas* okunuyor ve Scaliger bu sözcüğün yerine *robereas*'ı kullandı. (Bynkershvek, s. 286) Bundan sonra da sırasıyla tahta, tunç ve fildişi kullanılabilirdi.
- 588) Titus Livius ile (1, III, bö. 31-59) Halikarnaslı Denys'i karşılaştırınız. (1.X, s. 644; XI, s. 691). Romalı yazar ne denli az sözle çok şeyi canlı olarak anlatıyor! Yunanlı yazar ise sözü uzattıkça uzatıyor ve cansız! Halikarnaslı Denys, bununla birlikte, büyük ustaları şaşılasi biçimde değerlendiriyor ve tarih yazmanın kurallarını ustaca koyuyor.
- 589 Çiçero (Tuscul. Qucest., V, 36) hermodore'nin süzülüştünden söz ediyor; Plinius (Hist. mat., XXXIV, II) heykelini anlatıyor. Heraklit'in mektubu, düşü ve tansığı, *Epist. groec. divers*, s. 337'de varsayılmıştır.
- 590 Doktor Bentley (*Phalaris'in Mektupları üzerine Bilimsel araştırması*, s. 427-479) çok bilinmezlikler içerisinde bulunan Sicilya ve Roma paralarına ilişkin her konuyu tartışıyor. Onur ve hınç, bu bilimsel tartışmada tüm araçlarını kullanmaya onu zorluyor.
- 591 Romalılar'ın ya da bağlaşıklarının gemileri Afrika burnuna dek gittiler. (Polybe, 1. III. s. 177, baskı: Casaubon, in-fol.) Titus-Livius ve Halikarnaslı Denys, Cumes'e yaptıkları yolculuktan söz ediyorlar, vb..
- 592 Yalnız bu olay, Charondas'ın Reggia ve Katana'ya yasalar verdiğini tanıtlayacaktır. Sicilyalı Diodore garip bir neftetle Thurium'ca kullanılan kurulu ona bağlamaktadır ki, bu daha çok sonralarda meydana gelmiştir.
- 593 Varlığı çok zayıf bir nedenle tartışılan Zaleucus, bir sürü yasaklı (Lokriyen)'lardan Yunanistan'ın en erdemli ve en düzenli cumhuriyetini kurmak gibi bir saygınlığa ve onura sahiptir. Bk.. Bay Baron Saint-Groix'inin Büyük Yunanistan yasaması üzerine anıları (Mem. de l'acad. des Inseript., cilt XLII, s. 276-333) Diodore'ye ve Stobe'ye zorladıkları Zaleucus ve Charondas yasaları, kötü kurnazlığı Bentley'in (s. 335-377) aklı sayesinde ortaya çıkarılan bir sofist Pitagorcu tarafından düzenlenmiştir.
- 594 Roma ile Yunanlılar arasındaki ilişkilerin arttığını göstermek için bu

fırsatı yakaladım: 1° Herodot ve Thecydide (İ.Ö. 300-350) Roma'nın adını ve varlığını bilmiyor gibidirler (Josephe, contra Apion., cilt II, 1. I. bö. 12, s. 444, baskı Havercamp); 2° Theopompe (İ.Ö. 400, Pline, III, 9) Pontus'lü Heraclides'in çok kapalı biçimde değindiği Galyalı'ların saldırısından söz ediyor. (Plutark, in Camillo, s. 292, baskı H. Etienne.) 3° romalılar'ın gerçek ya da masalımsı elçilik kurulu- ki İskender'e gönderilmişti- (İ.Ö. 430) Clitarqu (Pline, III, 9), Aristus ve Asclepiade (Arrien, 1. VII, s. 294-295), ve Memnon Heracle (Apud Photium, cod. 224, s.725)çe doğrulanmıştır. Titus-Livius'ün bu konudaki suskunluğu yadsıma anlamına gelir; Theophraste (İ.Ö. 440), *primus externorum aliqua de Romani diligentius scripsit* (Pline, III, 9); 5° Lycophron (İ.Ö. 480-500 Truvalıların bir kolonisi düşüncesini ve Ene de masalını ilk olarak yaydı (Cassandra, 1226-1280).Birinci Pön savaşının sonundan önce yapılmış atılğan bir önsezi.

- 595 Onuncu Levha (*de morto sepulturoe*) Solon'dan alınmıştır. (Çiçeron, *de Legibus*, II, 23-26); *Furtum per lancem et licium conceptum*, Heineccius'e inanılırsa, Atina törelerinden gelmekteydi (Antig. rom., cilt II, s. 167-175). Musa, Solon ve desemirrler, gece hırsızını öldürmeye izin vermişlerdir. (Exode, 22, 3). Demosten, *Contra Timoeraten*, cilt 1, s. 736, baskı:Reiske; Macrobe, *Saturnalia*, 1. I, bö. 4; *Collatio legum Mosaii carum et romanarum*, baş. 7, m° 1, s. 218, baskı:Cannegieter.
- 596 Diodore övmektedir (cilt 1, I. XII, s. 495). Diodore'nin bu sözleri *eleganti atque absoluta brevitate verborum* (Aulu-Gelle, noct. Att., XXI, I) olarak çevrilebilir.
- 597 Çiçero'ya (*de Legibus*, II, 23) ve konuştuğu Crassus'a (de Oratore) kulak veriniz.
- 598 Heineccius, Hist. J.R, n° 29-33- Gravina (Origines J.C. s. 280-307) ve terrasson'ca restore edilmiş haliyle ben de gördüm. *Histoire de la Jurisprudence romaine*, s. 94-205.
- 599 *Finiş oequi juris* (Tacitus, *Annal.*, II, 27). *Fons omnis publici et privati juris*. Tite-Live, III. 34.
- 600 *De prencipiis juris et quibus modis ad hanc multitudinem infini tam ac varietatem legum perventum sit, ALTIUS disseram*. (Tacitus, *Annal.*, II, 25) Bu derin tartışma ancak iki sayfa tutuyor ve bunlar da Tacitus' sayfalarıdır. Titius-Livius de aynı anlamda fakat daha az enerjik olarak söylemekteydi (III, 34): *In hoc immenso aliarum super aliax acervatarum legum cumulo*, v.b.
- 601 Suetone, in *Vespasiano*, bö. 8.
- 602 Çiçero, ad Familiares, VIII, 8.

- 603 Denis, Arbutnot ve yeni zamanın çoğunluğu (Eiseuschmid dışında, de ponderibus, v.b., s, 137-140) yüzbin asses'in onbin eski drahmiye, ya da üçyüz sterlinden biraz fazlaya bedel olduğunu hesaplıyorlar. Ne var ki onların hesabı, as eski ağırlığının seksende birinden biraz artık duruma düştüğü son zamanlardaki ağırlığına uygulanabilir. Sanırım ki, cumhuriyetin ilk yüzyıllarında değerli madenlerin az olmasına karşın, bir onsluk gümüş, yetmiş livre bakır ya da tunçla eş değerdedir. Bakırın geçerli rayicini değerlendirmek daha kolay ve daha ussaldır; paranın ederiyle piyasa ederi karşılaştırılacağı zaman (Roma livresiyle ağırlık livresi), ilk as ya da bakır bir İngiliz Şiling olarak değerlendirilebilir. Bu hesaplama sonucunda Roma'da bir öküzün beş sterline, bir koyunun on şiline ve bir quarter buğdayın da otuz şiline satıldığı anlaşılabacaktır. (Festus, s. 330, baskı Dacier; Plinius, Hisk. nat., XVIII, 4.). İlk Romalılar'ın yoksulluğu üzerine düşüncelerimizi değişikliğe uğratan sonuçları kabul etmemek için hiçbir neden görmüyorum.
- 604) Roma meclisleri üzerine yazmış yazarları, özellikle Sigonius ve Beaufort'u okuyunuz. Spanheim (*de Prostantia et usu numismatum*, cilt II, Dissert X, s. 192,193) bir madalya sunuyor, üzerinde *cista*, *pontlar*, *septalar* ve *diribitor* v.b. görülmüyor.
- 605 Çiçero (*de Legibus*, III, 16,17,18) bu anayasal sorunu tartışıyor ve kardeşi Quintus'u halka daha az yakın gösteriyor.
- 606 *Proe tumultu recusantium perferre non potuit.* (Suetone, in *Augustus.*, bö. 34. Bk. Propertius, 1. II, eleg., 6.) Heineccius, özel bir tarihte Julia ve *Papia Poppoea* yasalarına ilişkin her şeyi tüketti. Opp., cilt VII, kısım 1, s.1-479.
- 607 Tacitus, *ann.*, 1. 15; Lipsius, *Excursus E. in Tacitum*.
- 608 *Non ambigitur senatum jus jacere posse.* Ulpianus'un kararı böyleydi. (XVI, ad Edict. in Pandect., 1. I, baş. 3, leg.9). Pomponius, halk meclislerinin bir *turba hominum*. olduklarını söylüyor. Pandect., 1. I, baş. 2, leg. 9.
- 609 Praetorların ve öbür majistraların *Jus honorarium*'u İnstituteler'in latince metninde belirtilmiştir (Kitap 1, baş. 2, n° 7). Honorarium gibi önemli sözcüğü kullanmayı ihmal etmiş olan Theophiles'in Yunanca açıklaması (s.33-38, baskı Reitz) kapalı bir anlatımdadır.
- 610 Dion Cassius (cilt 1. Kitap XXXVI, s. 100) 686 ına Roma yılını sürekli buyruklar dönemi olarak sayıyor. Bununla birlikte, Louis Vives kağıtlarına göre yayımlanmış olan *acta diurna*'lara bakarak, bunların kuruluşu 585 yılındadır. Pighius (*Annal, rom.*, cilt II, s. 377,378) Graevius (*ad Suet.*, s. 778), Dodwell (*Prolection, Camden* s. 665) ve Heineccius bu karar ve kuralların özgünlüğünü benimsiyorlar. Ne

var ki *scutum CIMBRICUM* diye orada görülen sözcük, uydurma olduklarını kanıtlıyor. Moyle's Works, cilt 1, s. 303.

- 611 Heineccius (*Opp.*, cilt VII, kısım II, s. 1-564) Buyrultular'ın tarihini yazdı ve sürekli Buyrultu'nun metnini eski durumuna getirdi: Sözlerimi bu üstün adamın yapıtlarından aldım. Onun araştırmaları büyük bir güven kaynağıdır. Bay Bouchaud, *Academie des Inscriptions*. Derlemesine izin ve hukuk bakımlarından ilginç olan bu nokta üzerine bir Anılar eki koymuştur.
- 612 Onun yasaları korteks'in başındakilerdir. Bk. anlaşılmasa bir edebiyat yapmak ve birtakım zayıf aykırı düşünceleri desteklemek için konudan ayrılan Dodwell (*Proelect. Cambden*, s. 319-340).
- 613 *Totam illam veterem squallentem sylvam legum novis principalium rescriptorum et edictorum recuribus ruscatis et caeditis*. (Apologet., bö. 4, s. 50, baskı Havercamp.) sonra da, eskiliğine ya da kazanmış olduğu saygınlığa bakmaksızın, yazarsız ya da zararlı yasaları yürürlükten kaldıran Severus'ün kesin tutumunu övüyor.
- 614 Dion Cassius, ya kötü niyetle ya da bilgisizliğinden, *legibus solutus*'ün anlamı üzerinde yanılıyor (cilt I, I, LIII, s. 713) . Yayımcısı Reinor, özgürlük ve eleştiri ruhunun bunalıttığı bir aşağılık tarihçiyi ayıplamaktadır.
- 615 Bk. Gravina, *Opp.* s. 501-512, Beaufort (Roma Cumhuriyeti, cilt 1. s. 255-274). Bu yazar, Frederic Gronovius ve Noodt'un bilimsel araştırmalarından ve bu esere değerli notlar ekleyen Barbeyrnk'ça yapılan çeviriler (2 cilt. in-12, 1731).
- 616 *Lex regia* sözcüğü olandan daha yenidir. Krallık yasasının adı Commodus'ün ve Caracalla'nın tutsaklarını titretecekti.
- 617 *Instit.*, 1. I, baş. 2, n° 6; *Pandect.*, 1. I, baş. 4, leg. 1; *Justinianus kodeksi*, 1. I baş. 17, leg. I, n° 7. Heineccius (*Antiquite'lerinde ve Elementlar'ında*), Godefroy (*Comm. ad. cod. Theod.*, kitap 1, cilt I, II, III) ve Gravina (87-90)'ça da geliştirilmiş *de constitutionibus principum*'da ayrıntılı olarak güzel işlemiştir.
- 618 Theophiles, *in Paraplaras.* groec. *Instit.*, s. 33,34, baskı reitz. Bk. bu yazarın karakteri, yapıtları ve yaşadığı dönem üzerine, Theophiles, J.H. Mylius, *Excursus* 3, s. 1034-1073.
- 619 Macrinus'ün bu yakınmasında ussallıktan çok kıskançlık vardır: *Nefas esse leges videri Commodi et Carocalae et hominum impesitorum voluntates*. (Jul. Capitol., bö. 13.) Commodus, Severus'çe tanrılar arasına konuldu Dodwell., *Proelect.* 8, s. 324,325.) Bununla birlikte *Pandektalar* onu ancak iki kez anıyor.
- 620 Kodeks'de, Caracalla'nın tekbaşına yayımladığı ikiyüz, babasıyla

birlikte yüz altmış *constitutio*'su bulunmaktadır. Bu iki hükümdar Pandecta'larda elli kez, Institutes'lerde sekiz kez anılmışlardır. Terrason, s. 265.

- 621 Plinius (Genç), *secund. Epistol. X*, 66; Suetone, *in Domitiam.*, bö. 23.
- 622 Konstantinus'ün şöyle bir kuralı vardır: *Contra jus rescripta non valeant*. (Kodeks Teodosius, 1. I, baş. 2, leg. 1.) İmparatorlar, üzülere de olsa, yasalar üzerinde bir araştırmaya ve olayı soruşturmaya, kimi öncellere başvuru hakkı tanımaya izin veriyorlardı. Ne var ki, bu yetersiz umarlar yargıçların yetkesi için çok sayıydı, bunları kullanmak kendileri için çok tehlikeliydi.
- 623 Bu mürekkep zincifre'nin *vermillon* ve *cimabre* adındaki çeşitlerinden yapılıyordu. Birinci Leon'dan (İ.S. 470) İmparatorluğun çöküşüne dek imparatorların diplomalarında da bu mürekkep bulunmaktadır. *Bbl. raisonnee de la diplomatique*, cilt 1. s. 509-514; Lami, *de Eruditione apostolarum*, cilt II, s. 720-726.
- 624 Schulting, *Jurisprudentia ante-Justiniane*, s. 681-18, Cuyas, Hadrianus'ün saltanatından Gallianus'ünküne dek yayımlanmış yasaları Gregorius'ün geri kalanları da, çalışma arkadaşı Hermogenius'ün derlediğini söylüyor. Bu genel bölme doğru olabilir. Ne var ki Gregorius ile Hermogenius çok zaman kendi sınırlarını aştılar.
- 625 Scaevola olasılıkla Q. Cervidius Scaevola- Papinianus'ün hocası- bu su ve ateşin kabulünden amacın, evliliğin özü olduğunu düşünüyor. *Pand.*, 1. XXIV, cilt 1, leg. 66. Bk. Heineccius, *Hist. J.R.*, n° 317.
- 626 Çiçero, (de Officiis, III, 19) ancak varsayım ile konuşabiliyor; Ne var ki, aziz Ambrosius (de Officiis, III, 2), hukukçu ve majistra niteliğiyle, bunu zamanının yöntemi olarak tanımlıyor- Schulting, *ad Ulpianus*, *Frag.*, baş. 22, n° 28, 643, 644.
- 627 Antoninus'lar zamanında bir *furtum lance licioque conaptum* halinde düzenli biçimlerin anlamı pek bilinmiyordu. (Aulu-Gelle, XVI, 10) Onları Attica'dan getirten Heineccius (*Antiq-rom.*, I. IV, baş. I, n° 13-21), Aristophanes'in kanısına dayanarak, bu ozanın ve Pollux'ün scholiaste'sini dile getiriyor.
- 628 Çiçero, Murena (bö. 9-13) için söylevinde, yasa adamlarının biçim ve gizemlerini gülünç buluyor; Anlu-Gelle'ce çok iyi niyetle aktarılmış (*Eski zaman geceleri*; XX, 10) Gravina (*Opp.*, s. 265,266,267) ve Heineccius (*Antiq.*, 1. IV, baş. 6).
- 629 Pomponius (de Origine juris Pandect., kitap. 1. baş.2) hukukçuların birbirini izlemesini gösteriyor. Yeni tarihçiler tarihin ve yazın'ın bu bölümüne ilişkin tartışmada bilgi ve eleştiri gösterisinde bulunmuşlardır. Ben, özellikle Gravina (s. 41-79) ve Heineccius

(Hist. J.R., n° 113, s. 351)'ü kendime yol gösterici edindim. Çıçero (de Oratore, de Claris Orator., de Legibus) ve (Mucius. vb. adlar altında) Clavis Ciceroniana d'ernesti. Çok sayıda ve çok ilginç ayrıntılar veriyorlar. Horacius, çok zaman yasa adamlarının çalışkan mesailerine yollama (atıf)'da bulunuyor. Sermon., I.1, 10:epist. 2,1,103, v.b.

Agricolam laudat juris legum que peritus
Sub galli cantum consultor ubi astia pulsata
Romae dulce din fuit et solemne, reclusa
Mane domo virgilare, clienti promere jura

630 Crassus, daha doğrusu Çıçero (de Oratore, 1, 41, 42), doğal yeteneği olmakla birlikte bilgisi kıt olan Antonius'çe gülünç hale getirilmiş (s. 58) bir hukuku sanatı ya da bilimi üzerine bir düşünce öneriyor. Bu düşünce, Serinus-Sulpicius'çe kısmen gerçekleştirilmiş (in Bruto, bö. 41) ve Grairna, klasik latincesinde, ince bir çeşitlilikle onu övmüştür (s. 60).

631 Perturbatricom autem omnium harum serum academian, hanc ab arcesila et Carneade recentem, exoremus ut sileat; nam si invaserit in hoc, quae satis scite instructa et composita videantur, nimis edet ruinas, quam quidem ego placare cupio, submovere non audeo. (De Legibus, 1, 13.) Yalnız bu sözler bile Bentley'e (Remarks on Free-Thinking, s. 250) Çıçero'nun güzelleştirdiği doktrine ne denli sıkı sıkıya bağlı olduğunu anlatmış olmalıydı.

632 Panactius, genç Scipio'nun dostuydu; Roma'da Stoacı felsefeyi ilk okutan odur. Bk. yaşamı, mem. de l'Academie des Inscriptions'da'dır, cilt X, s. 75-89.

633 Bu konuya Ulpianus'çe değinilmiştir. (leg. 40, ad Sabinum in Pandect., 1. XL. VII; cilt II, leg. 21) İyi bir hukukçu olduktan sonra Trebatius, qui familian duxit, bir epikürosçu oldu. (Çıçero, ad Familiares, VIII, 5.) Bu yeni mezhebinde belki sabrını ve iyi niyetini yitirmiştir.

634 Bk. Gravina (s. 45-51) ve Mavcou'nun havai karşı çıkmaları. Heineccius (Hist. J.R., n° 125) Everard Otto'nun bilimsel araştırmasını onaylıyor, de staca jurisconsultarum philosophia.

635 Özellikle Caton'un kuralı, Aquiluis'ün özel koşulu ve maniliennes formülleri -ikiyüz onbir kural ve ikiyüz kırkyedi tanımlama-anılıyordu. (Pandecta., 1. I, baş. 16,17).

636 Çıçero'yu okuyunuz, 1. I, de Oratore, Topica, pro Murend.

637 Bk. Pomponius, de Origine Juris Pandect., 1. I, baş. 2, leg. 2, n° 47; Heineccius, ad Instit, kitap 1, baş. 2, n° 8; 1. II, baş. 25, in element. et Antiquit.; ve Gravina, s. 41-45- Bu tekel çok üzücü birşey olduysa da o zamanki yazarlar bundan yakınmıyorlardı ve olasıdır ki, bu

yakınmalar bir kararnameyle örtölmüştür.

- 638 Gotfridus Moscovius (bilgin Mascou)'nın acı eleştirisini *de Sectis Juris consultorum*'unu okudum, Lipsioe, 1728, in-12, s. 276; çorak ve dar alanlı bir konu üzerinde bilimsel bir yapıt.
- 639 Antistius Labeon'un karakteri üzerine, Tacitus'e (*Annal.*, III, 75) ve yarışmacısını *libertas nimia et VECORS*'la suçlayan Alcius Capiton'un bir mektubuna bakınız (Aulu-Gelle, XIII, 12) Bununla birlikte Horacius'ün erdemli ve saygıdeğer bir senatörü gülünç duruma düşürmeye kalkışacağını düşünemiyorm ve, LABIENO'yu *insanior*. Serm. 1, III, 82, Bentley'in düzeltmesine katılıyorum. Bk. Mascou, *de Sectis*, bölüm. 1, s. 1-24.
- 640 Justinianus (*Instit.*, 1. III, baş. 23, ve Theophil., *vers. Groec*, s. 677, 680) bu büyük sorunu ve, yetkeler olarak o yandan bu yandan ileri sürölen Homeros'un dizelerini anımsattı. Paulus'ça karar verildi (leg. 33 *ad. ediot.* in Pandect., 1. XVIII, baş, I, leg. 1) İşte onun çözümü ,basit bir alışverişte satıcı ile müşteri ayırd edilemiz.
- 641 Praculiusçüler de bu bilimsel tartışmayı bıraktılar. Uygunsuz araştırmalara itileceklerini anladılar ve Hippoeratos'un güzel sözleriyle mest oldular. (*Institut.*, 1.I, baş. 22.) Plutark ve Stoacılar (*de Placit. philosophor.*, kitap, V, bö. 24) daha doğal bir neden gösteriyorlar. Ondört yaş Bk. (felsefe okullarının *Vestigia* 'sı, Mascou, bö. 9, s. 145-276.
- 642 Mascou, bu iki değişik okulun tarihini ve sonunu anlatmaktadır (bö. 2.7, s. 24-120), ve artık tam olarak yitmiş bu okullar arasında onun yansızlığını övmek gülünç birşey olacaktır.
- 643 İlk işaretle uçarcasına konseye koşup geldi. Bununla birlikte Juvenal (Sat. IV, 75-81) Roma'nın bu valisini ya da yargıcı (bailli) çağırır, *sanctissimus legum interpres*. Eski yapıtları açımlayımcıya göre, insan değil, bilimine göre kitap isteniyordu. Pegasus adını, babasının yönettiği bir kadirgadan almıştı.
- 644 Tacitus, *Annal.*, XVII, 7; Suetone, *in Nerone*, bö. 37.
- 645 Mascou, *de Sectis*, bö. 8. s. 120-144; *de Heriscundis* deyimini seçmeci (eclectique) hukukçılar için kullanıyordu. *Herciscere dividere*'nin eşanlamlısıydı.
- 646 Bk. Teodosius kodeksi (1. I, baş. 4) ve Godefroy'ün bilimsel araştırması (cilt I, s. 30-35). Bu kararname *provinciales lettres*'lerde bulunanlar gibi Cizvitlerin tartışmalarına fırsat verebilirdi: Bir yargıçtan Papinianus'ün ya da çoğunluğun kendi kararına ve duyuncuna karşı kanısını izlemek zorunluğuna uyması istenebilirdi. v.b. bununla birlikte, bir yasa koyucu, aslında yanlış olsa bile, bu konuya, gerçek değil, ama yasal bir değer verebilirdi.

- 647 Justinianus'un yasalar üzerine çalışmalarını izlemek için Institutio'ların önsözünü Pandectalar'ın birinci, ikinci ve üçüncü önsözlerini, Codex'in birinci ve ikinci önsözleriyle Cortex'in kendisini inceledim (1. I, baş. 17, *de veteri jure enucleando*). Bu özgün kanıtlardan sonra, yeni zamanlardan Heineccius'ü (Hist. J.R., n° 383-404), Terrason (Hist de lor Jurisp. rom., s. 295-356), Gravina (Opp.s.93-100) ve Luudwig, *Justinianus'ün yaşam öyküsü* adlı eseri; Cortex ve Novellalar için (s. 209-261), Digesta ve Pandectalar için (s. 262-317).
- 648 Bk. Tribonianus'un karakteri üzerine Prokopios'un kanıtları (Persic., 1. I, bö. 23-24; *Anecd.*, bö. 13, 20), ve Suidas (cilt III, s. 501, baskı Kuster). Ludwig (*in Vit Justinian.*, s. 175-209) bir Mağripli'yi beyazlatmak için çok emek harcıyor.
- 649 Suidas'ın iki pasajını aynı adama uyguluyorum; Çünkü tüm hal ve koşullar yetkin bir uyum göstermektedir. Bununla birlikte hukukçular bu dikkati çekmemişlerdir ve Fabricius bu yapıtları iki yazara mal etmiştir. Bibliot. grvec., cilt 1, s. 341; II, s. 518; III, s. 418; XII, s. 346,353,474.
- 650 Bu öykü Hesychius (*de Viris illustribus*), Probopias (*Anecd.*, bö. 13) ve Suidas (cilt III, s. 501)'çe anlatılmıştır. Böyle bir dalkavukluk inanılmaz mıdır?

*Nihil est quod credere de se
non potest, cum laudatur diis oequa postestas*

Fontenelle (cilt 1, s. 32-39) ılımlı Virgilius'un saygısızlığını gülünç duruma dönüştürdü. Bununla birlikte, aynı Fontenelle, kendi kralını tanrısal Augustus'un üstüne çıkarıyor. Akıllı Beilcan şunu söylerken yüzü kızarmadı:

Alinyazısı onun gözü önünde sallanmaya kalkışamayacaktı.

Şu da var ki, Augustus ve Louis XIV hiç de ahmak değillerdi.

- 651 (Genel Derleme) Yunanca eserlerin bir araya getirilmiş kitabıydı. (Pline, *Proef. ad Hist nat.*) Scaevola'nın, Marcellinus'un ve Celsus'ün *Digesta*'ları, hukuk adamlarına zaten yabancı değildi. Ne var ki, Justinianus bu iki sözcüğe eşanlamlı gözüyle bakmakla aldanıyordu. Pandecta sözcüğü Yunanca mı, yoksa Latince miydi, ayrıca erkek ya da dişi miydi? Çalışkan Brenckman bu önemli sorular üzerinde karar vermeyi göze alamıyor. (*Hist. Pandect. Florent.*, s. 300-304)
- 652 Angelus Politianus (1. V, *epist. ult.*) Pandectalar'da adı bulunan otuz yedi hukukçu olduğunu söylüyor (s. 192-200). Pandectalar'ın sonundaki Yunanca dizinde otuz dokuz olarak gösteriliyor. (Bibl. groec. cilt III, s. 488-502) Denildiğine göre Antonius -Augustus (*de Nominibus propriis, Pandect. apud* Ludwig, s. 283) ona elli dört eklemiştir. Herhalde, özetler hazırlayıp ve karıştırılmış olmalıdırlar.

- 653 Eski el yazmalarının Skigroi'leri, sarıldıkları ruloların genişliğine ve parşömen ciltlere göre, değişik uzunlukta satırlardan oluşan kararlardı. Bunlarda yazıcılarını yaptıkları yanlışlar da vardı. Ludwig, s. 211-215; ve Suicer, Thes. eccles., cilt 1, s.1021-1036.
- 654 Schultingius'ün ustaca ve bilgince bir söylevi (*Jurisprudencia ante-Justinianca*, s. 883-907). François Hottoman'ın ve kendi okulundan olanların tutkulu suçlamalarına karşı Tribonianus'ün seçimini haklı buluyor.
- 655 Tribonianus'ün geliştirdiği bilimsel örtü çıkarılır ve ona teknik sözcükler konursa Pandectalar'ın latincesinin *gümmüş* çağına yakışmaz olmadığı görülecektir. Onbeşinci yüzyılın can sıkıcı dilcisi Laurant Valla ile onun savunucusu Floridus Sabinus'çeşiditle saldırılmıştır. Jacques Capellus olduğu sanılan adsız bir yazar ile Alciat onu savunmuşlardır. Duker, bu çeşitli yapıtları, *Opuscula de latinitate veterum jurisconsultarum* adı altında toplamıştır; Lugd. Bat., 1721, in. 12.
- 656 *Nomina quiden veteribus servavimus, legum autem veritatem nostram Jecinus. Itaque si quid erat in illis SEDETİOSUM, nulta autem talia erami ibi reposita, hoc decisum est et definitum, et in perspicuum finem deducta est quuegue lex.* (Codex. Just., kit. I. baş 17, leg. 3, n° 10) Yalan dolandan arınmış bir itiraf.
- 657 Bu çeşitten olan yalanlar için kullanılan kibarca terim *emblemata*'ların sayısı, Justinianus'ün onları isteme hakkı ve Tribonianus'ün de söz dinleme zorunluğu olarak gösterdiği pek bayağı nedenlerle Bynkershoek (*Gözlemleri*'nin son dört kitabında) tarafından daha az gösterilmiştir.
- 658 Codex'deki ve Pandectalar'daki çatışkı (*antinomie, antinomos*) ya da karşıt yasalar, *Montaigne'in dost için sorunlar* diye adlandırdığı niteliklere dönüşen medeni (civile) yasaların gösterişli belirsizliğinin nedeni ve çoğu zaman özü de olmuştur. Bk. François Baldvin'in Justinianus üzerine oldukça büyük bir pasajı (1. II, s. 259. v. b. *apud* Ludwig, s. 305-306).
- 659 Fust ya da Faust, ilk basılı İncillerini, el yazılı olanları dört yüz ya da beş yüz ekü olduğu halde, altmış, elli ve kırka satmıştı. Halk önce bu ucuz fiyatı çok sevmişse de, sonra hileyi sezerek öfkelenmişti. Mittaire, *Annal. typograph.*, cilt I, s. 12, ilk baskı.
- 660 Bu iğrenç kullanım işi sekizinci, özellikle, hemen hemen her yerde gerçekleştiği onbirinci yüzyılda moda oldu. Montfaucon, *Mem. de l'Acad.*, cilt. 606, v.b.. *Bibl. raisonn de la diplom.*, cilt I, s. 176:
- 661 Pomponius'ün dediğine göre (Pandekta, 1. I, baş, 2, leg 2), medeni yasalar biliminin üç kurucusu *extant volumina, scripta Manilii*

monumenta; Cumhuriyetin kimi hukukçuları, *hoc versantur eorum scripta inter manus hominum*. Augustus Çağı yasacılarından sekizi bir *compendium*'a dönüştürüldüler: Cascellus, *scripta non extant, sed unus liber*, v.b.; Trebatius, *minus frequentatur*; Tuberon, *libri parum grati sunt*. Pandectalarda Tribonianus'un hiçbir zaman görmediği kitaplardan yapılmış çeşitli alıntılar vardır. Roma'nın yedinci'den onüçüncü yüzyıla dek, yeni zaman bilginlerinin geniş bilgisi, hep öncellerinin bilgilerine ve doğruluğuna bağlı kalmıştır.

- 662 Güvenle söylendiğine göre, *tüm* baskılar ve *tüm* elyazmaları, çeşitli yerlerde yazıcıların yaptığı yanlışlıkları yinelemekte ve Floransa Pandectalar'ında da bu şekilde kimi transpozisyon sayfaları bulunmaktadır. Eğer doğruysa bu olay kesin sonuca götürür. Bununla birlikte, Pandectalar, 1117'de ölen Ives de Chartres'ca da, Theobald'ce; ve İngiltere'de ilk kez medeni hukuk dersi vermiş olan Vacarius'ce de anılmışlardır. (Selden, *ad Fletam*, bō. 7, cilt II, s. 1080-1085). İngiltere'de bulunan elyazması Pandectalar, başka memleketlerdekilerle karşılaştırıldı mı?
- 663 Bk. Brenckman'daki bu özgün'ün betimlenmesi (*Hist. Pandec. florent.*, 1. I, bō. 2,3, s. 4-17, ve 1. II). Coşkulu Politianus onu Justinianus kodeksinin özgünü olarak değerlendiriyor (s. 407, 408); ne var ki bu aykırı düşünce, Floransa el yazmasının kısaltılmışlarıyla çürütülmüştür (!. II, bō. 3, s. 117-130). Geniş marjlı iki Cilt *in-4°* halinde derlenmiştir; parşömen incedir ve latin harfleri bir Yunanlı yazıcının elinden çıktığını belli etmektedir.
- 664 Brenekman, tarihinin sonuna, 1135 yılında, Analfi Cumhuriyeti ve Pisa savaşı üzerine iki bilimsel araştırma ekledi, v.b.
- 665 Amalfi'de Pandectalar'ın bulunması (İ.S. 1137) ilk kez (1501) Ludovicus Bologninus'ce (Brenckman, 1. I, bō. 2, s. 73, 74; 1. IV, bō. 2, s. 417-425), Pisa kentine özgü, (s.409-410), adsız ve tarihsiz bir kroniğin tanıklığıyla bildirilmiştir. Onikinci yüzyılda tanınmamış olsa da bu kronikteki tüm olaylar, bilgisizlik yüzyıllarıyla güzelleşmiş ve eleştirilerle şüpheli duruma sokulmuştur ve bunların zaten kendileri de olasılıklardan arınmış değillerdir. (kitap 1, bō. 4-8, s. 17-50). Büyük Barthole'un, öndördüncü yüzyılda Pisa Liber Pandectarum'unu incelediğinden kuşku yoktur (s. 406-407; bk. kitap I, bō. 9, s. 50-62).
- 666 Pisa, 1406 yılında Floransalılar'ca ele geçirildi; ve 1411'de Pandectalar'ı başkentlerine götürdüler. Bu olaylar doğrudur ve bilinmektedir.
- 667 Bunlar yeniden lal renkli bir kapla zenginleştirildi. Değerli bir kaset içerisine konuldu. Keşişler ve majistralar, çıplak başla ve yakılmış fenerlerle bunları meraklılara gösteriyorlardı, kitap I, bō. 10,11,12,62-93.

- 668 Hollandalı Henri Brenckman, Politianus, Bolognius, Antoninus Augustinus'un metinleriyle Taurellus'un 1551'deki Pandectalar'ın güzel baskısını karşılaştırdıktan sonra Floransa'ya yolculuk yaptı. Orada bu el yazmasını (yalnız onu) incelemek üzere yıllarca kaldı. Bununla birlikte onun *Historia Pandectarum Florentinorum*'u (Utrecht, 1722, in- 4°), ancak, birinci planının küçük bir bölümüdür.
- 669 Aput Homerum patrem omnis virtutis, Pandectalar'ın birinci başlangıcı. Milton'un ya da Tasse'in bir dizesini İngiltere parlamentosu'nun bir yasasında görmek bizim için şaşırtıcı olurdu. *Quoe omnia obtinere sancimus in omne oevum*. İkinci önsözde ilk cadex'den söz edilirken şöyle deniyor: *in oeternum valiturum*. Öncesiz ve sonsuz birsüreden söz eden bu adam.
- 670 *Novelloe* terimci latin dünyasında sıfat'tır, barbarlar zamanında ise ad'dır (Ludwig, s. 245) Justinianus onları hiçbir zaman derlemedi. Yeni zaman mahkemelerine kural hizmetigören dokuz karşılaştırma (Collation) doksan sekiz Novella'yı kapsar. Julianus, Havander ve Contius'un araştırmaları (Ludwig, s. 249, 258; Aleman., note in *Anecdot.*, s.98) bu sayıyı yükseltmiştir.
- 671 Montesquieu, *Romalılar'ın büyüklüğü ve gerileyişleri üzerine düşünceler*, bö. 20. Burada Danıştay başkanlığı cübbesi ve başlığından (başkanlığı) sıyrılıyor.
- 672 Prokopios, *Anecdot.*, bö. 28. Buna benzer bir ayrıcalık Roma kilisesine de tanındı (Novella IX). Bk. Bu kötü ayrıcalıkların toptan kaldırılması üzerine, *Novella III ve Buyrultu*.
- 673 Lactance, hristiyanlığın institutio'ları adlı zarif ve doğru görüşlü yapıtında hukukçuların sanına ve yöntemine örnek olarak öneride bulunuyor. *Quidam prudentes et arbitri oequitatis Institutiones civilis juris compositas ediderunt*. (Instit. div., 1. I, bö. 1) Ulpianus, Paulus, Florentinus ve Marcianus'tan konuşmak istiyordu.
- 674 İmparator Justinianus, Caius her ne kadar ikinci yüzyılın sonundan önce ölmüşse de, bu yazardan sözederken, *Suum* sözcüğünden yararlanıyor. Servius, Boecius, Priscianus, v.b. Bu institutio'lardan sözederiyorlar. Biz de Arrien gibi Epitone'ye sahip bulunuyoruz. Bk. Prolegomene'ler ve , *Jurisprudentia ante- Justiniana*'da Şchulting baskısı notları. Lugd. Bat., 1717. Heineccius, *Hist. J.R.*, n° 313; Ludwig, in *Vit. Just.*, s. 199.
- 675 Saint-Pierre rahibinin siyasal yıllıklar"na bakınız (cilt. I, s. 25). Bunları 1735'de yayımladı. En eski aileler, silahlarını ve (timar-zeamet)lerini çok eskilerden beri ellerinde bulundurmakla övünürler. Haçlı seferlerinden beri, bir bölümü (bunların en saygıdeğer oldukları anlaşıyor), krallarca, değerleri ve hizmetleri gözönüne alınarak

soylu sınıfına geçirilmiştir. Yeni ve adi güruhu parayla satın alınan bunlardan gelmektedir ve bunlar zengin plebeiyenleri soylular sınıfına almaktadırlar.

- 676 Bir vasiyetname ile birkaç kalıtçıya tek bir köle bırakılmışsa, ad çekmeyle birisinin malı oluyordu. Olağan hallerde, oğlan ya da kız, ön yaşından küçükse on altın lira, daha yukarı yaştaysa yirmi altın lira değerinde kabul ediliyordu. Bu kölenin bir sanatı varsa otuz, noter ya da yazıcıysa elli, ebe(doğumcu) ya da hekim ise altmış altın ediyordu. On yaşından küçük hadımlar on altın lira, on yaşından büyükler elli altın; trafiğe kendini verebiliyorsa yetmiş altın lira (Codex., leg. 6, baş. 43, leg. 3) Yasayla saptanmış olan bu fiyatlar, genellikle piyasa fiyatlarının altında kalmaktadır.
- 677 Bk. köleler ve azatlılar üzerine Institutiolar (1. I, baş. 3-8; 1. II, baş. 9; 1. III, cilt VIII, IX), Pandectalar ya da Digestalar (1.I, baş. 5,6, 1. XXX, baş. 1-4; ve XI.kitabın tamamı); Codex (1. VI, baş. 4,5; 1. VII, baş. 1-23). Bundan böyle Institutioların ve Pandectaların özgün metinlerini andığın zaman, bunların maddelerinin karşılığı olup antikiteelerde ve Heineccius'ün Elementum'larında bulunan bölümlere de yollama (atıf)'larda bulunacağım. Pandectaların ilk yirmiyedi kitabı sözkonusu olunca da bilimsel ve ussal araştırmacı Gerard Novdt'u anacağım (*Opera*, cilt II, s. 1-590, sona dek. *Lugd., Bat.*, 17-4).
- 678 Bk. Institutio'larda patria potestas (1. I, baş. 9); Pandectalar (1.I, baş. 6,7), ve Codex (1. VIII, baş. 47,48,49). *Jus potestatis quod in liberos habemus, proprium est Civium romanorum- Nulli'enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem qualem nos habemus.*
- 679 Halicarsse'li Denys (Kitap II, s. 94,95), Gravorna (Opp., s. 286), Oniki Levha'nın terimlerini aktarıyorlar. Papinianus (*in Collatione legum roman. et mosarcarum*, baş. 4, s. 204) *patria potestas'a lex regia* adını veriyor. Ulpianus (*ad Sabin.*, kitap XXVI, in *Pandect.* kitap I, baş. 6, leg. 8) şöyle diyor: *Jus potestatis moribus receptum; ve furiorus filium in potestate habebit. Ne kutsal güç, ya da daha doğrusu, saçma!*
- 680 Pandectalar (1. XL VII, bas. 2, leg. 14, n° 13, leg. 38. n° 1). Ulpianus'ün ve Pöculus'ün kararı böyleydi.
- 681 *Trince Mancipatio*, Ulpianus tarafından açık bir biçimde tanımlanmıştır (*fragment X*, s. 591, 592, baskı Schulting), ve Heineccius'ün *Antiquite*'lerinde daha da açıklığa kavuşturulmuştur.
- 682 Justinianus (Institutio, 1. IV, baş. 9, n° 7), *Jus necis* babalarına uygunluk gösteren eski yasayı anmaktadır. Pandectalar'da (I.XLIII, baş. 29, leg.3, n°4) ve *Colotio legum romanarum et mosaicarum* (baş. 2, n° 3, s.189) da öbür kalıntılar bulunuyor.
- 683 Bununla birlikte kamu nedenlerini ve görülmekte olan hizmetleri bunun

dışında tutmak gerekir. *In publicis locis atque munesibus atque actionibus, patrum jura cum filiorum qui in magistratu sunt, potestatibus, collata, interquiescere paululum et convivere*, v.b. (Aulu-Gelle, Nuits Attiques, II, 2) Eski ve unutulmaz Fabius örneği filozof Taurus'un derslerini kanıtlama konusunda kullanılmıştı; aynı öykü, Titus-Livius'un dilinde (XXIV, 4) ve analizci Claudius Quadrigurius'un yalın anlatımında okunabilir.

684 Bk. Çocukların kurtulmalık parası, Institutio'larda (I. II, baş. 9), Pandectalar'da (I. XV, baş. 1; I XLI, baş. 1) ve Codex'de (I. IV., baş., 26, 27) yavaş yavaş güvence altına alınmış oldu.

685 Seneca (de Clementia, I, 14,15) Erixon ve Arius örneklerini gösteriyor: Birincisinden korku ve dehşetle, ikincisinden övgüyle söz ediyor.

686 *Quod latronis magis quam patris jure cum interfecit, nam patria potestas in pietate debet non in atrocitate consistere*. Marcien, institutio'lar., I. XIV, in Pandect., I. XLVIII, baş. 9, lege. 5.

687 Pompeia ve Cornelia yasaları (*de sicariis et Parricidiis*) Pandectalarda (I. XLVIII, baş. 8,9), Codex'de (I. IX, baş. 16,17) Aleksandr Severus, Constantinus ve Valentinianus'un son eklemeleriyle yenilendi ya da daha doğrusu kısaltıldı. Bk. Codex Theodosianus (I. IX, baş. 14, 15) yasaları üzerine eski ve modern bilgelik seliyle inceleyen Godefroy'nın bilimsel araştırması.

688 Terence'li Chremes, oğlunu sergilemediği için karısını söz dinlemezlikle suçluyor, bir baba ve bir (efendi) gibi kendini tanıtarak karısının akılsızca boş inaçlarını yasaklıyor. Bk. Apulee, *Metam*, I. X, s. 337, baskı *ad usum*, Delphini.

689 Hukukçuların kanısı ve majistraların ihtiyatlılığı, Tacitus'un yaşadığı dönemde, Germanlerin *boni mores*'leriyle Roma'daki *bonae leges alibi*'ler arasında zıtlığı doğrulayabilen birtakım kısıtlamaları koymuştur (*de Moribus Germanorum*, bö. 19) Tertullien (*ad Nationes*, I. I, bö. 15) payen hukukuna karşı kendisinin ve yoldaşlarının suçlamalarını çürütüyor.

690 Hukukçu Paulus'un ussal ve insancıl kararı (I. II, Sententiarum, in Pandect., I. XXV, baş. 3, leg. 4) Gerard Nood'ça bir ahlak inakı olarak sunulmuştur (Opp., cilt I, in Julium Paulum, s. 567-588, ve *Amica responsio*, s. 591-606), Gerard Nodd, Juste-Lipse'nin kanısındadır). (Opp., cilt II, s. 409; *ad Belgas*, cent. I, epist. 85). Bynkershoek ondan konulmuş (positive) ve zorunlu bir yasa olarak söz edmektedir. (*de jure occidendi liberus*, Opp., cilt I, s. 318-340; *Curoe recundoe*, s. 391-427) Bu bilimsel karşıtlıktaki sertlikte, iki dost insan, birbirine çok zıt durumda kalmışlardır.

691 Denys d' Halicarnasse, I. II, s. 92,93; Plutark, in Numa, s. 140, 141.

- 692 Kış *frumenta*'ları arasında *triticum* ya da sakallı buğday, *silogo* ya da sakallı olmayan buğday, *far*, *adorca*, *oryza*, ki betimlemesi tıpkı İspanya ve İtalya pirinçlerine uymaktadır- Bay Paucton'un, ölçübilim üzerine yazdığı yararlı ve çabuk yapıtındaki yetkisine göre bu bilgileri benimsiyorum. (s. 517-529).
- 693 Aulu - Gelle (Noctes Atticae, XVIII, 6) Aelius Mellissus'un gülünç bir tanımlamasını veriyor, *Matrona quoe semel*, *MATERFAMILIS quoe soepius peperit*, bir *porcetra* ve bir *soropka* söz konusuymuş gibi... Ondan sonra gerçek anlamını veriyor: *Quoe in matrimanium vel in manum convenerat*.
- 694 Şaraptan tatmış olmak ya da şarap mahzeninin anahtarını gizlice almak bunun için yeterliydi. Plinius, Hist. not., XIV, 14
- 695 Solon, eşlik görevinin haftada üç kez yapılmasını istemekteydi. Mishna, çalışmayan, genç ve güçlü olan bir kocanın her gün bir kez olarak görev yapmasını buyuruyor. Kentte oturanlar için haftada iki, köylüler için bir kez, deve sürücüsü her otuz günde bir kez, bir denizci için her altı ayda bir... Kendini bilimsel ve dinsel araştırmaya vermiş olanlar bunun dışında tutulmuşlardır. Haftada bir kez bunu yapmış olan bir kadın boşanma istemiyordu. Bir hafta cinsi münasebet perhizine izin verilmiştir. Çok karıllık kocanın görev gücünü çoğaltmaz, böler. Selden, *Uxor hebraica*, 1. III, bö. 6, yapıtlarında, cilt 2, s. 717-720.
- 696 Titus-Livius (1. XXXIV, 1-8) Oppia yasası üzerine Valerius-Flaccus'un söyleviyle Eski Caton'un, Censor sıfatıyla dile getirdiği sert sözleri aktarıyor. Ne var ki Roma kuruluşunun altıncı yüzyıl sözönerleri sekizinci yüzyıl'ın rahip tarihçisi denli ince bir üsluba sahip değillerdi. Aulu-Gelle (X, 23) Caton'un ilkelerini ve de uslubunu bile, daha iyi sürdürmüştü.
- 697 Bk. Yahudiler ve katoliklerde evlilik sistemleri üzerine Selden (*Uxor hebraica*, Opp., cilt 2, s. 529-860), Bingham (*Chiristian Antiquities*, 1. XXII) ve Chardon (*Hist. des Sacrem.*, cilt. VI).
- 698 Evliliğe ilişkin sivil (din dışı) yasalar Institutiolar'a (1. I, baş.10), Pandectalar'a (1. XXIII, 24, 25) ve Codex'e (1. V) geçirildi. Ne var ki, *Ritu nuptiarum* eksik olduğundan Ulpianus'un Fragment'lerine (baş, 9, s. 590-591) ve Pithoeus ile Schulting'in notlarıyla *Collatia legum mosaicarum* (baş. 16, s. 790,791)'a başvurmak gerekir. Servius'ün Georgique'lerin birinci ve Eneide'in dördüncü kitabı üzerine yaptığı bilimsel araştırmada iki ilginç bölüm vardır.
- 699 Plutark'a göre (s.57) Romulus, boşanma için üç neden kabul etti: sarhoşluk, zina ve sahte anahtarlar (lesfausses clefs). Bunun dışında koca üstünlük hakkını kötüye kullandığı zaman, denildiğine göre,

mallarının yarısı kadının yararına, öbür yarısı da tanrıça Ceres yararına olmak üzere zor alıma uğratılıyordu. Geri kalanla da (anlaşılan yine de birşeyler kalıyormuş) dünya tanrılarına bir kurban. Bu garip yasa imgeseldir, ya da geçici bir nitelikteydi.

- 700 Roma yılı 523'de Spurius- Carvilius- Ruga, iyi ve güzel olmakla birlikte kısır bir kadını kovdu. (Halikarnaslı Denys, 1. II, s. 93; Plutark, *in* Numa, s. 141; Valere- Maxime, 1.II, bö. 1; Aulu- Gelle, IV, 3) Censorlar'ca yeniden ele alındı ve halkın nefretine uğradı. Ancak boşanmasına karşı çıkmadı.

- 701 *Sic fiunt octo mariti,
Quinque per autumnos
(JUVEN., Satir. VI, 20)*

Bu kalıtım (ard arda geliş) hızlı olsa da, *seneca'nın non consulum numero, sed maritorum annos suos computant* 'ı gibi inanılabilir niteliktedir. (de Beneficiis, III, 16). Aziz Hiyeronimus, Roma'da yirmibirinci karısını toprağa veren bir kocayı görmüştü (*Opp.*, cilt 1, s. 90, ad *Gerantiam*) ki o kadın da bu kocasından önceki daha az güçlü yirmi ikisinin ölümünü görmüştü. Ne var ki, ozan Martial'ın (birayda on koca) öyküsü abartmalı bir zırvadır (1.VI, epigr. 7).

- 702 Roma'nın *Betimlenmesi*'nde Publius Victor, Teodosius zamanında Palatinasemtinde bulunan bir Sacellum Viriplacoe (Valere-Maxime, 1. Iı, bö. 1) söz ediyor.

- 703 Valerius- Maximus (1. Iı, bö. 9)- Boşanmanın bekarlıktan da büyük suç olduğuna hükmediyor: *illo namque canjugalia sacra spreta tantum, hoc etiam injuriose tractata.*

- 704 Bk. Heineccius'de Augustus'un ve ardıllarının yasaları (*ad legem Papiam-Poppeam*, bö. 19, *in Opp.*, cilt VI, kısım 1, s. 323-333).

- 705 *Aliae sunt leges Coesarum; aliae Christi aliud Papinianus, aliud Paulus NOSTER proecipit.* Aziz Hieronymus, cilt 1, s. 198; Selden, *Uxor hebraeor*, 1. III, bö. 31, s. 847-853.

- 706 *Porneia*, esaslı Yunan yazarlarında ortak bir sözcük değildir, ve zina, evlilikte sadakatsizliğe tam olarak uymamaktadır. Mecaz anlamında hangi boyuta denk ve hangi günahlar için kullanılabilir? İsa, hahamların diliyle mi, yoksa siryakça mı konuşuyordu? *Porneia* anlamına gelen sözcüğün kokeni neydi? Eski ve yeni çevirilerde bu Yunanca sözcük çok değişik biçimlerde alınmaktadır. İsa'nın bu boşanma nedenini ayrı tutmadığı (istisna etmediği) savunulmak isteniyorsa, iki yetkili kaynak vardır (Aziz Mercus, X, 11; aziz Luca, XVI, 18) Aziz Matthieu bunlara karşıdır (XIX, 9). Güçlükten sıyrılmayı sağlayan bir yanıtı benimsemiş kimi eleştiriler, onun ne Sammai ne de Hillel okuluna çatmak istemediğine inanacak kadar

düşünmemiş olmakla ona çatmaktadır. *Institutio*, 1. II, baş. 6.

- 716 Bk. *Institutio*'lar (1. I, baş. 4,5) ve *Pandecta*'lar (1. VII). Novdt, *Usurfructu* üzerine bilimsel bir kitap yazdı (Opp. Cilt 1, s. 387-478).
- 717 *Servitutibus* sorunları *Institutio*'larda (1. II, baş 3) ve *Pandectalar*'da (1. VIII) tartışılmıştır. Çiçero (*pro Murena*, bō. 9) ve Lactance (*Instit. div.*, 1 bō. 1) *de aqua pluviæ arcenda*, v.b. anlamsız doktrini hafife alıyorlar. Bununla birlikte bu gibi davalar kentte ya da kırsal alanda aynı türde olmalıydı.
- 718 Tufan öncesi peygamberlerde, ilk evlat gizemli ve tinsel bir hakka sahipti (Yaratılış- *Tekvin- Genesis*, XXV, 31). Kenan ülkesinde büyük evlat kalıtımda iki pay alırdı. *Deuteronomie*, XXI, 17, Leclerc'in ussal *Bilimsel eleştirisiyle*
- 719 Atina'da oğlan çocukların payları eşitti; zavallı kızlar, erkek kardeşlerinin kendilerine vereceklerini alırlardı. Bk. İse'nin (*Yunanlı sözerler*'inin yedinci cildinde) değerlendirmek istediği *Kleriko* nedenleri, bilgin, yazar yasaları üzerinde çok bilgili ve öke adamı William Jones çevirisinde ve bilimsel araştırmasında geliştirilmiştir.
- 720 İngiltere'de, büyük oğul tek başına tüm taşınmaz malların kalıtcısı olur; bağnaz Blackstone'un dediğine göre (*Coomentaries on the Laws of England*, cilt 2, s. 215) küçük kardeşlerin kanısınca yasa haksız değildir, çalışmaya ve beceriye özendirmesi bakımından iyi yanı da vardır.
- 721 Blackstone'un verdiği Tablolar (cilt 2, s. 202) kilise yasasıyla genel yasanın medeni yasa basamaklarını gösteriyor ve karşılaştırıyor. - Julius- Paulus'ün özel bir kitabı (*de Gradibus et Affinibus*) tümüyle ya da kısaltılmış olarak *Pandectalar*'a geçirilmiştir (1. XXXVII, baş. 10). Yedinci basamakta, şimdiden (n° 18) bin yirmi dört kişi sayılıyor.
- 722 Voconia yasası 584 Roma yılında yayınlandı. O sırada onyediyedi yaşında olan genç Scipio (Freinshemius, *Supplement de Tite -Live*, XLVI, 40), yüce gönüllülüğünü annesine, kız kardeşlerine, v.b. karşı kullanma fırsatını buldu. Onun evinde yaşayan Polybus bu güzel davranışın tanığı oldu (cilt Iı, 1. XXXI, s. 1453-1464, baskı de Gronovius).
- 723 *Legem Vocaniam* (Ernesti, *Clavis Ciceroniana*) *magna voce bonis lateribus* (altmış beş yaşında) *suasisem*, diyor Caton (eski) (*de Senectute*, bō. 5 Aulu-Gelle (VII, 13; XVII, 13; XVII, 6) onun kimi pasajlarını sakladı.
- 724 Bk. *Cius'tin Institutio*'larında Kalıtım yasası (1. II, baş. 8, s. 130-144), ve Justinianus (1. III, baş. 1-6, Theophiles'in Yunanca çevirisiyle, s. 515-575,588-600), *Pandectalar* (1. XXXVII, baş, 6-17), *Codex* (1. VI, baş, 55-60) ve *Novella*'lar (118).

- 725 Bilgin ve ateşli yazar Taylor (*Elements of civil Law*, s. 519-527) kalıtımın kural, vasiyetin ise *ışisna* olduğunu tanıtlamıştır. Institutio'lar yönteminin II'nci ve III'üncü kitaplarda, doğal düzene aykırı olduğu tartışılmaz biçimdedir. Şansölye Aquesseau (Yapıtlar, cilt 1, s. 275) yurttaşı Domat'ın Tribonianus'ün yerini almasını istiyordu. Bununla birlikte sözleşmeler, medeni yasaların doğal düzenini oluşturmadıkları da gerçektir.
- 726 Bu dönemden önceki vasiyetler belki de masalımsıdır. Atina'da, çocuğu olmadan ölen babalar, yalnız onlar, vasiyet etme hakkına sahiptiler. Plutark, *in Solone*, cilt 1, s. 164. Bk. Isaeus ve Jones.
- 727 Roma'nın antikitekerinin bir derlemesi gibi incelenebilecek yazar olan Suetone (*in August.*, bö. 101; *in Neron.*, bö. 4)'de Augustus'ün bir vasiyetinden söz edilmektedir. Plutark (*Opusc.*, cilt II, s. 976) şaşırmıştır. Ulpionus'ün deyişleri (*Fragment*, baş. 20, s. 627, baskı Schulting) çok dar ölçüdedir. *Solum in usu est*.
- 728 Justinianus (Novella 115, n° 3,4) bir oğulu kalıtım hakkından yoksun bırakma hakkını babaya veren kamu ve özel ağır suçların (cinayet) sıralamasını yapıyor.
- 729 Bizim yasalarımızın *substitutions fideicommissaires*'i Roma hukukuna dayalı feodal bir düşünceyi belirtir ve eski *fideicommissa*'larla bir benzerlikleri vardır. (*Institutions du Droit francais*, cilt 1, s. 347-383; Denisart, *Decisions de Jurisprudens*, cilt IV, s. 577-604)
- 730 Dion-Cassius (cilt II, 1. I. VI, s. 814, Reimar'ın Notları'yla) Yunanlıların hesaplayışına göre yirmibeşbin drahmi diye saptıyor.
- 731 Montesquieu (*Esprit des Lois*, 1. XXVII), büyük yapıtlardan çok kendi imgelemesine göre olağan anlatı gücüyle, kalıtımla ilgili Roma yasalarının evrimini açıklamıştır.
- 732 Caius'ün (1. II, baş. 9,10, s.144-214), Justinianus'ün-(1. III, baş. 14-30; 1. IV, baş. 1,6) ve Theophiles'in (s. 616-837) Institutio'ları dört tür yükümlülük (borç)'ten söz ederler: aut *re*, aut *verbis*, aut *litteris*, aut *consensu*; ne var ki, kendi yaptığıı ayrıımı yeğlerim.
- 733 Kalıtım, vasiyet, ek vasiyet, bağış (mansup mirasçı) ve aday kalıtlılık Caius'ün (1. II, baş. 2-9, s. 91-144) Justinianus (1. II, baş. 10-25) ve Theophiles'in (s. 328-514) Institutio'larında bulunmaktadır. Bu çok büyük ayrıntılar Pandectalar'ın (28-39) oniki kitabını kapsar.
- 734 Polibios'un tanıklığı ne denli dingin ve ussal! (1. VI, s. 693; 1. XXXI, s. 1459,1460) Bu tanıklık anlaşılmaz ve sonu gelmez övmelerden üstündür! *Omnium maxime et proecipue fidem coluit*. Aulus-Gellius, XX, 1.
- 735 Gerard Novdt, *Jus proetorium de pactis et transactionibus* (Opp., cilt 1,

s. 463-564) üzerine doyurucu bir kitap yazdı. Bu yüzyılın başında Hollanda ve Brandebourg üniversitelerinin medeni yasaları en doğru ve en soylu biçimde incelediklerini sandığımı burada belirtmeden geçemeyeceğim.

- 736 Onama (rıza) ile yapılan sözleşmelerin ince ve değişik tözesine ilişkin olan bu konu Pandectalar'ın dört kitabında yaygın olarak bulunmaktadır (17, 20) ;Bu, bir İngiliz'in en çok incelemesine değer bölümlerden biridir.
- 737 Baux'ların ne olduğu Pandectalar'da (1. XIX), ve Codex'de (1. IV, baş 65) gösterilmiştir. *Quinquennium* ya da *beş yıl*, bunun bir yasadan çok töre olduğunu belirliyor. Fransa'da bütün toprak baux'ları dokuz yıl olarak saptanmıştı. Bu kısıtlama ancak 1775'de kaldırıldı. (*Encyclopedie methodique*, cilt 1, *Hukuk*, s. 668, 669) Acıyla görüyorum ki, oturduğum mutlu ve güzel memleket (Vaud)'de sürmektedir.
- 738 Burada, Gerard Novdt'in düşüncesine ve üç kitabın araştırmalarına -*Foenore ve Usuris*- (Opp., cilt. 1, s. 175,268), kayıtsız koşulsuz güvenebilecektim. En yetkin eleştiriler ve en yetenekli hukukçular *asses* ya da *centesimo usuroe*'ye yüzde oniki, *unciarioe*'ye yüzde bir değer biçiyorlar. Bk. Nood, 1. II, bö. 2, s. 207; Gravina, *Opp.* s. 205, v.b., 210; Heineccius, *Antiquit. ad Institutio*, 1. III, baş. 15; Montesquien, *Esprit des Lois*, 1. XXII, bö. 22; cilt 2, s. 36; cilt 3, s. 78. v.b. *Defense de l'Esprit des Lois*; özellikle Gronovius, *de Pecunia veteri*, 1. III, bö. 13, s. 213-227, ve üç *Antexegese*'i. Bu yazar, bugün bile birtakım güçlükler çıkaran bu olası düşüncenin kurucusu ya da şampiyonudur.
- 739 *Primo 12 Tabulis sancitum est, ne quis unciaria foenore amplius exerceret*- (Tacitus, *Annal.*, VI, 16)- Montesquien, *Roma tarihi biraz incelenirse decemoira'ların böyle ya da buna benzer bir yasa yapmadıkları görülecektir demektedir* (*Esprit des Lois*, 1. XXII, bö. 22). Tacitus bilgisiz ya da şaşkın mıydı? En akıllı ve en erdemli patricius'lar açgözlülüklerini tutkuları uğrunda kurban edebiliyorlar. Hiçbir pretorun imzalamak istemediği ve hiçbir borçlunun göze alamadığı cezalar koyarak sötü bir töreyi yıkmaya çalışabiliyorlardı.
- 740 Justinianus, *Institutio*'larında *yıpranma*'dan söz etmeye bile gerek görmedi, ancak, bu konu üzerine kurallar ve kısıtlamalar Pandectalar'da (1. XXII, baş. 1, 2) ve Codex'de (1. IV, baş. 32,33) bulunmaktadır.
- 741 Kilise babalarının kanısı bu nokta üzerinde birleşmiştir. Barbeyrac, *Babalar'ın Morali*, s. 144, v.b. Bk. Aziz Cyprianus, Lactance, aziz Basilius, aziz Chrysostomos (Onun havai kanıtlarını Noodt'da bulacaksınız, 1. I, bö. 7 s. 188), aziz Gregorius (Nysse'li), aziz Ambrosius, aziz Hyeronimus, aziz Augustinus ve çok sayıda

Concil'lerle casuiste'ler.

- 742 Caton, Seneka ve Plutark, yıpranmanın uygulanmasını ve kötüye kullanılmasını açıktan açığa suçladılar. *Foenus*'ün kaynak dilbilime göre ana mal kazanç doğurur. *Kısır (verimsiz) bir madenin ileriki kuşağı!* diyor Shakespeare, ve tiyatro halkın yansıyan dilidir.
- 743 Sir William Jones inancalar yasası üzerine ussal ve doğru bir deneme yazdı. (Londra, 1781, s. 127, in -8°) Belki de, Westminster sicillerini, Ulpianus'ün bilimsel eleştirilerini, Isee'nineski savunma söylevlerini ve Arabistan ile Pers'in yargıç kararlarını da bilen tek hukukçudur.
- 744 Noodt (*Opp.* cilt. 1, s. 137,172) Aquilia yasası üzerine bir kitap yazdı (Pandect., kitap IX, baş. 2).
- 745 Aulu-Gelle, *Nuits attiques*, XX, 1. Bu öyküyü Q.Labeon'un oniki Levhalar üzerine Bilimsel araştırmalarından almıştır.
- 746 Titas-Livius'ün anlatışı (I, 28) gösterişli ve ciddidir. *At tu dictis, Albane, maneres* çok sert ve Virgilius'ün insancılığına yakışmayan bir düşüncedir (Eneide, VIII, 643). Heyne, olağan beğenisiyle, bu konunun çok korkunç olduğunu görüyor ve Eneide'nin yazarı (şiir) onu Ene kalkanı üzerine koyma gereğini duymayacaktır.
- 747 Sir Jok Marsham (*Canon Chronicus*. s. 593, 596), ve Corsini (*Fasti atuci*, cilt III, s. 62) Dracon'un yaşadığı dönemi saptamışlardır (Olympiade XXXIX, 1). Yasalarına gelince, bk. Atina üzerine yazmış olan Sigonius, Meursius, Potter v.b. yazarlar.
- 748 Oniki Levha yasasında Delictis'lerin yedincisi bir bilimsel eleştiriyle (s. 214,230) Gravina'ca (*Opp.*, s. 292,293) geliştirilmiştir. Aulu-Gelle (XX, 1), ve *Collatio legum mosaicarum et romanarum* çok öğretici ayrıntılar içermektedir.
- 749 Titus-Livius üç bin kişinin zehirlemekten suçlandırıldığı ve yüzseksen beş soylu kadının da bu suçu işlediği anlaşılan iki cinayet döneminden söz etmektedir (XI., 43; VIII, 18). B. Hume, kamu erdemliliği zamanıyla bireysel erdemlilik zamanlarını birbirinden ayırıyor. (Essays, cilt 1, s. 22,23). Benim kanıma göre bu cinayet dalgalanmaları, 1680 yılında Fransa'da olduğu gibi, bir ulusun törelerinde hiçbir iz bırakmayan kaza biçimindeki canavarlıklardan başka şey değildir.
- 750 Oniki Levhalar ve Çıçero yalnız çuvaldan söz ediyorlar (*pro Roscio Amerino*, bö. 25,26) Senequa (*Excerpt controvers.*, V, 4) buna yılanları eklemektedir. Juvenal, hiçbir kusur işlememiş olan maymuna acımaktadır- (*Imnoxia simia*, satir. XIII, 156). Hadrianus (*apud Dositheum magistrum*, 1. III, bö. 16, s. 874, 876, S (Pandecta, XLVIII, bas. 9, leg. 9), Constantinus (*Codex*, 1. IX, baş. 17) ve Justinianus (Institutio'lar, 1. IV, baş. 18) ana-baba katilinin bulunduğu çuvalın

içerisine konulanları belirliyor. Ne var ki bu acayip işkence cezası uygulamada basitleştiriliyordu. *Hodie tamen vivi exurentur vel ad bestias dantur*. Paul, *Sentent recep.*, 1. V, baş, 24, s. 512, baskı Schulting

751 İlk ana-baba katili, ikinci Pön savaşından sonra ortaya çıkan L.Ostius oldu. (Plutark, *in Romulo*, cilt 1, s. 57.) Cimbre savaşları süresince, P. Malleolus, ana katili olarak teslim oldu. Tite-Live, *Epiton.*, 1. LX VIII.

752 Horacius, *Formidine Justis*'ten söz etmektedir (1. II, *epist.* 2. 154); Nevar ki Çiçeron (de Republica, 1. IV, *apud*, Augustinus, *de Civit. Dei*, IX, 6, in fragment. philoph., cilt III, s. 393, baskı Olivet) decemvira'ların yergiciler'e karşı koyduklarını ısrarla söylüyor: *Cum perpaucas res capite sanxissent.*- PERPAUCAS!

753 Bynkershock (*Observat. Juris rom.*, 1. I, bö. 1; in *Opp.*, cilt I, s.9,10,11) alacaklıların, ödemedede bulunmayan borçlunun bedenini değil değerini paylaşıyorlardı, diye tanıtlamaya çalışıyor. Ne var ki, onun yorumu bir eğretilmeden başka birşey değildir ve Romalılar'ın kendileriyle birlikte Quintilianus'ün, Caeciluis'ün, de Favonius'ün ve Tertullianus'ün de bilgi yeteneklerini yok edemez. Bk. Aulu-Gelle, *Nuits attiques*, XXI.

754 Lysias'ın ilk söylevi (Reuske, *Orator. groec.*, cilt V, s. 2-48) eşiyile zina edeni öldürmüş olan bir kocanın savunmasıdır. Docteur Taylor (*Lectiones Lysiacoe*, bö. 11, in Reiske, tom. VI, 30-308) Roma'da ve Atina'da kocaların ve babaların hakları üzerinde bilgiyle tartışıyor.

755 Bk. Casaubon (*ad Athenolum*, 1. I, bö. 5, s. 19). *Percurrent raphanique mugulesque* (Catulle, s. 41, 42, baskı vossius). *Hunc mugilisque intrat* (Juvenal, *Satir.* X, 317). *Hunc perminxere calones* (Horat., 1. I, *Satir.* II, 44) *Familioe stuprandum dedit... Frandit non suit* (Valere-Maxime, 1. VI, bö. 1, n° 13)

756 Titus-Livius (II, 8) ve Plutark (*in Publicola*, cilt 1, s. 187) bu yasa üzerinde duruyorlar: Bu yasa, Caesar'ın ölümü üzerinde genel kanıyı tamamiyle onamaktadır. Bu konuyu Suetone, imparatorlar zamanında yayımlamaktan çekinmedi. *Jure coesus existimatur*, diyor, *in Julio*, bö. 76. Bk. Ayrıca, Mars ide'lerinden az önce Çiçero'nun ve Mutius'ün yazdıkları mektuplar (*ad Fam.*, XI, 27, 28).

757 Thucyolides, 1. I, bö. 6. Bu hal ve koşuldan uygarlık üzerine hüküm vermek aracı çıkaran tarihçi bir Avrupa sarayının barbarlığından tiksinecekti.

758 Çiçero önce Sicilya'daki zararları *millies* (sekizyüzbin sterlin, Divinatio'in Coecillum, bö. 5) olarak değerlendirdi. Daha sonra bunu *quadraginties* (üçyüz yirmi bin sterlin; ilk nutuk, in verrem, bö. 18)'e indirdi. En sonunda da *tricies* (yirmi dörtbin sterlin)'le yetindi- Plutark

(in Ciceron., söylenenleri gizleme yoluna gitmedi.

- 759 Verres, Korent'in güzel sofrasına düşkün olan Marcus Antonius'ün ince beğenisiyle sürülmüş olduğu ikinci triumvira'ya dek yaklaşık otuz yılını sürgünde geçirdi. Plinius, *Hist. nat.*, XXXIV, 3.
- 760 Valere-Maxime'in gösterdiği sayı budur (1. IX. bö. I, n° 1). Florus (IV, 21) ikibin senatör ve şövalyenin Syllor tarafından sürüldüğünü söylemektedir. Appianus (*de Bello civibi*, 1. I, bö. 95, cilt II, s. 133, baskı Schweighaeuser) daha doğru bir hesapla senator sınıfından kırk ve şövalyelerden de binaltıyüz kişi olduğunu bildiriyor.
- 761 Bk. Ceza yasaları, yani Cornelia, Pompeia, Julia, Sylla, de Pompeius ve Caesar'ların yasaları ve Paulus'ün Sententia'ları. (1. IV, baş. 18-30, s. 497-528, baskı Schulting); Codex Gregorianus (*Fragment.*, 1. XIX, s. 705, 706, baskı Schulting); *Collatio legum mosaicarum et romanarum* (cilt. 1-15); Theodosius Codex'i (1. IX); Justinianus Codex'i (Kitap IX), Padecta'lar (XLVIII), Institutio'lar (Kitap IV, baş. 18), ve Theophiles'in Yunanca çevirisi (s. 917-926).
- 762 Bu, vasayeti altındaki küçüğü zehirleyen bir vasiydi. bununla birlikte Suetone (bö. 9) bu cezayı Galba'nın kendini gösterdiği *acer, vehemens*, ve *indelictis coercendis immodicus* davranışları arasına koyuyor.
- 763 Bir at, iki kısrağ ya da öküz, beş domuz ya da keçi çalmak ölüm cezasını gerektiriyordu. (Paul, *sentent. recept.*, ! IV, baş. 18, s. 497, 498) Hadrianus (*ad Concil. Boetic*) çok suç nedeniyle çok sert davranıyor. *ad gladium, ludi damnationem*, suçlularını cezalandırıyordu. Ulpianus, *de Officia proconsulis*, 1 VIII, in *Collatione legum mosaicarum et romanarum*, baş. II, s. 235.
- 764 Schulting'in Julius -Paulus'u yayımlanincaya değin (1. II, baş. 26, s. 317-323), Julia yasalarının zina eden eşe ölüm cezasını içerdiği sanılıyordu. Bu görüş, Tribonianus'ün bir yanıltmasından ya da yanılgısından ileri geliyordu. Bununla birlikte, Lipsius, Tacitus'ün anlattığına bakarak gerçeği anlayabiliyordu (Annal., II, 50; III, 24; IV, 42), ve hatta kadınların ve (ailesindeki kadınların) zayıf yanlarını ve bunun imparatora karşı işlenen suçların sürüklediğinin farkında olan Augustus'ün tutumunu da anlıyordu.
- 765 Zina hallerinde, Severe kocaya bir kamu davası açma hakkı tanıdı. (Codex Justinianus, 1. IX, baş. 9, leg. 1) Kocaya tanınan bu hak belki haksız değildi, çünkü kadınların sadakatsizliği derfli sonuçlar doğurabilmektedir.
- 766 Timon (1.I) ve Theopompe (1. XL III, ap. Athenocum, 1. XII, s. 517) Etrüsklerin şatafatlı ve savurgan yaşamlarını betimliyorlar... Aynı döneme doğru (A.U.C. 445) genç Romalılar Etrurie okullarına gidiyorlardı. (Tite-Live, IX, 36)

- 767 Persler de aynı okullarda bozulmuşlardı... (Herodotes, 1. I. bö. 135) Homeros zamanından sonra doğaya aykırı kusurun girişi üzerine, Asya ve Avrupa Grekleri'ndeki ilerlemeleri üzerine tutkularının şiddeti üzerine ve, Atinalı filozofları eğlendiren erdem ve dostluğun zayıf aracılığı üzerine bir dilimsel araştırma yapılacaktır. *Scelera ostendi oportet dum puniuntur abscondi flagittia.*
- 768 Bk. Timarche'in catamite'ine karşı Eschine'in söylevi (in Reiske, Orat. groec., 1. III, s. 21-184).
- 769 Utañ verici bölümler eski yazarları bilen okuyucunun ruhuna bütün ağırlığıyla çökmektedir; burada Ovidius'ün dingin düşüncesini belirtmekle yetineceğim:
Odi concubitus qui non utromque resolvunt.
Hoc est quod puerium tangar amore Minus
- 770 AElıus Lampride (in Vit. Heliogabali, Augustus tarihi, s. 112). Aurelius-Victor (in Phillipp. Cod. Theod., 1. IX, baş. 7, leg. 7) ve Godefroy'nın Bilimsel Eleştirisi (cilt III, s. 63). Theodosius, Roma'da yer altı yuvalarında iki cinsin ceza görmeden fuhuş yaptıkları kötü yerleri kaldırdı.
- 771 Bk. Codex Teodosius'de (1. IX, baş. 7, leg. 7; 1. XI, cilt 36, leg. 1, 4) ve Codex Justinianus'de (1. IX, baş. 9, leg. 30,31) zinaya ve oğlancılığa karşı Constantinus'ün ve ardıllarının yasaları. Bu hükümdarlar adaletten söz ederken tutkudan da bahsediyorlar ve kendi sertliklerini ilk Caesar'lara yüklemekle kötü niyet gösteriyorlar.
- 772 Justinianus, *Novell.* 77, 134, 141; Prokopios, in *Anecd.*, bö. 11-16, Alemmanus'ün notlarıyla; Theophanes, s. 151; Cedrenuss. 368; Zonare, 1. XIV, s. 64,
- 773 Montesquien, *Esprit des Lois*, 1. XII, bö. 6. Ökesi nedeniyle bunca salık verilen bu filozof, hiçbir zaman karşıt olmamaları gereken özgürlük ile doğa haklarını bağdaştırıyor.
- 774 Bk. Hristiyan tarihinden iki bin yıl önce, tarihi ve Musa yasalarına göre Filistin'deki ahlak bozukluğu. Sicilyalı Diodore (cilt 1, I.V, s. 356) eski Galyalılarda bu suçu ayıptıyor: Müslüman ve hristiyan gezginler bunu Çine de yüklüyorlar (*Ancien. Relat. de l'Inde et de la Chine*, s. 34, papaz Renaudot ile onun sert eleştirmeni papaz Preimare, aydınlatıcı mektuplar, (C.XIX, s. 435) İspanyol tarihçiler Amerikalı yerlileri bununla suçluyorlar (Garcilaso de la Vega, 1. III, bö. 13; ve *Dictinn* de Bayle, cilt III, s. 88) Umarım ve sanırım ki, bu salgın, siyah Afrikalılar arasında yayılmamış olsun.
- 775 Charles Sigonius (1. III, de *Judiciis in Opp.*, cilt III. 679-864) büyük bir bilginlikle ve klasik üslupla, Roma'da halk soruşturması ve yargılamalarının önemli konusu üzerine açıklamalarda bulunuyor

ve Beaufort'un Roma Cumhuriyeti'nde buna açıklık getiriliyor. (cilt II, 1. V, s. 1. 121- Daha çok ayrıntı isteyenler Novdt'u (de Jurisdictione et imperia, libri duo, cilt 1, s. 93-134), Heineccius (*ad Pandecta*, 1. I ve II; *ad Institutio*, 1. IV, baş. 17; *Element ad Antiquit*) ve Gravina (*Opp.* 230-251).

776 İngiltere jüri üyeleri gibi Roma yargıçlarının da işlevleri geçici bir görev olarak düşünülebilirdi ve meslek halinde görülen bir yargıçlık değildi. Ne var ki, İngiltere yasalarına özgü olan oybirliği kuralı, ağız suçluları aklandırma kararı veren jüri üyelerine bir çeşit işkence cezasına çarptırıyor gibidir.

777 Bu ilginç olayı, Tiberius zamanında yaşamış olan Asconius Pedianus'e borçluyuz. Çiçero'nun *söylevleri* üzerine *bilimsel eleştirileri*'nin yok olması bizi, çok değerli tarihsel bilgiler ya da yasalar hakkında bir kaynaktan yoksun bırakmıştır.

778 Polybios 1. VI, s. 643. Roma *kenti*'nde kapalı yerler ve imparatorluğun genişliği, sürgünü daha uzak bir yalnızlığı aramaya zorluyordu.

779 *Qui de se statuebant, humabantur corpora, manebant atestamenta: peritum festinandi.* Tacitus, *Annales*, VI, 25, Justas Lipsius'ün *Nottları*'yla.

780 Julius-Paulus (*Sentent. recept.*, 1. V, baş. 12, s. 476), *Pandecta*'lar (1. XL VIII, baş. 21), *Codex* (1. IX, baş. 50), Bynkershoek (baş. I, s. 59, *Observat.* J.C.R., IV, 4), ve Montesquieu (*Esprit des Lois*, 1. 29, bö.9) özgürlüğün hukuksal kısıtlamalarını ve intiharların ayrıcalıklarını gösteriyorlar. Onlara verilen cezalar sonraki ve daha az aydınlık bir zamanda ortaya çıkarılmış oldu.

781 Plinius, *Hist. not.*, XXXVI, 24. Tarquinius, Capitolium'u yaptırmakla uyruklarını yorunca, birçok işçi kendini öldürdü. O da onların cesetlerini çarmıha gerdi.

782 Şiddetli bir ölümle erken bir ölüm arasında bulunan ilişkiler, Vagilüs'ün (*Eneide*, VI, 434-439), sevi (aşk)'den ölen intiharlarla çocukları ve haksız yere mahkum edilmiş insanları birbirine karıştırmasına neden olmuştur. Onun yapıtları yayınlayanların en yetkini olan Heyne, Romalı ozanın bu konudaki düşüncelerinin ya da hukuk sisteminin nasıl açıklanacağını bilmemektedir.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İkinci Döneme Başlarken.....	i
BÖLÜM XXXIX.....	5
Teodorik'in soyu ve eğitimi.....	6
Zenon'un saltanatı 474-491.....	7
Anastas 491-518.....	8
Teodorik'in hizmetleri ve başkaldırmalar 475-488.....	9
Yürüyüşü.....	12
Odakre'nin üç yenilgisi 489-490.....	13
Teslimi ve ölümü 493.....	14
İtalya kralı Teodorik 493-526.....	15
Toprakların paylaşılması.....	16
Gotlar'la İtalyanlar'ın ayrılması.....	16
Yabancı güçlere karşı Teodorik'in sistemi.....	17
Savunma savaşları.....	19
Denizlerde silahlanması 509.....	20
Roma yasalarına göre İtalya'nın sivil yönetimi.....	21
Roma gönenci.....	23
Teodorik Roma'ya gidiyor 500.....	23
Gelişip yükselen İtalya devleti.....	25
Teodorik Ariuşçüydü.....	26
Katoliklere hoşgörölü davranıyor.....	27
Yönetimdeki kusurlar.....	28
Teodorik'i kızdırıyorlar, o da katoliklerin canını yakıyor.....	29
Boetius'ün ırası, incelemeleri ve saygınlıkları.....	31
Yurtseverliğı.....	33
Hıyanetle suçlanıyor.....	34
Hapsedilmesi ve ölümü 524.....	35
Simakue'nin ölümü 525.....	36
Teodorik'in bulunç (vicdan) acısı ve ölümü.....	36
BÖLÜM XL.....	38
İmparator Justinianus'ün doğumu.....	38
Amcası Justinianus'ün tahta çıkışı ve saltanatı.....	39
Justinus'ten sonra tahta çıkan Justinianus'ün evlat edinilmesi.....	40
Justinianus'ün saltanatı 527-565.....	43

Procopios'un ırası ve yazılı yapıtları.....	43
Justinianus'ün saltanatının bölümleri.....	44
İmparatoriçe Teodora'nın kökeni ve günahları.....	45
Justinianus ile evleniyor.....	47
Zorbalığı.....	48
Erdemleri.....	50
Ölümü 548.....	51
Sirk görevleri.....	52
Roma'da.....	53
Konstantinopolis'i ve Doğu'yu bölüyorlar.....	53
Justinianus, Maviler'i tutuyor.....	55
Konstantinopolis ayaklanması.....	57
ve buna Nika adı verilmesi 532	
Justinianus'ün sıkıntısı.....	59
Teodora'nın sarsılmazlığı.....	61
Ayaklanma bastırıldı.....	62
Doğu imparatorluğunda tarım ve el zanaatları.....	62
Deniz ve kara yoluyla Çin'den ipek dışalımını.....	65
İpek böcekleri Yunanistan'a getiriliyor.....	67
Doğu imparatorluğunun gelirleri.....	69
Justinianus'ün cimriliği ve elaçıklığı.....	70
Uğursuz tutumlar.....	71
Toparlanmalar.....	72
Tekeller.....	73
Para ile elde edilirlilik.....	74
Tutsu (vasiyet)'lar.....	75
Justinianus'ün elulakları.....	76
Kapadokya'lı Yuan (Jean).....	76
Yapıları ve mimarları.....	78
Ayasofya kilisesinin yeniden yapılması.....	80
Ayasofya'nın betimlenmesi.....	81
Mermerler.....	83
Değerli eşyalar.....	83
Kiliseler ve saraylar.....	84
Avrupa berkitme (tahkim)'leri.....	86
Isaurialılar'ın fethinden sonra Asya'nın güvenliği.....	89
492-498.....	90
İmparatorluğun Karadeniz'den Pers sınırına dek berkitilmesi.....	91
İran Kralı Firuz (Perozes)'un ölümü 484.....	93

	Sayfa
Pers savaşı 502-505.....	94
Dara'nın berkitimleri.....	95
Hazar kıyıları ya da İberya kapıları.....	96
Atina okulları.....	97
Justinianus'ça varlıklarına son verildi.....	101
Proklus.....	101
Ardıllar 485-529.....	102
Son filozoflar.....	103
Roma konsüllüğünün Justinianus'ça.....	103
ortadan kaldırılması 541	
 BÖLÜM XLI.....	106
Justinianus Afrika'yı ele geçirmeye karar veriyor 533.....	106
Vandallar'ın durumu, Hilderik 523-530.....	107
Gelimer 530-534.....	108
Afrika savaşı üzerine tartışmalar.....	109
Belisarios'un karakteri.....	110
Pers savaşındaki hizmetleri.....	111
Afrika savaşının hazırlıkları 533.....	113
Filonun yola çıkışı 533.....	115
Belisarios Afrika kıyısına asker çıkarıyor.....	117
Vandallar'ı ilk ve tek savaşta bozguna uğrattıyor.....	119
Kartaca'nın ele geçirilmesi 533.....	121
Gelimer'in ve Vandallar'ın tam olarak yenilgisi 533.....	124
Afrika'nın Belisarios'ça fethi 534.....	128
Gelimer'in acıklı hali ve tutsaklığı 534.....	130
Belisarios dönüşü ve zafer alayı 534.....	132
Gelimer ile Vandallar ortadan siliniyorlar.....	134
Vizigotlar'ın yansızlığı.....	138
Romalılar'ın İspanya'daki fetihleri.....	139
Belisarios İtalya Ostrogotları'nı korkutuyor.....	139
İtalya kraliçesi Amalasonte'nin yönetimi 522-534.....	141
Amalasonte'nin sürgüne gönderilmesi ve ölümü 535.....	144
Belisarios Sicilya'ya saldırıyor ve alıyor 535.....	144
İtalya kralı Teodas'ın saltanatı ve zayıf ırası 534-536.....	146
Belisarios İtalya'yı ele geçiriyor.....	148
ve Napoli'ye boyun eğdiriyor 537	
Vitiges, İtalya kralı 536-540.....	151
Belisarios Roma'ya giriyor 536.....	152

Roma'nın Gotlar'ca kuşatılması 537.....	153
Belisarios'un değeri.....	154
Roma kalesi içerisinde savunma yapıyor.....	155
Belisarios Gotlar'ın genel saldırısını püskürtüyor.....	157
Çıkışları.....	159
Kentte darlık ve sıkıntı.....	160
Papa Silverus'ün sürülmesi 537.....	162
Roma'nın kurtuluşu.....	163
Belisarios İtalya'nın birçok kentini yeniden ele geçiriyor.....	165
Gotlar Roma kuşatmasını kaldırıyorlar 538.....	166
Gotlar Ravenna'ya çekiliyor.....	168
Roma generallerinin kıskançlığı 538.....	168
Konstantinus'ün ölümü.....	169
Hadım Narses.....	169
İtalya'ya Franklar'ın akını 538-539.....	170
Milano'nun yıkılması.....	171
Belisarios Ravenna'yı kuşatıyor.....	173
Got krallığı İtalya'da sona eriyor 539.....	175
Vitiges'in tutsaklığı.....	176
Belisarios'un geri çağırılışı ve ünü 540.....	176
Karısının gizli yaşam öyküsü.....	179
Sevgilisi Teodosius.....	179
Belisarios'un Antonine'nin oğlu Fotius'ün hıncı.....	181
Antonina, oğluna kıyıda bulunuyor.....	183
Belisarios'un gözden düşmesi ve boyun eğmesi.....	183
Dipnotlar	
 BÖLÜM XLII.....	 187
Justinianus imparatorluğunun zayıflığı 527-565.....	187
Barbarların durumu.....	189
Gepitler.....	190
Lombardlar.....	190
Esklavonlar (Slavlar).....	192
Türklerin kökeni ve Asya'daki imparatorlukları 545.....	197
Avarlar Türkler'in önünden kaçıyor	200
Elçileri İstanbul'da 558.....	200
Türkler'in ve Romalılar'ın elçileri 569-582.....	202
Pers'de durum 500-530.....	205
Nüşirevan ya da Hüsrev'in saltanatı 531-579.....	206
Yazına (Edebiyat) karşı sevgisi	209

Romalılar'la barış ve savaş 533-539.....	211
Suriye'yi aldı 540.....	213
Antakya yıkıntıları.....	214
Doğu'nun Belisarios'ça savunulması 541.....	216
543.....	218
Kolşit'in, Lazik'in ya da Mingreli'nin betimlenmesi.....	218
Ülkedeki yerli halkın töreleri.....	220
Kolşit olayları.....	222
Persler'in buyruğunda İ.Ö. 500.....	222
Romalılar'ın buyruğunda İ.Ö. 60.....	223
Arrianus'un gezisi 130.....	223
Lazikler'in din değiştirmesi 522.....	224
Kolşitler'in ayaklanması ve pişmanlığı 542-549.....	225
Petra kuşatması 549-551.....	226
Kolşos ya da Lazik savaşı 549-556.....	228
Justinianus ile Nüşirevan arasında.....	231
görüşmeler ve antlaşmalar 540-561	
Habeşistan (Etyopya)'ın fethi 522.....	233
Habeşler'in Justinianus'la bağlaşma yapması 533.....	234
 BÖLÜM XLIII.....	 236
Afrika'nın başkaldırması.....	236
Afrika'da karışıklıklar 535-545.....	237
Mağripliler'in başkaldırması 543-558.....	240
Gotlar'ın ayaklanması 540.....	242
İtalya kralı Totila'nın utkuları 541-544.....	243
Kusurların ve erdemlerin karşıtlığı.....	244
Belisarios ikinci kez İtalya'da komutanlık yapıyor 544-548.....	246
Gotlar'ın Roma'yı kuşatması 546.....	248
Belisarios'un girişimi.....	250
Roma, Gotlar'ca alınıyor 546.....	251
Belisarios Roma'yı yeniden alıyor 547.....	254
Belisarios'un son geri çağırılışı 548.....	255
Roma'nın Gotlar'ca yeniden alınması 549.....	257
Justinianus'un Gotlar'a karşı savaş hazırlıkları 549-551.....	259
Hadım Narses'in karakteri ve seferi 552.....	260
Totila'nın yenilmesi ve ölümü 552.....	262
Narses Roma'yı ele geçiriyor.....	265
Son Got kralı Teias'ın yenilgisi ve ölümü 553.....	266
İtalya'nın Franklar ve Almanlar'ca ele geçirilmesi 553.....	268

Franklar'la Almanlar'ın Narses'çe bozguna uğratılması 554.....	269
İtalya, imparatorluğun eyaleti durumuna geliyor 554-568.....	272
Bulgarlar'ın akını 559.....	274
Belisarios'un sonuncu utkusu.....	275
Gözden düşmesi ve ölümü 561.....	276
5 Aralık 563.....	278
19 Temmuz 564-13 Mart 565.....	278
Justinianus'un ölümü ve karakteri 565.....	279
Kuyruklu yıldızlar 530-539.....	281
Depremler.....	283
20 Mayıs 526.....	284
9 Temmuz 551.....	284
Veba, kökeni ve niteliği 542.....	285
Veba'nın yaygınlığı ve süresi 542-594.....	287
 BÖLÜM XLIV.....	 289
Yurttaşlar (Medeni) hukuku.....	289
Roma krallarının yayımladıkları yasalar.....	290
Desamvir (Decemvir) yazıtları.....	291
Karakterleri ve etkileri.....	293
Halk yasaları.....	294
Senato'nun karamameleri.....	295
Praetorların buyrultuları.....	295
Sürekli buyrultu.....	297
İmparatorların anayasası.....	297
Yasama güçleri.....	298
İradeleri.....	299
Roma hukukunun biçimleri.....	300
Hukukçuların ardarda gelişi.....	302
Birinci dönem 303-648.....	302
İkinci dönem 648-988.....	303
Üçüncü dönem 988-1230.....	304
Felsefeleri.....	304
Yetke (Otorite).....	306
Felsefe mezhepleri.....	307
Roma yasalarının Justinianus'ca yeniden derlenmesi 527.....	309
Tribonianus 527-546.....	309
Justinianus kodeksi 528-529.....	311
Pandektalar ve Digestalar 530-533.....	312
Kodeks'in ve Pandektalar'ın övgüsü ve eleştirisi.....	313

Eski hukukun yitimi.....	314
Yasama konusunda Justinianus'un kararsızlığı.....	316
Kodeks'in yayınlanması 534.....	316
Novella'lar 534-565.....	317
İnstitutio'lar 533.....	317
Azat edilmiş kişiler ve köleler.....	318
Babalarla çocuklar arasındaki ilişkiler.....	320
Baba yetkesine konulan sınırlamalar.....	321
Koca ile karıların ilişkisi.....	323
Evlenmede dinsel törenler.....	324
Evlilik sözleşmesi serbestliği.....	324
Boşanmanın serbestliği ve kötüye kullanılması.....	325
Boşanma serbestliğine kısıtlamalar.....	327
Mahremler arasındaki cinsel ilişkiler, ...	329
Nikahsız eşler ve gayrimeşru çocuklar	
Vasiler ve vesayet altındaki küçükler.....	330
Nesneler (eşya)-mal edinme (mülkiyet) hakkı.....	332
Kalıtlar ve kalıtlımlar.....	334
Dereceler ve akrabalık.....	335
Vasiyetlerin serbestliği.....	336
Vasiyete bağış kalıtı.....	337
Vasiyet ekleri ve aday belirlenmesi.....	338
Davalar.....	340
Vaatler.....	340
İyilikler.....	341
Zarar, ziyan.....	343
Cezalar.....	344
Oniki Levha'nın sertliği.....	345
Ceza yasalarının uygulamadan kaldırılması ya da düşmesi.....	347
Yeniden ölüm cezaları konuyor.....	349
Suçların ölçüsü.....	350
Doğaya karşı suç.....	351
Hristiyan imparatorların sertliği.....	351
Halkın sağduyusu.....	353
Seçilmiş yargıçlar.....	354
Yargıç ve savcı yardımcıları.....	355
Gönüllü olarak ölüm ve sürgün.....	355
Medeni hukukun kötüye kullanılması.....	357
Dipnotlar	
İçindekiler	